

ISSN 2091-5187

SERVIS

ILMIY-AMALIY
JURNAL

№3

2026

SERVIS

ILMIY-AMALIY JURNAL 2026-yil, 3-soni

Muassis: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi tomonidan 2008-yil 31-dekabrda
0561-raqam bilan ro‘yxatga olingan.
O‘zR OAK Riyosatining 19.03.2017-y., 239/5-sonli qarori bilan e’tirof etilgan.

Tahririyat a’zolari:

Mas’ul kotib:

i.f.d., prof. M.Q.Pardayev

Muharrirlar:

i.f.d., dotsent F.A.Safarov
PhD, dotsent I.M.Pardayeva
PhD, I.Sh.Ernazarova

Texnik muharrir:

katta o‘qituvchi F.O.O‘roqov

Korrektor:

PhD, dotsent v.b.
T.I.Yahyoyev

Sahifalovchi:

PhD, dotsent v.b.
X.N.Ochilova

1 yilda 4 marotaba
chop etiladi.

**O‘zbekiston hududida
tarqatiladi.**

Tahririyat manzili:

140100, Samarqand shahar,
Amir Temur ko‘chasi, 9-uy,

tel.: +998(66)233-28-38,
+998(97)913-74-40

faks: +998(366)231-12-53
el.pochta:

samisiservis@mail.ru

Tahrir hay’ati raisi:

M.E.Po‘latov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti rektori,
i.f.d., professor

Tahrir hay’ati raisi o‘rinbosari:

O.M.Pardayev – SamISI prorektori, iqtisod fanlari doktori,
professor

Tahrir hay’ati a’zolari:

M.M.Muxammedov – SamISI professori, iqtisod fanlari
doktori

D.R.Zaynalov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

O.M.Murtazayev – TDIUSF direktori, iqtisod fanlari doktori,
professor

M.R.Boltabayev – TDIU professori, iqtisod fanlari doktori

R.X.Ergashev – QarMII professori, iqtisod fanlari doktori

B.K.G‘oibnazarov – iqtisod fanlari doktori, professor

I.S.To‘xliyev – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

K.B.Urazov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

D.H.Aslanova – iqtisod fanlari nomzodi, professor

Q.J.Mirzayev – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

B.I.Isroilov – TDIU professori, iqtisod fanlari doktori

G.M.Shodiyeva – SamISI professori v.b., iqtisod fanlari doktori

S.N.Toshnazarov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

R.N.Normaxmatov – SamISI professori, texnika fanlari doktori

A.Bektemirov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

M.T.Alimova – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

Z.Dj.Adilova – TDIU professori, iqtisod fanlari doktori

Sh.O.Quvondiqov – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

L.N.Xalikova – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

F.A.Safarov – SamISI dotsenti, iqtisod fanlari doktori

A.M.Karimova – SamISI professori, iqtisod fanlari doktori

I.B.Mattiyev – SamISI professori, pedagogika fanlari doktori

B.F.Boronov – SamISI professori v.b., iqtisod fanlari doktori

A.N.Xoliqulov – SamISI professori, iqtisod fanlari nomzodi

X.A.Raximov – SamISI dotsenti, PhD

S.A.Babanazarova – SamISI dotsenti, PhD

X.N.Ochilova – SamISI dotsenti v.b., PhD

I.R.Berdikulova – SamISI dotsenti v.b., PhD

A.Q.G‘apparov – SamISI dotsenti v.b., PhD

MUNDARIJA:

NAZARIYA VA METODOLOGIYA	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Баходир Ибрагимович Исроилов Олим Мамаюнусович Пардаев Ўзбекистон мустақиллигининг 35 йиллик тараққиёт йўлида эришилган натижаларнинг қисқача шарҳи	5
Мурод Мухаммедович Мухаммедов, Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Меҳрангиз Олимовна Мамаюнусова Инсон ресурслари ва инсон капиталининг ўртасидаги фарқлар ва уларни ривожлантириш йўллари	13
Ibodulla Xasanovich Ibragimov, Larisa Alijonovna Musabaeva Logistikada operatsion samaradorlik: modellash va baholashga ilmiy yondashuvlar	20
SANOAT VA QISHLOQ XO‘JALIGI	
Durdona Dilshadbekovna Djalalova Qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirishning ahamiyati.	26
Абдухолик Эгамович Тангиров, Гулноза Абдулхолик қизи Абдулхолиқова Чўл-яйлов чорвачилигини барқарор ривожлантириш учун инновацион технологиялар: иқтисодий ва тиббий аҳамияти	29
Мадина Мурадхановна Хашимова Тоғли ҳудудлар жозибадорлигини табиий ресурслар мавжудлиги асосида баҳолаш	32
Shahnoza Abdirashitovna Po‘latova Sut mahsulotlarini barqaror ishlab chiqarishda agroklastarlar faoliyatini takomillashtirishning dolzarb masalalari	35
Javohir Xamroqul o‘gli Jurayev Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmini takomillashtirish	39
Iroda Turdibayevna Kudratova Mamlakatimizda paxta-to‘qimachilik klasterlarida agroservis samaradorligini oshirish yo‘llari	44
INNOVATSIYA VA RAQAMLI IQTISODIYOT	
Rayxona Sadriddinovna Amriddinova Sun‘iy intellekt va onlayn baholashlar davrida raqamli turistik xulq-atvor tahlili	50
Нилуфар Зиябаевна Юлдашова Оценка результативности инновационных моделей в условиях сельской местности	52
Timur Ibodullaevich Ibragimov Logistika sohasida raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish muammolari va yechimlari	57
Zuhriddin Sanjar o‘g‘li Rashidov Raqamli texnologiyalar ta‘sirida mehnat resurslari samaradorligini baholash ko‘rsatkichlarini takomillashtirish	61
Нажмиддин Раҳматуллаевич Абдувоҳидов Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиётни олдини олиш борасида рақамлаштириш йўналишлари	66
Nilufar Abdaxatovna Abduqodirova Samarqand viloyatida raqamli transformatsiyasi: holati, tarkibi va samaradorligini baholash	70
Farxod Faxriddinovich Ulugmurodov Samarqand viloyatida elektron savdo xizmatlarining innovatsion rivojlanish holati va istiqbollari	74

TADBIRKORLIK, MEHNAT, BANDLIK VA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH	
Нозир Алиевич Ибрагимов Самарқанд вилоятида тадбиркорлик муҳитини яхшилашда жамоатчилик маслаҳат кенгашининг ўрни	78
Soxibjon Nodirbek o‘g‘li Jo‘raev Kichik biznesni kreditlashda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi	83
Shohina Xujmaxmatovna Pirova Sun‘iy intellekt asosida mehnat xavfsizligi va xodimlar farovonligini ta‘minlash	89
XIZMAT KO‘RSATISH VA SERVIS	
Комил Бахрамович Уразов Топография, геодезия ва картография фаолиятида иш ва хизматларни идентификация қилиш	92
Anvar Nematovich Xoliqulov Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini iqtisodiy tahlil qilish metodikasini takomillashtirish	98
Shavkat Sobirovich Oltayev Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasining o‘rni va ahamiyati, uning iqtisodiy-statistik tahlili va istiqbollari	102
Firdavs Ortiqniyoz o‘g‘li O‘roqov Tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda xarajatlarni optimallashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish	107
Askar Axrorovich Siddiqov Aholiga umumiy ovqatlanish xizmatlarini ko‘rsatishda to‘yxonalar faoliyatini rivojlantirish metodologiyasini takomillashtirish	110
Shaxriyor Shodiyorovich Turayev Advokatlik xizmatlari samaradorligini baholashda integral ko‘rsatkichlar tizimini qo‘llash metodologiyasi	114
Maftuna Zayniddin qizi Xudoyberdiyeva Xizmat ko‘rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlarining samaradorligini oshirish yo‘llari	118
Charos Murot qizi Avazova Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida inson kapitali transformatsiyasi va rivojlanish istiqbollari	122
Sherzod Shuxratovich Raxmonov Elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirish orqali savdo xizmatlari samaradorligini oshirish yo‘llari	126
Бехруз Шарофиддин ўғли Усмонов, Мамаюнус Қаршибоевич Пардаев Хизматлар соҳасида меҳнатга ҳақ тўлаш тизимининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш	130
TURIZM VA MEHMONXONA XO‘JALIGI	
Алишер Абдуғаниевич Эштаев Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожланиш тенденциялари	136
Dilbar Xasanovna Aslanova, Farida Abduxalimovna Axmedjanova Inklyuziv turizmда standartlashtirish: xalqaro tajriba va rivojlanish istiqbollari	140
Rayhona Sadriddinovna Amriddinova, Gulasal Oqmurodovna Bozorova Ijtimoiy mas‘uliyatli biznes, barqaror rivojlanish maqsadlari va turizm: O‘zbekiston uchun amaliy yondashuvlar	143
Temurbek Boburmirzo o‘g‘li Salomov O‘zbekistonda ziyorat turizmi rivojida halol xizmatlar tizimining ahamiyati	148

Зафаржон Толибжонович Вахобов Социально-экономические эффекты брендинга туристских дестинаций: модель оценки на примере Самарканда	153
Хасан Абдусайитович Рахимов Меҳмонхоналарнинг иқтисодий рақобатбардошлигини ошириш йўллари	161
Mohigul Ulug‘bekovna Shodiqulova Madaniy turizmni rivojlantirishda kichik biznes va mahalliy tadbirkorlikning o‘rni	164
Shaxnoza Shomurotovna Toshpulatova Mehmonxonalarning rivojlanish tarixi hamda “mehmonxona” tushunchasining ilmiy, nazariy va amaliy masalalari	169
MENEJMENT VA MARKETING	
Xilola Nematovna Ochilova Ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish yo‘llari	172
Mahliyo Islamovna Diyarova, Sanjar Abdulahodovich Rahimov Uy-joy qurilishini rivojlantirishning iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish	179
MOLIYA, PUL MUOMALASI VA KREDIT	
Azim Qayumovich G‘apparov, Dostonbek Jo‘rabek o‘g‘li Qoplonov Ijtimoiy obyektlarda qurilish xizmatlarini moliyalashtirishning samaradorlik ko‘rsatkichlarini tahlil qilishning nazariy va amaliy asoslari	185
Abdunazar Narzullayevich Ibragimov Islom moliya tashkilotlarida buxgalteriya hisobini xalqaro standartlar asosida tashkil etish	189
BUXGALTERIYA HISOBI, IQTISODIY TAHLIL VA AUDIT	
Низомиддин Бегбутаевич Хўжабеков Консолидациялашган молиявий ҳисобот ва бизнес бирлашувларида кечиктирилган фойда солиғини МҲХС (IAS) 12 асосида тан олиш	197
Умар Худайбердиев Қўшилган қийматнинг шаклланиши ва мамлакат ялпи ички маҳсулот ҳажмининг кўпайиши	206
Ortiq Eshnazarovich Ernazarov Xizmat ko‘rsatish sohasini chiziqli ekonometrik modelashtirishda juft korrelyatsiya koeffitsiyentining ahamiyati	208
Bekniyoz Suvonov Moliyaviy hisobot tahlilini raqamli transformatsiya qilishning analitik imkoniyatlari	212
Bobir Kiyomidinovich Muftaydinov Korxonaning to‘lov qobiliyatini kompleks baholashda qo‘llaniladigan skoring usulining mazmuni	217
Хушвакт Мансурович Ёдгоров Дори воситалари саноати корхоналарида асосий ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисоби ва таннархни аниқлаш тартиби	221
TA’LIM, KADRLAR TAYYORLASH VA PEDAGOGIKA	
Li Shan Research on the Impact of Teacher's Ethics and style on the Core Competitiveness of Universities	227
Kamoliddin Asomiddin o‘g‘li Jaxongirov Ta’lim turizmi bozorini rivojlantirishning xalqaro tajribasi va uni o‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari	231
E’TIBORGA MOLIK MASALALAR	
Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев Узоқ умр кўриш сирлари. Фарзанд тарбиялашдаги хатолар	236
Мамаюнус Пардаев, Фарход Набиев Манфаатлар тўқнашуви мазмуни ва турлари	238

NAZARIYA VA METODOLOGIYA

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев—Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Баходир Ибрагимович Исроилов—Тошкет Давлат Иқтисодиёт университети профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Олим Мамаюнусович Пардаев—Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти проректори, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 35 ЙИЛЛИК ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДА ЭРИШИЛГАН НАТИЖАЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ШАРҲИ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон мустақиллигининг 35 йиллик тараққиёт йўлида эришилган натижаларнинг қисқача шарҳини изоҳлашда унинг асосий йўналишлари қараб чиқилган. Бу йўналишлар мустақил давлатчиликни шакллантириш асосларининг яратилганлигидан бошлаб, миллий иқтисодиёт, таълим, тиббиёт, саноат, қишлоқ хўжалиги, инфратузилма, рақамлаштириш, туризм ва ижтимоий ҳимоя соҳаларида кенг қўламли ислохотларни амалга оширишдаги асосий йўналишлари қараб чиқилган. Барча йўналишларда шу 35 йил давомида эришилган ютуқлар ва ўзгаришларга қисқача изоҳ бериб ўтилган.

Калит сўзлар: тараққиёт йўли, миллий иқтисодиёт, саноат, таълим, тиббиёт, ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги, инфратузилма, рақамлаштириш, туризм, ижтимоий ҳимоя, эришилган натижалар, экология, ижтимоий ҳимоя, ёшлар сиёсати.

Кириш. Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги халқимиз тарихидаги энг буюк ва улуғвор воқеалардан бирidir. 1991 йил 31 август куни давлат мустақиллигининг эълон қилиниши халқимизнинг асрий орзуларини рўёбга чиқариб, мамлакатнинг ўз тақдирини ўзи белгилаши учун кенг имкониятлар очди. Шу тариқа юртимиз янгича яшаш босқичига ўтди. Шу даврдан бошлаб мамлакатимизда мустақиллиқнинг дастлабки йилларидан бошлаб Ўзбекистон олдида миллий давлатчиликни шакллантириш, иқтисодиётни ислох қилиш, аҳоли ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, миллий маданият ва маънавий қадриятларни тиклаш каби улкан вазифалар белгиланган эди. Бугун, 35 йиллик тараққиёт йўлига назар ташлар эканмиз, мустақиллик мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида туб ўзгаришлар учун мустаҳкам пойдевор бўлганини кўрамиз. Биргина Ўзбекистон аҳолиси шу мустақиллик йилларида 2 баробарга ошди, яъни 1989 йилда олинган рўйхат бўйича 19 905,2 минг нафарни ташкил қилган бўлса, 2026 йилга келиб 39 047,3 минг нафарга етганлиги қайд этилган¹. Бу албатта шунга мос равишда иқтисодиётнинг барча соҳаларининг ўсишини ҳам тақозо қилади

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг 35 йиллик тараққиёт йўли, мамлакатда амалга оширилган кенг қўламли сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий ва институционал ислохотларнинг таҳлил қилиниши масаланинг кўп қиррали соҳаларда (иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий-маърифий жиҳатдан) эришилган ютуқлар ҳақида аниқ хулосалар қилишга асос бўлади.

Тадқиқот методологияси. Мақолада Ўзбекистон мустақиллигининг 35 йиллик тараққиёт йўлида эришилган натижаларнинг қисқача шарҳини изоҳлаш жараёнида микдор ва сифат, индукция ва дедукция, макон ва замон, мантикий ва иқтисодий ёндошувлар, мантикий таҳлил билан боғлиқ усул ва услублардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришганидан кейинги 35 йиллик тараққиёт йўлида мисли кўрилмаган ютуқларни қўлга киритдик. Мамлакатимизда ўзига хос давлатчилик шаклланди, иқтисодиёт, ижтимоий соҳалар ривожланди, таълим, тиббиёт, инфратузилма, ташқи сиёсат ва маънавий ҳаётда катта ўзгаришлар рўй берган янги даврда яшадик.

Қуйида 1991–2026 йиллар давомида эришилган асосий ютуқларимизни асосий йўналишлар бўйича санаб ўтадиган бўлсак, буни қуйидаги йўналишлар мисолида бирма-бир санаб ўтиш лозим бўлади. Булар:

¹ Аҳоли сони 129 йилда қарийб 10 баробарга кўпайди.// “Халқ сўзи” газетаси 2026 йил 1 июль. 132-сон. – 1 бет.

1. Давлат мустақиллиги ва давлатчилик шаклланди.
2. Миллий иқтисодиётнинг шаклланиши ва ривожланиши рўй берди.
3. Саноат ва ишлаб чиқаришнинг ўзимизга хос тарзда юзага келиши содир бўлди.
4. Қишлоқ хўжалигида бутунлай янги йўналиш шаклланиши ва ривожланиши рўй берди.
5. Қурилиш ва ўзига хос инфратузилманинг вужудга келиши ва ривожланиши ҳам содир бўлди.
6. Таълим соҳасидаги катта ислохотлар амалга оширилди.
7. Соғлиқни сақлаш соҳасида ҳам ўзига хос тарзда шаклланиш ва ривожланиш рўй берди.
8. Ижтимоий ҳимоя ва аҳоли фаровонлиги тараққиётимизнинг устувор вазифаларидан бирига айлантирилди.
9. Рақамлаштириш ва IT ларнинг замонавий талабларга мос шаклланиши рўй берди.
10. Ташқи сиёсат ва халқаро муносабатларнинг ўзига хос тарзда шаклланиши ва ривожланиши юзага келди.
11. Маънавият, дин ва миллий қадриятларимизга эътибор бутунлай кучайтирилди.
12. Маданият ва санъатнинг миллий қадриятларимизга хос тарзда ривожлантиришга эришилмоқда.
13. Туризм соҳаси ўзига хос тарзда ривожланиб, иқтисодиётнинг драйверига айланди.
14. Спорт бўйича эришилган ютуқлар орқали мамлакатимизнинг дунёга чиқиши таъминланди.
15. Ёшлар сиёсатининг ҳам ўзига хос шаклланиши рўй берди.
16. Экология ва «яшил» тараққиётнинг таъминланиши рўй берди.

Шу 35 йил давомида ушбу йўналишлар бўйича эришилган ютуқларимиз хусусида қискагина тўхталамиз.

Биринчидан, шу даврда Давлат мустақиллигига эришгандан сўнг мустақил давлатчиликнинг шаклланиши рўй берди. 1991 йил 31 августда Ўзбекистон давлат мустақиллиги эълон қилинди ва шу тариқа Ўзбекистон халқаро ҳуқуқнинг мустақил субъектига айланди. Мустақил давлатнинг ўзига хос қонунлари асосида яшаш тартиби ўрнатилган бўлиши кераклигидан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинди. Шунингдек, Давлат байроғи, герби ва мадҳияси ҳам тасдиқланди.

Мустақилликнинг муҳим жиҳати бўлган миллий давлат бошқаруви ва ҳокимият институтлари шакллантирилди. Шу даврда миллий қонунчилик тизими яратилди, фуқаролик жамияти институтлари ривожлантирилди ва Парламент тизими ҳам такомиллаштирилди. Яна бир муҳим жиҳат суд-ҳуқуқ тизими босқичма-босқич ислох қилиниш билан бирга, Ўзбекистоннинг миллий манфаатларга асосланган ташқи сиёсати ҳам шаклланди.

Иккинчидан, миллий иқтисодиётнинг шаклланиши рўй берди. Бунда бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш амалга оширилиши билан бирга миллий валюта, яъни **сўмимиз** муомалага киритилди. Бозор иқтисодиётининг муҳим белгиларидан бири бўлган хусусий мулкчилик ва тадбиркорлик учун ҳуқуқий асослар яратилди. Босқичма-босқич мулкка эгалик қилиш йўлга қўйилди. Натижада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ҳам ривожланди. Шу даврда хусусий сектор иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисмига айланди. Энди ўзига хос тарзда солиқ ва банк-молия тизимлари ҳам шакллантирилди.

Мустақил мамлакат иқтисодиётида диверсификация қилишга эришилди ва шу асосда янги саноат тармоқлари ташкил этилди. Яна бир муҳим жиҳат, мамлакатнинг экспорт салоҳияти кенгайди. Мустақил давлатнинг хорижий инвестицияларни жалб қилиш механизмлари такомиллашди. Ушбу жараён мамлакатнинг рақобатбардошлигини мустаҳкамлаш имкониятларини ҳам оширишга муваффиқ бўлинди.

Учинчидан, саноат ва ишлаб чиқаришнинг ўзимизга хос тарзда юзага келиши ҳам содир бўлди. Мамлакатимизда илк бор Автомобиль саноати шаклланди ва шу билан бирга нефть-газ саноати ривожлантирилди. Тўқимачилик ва енгил саноат корхоналари кўпайиши ҳам асосан шу даврда юзага келди. Озиқ-овқат саноати модернизация қилиниб, янги саноат зоналари ташкил этилди.

Қурилиш материаллари саноати кенгайтирилиб, маҳаллийлаштириш жараёни кучайтирилди. Замонавий технологияларга асосланган корхоналар барпо этилди, электро-техника ва кимё саноати ҳам ривожланди. Булар эвазига жуда кўплаб янги инновацион технологияларга асосланган иш ўринлари яратилди. Натижада кадрларнинг янги авлоди

Ўзимизда шаклланиш имкониятига ҳам эга бўлди.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалигида бутунлай янги йўналиш шаклланиши ва ривожланиши рўй берди. Мазкур соҳада бозор муносабатлари ривожлантирилди, фермер ва деҳқон хўжаликлари шаклланди. Энг муҳими буларнинг мустақиллиги таъминланди. Мамлакатимизнинг барча ҳудудларида мева-сабзавотчилик ва боғдорчилик кенгайди.

Яна бир муҳим жиҳати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш саноати ривожлантирилди. Экспортбоп қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш кўпайди. Соҳада ҳосилдорлик жуда тезлик билан оширилди ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш имкониятлари ўзимизда яратилди. Қишлоқ хўжалигида сув танқислигини инobatга олган ҳолда суғоришнинг ҳам инновацион усуллари жорий қилинди. Хусусан, томчилатиб суғориш ва сув тежовчи технологиялар жорий этилди. Қишлоқ жойларга саноатнинг кириб келиши ҳам рўй берди. Шу тариқа қишлоқ жойларда ҳам тадбиркорлик ривожлантирилди, агросервис хизматлари кенгайтирилди. Қишлоқларда ҳам замонавий янги иш ўринлари яратилиб, қишлоқ аҳолисининг иш билан бандлиги таъминланди ва камбағалликни қисқартиришга эришилди. Бу жараён тизимли равишда давом этмоқда.

Бешинчидан, қурилиш ва ўзига хос инфратузилманинг вужудга келиши ва ривожланиши ҳам содир бўлди. Қурилиш ва инфратузилманинг яхшиланиши билан бирга янги турар-жой массивлари барпо этилди, қишлоқ жойларда замонавий уй-жойлар қурилди. Мамлакатимизнинг барча ҳудудларида автомобиль йўллари реконструкция қилинди ва бу тизимли равишда давом этмоқда.

Темир йўл инфратузилмаси ривожлантирилди, Тошкент шаҳри метроси кенгайтирилди. Шунингдек, зарур жойларда янги кўприклар ва транспорт иншоотлари қурилди. Мамлакатимизнинг кўпгина шаҳарларида аэропортлар модернизация қилиниши билан бирга муҳандислик-коммуникация тармоқлари янгиланди. Мамлакатимиз учун энг нозик масалалардан бири бўлган ичимлик суви ва канализация тизимларини яхшилаш бўйича ишлар амалга оширилди ва давом этмоқда.

Олтинчидан, таълим соҳасида ҳам ўзига хос ислохотлар рўй берди. Шу даврда мамлакатимизда миллий таълим тизими шакллантирилди. Янги мактаблар қурилди ва мавжудлари реконструкция қилинди. Натижада мактабгача таълим қамрови сезиларли даражада кенгайтирилди. Муҳими замонавий академик лицей ва касб-ҳунар таълими тизими ривожлантирилди. Шунингдек, олий таълим муассасалари сони кўпайди, хусусий олий таълим ташкилотларига ҳам кенг йўл очиб берилди. Шу тариқа олий таълимда қабул квоталари кенгайтирилди.

Мамлакатимизда хорижий университетлар филиаллари очилди. Замонавий кредит-модуль тизими жорий этилди. Муҳим жиҳатлардан бири, илмий даражалар бериш ва илмий-тадқиқот тизими такомиллаштирилди. Шунингдек, ёшларнинг хорижда таълим олиш имкониятлари кенгайди. Соҳага замонавий рақамли таълим технологиялари жорий қилинди. Натижада замон талабига ва инновацион иқтисодиётга мос кадрларни тайёрлаш тизими ҳам йўлга қўйилди.

Еттинчидан, соғлиқни сақлашнинг ўзига хос тарзда шаклланиши ва ривожланиши ҳам рўй берди. Мамлакатимизда соғлиқни сақлаш тизимида ҳам муҳим ислохотлар амалга оширилмоқда. Муҳими, миллий соғлиқни сақлаш тизими шакллантирилди ва замонавий тиббий муассасалар ташкил этилди. Шу билан бирга ихтисослаштирилган тиббиёт марказлари ҳам ривожлантирилди.

Соҳага оид муҳим жиҳат, қишлоқ жойларда тиббий хизмат кўрсатиш имкониятлари кенгайтирилди. Шу билан бирга барча ҳудудларда оналар ва болалар саломатлигини муҳофаза қилиш тизими такомиллашди. Барча соғлиқни сақлаш муассасаларида замонавий диагностика технологиялари жорий қилинди ва давом этмоқда. Хусусий тиббиёт сектори ҳам ривожланиш билан бирга фармацевтика саноати ҳам кенгайтирилмоқда, тиббиёт соҳасидаги мавжуд камчиликларни бартараф қилиб, мазкур соҳани ривожлантиришга қаратилган ишлар тизимли тарзда давом этмоқда.

Саккизинчидан, мамлакатимизда ижтимоий ҳимоя ва аҳоли фаровонлигини ошириш масаласи устувор вазифалардан бирига айланганди. Муҳими, ижтимоий ҳимоянинг миллий тизими шакллантирилди. Шу билан бирга кам таъминланган оилаларни кўллаб-қувватлаш механизмлари ҳам ривожланди. Яна бир муҳим жиҳат, камбағалликни

қискартириш давлат сиёсатининг устувор вазифаси даражасига кўтарилди.

Мамлакатимизда аёлларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш дастурлари кенгайтирилди. Шунингдек, ёшларга оид давлат сиёсати кучайтирилди. Ногиронлиги бўлган шахсларни қўллаб-қувватлаш тизими бутунлай такомиллаштирилди. Шулар билан бирга пенсия ва нафақа тизими босқичма-босқич такомиллаштирилиб борилмоқда. Хуллас мамлакатимизда ижтимоий ҳимояни кучайтириш ва аҳоли фаровонлигини ошириш масаласи давлатимизнинг эътиборида бўлиб келмоқда.

Тўққизинчидан, рақамлаштириш ва ахборот технологияларининг (IT) замонавий талабларга мос шаклланиши ҳам рўй берди. IT га изоҳ берадиган бўлсак, бу инглизча *Information Technology* сўзларининг қисқартмаси бўлиб, ўзбекчада «Ахборот технологиялари» деган маънони англатади. IT соҳасига қуйидагилар кирази: компьютер ва компьютер тизимлари, интернет ва тармоқ технологиялари, мобил иловалар, дастурий таъминот билан боғлиқ ишлар, сунъий интеллект, ахборот ва киберхавфсизлик, булутли технологиялар, маълумотлар базаси ва Big Data, дастурлаш ва веб-сайт яратиш кабилар. **Қисқача айтганда, IT – ахборотни яратиш, сақлаш, қайта ишлаш, узатиш ва ҳимоя қилишда компьютер ва рақамли технологиялардан фойдаланиш соҳасидир.**

Ҳаётимизга ахборот технологияларининг кириб келганлиги туфайли электрон ҳукумат тизими ривожлантирилди, Давлат хизматларининг бир қисми электрон шаклга ўтказилди, IT Park ва IT тадбиркорлик экотизими шаклланди. Дастурий маҳсулотлар ва IT хизматлари экспорти ривожланди. Ҳозирги кунда интернет ва телекоммуникация инфратузилмаси кенгайтирилди, натижада рақамли тўловлар ҳам кенг тарқалди. Банк ва молия соҳасида рақамли технологиялар жорий этилиб, булар ҳам инновацион йўналишга ўтиб олди.

Ўнинчидан, мустақил давлатнинг ташқи сиёсати ва халқаро муносабатлар шаклланди. Ўзбекистоннинг ўзига хос халқаро муносабатлари шаклланди. Шу даврда мамлакатнинг бошқа давлатлар, халқаро ташкилотлар ва жаҳон ҳамжамияти билан сиёсий, иқтисодий, маданий ва бошқа соҳалардаги алоқалари йўлга қўйилди. Шунингдек, Ўзбекистон дунёнинг қўллаб-қувватлаш билан дипломатик муносабатлар ўрнатди. БМТ ва бошқа халқаро ташкилотларда ўз ўрнига эга бўлган ҳолда фаол иштирок этди. Марказий Осиё давлатлари ва туркий забон давлатлар билан ҳам ҳамжиҳатлик ва ҳамкорлик кучайтирилди. Натижада халқаро савдо-иқтисодий алоқалар кенгайди. Бундай муносабатлар хорижий инвестициялар учун имкониятларни ҳам оширди. Хуллас, Ўзбекистоннинг халқаро нуфузи ва очиқлиги кучайди.

Ўзбекистоннинг халқаро муносабатларининг асосий йўналишлари бевосита сиёсий-дипломатик муносабатларни ўрнатиш, яъни бошқа давлатлар билан дипломатик алоқалар ўрнатиш, элчихоналар фаолияти ва халқаро музокараларда иштирок этиш кабилар йўлга қўйилди. Шунингдек, иқтисодий муносабатлар ҳам ўзига хос тарзда шаклланди. Бунда ташқи савдо, экспорт-импорт, хорижий инвестициялар ва халқаро иқтисодий ҳамкорлик ҳам йўлга қўйилди. Терроризм, экстремизм, трансмиллий жиноятчилик ва бошқа хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ҳам мустаҳкамланди. БМТ, ШХТ, МДХ, Ислом ҳамкорлик ташкилоти ва бошқа халқаро тузилмалар доирасида ҳам ҳамкорлик ишлари олиб борилди. Таълим, илм-фан, маданият, спорт ва туризм соҳаларида ҳам халқаро ҳамкорлик йўлга қўйилди. Халқаро маданий-гуманитар алоқалар билан бирга минтақавий ҳамкорлик, яъни Марказий Осиё давлатлари билан яхши қўшничилик, савдо, транспорт, сув-энергетика ва экологик масалалар бўйича ҳамкорлик ҳам шаклланиб, самарали давом этмоқда.

Халқаро муносабатларда экологик ва глобал масалалар ҳам эътибор марказида. Хусусан, Орол муаммоси, иқлим ўзгариши ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича халқаро ҳамкорлик ҳам давом этмоқда. Қисқача қилиб айтганда, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати тинчлик, суверенитет, миллий манфаатлар, ўзаро манфаатли ҳамкорлик ва яхши қўшничилик тамойилларига асосланган ҳолда шаклланди.

Ўн биринчидан, мамлакатимизда маънавият, дин ва миллий қадриятларимизга эътиборнинг кучайганлиги ҳам рўй берди. Шу даврда миллий ва диний қадриятларни тиклаш жараёни кучайди, миллий урф-одат ва анъаналар ривожлантирилди, масжидлар ва диний-маърифий муассасалар фаолияти ривожланди. Миллий ўзлик ва тарихий хотирани тиклашга катта аҳамият берилди.

Маънавият, дин ва миллий қадриятларимиз доирасида Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий каби буюк алломалар мероси кенг ўрганилди. Шунингдек, Алишер Навоий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек каби буюк аждодлар меросини ўрганишга ҳам эътибор кучайтирилди. Диний эркинлик таъминланди, аҳолининг ҳаж ва умра сафарлари эркин ҳолда амалга оширилмоқда. “Ислом цивилизация маркази”, “Имом Бухорий ёдгарлик мажмуаси” каби мукаддас даргоҳлар ташкил қилинди.

Ўн иккинчидан, мамлакатимизда маданият ва санъатнинг миллий қадриятларимиз талабларига хос тарзда ривожланиши ҳам содир бўлди. Миллий театр, кино ва мусиқа санъати ривожланди, миллий ҳунармандчилик қайта тикланди, ўзбек миллий маданияти халқаро миқёсда кенг тарғиб қилинди ва бу жараён эркин ҳолда давом этмоқда. Шу йўллар билан миллий қадриятларимиз ҳам дунёга тараннум этилмоқда. Бунда халқаро фестиваллар ва маданий тадбирларнинг ҳам ўтказилиши ўзига хос аҳамиятга эга.

Миллий маданият ва санъат йўналиши билан биргаликда миллий таомлар, либослар ва урф-одатлар халқаро миқёсда танилди. Одатда миллий қадриятлар муайян халқнинг тарихи, маданияти, урф-одатлари, анъаналари, тили ва маънавияти асосида шаклланган, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган маънавий ва ижтимоий қадриятлар мажмуи ҳисобланади. Ўзбекистондаги миллий қадриятларга қуйидагилар она тили ва миллий адабиёт, урф-одат ва анъаналар, оила ва оилавий қадриятлар, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат, меҳмондўстлик ва саховатпешалик, маҳалла ва жамоавийлик, миллий ҳунармандчилик ва санъат, миллий кийимлар ва таомлар, наврўз каби миллий байрамлар, ватанпарварлик ва юртга садоқат, тарихий мерос ва буюк аждодларни ҳурмат қилиш кабилар киради. Мустақиллик йилларида ушбу қадриятларнинг ҳаммаси тикланди ва дунёга тараннум этилмоқда. Хуллас, миллий қадриятларимиз халқни бирлаштирадиган, унинг миллий ўзлигини англашга ва маънавий меросини асраб-авайлашга хизмат қиладиган қадриятлардан иборатдир. Қадриятларини қадрлаган халқнинг қадри ҳам баланд бўлади.

Ўн учинчидан, туризм соҳаси ўзига хос тарзда ривожланиб, иқтисодиётнинг драйверига айланди. Ўзбекистонда туризмнинг бир нечта асосий турлари ривожланди. Улар тарихий-маданий туризм бўлиб, Самарқанд, Бухоро, Хива, Шаҳрисабз каби тарихий шаҳарлар, меъморий ёдгорликлар ва музейларни зиёрат қилиш тизимли йўлга қўйилди. Зиёрат туризми, хусусан, Имом Бухорий, Имом Термизий, Баҳоуддин Нақшбанд каби буюк алломалар ва авлиёлар билан боғлиқ қадамжоларнинг зиёрат масканлари ҳам очилди. Экологик туризм, яъни тоғлар, чўллар, қўриқхоналар, миллий боғлар ва табиий ҳудудларга саёҳат ҳам йўлга қўйилди. Ўзимизга хос бўлган қишлоқ туризми ҳам шаклланиб, қишлоқ ҳаёти, миллий урф-одатлар, ҳунармандчилик ва маҳаллий таомлар билан танишиш ҳам йўлга қўйилди. Шу билан бирга тоғ ва экстремал туризм, яъни тоғ сайри, треккинг ва бошқа фаол дам олиш турлари ҳам ишга тушди. Этнографик туризмда халқнинг миллий урф-одатлари, кийимлари, ҳунармандчилиги ва турмуш тарзи билан танишиш ҳам йўлга қўйилган.

Мамлакатимизнинг ўзига хос бўлган соғломлаштириш туризми ҳам, яъни санаторийлар, шифобахш сувлар ва соғломлаштириш масканларида дам олиш билан бирга тиббий туризм ҳам диагностика, даволаниш ва тиббий хизматлардан фойдаланиш мақсадида саёҳат қилиш ташкил қилинган. Бунда гастрономик туризм палов, сомса, шашлик, миллий ширинликлар ва бошқа ўзбек таомларини татиб қўриш билан бирга спорт туризми ҳам йўлга қўйилди. Бунда спорт мусобақаларида иштирок этиш ёки уларни томоша қилиш билан боғлиқ саёҳатлар эркин амалга оширилмоқда.

Ушбу туризм таркибида маърифий туризм, яъни таълим, илм-фан, музейлар, тарихий ва илмий марказларга ташриф буюришлар ҳам ташкил қилинган. Бунда ишбилармонлик туризми конференция, форум, кўргазма, бизнес учрашувларида иштирок этиш масаласи ҳам йўлга қўйилди. Хуллас, Ўзбекистоннинг бой тарихи, маданий мероси, табиати ва миллий анъаналари туризмнинг деярли барча асосий йўналишларини ривожлантириш учун катта имконият сифатида хизмат қилмоқда. Кўриниб турибдики, шу қисқа вақтда туризм иқтисодиётнинг муҳим йўналишларидан бирига айланди. Халқаро туристлар учун Ўзбекистонга кириш тартиблари соддалаштирилди. Туристик хизматлар бозори ва хусусий сектор кенгайди.

Ўн тўртинчидан, спорт бўйича эришилган ютуқлар орқали мамлакатимиз дунёга

чиқишининг таъминланганлигини эътироф этиш лозим. Ўзбекистонда спорт соҳасида сўнгги йилларда жуда катта ютуқларга эришилди. Айниқса, Олимпия, Паралимпия, жаҳон ва Осиё чемпионатларидаги натижалар мамлакат спорт салоҳияти юксалаётганини кўрсатмоқда. Хуллас, Ўзбекистонда спортнинг энг муҳим натижаларига тўхталадиган бўлсак, Париж-2024 Олимпиадасида тарихий натижага эришилди. Ўзбекистон спортчилари 8 та олтин, 2 та кумуш ва 3 та бронза — жами 13 та медаль қўлга киритиб, умумжамоа ҳисобида 13-ўринни эгаллади. Бу Ўзбекистон Олимпия тарихидаги энг юқори натижалардан бири бўлди¹. Бокс соҳасида ҳам юксак натижалар қўлга киритилди. Ўзбекистон боксчилари Париж Олимпиадасида 5 та олтин медаль олиб, бокс бўйича умумжамоа ҳисобида биринчи ўринни эгаллади². Шунингдек, Диёра Келдиёрова тарихий чемпионлик даражасини қўлга киритди. Диёра Келдиёрова дзюдо бўйича Олимпиада чемпиони бўлган илк ўзбек аёл спортчиси сифатида тарихга кирди. Ўзбекистон дзюдо жамоаси ҳам Олимпиадада илк бор олтин медалга эга бўлди. Уч нафар йигитларимиз икки карра Олимпиада чемпиони бўлди. Булар Баҳодир Жалолов, Ҳасанбой Дўсматов ва Улуғбек Рашитовлардир. Таэквондода ҳам янги тарихга асос солинди. Светлана Осипова Олимпиадада таэквондо бўйича Ўзбекистонга биринчи медални олиб келди. Ўзбекистон таэквондо жамоаси Парижда илк бор 2 та медални қўлга киритди. Паралимпияда ҳам улкан натижалар қўлга киритилди. Париж-2024 Паралимпия ўйинларида Ўзбекистон 10 та олтин, 9 та кумуш ва 7 та бронза — жами 26 та медаль билан 13-ўринни эгаллади. Бу мамлакат паралимпия тарихидаги энг яхши натижа бўлди. Олимпиада ва Паралимпиянинг умумий натижаси Париж-2024 да икки йўналиш бўйича Ўзбекистон спортчилари жами 39 та медаль қўлга киритди ва ҳар икки мусобақада ҳам умумжамоа ҳисобида 13-ўринни эгаллади. Футболда ҳам тарихий воқеа содир бўлди. Ўзбекистон миллий футбол терма жамоаси илк бор Жаҳон чемпионати финал босқичига йўлланма олди. Бу мамлакат футбол тарихидаги энг муҳим ютуқлардан биридир³.

Мамлакатимизда спорт инфратузилмаси кенгаймоқда. Кейинги йилларда 250 дан зиёд йирик спорт объекти қурилди, қарийб 100 таси реконструкция қилинди, маҳаллаларда 2 мингга яқин спорт майдончаси барпо этилди ва 14 та Олимпия ҳамда Паралимпия маркази замонавий инфратузилма билан таъминланди⁴. Ёшлар спорти ҳам ривожланмоқда. «Беш ташаббус олимпиадаси», маҳалла спорт мусобақалари ва олимпия захираси тизими орқали иқтидорли ёшларни аниқлаш ва уларни юқори натижалар спортга жалб этиш имкониятлари кенгаймоқда⁵.

Умуман олганда, Ўзбекистон спортининг бугунги натижаларини Олимпиада ва Паралимпиядаги тарихий медаллар, бокс ва дзюдодоги жаҳон даражасидаги натижалар, футболда Жаҳон чемпионатида чиқиш, ёшлар спорти ва спорт инфратузилмасининг ривожланиши билан ифодалаш мумкин. Энг муҳими, Париж-2024 натижалари Ўзбекистонни Марказий Осиё ва МДХ мамлакатлари орасида етакчи спорт давлатларидан бири сифатида намоён қилди⁶.

Ўн бешинчидан, ёшлар сиёсатининг ҳам ўзига хос шаклланиши рўй берди. Мамлакатимизнинг мустақиллик йилларида ёшларни қўллаб-қувватлашнинг давлат тизими шаклланди. Бунда ёш тадбиркорлар учун имтиёз ва имкониятлар яратилди, ёшларнинг таълим олиши ва касб эгаллаши учун имкониятлар кенгайди. Ёш олимлар ва ижодкорларни қўллаб-қувватлаш механизмлари ривожлантирилди. Ёшларнинг халқаро танлов ва олимпиадаларда иштироки кескин кучайди.

Ўзбекистонда ёшлар сиёсатининг ўзига хос хусусияти ёшлар мамлакатнинг фақат ижтимоий ҳимоя объекти эмас, балки жамият ва давлат тараққиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида ўзига хос хусусиятлари билан намоён бўлмоқда. Буларнинг бир йўналиши, ёшларга кенг имконият яратиш билан боғлиқ. Бу таълим олиш, касб-ҳунар эгаллаш, тадбиркорлик билан шуғулланиш ва муносиб иш ўринларига эга

¹ O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali.

² O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali

³ O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portal.

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali

⁵ API Портал

⁶ O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali.

бўлиш учун шароит яратилганлиги билан ифодаланади. Ёшларни қўллаб-қувватлаш борасида ҳам ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан эҳтиёжманд ёшларга манзилли ёрдам кўрсатиш муҳим йўналиш ҳисобланади. Айниқса таълим ва илм-фанга устувор аҳамият бериш натижасида замонавий билим, рақамли технологиялар, хорижий тиллар ва илмий-тадқиқотларга қизиқишни оширишга катта эътибор қаратилади.

Ёшларни касбга ўқитиш, иш билан таъминлаш, стартап ва тадбиркорлик лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш орқали уларнинг иқтисодий мустақиллиги кучайтирилиб, бандликни таъминлашга ҳам эришилмоқда. Ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш мақсадида имтиёзли молиялаштириш, грантлар, бизнес лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш орқали ёшларни иш изловчидан иш ўрни яратувчига айлантириш мақсад қилинади.

Ёшларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш натижасида уларни давлат ва жамият бошқарувида, жамоатчилик ишларида фаол иштирок этишга жалб қилиш муҳим ўрин тутадиган бўлди. Бу Ватанпарварлик ва миллий қадриятларни шакллантириш орқали ёш авлодда Ватанга муҳаббат, миллий ғурур, тарихий хотира, маънавий-ахлоқий қадриятларга ҳурмат туйғуларини кучайтиришга эътибор бериладиган бўлди. Истеъдодли ёшларни аниқлаш ва уларни рағбатлантиришда илм-фан, маданият, санъат, спорт, IT ва бошқа соҳаларда иқтидорли ёшларни аниқлаш ҳамда уларни қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор бериладиган бўлди. Бу соҳага манзилли ва индивидуал ёндашув асосида барча ёшларга бир хил ёндашиш эмас, балки уларнинг таълим, касб, оилавий ва ижтимоий ҳолатидан келиб чиқиб, аниқ эҳтиёжларига мос ёрдам бериш муҳимлиги ҳам инобатга олинадиган бўлди.

Қисқача айтганда, ёшлар сиёсати — ёшларни ҳимоя қилишдан кўра, уларнинг салоҳиятини рўёбга чиқаришга қаратилган тизим яратилди. Унинг асосий мақсади билимли, касбли, ташаббускор, ватанпарвар, соғлом ва рақобатбардош авлодни шакллантиришга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Шу нуқтаи назардан, ёшлар сиёсатида «ёшларга ёрдам бериш»дан «ёшларга имконият яратиш»га ўтиш энг муҳим замонавий ёндашувлардан бири ҳисобланади.

Ўн олтинчидан, экология ва «яшил» тараққиётнинг таъминланиши ҳам рўй берди. Орол денгизи фожиаи оқибатларини юмшатиш бўйича халқаро ҳамкорлик кучайтирилди. Оролбўйида кўкаламзорлаштириш ишлари амалга оширилди. Ушбу жараёнда қайта тикланувчи энергия манбаларига эътибор кучайтирилди. Қуёш ва шамол электр станцияларини барпо этиш бошланди ва бу шиддат билан давом этмоқда. Сув ва энергия ресурсларидан самарали фойдаланиш сиёсати ҳам кучайтирилиб, экологик вазиятни ўнглаш ва «яшил» тараққиётга эришиш масалалари ҳам устувор вазифалар сифатида қараладиган бўлди.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, энг муҳим умумий натижани бир жумла билан ифодаладиган бўлсак, мамлакатимизнинг шу ўтган 35 йил давомида эришган энг катта ютуғи мустақил давлатчилик асосларини яратиб, миллий иқтисодиёт, таълим, тиббиёт, саноат, қишлоқ хўжалиги, инфратузилма, рақамлаштириш, туризм ва ижтимоий ҳимоя соҳаларида кенг қўламли ислохотларни амалга оширишга муваффақ бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2023 йил. - 38 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 20 октябрда имзоланган “Аҳоли бандлиги тўғрисида”ги Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 16 мартда имзоланган “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги Қонуни.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 3 октябрда имзоланган “Креатив иқтисодиёт тўғрисида”ги ЎРҚ-970-сонли Қонуни.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш стратегиясини Концепцияси. – Тошкент: Буюк келажак, 2018. – 233 б. Расмий сайт: uzbekistan2035.uz/uz
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги 2017-2021 йилларда “Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни

- кўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат Дастури тўғрисида”ги №ПФ-5308 Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 июлдаги “Аҳоли бандлигини таъминлаш борасидаги ишларни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3856-сон қарори.
  8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги, «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.
  9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 9 январдаги “2024 йилда янги иш ўринларини ташкил этиш ва аҳоли бандлигига кўмаклашиш дастури тўғрисида”ги ПҚ-7-сонли қарори.
  10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 11 мартда қабул қилинган “Уй-жой ҳамда бино иншоатларни иссиқлик энергияси билан таъминлаш соҳасини тубдан ислоҳ қилиш ҳамда биноларнинг энергия самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-100-сонли Қарори,
  11. Мирзиёев Ш.М. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. – Т.: “O‘zbekiston”, 2024. – 560 бет.
  12. Гулямов С.С., Эргашев Р.Х., Хамраева С.Н. Рақамли иқтисодиёт. – Т.:2020. -367 бет.
  13. Pardaev M.Q., va boshqalar. Makroiqtisodiy tahlili. O‘quv qo‘llanma. 10-jild. (Hammualiflar; Sh.S.Oltaev, Yu.P.Urinbaeva, O.M.Pardaev, Z.S.Artikov) –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 396 bet.
  14. Pardaev M.Q., va boshqalar. Raqobatbardoshlikni mustahkamlashda klaster va sinergetik samaradorlik tahlili. O‘quv qo‘llanma. 11-jild. (Hammualiflar; Olim.M.Pardaev, A.N.Xolikulov, F.A.Safarov, Ozoda Pardaeva, S.A.Babanazarova, Obid.M.Pardaev) –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 396 bet
  15. Pardaev M.Q., va boshqalar. Oilaviy korxonalar faoliyati tahlili. Monografiya. 12-jild. (Hammualiflar; G.M.Shodieva, Ozoda Pardaeva, Sh.O.Quvondiqov, M.O.Mamayunusova) – Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 396 bet.
  16. Аҳоли сони 129 йилда қарийб 10 баробарга кўпайди.// “Халқ сўзи” газетаси 2026 йил 1 июль. 132-сон. – 1 бет.
  17. O‘zbekiston Respublikasi Hukumat portali.

М.Пардаев, Б.Исроилов, О.Пардаев Краткий обзор результатов, достигнутых за 35-летний путь развития независимого Узбекистана Аннотация.В статье рассматриваются основные направления и результаты, достигнутые Узбекистаном за 35-летний путь развития в период независимости. В частности, кратко освещаются основные направления широкомасштабных реформ, осуществлённых в сфере формирования основ независимой государственности, развития национальной экономики, образования, здравоохранения, промышленности, сельского хозяйства, инфраструктуры, цифровизации, туризма и социальной защиты. По каждому из указанных направлений даётся краткий обзор достижений и преобразований, осуществлённых за 35 лет независимого развития страны. Ключевые слова: путь развития, национальная экономика, промышленность, образование, здравоохранение, производство, сельское хозяйство, инфраструктура, цифровизация, туризм, социальная защита, достигнутые результаты, экология, социальная защита, молодёжная политика.	M.Pardaev, B.Isroilov, O.Pardaev A brief overview of the results achieved during Uzbekistan’s 35-year path of independent development Abstract.The article examines the main directions and results achieved by Uzbekistan during its 35-year path of development since gaining independence. In particular, it provides a brief overview of the major areas of large-scale reforms implemented in establishing the foundations of independent statehood and developing the national economy, education, healthcare, industry, agriculture, infrastructure, digitalization, tourism, and social protection. The achievements and transformations attained over the 35 years of the country’s independent development are briefly described in each of these areas. Keywords: development path, national economy, industry, education, healthcare, production, agriculture, infrastructure, digitalization, tourism, social protection, achieved results, ecology, social protection, youth policy.

Мурод Мухаммедович Мухаммедов—Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

профессори, иқтисодиёт фанлари доктори,

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев—Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

профессори, иқтисодиёт фанлари доктори,

Меҳрангиз Олимовна Мамаюнусова—“Алфраганус” университети ассистенти, PhD

ИНСОН РЕСУРСЛАРИ ВА ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ ЎРТАСИДАГИ ФАРҚЛАР ВА УЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация. Мақолада инсон ресурслари ва инсон капиталининг ўртасидаги фарқлар ва уларни ривожлантириш йўллари билан боғлиқ масалалар қараб чиқилган. Бунда инсон ресурслари ва инсон капиталининг моҳияти, ёндошувлари, қиймати, асосий белгиси, ривожланиш манбаи ва натижалари бўйича фарқли жиҳатлари очиб берилган. Мамлакатимизда амалга оширилаётган инсон капитали ва инсон ресурсларини ривожлантиришга қаратилган олти йўналиш кўрсатиб берилган. Тадқиқот натижасида аниқ тавсиялар ҳам ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инсон ресурслари, инсон капитали, моҳият, ёндашув, қиймат, асосий белги, ривожланиш манбаи, натижа, таълим, тарбия, соғлиқни сақлаш, меҳнат бозори, инновация, рақамли иқтисодиёт, ижтимоий маънавий ва маданий тараққиёт.

Кириш. Бугунги глобаллашув шароитида дунё миқёсида янгиланиш ва юксалишлар ҳар бир соҳада интерациялашув, инновацион тафаккурни ва уларга асосланган инновацион муҳитни ҳамда креатив фикрлашни талаб этади. Чунки глобал масштабдаги рақобат муҳитида барқарор ривожланишни таъминлашнинг ўзи бўлмайди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг таъкидлаганидек **“... Энг муҳим вазифа – халқимиз онгида инновацион тафаккурни шакллантириш. Инновациялар бўлмаган жойда ривожланиш ва рақобат ҳам бўлмайди...”**. Бугунги кунда, ривожланишнинг янги босқичлари инновацион омиллар эвазига содир бўлади. Бу барча соҳаларда илмий-техник кадрларининг фаол ҳамкорлигини талаб қилади. Чунки ижтимоий ва иқтисодий юксалишларни таъминловчи омиллар айнан шу жараёнлар билан боғлиқдир.

Мухтарам Президентимиз ташаббуси билан қабул қилинган **“Ўзбекистон – 2030”** стратегиясида белгиланган устувор йўналишлар асосан демократик ислохотларни чуқурлаштириш, етакчи тармоқларни модернизация ва диверсификация қилиш асосида мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш борасида соҳалар кесимида барча ҳудудларда кенг қўлланма ислохотлар олиб борилмоқда. Ушбу жараёнларни янада жадаллаштириш учун миллий кадрлар тайёрлашга алоҳида урғу берилаётганлиги **“Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз”** деб айтилган 2017 йилда сўзларда бугун ҳам ўз долзарблигини йўқотган эмас¹.

Кўриниб турибдики, инсон капитали ва инсон ресурсларини такомиллаштириш масалалари бугунги кунда ҳам ўта долзарб масалалардан биридир. Инсон капитали ва инсон ресурси тушунчалари мазмунан бир-бирига жуда яқинлиги туфайли иқтисодий адабиётларда булардан синоним шаклида фойдаланилади. Бироқ, буларнинг кўпгина ўхшаш жиҳатлари билан бирга бир-биридан айрим жиҳатлари билан фарқ ҳам қилади. Ушбу тафовутлар қайси йўналишларда эканлигига изоҳ бериш масаласи ҳам долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Инсон ресурслари ва инсон капиталининг ўртасидаги фарқлар ва уларни ривожлантириш йўллари тайёрлаш жараёнида турли методологик йўналишлардан, хусусан, индукция ва дедукция, миқдор ва сифат, макон ва замон, таҳлил ва синтез, мантикий таҳлил каби методологик ёндашувлардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Инсон капитали ва инсон ресурси тушунчалари, таъкидланганидек, бир-бирига мазмун жиҳатидан жуда яқин бўлганлиги туфайли иқтисодий адабиётларда булардан синоним шаклида фойдаланилади. Тўғри, ушбу тушунчаларнинг ўхшаш жиҳатлари бевосита инсон омилига таянлиши билан боғлиқ.

¹ . Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”. 2017 й

Чунки ҳар икки тушунча ҳам жамият ва иқтисодиёт тараққиётида инсоннинг ўрнини белгилайди. Яна бир жиҳати, меҳнат жараёни билан боғлиқлигидадир. Бунда инсон ресурси ҳам, инсон капитали ҳам ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида иштирок этади. Ушбу иккита тушунчанинг яна бир ўхшиш жиҳати иккаласи ҳам иқтисодий ўсишга деярли бир хилда таъсир қилади. Бунлар иккаласи ҳам меҳнат унумдорлигини ошириш, ижтимоий-иқтисодий жараёнларга инновацияларни жорий қилиш ва рақобатбардошликни мустаҳкамлашга бир хил ҳолатда таъсир кўрсатади. Ушбу тушунчаларнинг яна бир ўхшаш жиҳатлари мамлакат иқтисодиётини ва ижтимоий ҳаётини ривожлантиришга ҳам бир хилда таъсир кўрсатади. Чунки таълим, соғлиқни сақлаш, малака ошириш ва тажриба орттириш орқали инсон салоҳияти ҳам оширилади.

Бироқ, уларнинг иқтисодий ва ижтимоий моҳиятида муҳим фарқлар ҳам мавжуд. Бу ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш учун ушбу ҳолатни жадвал шаклида кўрсатишни мақсадга мувофиқ, деб топдик. Бу қуйидаги жадвалда келтирилган (1-жадвал).

1-жадвал

Инсон ресурслари ва инсон капиталининг фарқли жиҳатлари

Жиҳат	Инсон ресурси	Инсон капитали
Моҳияти	Меҳнат қилишга лаё-қатли аҳоли мажмуаси	Инсонда жамланган билим, кўникма, салоҳият ва соғлиқ
Ёндашув	Микдорий (сони, ёши, бандлиги)	Сифатий (билим, тажриба, самарадорлик)
Қиймат	Ишчи куч сифатида қаралади	Инвестиция объекти сифатида баҳоланади
Асосий белгиси	Меҳнат бозоридаги иштироки	Даромад келтирувчи билим ва қобилият
Ривожланиш манбаи	Табиий аҳоли ўсиши	Таълим, тарбия, тиббиёт, тажриба
Натижа	Ишчи куч захираси	Юқори унумдорлик ва инновация

Ушбу жадвалдан қисқача хулоса қилинадиган бўлса, инсон ресурси бевосита жамиятдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли салоҳиятининг умумий захираси ҳисобланади. Инсон капитали эса, инсоннинг билим, малака, тажриба ва саломатлигига киритилган сармоя натижасида шаклланган иқтисодий қийматдир. Шунинг учун, инсон ресурси — салоҳият манбаи, инсон капитали эса – ушбу салоҳиятнинг самарали ва қиймат яратувчи шакли ҳисобланишини инобатга олиш лозим бўлади.

Инсон капитали Ўзбекистон мисолида таҳлил қилинадиган бўлса, биринчи галда унинг тушунчасига аҳамият беришни тақозо қилади. Иқтисодий адабиётларда инсон капитали тушунчасига кўплаб таърифлар келтирилган. Буларни мунозара қилмасдан, унинг мазмунига қисқача изоҳ бердик. **Инсон капитали деганда, инсоннинг билими, касбий малакаси, соғлиғи, тажрибаси, ижодий ва маънавий салоҳияти каби замон талабига мос бўлган жиҳатларининг йиғиндиси тушунилади.** Замоनावий тараққиёт шароитида у иқтисодий ўсишнинг асосий омили ҳисобланади.

Ўзбекистонда инсон капитали ривожланишининг умумий ҳолати бир мунча ўзига хос томонлари мавжуд. Хусусан, Ўзбекистон аҳолисининг 60 фоиздан ортиғи ёшлардан иборат, бу эса инсон капитали ривожланиши учун катта демографик имконият ҳисобланади. Сўнгги йилларда “Инсон кадри учун” тамойили давлат сиёсатининг марказий ва муҳим масалаларидан бирига айланди. Инсон кадри кадрланиши учун унинг кадрини кўтариш керак бўлади. Бу албатта унга эътиборни талаб қилади. Мазкур эътибор бир қанча йўналишлардан иборат. Булар:

Биринчидан, таълим соҳасида инсон капиталининг такомиллашувида ижобий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Ҳозирги пайтда мактабгача таълим қамрови сезиларли ошди, олий таълим муассасалари сони кўпайди, хусусий ва хорижий университетлар фаолияти йўлга қўйилди, ёшларни хорижда ўқитиш дастурлари кенгайтирилди. Шу билан бирга айрим муаммолар ҳам йўқ эмас. Хусусан, таълим сифати ҳудудлар бўйича бир хил даражада эмас, назария ва амалиёт уйғунлиги етарли даражада йўлга қўйилган эмас, кадр-

лар тайёрлаш ҳам бозор талабига тўлиқ мос эмас.

Ҳозирги глобал иқтисодиёт шароитида ҳар бир мамлакатнинг рақобатга чидамли бўлиши учун малакали касб эгалари ва мутахассислар бошқарадиган замонавий технологиялар ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканиги – бу ҳақиқат. Шу туфайли 2025–2030 йилларда таълим соҳасида касбий ва олий таълим тизими сифатини оширишга кенг эътибор қаратилиши қайд этилди. Муҳтарам Президентимизнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида “таълим ва тиббиётда – сифатни янги босқичга олиб чиқадиган илғор хорижий тажрибаларни кенг жорий этиш учун янги технологияларни олиб кирсак, кадрларни илм-фан ва инновацияларга асосланган замонавий касбларга тайёрласак, келгуси беш йилда иқтисодиётимиз ҳажмини 240 миллиард доллардан оширишга барча имкониятларимиз бор”, деб таъкидлади.

Таълимни ривожлантириш борасидаги тахлилий хулосаларнинг кўрсатишича асосий муаммолар бевосита таълим сифати ва натижадорлигининг пастлиги, илм-фан ва ишлаб чиқариш ўртасида узилишларнинг мавжудлиги, инсон капиталига қўйилган инвестициялар самарадорлигининг пастлиги, малакали кадрларнинг хорижий мамлакатларга “оқиб кетиши” масаласининг мавжудлиги.

Эндиликда таълим сифатни янги босқичга олиб чиқиш учун ўқув дастурларини қайта кўриб чиқиб, уларни такомиллаштириш лозим. Шу асосда ахборот технологияларини яхши биладиган, ўз қарашларини инновация ҳамда тадқиқотга йўналтиришга устуворлик берадиган, IT ва сунъий интеллектга оид касблар бўйича малакали кадрларни тайёрлашга қаратилган масалалар устувор ва долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Иккинчидан, соғлиқни сақлаш соҳасида ҳам инсон капиталининг такомиллшуви учун бир қатор ишлар қилинмоқда. Хусусан, бирламчи тиббий ёрдам ислоҳ қилинмоқда, кишлоқ врачлик пунктлари модернизация қилиниб, янги тиббий технологиялар билан таъминланиш масаласи ҳам жадаллик билан амалга оширилмоқда, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш ва унга амал қилиш ҳам кучайди. Бундай ижобий жиҳатлар билан бирга мазкур соҳада айрим муаммолар ҳам йўқ эмас. Буларга малакали тиббий кадрларнинг ҳамон барча ҳудудларда етарли эмаслиги, аҳоли ўртасида профилактикага эътиборнинг етарли эмаслиги, айрим ҳудудларда тиббий хизматнинг сифати ҳамон пастлиги, касалликни даволашдан кўра, унинг олдини олиш лозимлиги билан боғлиқ тамойилларнинг ҳамма жойда кенг жорий қилинмаганлиги каби ҳолатларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Инсон саломатлигининг бардавомлигида сувнинг роли жуда катта экан. Чунки сув одамнинг иммунитетини яхшилаб, соғломлаштиришдек фазилатга эга экан. Маълумки, инсон танасининг 70-80 % и сувдан иборат. Шу туфайли ушбу неъмат инсон ҳаётида жуда катта аҳамиятга эга. Буларни инобатга олиб, одамнинг сочидан озгина олиб, сканер қилиб, 100 дан ортиқ Д.Менделевнинг микро ва макроэлементлари етишмаслиги аниқланиб, шунга қараб, минерал сувларнинг таркибини ўрганиб, сув танлаш керак бўлади.

Ҳар бир инсон капитали учун соғлом умр кўриш ва самарали меҳнат қилиш қобилиятини мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳозирда мамлакатимизда умр кўриш муддатларининг мунтазам ошиб бориши билан биргаликда соғлиқ кўрсаткичларининг ҳам яхшиланиши кузатилмоқда. Ушбу масалани 2030 йилгача янада кучайтириш бўйича прогноз қилинмоқда. Чунки, сифатли таълим ва соғлом ҳаёт тарзи инсон капиталининг сифатини оширишга хизмат қилади, бу эса узоқ муддатли ижтимоий ва иқтисодий самарани кучайтириш имкониятини яратади.

Ҳар бир инсон капитали учун соғлом умр кўриш ва самарали меҳнат қилиш қобилиятини мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳозирда мамлакатимизда умр кўриш муддатларининг мунтазам ошиб бориши билан биргаликда соғлиқ кўрсаткичларининг ҳам яхшиланиши кузатилмоқда. Ушбу масалани 2030 йилгача янада кучайтириш прогноз қилинмоқда. Чунки, сифатли таълим ва соғлом ҳаёт тарзи инсон капиталининг сифатини оширишга хизмат қилади, бу эса узоқ муддатли ижтимоий ва иқтисодий самарани кучайтириш имкониятини яратади.

Ҳозирги вақтда иқтисодий ва ижтимоий соҳаларга янги технологияларнинг жорий қилиниши, уларни рақамлаштириш ва сунъий интеллект таъсирида дунёда иш

ўринларининг сони, шакли ва мазмуни кескин ўзгармоқда. Буларни инобатга олиб, мамлакатимизда ҳам “Яқин беш йилда мавжуд касбларнинг 30 фоизи тўлиқ автоматлаштирилади, 50 фоизи бўйича эса янги малакалар талаб қилинади. Бу жараёнлар бизни ҳам четлаб ўтаётгани йўқ. Саноатда – автоматлашган линиялар, аграр соҳада – ақлли технологиялар, транспортда – интеллектуал бошқарув кундалик ҳодисага айланиб бормоқда. Энди мамлакатимизнинг меҳнат бозори мутлақо янги архитектура асосида – касб, малака, технология ва таълимни бирлаштирадиган ягона механизм сифатида ишлаши зарур”¹ бўлаётганлиги қайд этилди.

Инсон капитали билан меҳнат бозори ўртасидаги мувозанатларни тўғри шакллантириш учун мамлакатимизда бир қанча ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда. Яқинда “Ишга марҳамат” мономарказлар ташкил қилинди, касбий таълимни модернизация қилиш бўйича қатор тадбирлар амалга оширилди, стартап ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш жараёнлари ҳам жорий қилинди. Бундай кенг қўламли ислохотлар билан бирга айрим муаммолар ҳам ҳамон ўз ечимини кутмоқда. Ҳозирги кунда ёшлар ишсизлиги асосий муаммолардан бири сифатида тўлиқ ҳал қилинган эмас, касб-ҳунар таълими етарлича самарали бўлмаяпти, меҳнат миграцияси натижасида инсон капитали чиқиб кетишига сабаб бўлмоқда ва ҳ.к.

Тўртинчидан, инновация ва рақамли иқтисодиётга мос инсон капиталини шакллантириш масаласи ҳам бугунги кунда ўта долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Ушбу масалаларни ҳал қилиш учун IT Park ва стартап экотизими шаклланимоқда, ёшлар орасида дастурлашга қизиқиш ортмоқда ва шу йўналишда катта ишлар олиб борилмоқда. Аммо илмий тадқиқотлар ва унга қилинадиган харажатлар ҳали паст.

Инновация ва рақамли иқтисодиёт шароитида инсон капитали анъанавий билим билан чекланиб қолмасдан, юқори даражада мослашувчан, ижодкор ва рақамли кўникмаларга эга бўлган инсон бўлиши керак. Инновацион иқтисодиёт учун инсон капитали математика, ахборот технологиялари, муҳандислик, табиий фанларни ҳам билишлари лозим, Бундай кадрларда иқтисодий ва молиявий саводхонлик ҳам етарли бўлиши керак. Шунингдек, замонавий кадрлар менежмент ва лойиҳа бошқаруви асосларини, турли тилларни билишлари лозим. Айниқса халқаро рақамли муҳит учун инглиз тилини ўрганиш ҳам мақсадга мувофиқ.

Замонавий инсон капитали рақамли кўникмаларга эга бўлиб, компьютер ва интернетдан самарали фойдаланиш, маълумотлар таҳлилини шу технологиялар асосида амалга ошириш, сунъий интеллект, блокчейн, булутли технологиялар ҳақида тушунчаларга эга бўлиш, киберхавфсизлик маданиятини билиш, онлайн платформалар ва рақамли сервислар билан ишлаш кўникмасига ҳам эга бўлишни тақозо қилади.

Шунингдек, замонавий инсон капитали инновацион фикрлаш ва ижодкорлик фазилатларига ҳам эга бўлишлари лозим. Бундай инсон капитали янгича фикрлай оладиган, муаммоларга инновацион ечим топа оладиган, тадқиқот ва тажрибага мойил бўлган, стартаплар ва янги бизнес моделларини ярата оладиган бўлиши зарур. Бундай инновация муҳитида инсон тез мослашувчан, танқидий фикрлайдиган, жамоада ишлай оладиган, коммуникация ва лидерлик қобилиятига эга, масъулиятли ва ташаббускор бўлиши лозим. Бундай ижтимоий ва шахсий сифатларга эга инсон капитали рақамли иқтисодиёт шароитига мос бўлиши, инсон доимий равишда ўз билим ва кўникмаларини янгиллаб бориши, онлайн курслар, қайта тайёрлаш дастурларига доимий иштирок этиб, янгиликларни билишлари, амалий кўникмаларга асосланган таълимни эгаллашлари муҳим аҳамиятга эга. Узлуксиз такомиллаштишни хоҳлаган инсон узлуксиз таълим билан узлуксиз шуғулланиб боришини тақозо қилади.

Инновацион жамиятда инсон ахлоқий ва ҳуқуқий маданиятга ҳам эга бўлиши лозим. Бундай шахслар ахборотдан масъулият билан фойдаланиши, муаллифлик ҳуқуқи ва интеллектуал мулкни ҳурмат қилиши, коррупцияга қарши иммунитетга эга бўлиши, касбий этикага амал қилиши ҳам лозим бўлади. Хуллас, инновация ва рақамли

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь.// “Zarafshon” газетаси. 25 йил 27 декабрь. – 147-148 сон.

иктисодиётга мос замонавий инсон капитали (ЗИК) бир қанча фазилатларга эга бўлиши лозим. Буни қуйидаги формула орқали ифодалаш мумкин.

$$\text{ЗИК} = \text{Б} + \text{Рс} + \text{И} + \text{Аб} + \text{Уў};$$

Бунда ЗИК – замонавий инсон капитали;

Б – билимли;

Рс - рақамли саводхонлик;

И – ижодкорлик;

Аб - ахлоқий баркамол;

Уў - узлуксиз ўрганувчи шахс.

Бешинчидан, инсон капиталини такомиллаштириш орқали ижтимоий тараққиётга эришиш масаласи ҳам “Ўзбекистон - 2030” стратегиясида кўзда тутилган масалалардан бири. Бунга эришишнинг муҳим йўналишларидан бири камбағалликни қисқартириш эвазига ўрта синфни шакллантиришга қаратилган. Чунки Ўзбекистонда камбағалликни қисқартириш сиёсати айнан инсон капиталини ривожлантиришга қаратилган. Етарли даражадаги инсон капитали фуқаролик жамиятини мустаҳкамлашга ҳам хизмат қилади. Бу эса жамиятнинг нафақат ижтимоий, балки иқтисодий ривожланишини ҳам таъминлашда муҳим омил ҳисобланади.

Ижтимоий тараққиёт жамият ҳаётининг барча соҳаларида сифат жиҳатдан юксалиш, инсоннинг турмуш даражаси ва камолотини таъминлашга қаратилган узлуксиз, қонуний ва мақсадли ривожланиш жараёни сифатида жамиятнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Чунки ижтимоий тараққиёт, бу бевосита ижтимоий муносабатларнинг такомиллашувини, жамият аъзолари ўртасидаги ҳамкорлик ва адолатнинг мустаҳкамланишини, инсон манфаатларининг устуворлигини таъминлашга қаратилганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади.

Ижтимоий тараққиётнинг асосий моҳияти инсон фаровонлигида намоён бўлади. Бу аҳолининг ҳаёт сифати яхшиланиши, аҳоли даромадларининг ўсиши, камбағаллик ва ижтимоий тенгсизликнинг қисқариши кабиларни ўз ичига олади. Бунга эришишнинг муҳим йўлларида бири ижтимоий адолатни қўлга киритишдир. Бунга ҳуқуқ ва имкониятларда тенгликни таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини ривожлантириш, аҳолининг ижтимоий заиф қатламларини қўллаб-қувватлаш орқали эришилади.

Ижтимоий тараққиётга эришишнинг йўлларида бири ҳам таълим-тарбия ва маърифатни юксалтиришга қаратилган. Бунинг учун ҳам сифатли таълимга кенг имкониятлар очиб берилиши, илм-фан ва инновациянинг ривожланишига эришиши инсон капитали салоҳиятининг оширилишини тақозо қилади. Ушбу омиллар таркибида соғлиқни сақлаш масаласи ҳам муҳим йўналишлардан биридир. Бунинг учун ҳам замонавий тиббий хизматларни, аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш имкониятларини, умрнинг давомийлигини ошириш лозим бўлади.

Ижтимоий тараққиёт таркибида маънавий-маърифий ривожланиш, хусусан, миллий қадриятлар ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигини, ахлоқ, маданият ва маънавият юксалишини таъминлаш масаласи ҳам устувор вазифалардан биридир. Бунга эришиш учун ҳам ижтимоий тараққиёт омилларига, хусусан, иқтисодий ўсиш ва барқарорликнинг таъминланишига, самарали давлат сиёсатини юритишга, инсон капитали сифатини мунтазам равишда ошириб боришга, илм-фан ва инновация ҳамда фуқаролик жамияти институтлари имкониятларидан самарали фойдаланишни тақозо қилади.

Ижтимоий тараққиётнинг замонавий хусусиятларини, хусусан жараёнларнинг рақамлашуви ва инновацияларга таянади. Бунда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини устувор ҳисоблаган ҳолда барқарор тараққиёт тамойилларига асосланади. Шу йўл билан жамиятда ижтимоий масъулиятни кучайтиради. Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий тараққиёт инсон манфаатларига хизмат қилувчи, адолатли, билимли, соғлом ва маънавий баркамол жамиятни шакллантиришдан иборатдир.

Олтинчидан, инсон капиталининг ривожланишида маънавий ва маданий тараққиётнинг ҳам ўзига хос ўрни бор. Етук инсон капитали миллат маънавиятини, унинг ахлоқини, онгининг миллий қадриятларини асраш ва ривожлантиришга хизмат қиладиган даражада бўлади.

Инсоннинг маънавий-маърифий ривожланиши инсон ва жамиятнинг маънавий кадрятлари, ахлоқи, билим ва тафаккур жиҳатидан юксалиши, шахснинг онги, дунёкараши ва маданиятининг изчил равишда такомиллашиб бориш жараёни тушунилади.

Маънавий-маърифий ривожланишнинг моҳияти шундаки, бу орқали ривожланиш инсоннинг ички дунёсини бойитади, унинг ахлоқий қарашларини шакллантиради, илм ва маърифатни кучайтириш натижасида жамият тараққиётига хизмат қилади. Маънавий-маърифий ривожланишнинг асосий таркибий қисмларига эътиборни қаратадиган бўлсак, биринчи ўринда **маънавият** туради. Бу инсоннинг иймон-эътиқоди, виждон, инсофлилиги, ҳалоллиги, ватанпарварлиги, инсонпарварлиги, миллий ва умуминсоний кадрятларга ҳурматни ўзида ифода этади. Ушбу таркибди **маърифат** ҳам мавжуд. Бу ўз ичига илм ва билимга интилишни, таълим ва тарбиянинг уйғунлигини таъминлашни, инсоннинг ақлий салоҳияти ва тафаккурининг ривожини, танқидий ва мустақил фикрлаш жараёнларини қамраб олади.

Шу жиҳатдан, маънавий-маърифий ривожланишнинг жамият ҳаётидаги аҳамияти ҳам катта. Бу бевосита баркамол авлодни тарбиялашда, ижтимоий барқарорликни таъминлашда, илм-фан ва инновацияга замин яратишда, ёт ғояларга қарши маънавий иммунитетни шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Бугунги замонавий рақамли муҳитда ҳам маънавий-маърифий ривожланиш, ахборотлардан фойдаланиш маданиятини ошириш, ёшларни соғлом тафаккур асосида тарбиялаш, илм-фан ва маънавият уйғунлигини таъминлаш, миллий кадрятларни замонавий тараққиёт билан боғлашга хизмат қилади. Қисқача қилиб айтганда, маънавий-маърифий ривожланиш инсоннинг ахлоқий поклиги, билимлилиги ва тафаккур юксаклиги орқали жамият тараққиётини таъминловчи асосий омил бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон келажаги инсон капитали ва ундан самарали фойдаланиш билан боғлиқ. Табиий ресурслар чекланган, аммо билимли, соғлом ва ижодкор инсонлар — чекланмас бойликдир. Шу туфайли фақат инсон капиталини ривожлантириш орқали Ўзбекистон рақобатбардош, инновацион ва адолатли жамиятга айланиши мумкин. Инсон капитали жамият тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи. Шу туфайли уни ривожлантирмасдан туриб иқтисодиётни ҳам, сиёсатни ҳам, маданиятни ҳам тўлақонли тараққий эттириб бўлмайди.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтганда, 2025–2030 йилларда Ўзбекистон учун инсон капиталини такомиллаштириш борасида муҳим босқич бўлади. Демографик салоҳият, меҳнат бозорида ўсиш рўй беради, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимларининг ривожланиши содир этилади. Пировардида буларнинг барчаси инсон капиталини мавжуд имкониятларга айлантириши мумкин.

Юқорида келтирилган натижаларни амалга ошириш учун қуйидагиларга алоҳида аҳамият бериш лозимлигини тавсия қиламиз:

Биринчидан, таълим ва касбга тайёрлаш тизимларини бугунги инновацион ривожланишга маслашган бозор талабига мослаштирган ҳолда ривожлантириш йўллариини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, малакали кадрлар учун иш жойларини ташкил қилиш имкониятларини яратиш лозим. Чунки замон талаби интеллектуал салоҳиятли ходимларни талаб қилмоқда. Аммо булар бир томондан тўлиқ етишмаётган бўлса, иккинчи томондан мавжудлари ҳам тўлиқ иш билан таъминланиш имконияти ҳам етарли эмас.

Учинчидан, меҳнат миграцияси ва ишсизликни камайитириш сиёсатларини мувофиқлаштириш зарур. Бу бўйича қилинаётган ишларни барча ҳудудларда, уларнинг талабларидан келиб чиққан ҳолда бир маромда олиб боришни таъминлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Тўртинчидан, юқоридаги йўналишларни амалга ошириш учун яна бир стратегик таклифларимиз, таълим сифатини эмпирик натижага боғлаш, илм-фан, бизнес ва давлат ҳамкорлигини кучайтириш, ёшлар салоҳиятини ҳудудларни ривожлантиришга йўналтириш ва ҳар бир ҳудудда салоҳиятли ёшларни тарбиялаб етиштириш лозим, деб ҳисоблаймиз. Ҳар бир ходимнинг салоҳиятига баҳо бериш учун **инсон капитали индекси**га асосланган баҳолаш тизимини ҳар бир ходим бўйича жорий этиш ҳам мақсадга

мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, Янги Ўзбекистоннинг ҳақиқий бойлиги инсон капитали бўлса, унинг энг муҳим манбаи оила ҳисобланади. Оилада шаклланган билим, тарбия, меҳнатсеварлик, маънавият ва масъулият инсон капиталининг сифатини белгилайди. Юқорида келтирилган илмий-амалий таклифларнинг амалиётга жорий қилиниши “Ўзбекистон - 2030” стратегиясида белгиланган вазифаларнинг бажарилишига хизмат қилади.

М.Мухаммедов, М.Пардаев, М.Мамаюнусова Различия между человеческими ресурсами и человеческим капиталом и пути их развития Аннотация. В статье рассмотрены вопросы, связанные с различиями между человеческими ресурсами и человеческим капиталом, а также путями их развития. Раскрыты отличительные особенности человеческих ресурсов и человеческого капитала по их сущности, подходам к пониманию, ценности, основным характеристикам, источникам развития и результатам. Показаны шесть основных направлений, реализуемых в Республике Узбекистан в целях развития человеческого капитала и человеческих ресурсов. По результатам исследования разработаны конкретные рекомендации. Ключевые слова: человеческие ресурсы, человеческий капитал, сущность, подход, ценность, основные характеристики, источник развития, результат, образование, воспитание, здравоохранение, рынок труда, инновации, цифровая экономика, социальное, духовное и культурное развитие.	M.Mukhammedov, M.Pardaev, M.Mamayunusova Differences between human resources and human capital and ways of their development Abstract. This article examines the differences between human resources and human capital, as well as the ways of their development. It reveals the distinctive features of human resources and human capital in terms of their essence, conceptual approaches, value, key characteristics, sources of development, and outcomes. The paper also identifies six priority directions currently being implemented in the Republic of Uzbekistan to promote the development of human capital and human resources. Based on the findings of the study, a number of practical recommendations have been developed. Keywords: human resources, human capital, essence, approach, value, key characteristics, source of development, outcome, education, upbringing, healthcare, labor market, innovation, digital economy, social, spiritual, and cultural development.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь.// “Zarafshon” газетаси.25 йил 27 декабрь. – 147-148 сон.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”. 2017 й.
3. Пардаев М.Қ., ва бошқалар. Меҳнат бозори трансформацияси. Ўқув қўлланма. 15-жилд. (Ҳаммуаллифлар; С.А.Бабаназарова, О.М.Пардаева) –Т.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 328 бет. – 20,75 б.т.
4. Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Бекзод Сайдазим ўғли Бурхонов. Инсон ресурслари самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар ва унга таъсир этувчи омиллар.// “Сервис” илмий-амалий журнал. 2025 йил 2-сон. – 202-206 бетлар. – 0,4 б.т.
5. Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев, Озода Мамаюнусова Пардаева, Севара Абдиназаровна Бабаназарова. Инсон ресурслари тушунчаси ва унинг жамият тараққиётидаги аҳамияти. //“Xizmatlar sohasini strategik rivojlantirish orqali hududlarda barqaror iqtisodiy o‘shish va aholi farovonligini oshirish imkoniyatlari” XI AK materiallari. 2025 йил 21-22 февраль. 1-қисм. Самарқанд, СамИСИ, 2025. – 4-7 бетлар. – 0,3 б.т.
6. https://www.statista.com/outlook/co/socioeconomic-indicators/uzbekistan?utm_source=chatgpt.com. "Socioeconomic Indicators - Uzbekistan | Market Forecast"
7. https://www.ifs.du.edu/IFs/frm_CountryProfile/UZ/FEMSHRLAB?utm_source=chatgpt.com "Key Development Forecasts for Uzbekistan"
8. https://www.kun.uz/en/news/2024/10/19/uzbekistan-plans-to-halve-poverty-by-the-end-of-2025-through-economic-growth-and-human-capital-investment?utm_source=chatgpt.com.

- "Uzbekistan plans to halve poverty by the end of 2025 through economic growth and human capital investment"
9. https://one.uz/en/news/uzbekistan/18744-the-labor-force-is-increasing-in-uzbekistan-s-labor-market.html?utm_source=chatgpt.com. "The labor force is increasing in Uzbekistan's labor market - One.uz, 23.08.2025".
  10. https://www.uzdaily.uz/uzc/bmt-2025-yilda-o%CA%BBzbekiston-yaim-59-ga-o%CA%BBsadi/?utm_source=chatgpt.com. "БМТ: 2025 йилда Ўзбекистон ЯИМ 5,9% га ўсади — UzDaily.uz"
  11. https://www.uzdaily.uz/uzc/markaziy-bank-2026-yilda-real-yaim-o%CA%BBsishi-5565-foizni-tashkil-qilishi-prognoz-qilinmoqda/?utm_source=chatgpt.com. "Марказий банк: 2026 йилда реал ЯИМ ўсиши 5,5–6,5 фоизни ташкил қилиши прогноз қилинмоқда — UzDaily.uz"

Ibodulla Xasanovich Ibragimov – SamISI Marketing kafedrası dotsenti,

Larisa Alijonovna Musabaeva – SamISI Iqtisodiy tahlil va statistika kafedrası katta o‘qituvchisi

LOGISTIKADA OPERATSION SAMARADORLIK: MODELASHTIRISH VA BAHOLASHDA ILMIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada logistika tizimlarida operatsion samaradorlikni baholashning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etildi. Logistika jarayonlarining samaradorligi yetkazib berishning o‘z vaqtidaligi, buyurtmalarni xatosiz bajarish, logistik xarajatlar va ombor quvvatlaridan foydalanish kabi KPI ko‘rsatkichlari asosida baholandi. Shuningdek, infratuzilma, raqamlashtirish, xizmat sifati va vaqt omillarining operatsion samaradorlikka ta’siri ko‘p omilli regressiya modeli asosida tahlil qilindi. Natijalar logistika infratuzilmasi va raqamlashtirish operatsion samaradorlikning asosiy omillari ekanini ko‘rsatdi. Tadqiqot yakunida logistika tizimlarini boshqarishni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: logistika, operatsion samaradorlik, KPI, logistika infratuzilmasi, raqamlashtirish, ekonometrik modelashtirish, ta’minot zanjiri.

Kirish. Global iqtisodiyotda ta’minot zanjirlarining murakkablashuvi, iste’molchilar talablarining tez o‘zgarishi va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi logistika tizimlarini boshqarishda yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Zamonaviy sharoitda logistika faqat yuklarni bir nuqtadan ikkinchi nuqtaga yetkazish bilan cheklanmay, korxonaning raqobatbardoshligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va xizmat ko‘rsatish sifatini ta’minlashga xizmat qiluvchi strategik boshqaruv funksiyasiga aylanmoqda.

Mazkur jarayonlarda operatsion samaradorlikni aniq va tizimli baholash alohida ahamiyat kasb etadi. Operatsion samaradorlik cheklangan vaqt, moliyaviy va moddiy resurslardan foydalanish sharoitida logistika jarayonlarining belgilangan natijalarga erishish darajasini ifodalaydi. Shu sababli samaradorlikni faqat transport xarajatlari bilan baholash yetarli emas; yetkazib berish tezligi, buyurtmalar aniqligi, xizmat sifati, ombor quvvatlaridan foydalanish va raqamlashtirish darajasi ham birgalikda hisobga olinishi lozim.

O‘zbekiston sharoitida transport-logistika salohiyatini oshirish, logistika xarajatlarini kamaytirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, logistika tizimlarining operatsion samaradorligini KPI ko‘rsatkichlari va ekonometrik modelashtirish asosida baholash, samaradorlikka ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Logistikada operatsion samaradorlikni baholash masalalari xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan. M. Christopher logistika va ta’minot zanjirlarini boshqarishda xizmat sifati, tezkorlik va axborot almashinuvi korxona raqobatbardoshligining muhim omillari ekanini ta’kidlaydi [1]. J. Mentzer logistika natijadorligini ta’minot zanjirining barcha bo‘g‘inlarida xarajatlar, vaqt va xizmat ko‘rsatish natijalari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi [3]. D. Simchi-Levi va hammualliflar integratsiyalashgan ta’minot zanjiri boshqaruvida operatsion qarorlar va axborot oqimlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni asoslab bergan [5].

Zamonaviy tadqiqotlarda KPI tizimlari, Lean Logistics, raqamli modellash, Industry 4.0, IoT va sun'iy intellekt asosida logistika jarayonlarini optimallashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. E. Hofmann va M. Rüsch raqamli texnologiyalar logistika tizimlarining shaffofligi va moslashuvchanligini oshirishini ko'rsatadi[4]. Biroq O'zbekiston sharoitida, xususan, hududiy logistika korxonalari faoliyatida operatsion samaradorlikni KPI va ekonometrik modellar asosida kompleks baholashga oid amaliy tadqiqotlar yetarli darajada rivojlanmagan. Shu sababli milliy logistika tizimining real xususiyatlarini hisobga olgan holda operatsion samaradorlik determinantlarini aniqlash va ularni boshqaruv qarorlariga integratsiya qilish muhim ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Logistika tizimlarining operatsion samaradorligini baholash kompleks yondashuvni talab etadi. Tadqiqotda samaradorlikni aniqlash uchun miqdoriy KPI ko'rsatkichlari va ekonometrik tahlil usullarining sintezidan foydalanildi. Mazkur metodologiya logistika jarayonlaridagi muammoli nuqtalarni aniqlash, ularga ta'sir etuvchi omillarni baholash hamda jarayonlarni optimallashtirish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Operatsion samaradorlikni baholashda xalqaro logistika amaliyotida keng qo'llaniladigan quyidagi to'rtta asosiy ko'rsatkich tanlab olindi.

Yetkazib berishning o'z vaqtidalik koeffitsienti (On-Time Delivery – OTD)

Ushbu ko'rsatkich logistika tizimining vaqt omili bo'yicha ishonchligini belgilaydi.

$$OTD = B_v / B_j \times 100\%$$

Bu yerda:

- **B_v** — belgilangan muddatda yetkazilgan buyurtmalar soni;
- **B_j** — jami qabul qilingan buyurtmalar soni.

OTD ko'rsatkichining yuqori bo'lishi logistika jarayonlarining belgilangan muddatlarda bajarilayotganini va yetkazib berish tizimining barqarorligini ko'rsatadi.

Buyurtmalarni xatosiz bajarish darajasi (Order Accuracy Rate – OAR)

Mazkur ko'rsatkich xizmat ko'rsatish sifatini baholashda muhim mezon bo'lib, buyurtmalarni yuklash, komplektlash va hujjatlashtirish jarayonlarida yuzaga keladigan xatoliklarni aniqlash imkonini beradi.

$$OAR = B_x / B_j \times 100\%$$

Bu yerda:

- **B_x** — hech qanday xatolarsiz, ya'ni miqdori, assortimenti va hujjatlari bo'yicha to'g'ri bajarilgan buyurtmalar soni;
- **B_j** — jami qabul qilingan buyurtmalar soni.

OAR ko'rsatkichining yuqori darajasi buyurtmalarni bajarish sifati va logistika operatsiyalarining aniqligini tavsiflaydi.

Logistik xarajatlarning tovar aylanmasidagi ulushi (Logistics Cost Ratio – LCR)

Mazkur ko'rsatkich logistika tizimining iqtisodiy tejamkorligini baholash uchun qo'llaniladi.

$$LCR = X_l / S_u \times 100\%$$

Bu yerda:

- X_l** — jami logistik xarajalar, jumladan tashish, saqlash, yuklash-tushirish va boshqaruv bilan bog'liq xarajalar;
- S_u** — sotilgan tovarlarning umumiy qiymati.

LCR ko'rsatkichining pasayishi logistika jarayonlarida xarajatlarning nisbatan optimallashtirilganini ko'rsatadi. Yuqori LCR esa transport va boshqa logistika operatsiyalari bilan bog'liq xarajatlarni chuqurroq tahlil qilish zarurligini bildiradi.

Ombor quvvatlaridan foydalanish koeffitsienti (Warehouse Capacity Utilization – WCU)

Mazkur ko'rsatkich ombor infratuzilmasining operatsion natijadorligini tavsiflaydi.

$$WCU = H_a / H_u \times 100\%$$

Bu yerda:

- **H_a** — amalda band qilingan ombor maydoni yoki hajmi;
- **H_u** — omborning umumiy foydalanish mumkin bo'lgan maydoni yoki hajmi.

WCU ko'rsatkichi ombor quvvatlaridan foydalanish darajasini baholash va mavjud

infratuzilma imkoniyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Shunday qilib, OTD, OAR, LCR va WCU ko'rsatkichlarini kompleks qo'llash logistika tizimining vaqt, sifat, xarajat va infratuzilmadan foydalanish bilan bog'liq operatsion holatini baholash imkonini beradi.

Operatsion samaradorlikning umumlashtirilgan KPI modeli

Tadqiqotda logistika tizimining umumiy operatsion samaradorligini baholash uchun buyurtmalarni o'z vaqtida va xatosiz bajarish darajasini ifodalovchi umumlashtirilgan ko'rsatkichdan foydalanildi.

Asosiy samaradorlik ko'rsatkichi sifatida **Buyurtmalarni mukammal bajarish koeffitsienti (Perfect Order Rate)** olindi:

$$YS = B_t / B \times 100\%$$

Bu yerda:

- **YS**— operatsion samaradorlik darajasi;
- **B_t**— o'z vaqtida va belgilangan talablarga muvofiq bajarilgan buyurtmalar soni;
- **B** — jami buyurtmalar soni.

Tizimning operatsion holatini diagnostika qilish uchun KPI ko'rsatkichlarining dinamikasi tahlil qilindi. Quydagi jadvalda logistika korxonasining o'rtacha yillik samaradorlik ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval

Logistika tizimining operatsion samaradorlik KPI ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich nomi	Miqdori (birlikda)	Ulushi (%)	Holati
Jami buyurtmalar soni	1500	100	Bazaviy ko'rsatkich
O'z vaqtida yetkazilgan	1350	90	Barqaror
Xatosiz hujjatlashtirilgan	1425	95	Yuqori
Yo'qotishlarsiz yetkazilgan	1470	98	Yuqori
Umumiy operatsion samaradorlik	—	90	Optimallashtirish talab etiladi

Manba: Muallif ishlanmasi.

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, buyurtmalarni o'z vaqtida yetkazib berish bo'yicha ko'rsatkich 90 foizni tashkil etadi. Xatosiz hujjatlashtirilgan buyurtmalar ulushi 95 foiz, yo'qotishlarsiz yetkazilgan buyurtmalar ulushi esa 98 foizga teng. Biroq umumiy operatsion samaradorlik 90 foiz darajasida shakllangan bo'lib, logistika tizimida mavjud muammoli nuqtalarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan optimallashtirish choralari amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi.

90 foiz darajadagi operatsion samaradorlik barqaror holatni ifodalasa-da, buyurtmalarining 10 foizga yaqin qismining belgilangan muddatlarda bajarilmasligi logistika jarayonlarida qo'shimcha xarajatlar va xizmat ko'rsatish darajasining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli infratuzilma, raqamlashtirish, xizmat sifati va vaqt omillarining operatsion samaradorlikka ta'sirini chuqurroq tahlil qilish zarurati yuzaga keladi[7].

Ekonometrik modellashlash metodologiyasi

Logistika tizimining operatsion samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun ko'p omilli regressiya modeli, ya'ni **OLS (Ordinary Least Squares)** usulidan foydalanildi. Mazkur yondashuv turli omillarning operatsion samaradorlikka nisbiy ta'sirini aniqlash imkonini beradi.

Modellashtirish jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi.

1. Gipotezani shakllantirish. Logistika infratuzilmasi (**INF**) va raqamlashtirish darajasi (**DIG**) operatsion samaradorlikka (**LS**) ijobiy ta'sir ko'rsatadi, yetkazib berish vaqti (**TIME**) esa operatsion samaradorlikni kamaytiradi, deb qabul qilindi. Xizmat sifati (**SERV**) ham operatsion samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida modelga kiritildi.

2. Ma'lumotlarni yig'ish va filtrlash. Tadqiqotda Samarqand viloyatidagi 20 ta logistika korxonasining 2022–2024-yillardagi operatsion ko'rsatkichlari tanlab olindi. Ma'lumotlarni shakllantirish jarayonida ko'rsatkichlarning taqqoslanuvchanligi va tahlil uchun yaroqliligi hisobga olindi.

3. Modelni baholash. Regressiya parametrlarini baholash uchun **Stata** yoki **EViews** dasturiy vositalaridan foydalanildi.

Regressiya tenglamasining umumiy ko‘rinishi quyidagicha:

$$LS_i = \beta_0 + \beta_1 INF_i + \beta_2 DIG_i + \beta_3 SERV_i + \beta_4 TIME_i + \varepsilon_i$$

Bu yerda:

- LS_i — logistika tizimining operatsion samaradorligi;
- β_0 — doimiy had;
- $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ — regressiya koeffitsientlari;
- INF_i — logistika infratuzilmasi darajasi;
- DIG_i — raqamlashtirish darajasi;
- $SERV_i$ — xizmat ko‘rsatish sifati;
- $TIME_i$ — yetkazib berish vaqti;
- ε_i — tasodifiy xatolik hadi.

Mazkur metodologik yondashuv logistika jarayonlaridagi asosiy muammoli omillarni aniqlash, ularning operatsion samaradorlikka nisbiy ta‘sirini baholash hamda boshqaruv qarorlarini ma‘lumotlarga asoslangan holda shakllantirish imkonini beradi.

Logistika tizimining operatsion samaradorligiga ta‘sir etuvchi omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadida quyidagi ko‘p omilli regressiya modeli qo‘llanildi:

$$LS = \beta_0 + \beta_1 INF + \beta_2 DIG + \beta_3 SERV + \beta_4 TIME + \varepsilon$$

Model natijalariga ko‘ra, determinatsiya koeffitsienti **R-square = 0.86** ni tashkil etdi. Bu modelga kiritilgan omillar logistika tizimining operatsion samaradorligidagi o‘zgarishlarning 86 foizini izohlashini ko‘rsatadi.

Olingan natijalarga ko‘ra:

• **Infratuzilma (INF): $\beta_1 = 0.45$.** Logistika infratuzilmasi ko‘rsatkichining yaxshilanishi operatsion samaradorlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

• **Raqamlashtirish (DIG): $\beta_2 = 0.38$.** Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi logistika jarayonlarining shaffofligini oshirish, operatsion xatoliklarni kamaytirish va boshqaruv qarorlarini tezlashtirishga xizmat qiladi.

• **Xizmat sifati (SERV): $\beta_3 = 0.12$.** Xizmat ko‘rsatish sifati operatsion samaradorlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi, biroq uning ta‘sir darajasi infratuzilma va raqamlashtirish omillariga nisbatan pastroqdir.

• **Yetkazib berish vaqti (TIME): $\beta_4 = -0.25$.** Yetkazib berish vaqtining ortishi logistika tizimining operatsion samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Natijalardan ko‘rinadiki, operatsion samaradorlikka eng katta ijobiy ta‘sir logistika infratuzilmasi va raqamlashtirish darajasi tomonidan ko‘rsatilmoqda. Bu logistika tizimlarini rivojlantirishda infratuzilmaviy imkoniyatlarni takomillashtirish bilan bir qatorda raqamli boshqaruv vositalarini keng joriy etish muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

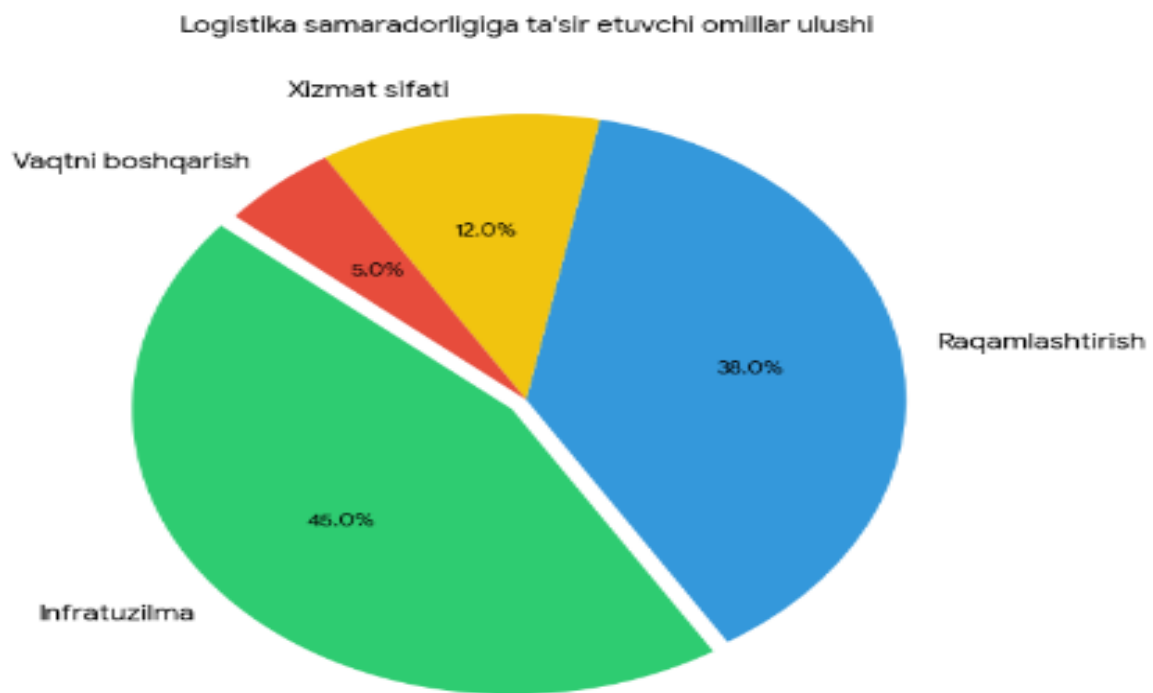
Xizmat sifati ham operatsion samaradorlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatsa-da, uning koeffitsienti nisbatan pastroq natijani ko‘rsatadi. Shu bilan birga, yetkazib berish vaqtining salbiy koeffitsientga ega bo‘lishi logistika jarayonlarida vaqt omilining muhimligini tasdiqlaydi.

Operatsion samaradorlikka ta‘sir etuvchi omillarning nisbiy ta‘sirini ko‘rgazmali ifodalash uchun quyidagi grafik keltiriladi (1-rasm).

Shunday qilib, ekonometrik tahlil natijalari logistika tizimining operatsion samaradorligini oshirish uchun infratuzilmani rivojlantirish, raqamlashtirish darajasini oshirish va yetkazib berish vaqtini qisqartirish ustuvor yo‘nalishlar ekanini ko‘rsatadi.

Natijalar muhokamasi va amaliy ahamiyati. Tahlil natijalari logistika tizimlarida operatsion samaradorlikni oshirish faqat infratuzilmani kengaytirish bilan emas, balki mavjud infratuzilmani raqamli boshqaruv vositalari bilan integratsiya qilish orqali ham ta‘minlanishini ko‘rsatadi. Bu ayniqsa transport va ombor jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, buyurtmalarni boshqarish va ma‘lumotlar asosida prognozlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

O‘zbekiston sharoitida logistika markazlari va hududiy transport tizimlarida ERP, WMS, TMS, IoT va analitik platformalardan foydalanish darajasini oshirish muhimdir. Bunday yondashuv transport vositalarining yuklanishini yaxshilash, bo‘sh qatnovlarni kamaytirish, ombor quvvatlaridan samarali foydalanish va buyurtmalarni bajarish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Logistika tizimining operatsion samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarning nisbiy ta'siri

Manba: Muallif ishlanmasi.

Shu bilan birga, raqamlashtirishning samarasi texnologiyaning o'zi bilan cheklanmaydi; uni boshqaradigan kadrlarning kompetensiyasi va biznes jarayonlarning qayta tashkil etilishi ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xalqaro tajriba logistika infratuzilmasini raqamli platformalar bilan integratsiyalash, cross-docking, real vaqt monitoringi va ma'lumotlarga asoslangan prognozlash kabi yechimlar vaqt yo'qotishlarini kamaytirish va xizmat darajasini barqarorlashtirishga yordam berishini ko'rsatadi. Shu sababli milliy logistika tizimida operatsion samaradorlikni baholash bir martalik tahlil emas, balki doimiy monitoring va boshqaruv siklining tarkibiy qismi sifatida yo'lga qo'yilishi lozim.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari logistika tizimlarining operatsion samaradorligi ko'p omilli xarakterga ega ekanini ko'rsatdi. Uni baholashda vaqt, xizmat sifati, xarajatlar, infratuzilma va raqamlashtirish ko'rsatkichlarini yagona tizimda ko'rib chiqish zarur. KPI ko'rsatkichlari operatsion jarayonlardagi muammoli nuqtalarni aniqlashga xizmat qilsa, ekonometrik modellashtirish ushbu muammolarga ta'sir etuvchi omillarning nisbiy ahamiyatini baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari asosida logistika tizimlarining operatsion samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. Logistika jarayonlarida doimiy KPI monitoringini joriy etish, bunda OTD, OAR, LCR va WCU kabi asosiy ko'rsatkichlar muntazam kuzatib borilishi lozim.
2. Transport, ombor va buyurtmalarni boshqarish jarayonlarini raqamli tizimlar bilan integratsiyalash, xususan, ERP, WMS va TMS tizimlarini yagona axborot muhitiga birlashtirish maqsadga muvofiqdir.
3. Yetkazib berish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilishni kuchaytirish, bu transport vositalari harakati, buyurtmalar holati va yuzaga kelayotgan kechikishlarni tezkor nazorat qilish imkonini beradi.
4. Ma'lumotlarga asoslangan marshrut optimallashtirish tizimlarini rivojlantirish, bunda yetkazib berish masofasi, transport yuklamasi, vaqt va xarajatlarni hisobga olgan holda eng samarali yo'nalishlarni tanlash zarur.
5. Logistika infratuzilmasi va raqamli texnologiyalar o'rtasidagi integratsiyani

kuchaytirish, ya’ni transport, ombor, axborot va boshqaruv tizimlarining o‘zaro muvofiqligini ta’minlash lozim.

6. Logistika sohasidagi mutaxassislarning raqamli va analitik kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish, xususan, ERP, WMS, TMS tizimlari, ma’lumotlar tahlili va raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini oshirish zarur.

7. Boshqaruv qarorlarini ma’lumotlar tahliliga asoslash, bunda operatsion ko‘rsatkichlar, KPI natijalari va ekonometrik tahlil xulosalaridan foydalanish orqali resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Umuman, yuqoridagi chora-tadbirlarni kompleks va o‘zaro bog‘liq holda amalga oshirish logistika tizimlarida operatsion jarayonlarni takomillashtirish, xarajatlarni optimallashtirish, xizmat sifatini oshirish hamda ta’minot zanjirlarining barqarorligi va moslashuvchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, taklif etilgan yondashuvlar logistika tizimlarini boshqarishda ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Christopher M. Logistics and Supply Chain Management. – 5th ed. – London: Pearson, 2016. – 328 p.

2. World Bank. Connecting to Compete 2023: Trade Logistics in the Global Economy. – Washington, DC: World Bank Publications, 2023.

3. Mentzer J.T. Supply Chain Management. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2001.

4. Hofmann E., Rüscher M. Industry 4.0 and the current status as well as future prospects on logistics // Computers in Industry. – 2017. – Vol. 89. – P. 23–34.

5. Simchi-Levi D., Kaminsky P., Simchi-Levi E. Designing and Managing the Supply Chain. – New York: McGraw-Hill Education, 2008.

6. Boboev N.D. Logistika asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2023. – 160 b.

7. Ibragimov I.X., Ibragimov T.I. Korxonada logistik xarajatlarning texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sirini o‘rganish amaliyoti // O‘zbekistonda xalqaro transport yo‘laklari va logistika markazlarini tashkil etish muammolari va yechimlari: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Samarqand: SamISI, 2023. – 23–24-noyabr. – 578 b.

И.Ибрагимов, Л.Мусабаева	I.Ibragimov, L.Musabaeva
Операционная эффективность в логистике: научные подходы к моделированию и оценке	Operational efficiency in logistics: scientific approaches to modeling and evaluation
Аннотация. В статье исследованы теоретические и практические аспекты оценки операционной эффективности логистических систем. Эффективность логистических процессов была оценена на основе КРІ-показателей, включая своевременность доставки, безошибочное выполнение заказов, логистические затраты и использование складских мощностей. Также на основе многофакторной регрессионной модели были проанализированы влияние инфраструктуры, цифровизации, качества обслуживания и временного фактора на операционную эффективность. Полученные результаты показали, что логистическая инфраструктура и цифровизация являются основными факторами операционной эффективности. По итогам исследования были разработаны практические рекомендации по совершенствованию управления логистическими системами. Ключевые слова: логистика, операционная эффективность, КРІ, логистическая инфраструктура, цифровизация, эконометрическое моделирование, цепь поставок.	Abstract. This article examined the theoretical and practical aspects of assessing operational efficiency in logistics systems. The performance of logistics processes was evaluated based on key performance indicators, including on-time delivery, order accuracy, the logistics cost ratio, and warehouse capacity utilization. The effects of infrastructure, digitalization, service quality, and delivery time on operational efficiency were also analyzed using a multiple regression model. The results showed that logistics infrastructure and digitalization were the main drivers of operational efficiency. Based on the findings, practical recommendations for improving the management of logistics systems were developed. Keywords: logistics, operational efficiency, KPI, logistics infrastructure, digitalization, econometric modeling, supply chain.

SANOAT VA QISHLOQ XO‘JALIGI

Durdona Dilshadbekovna Djalalova – Toshkent davlat agrar universiteti o‘qituvchisi

QISHLOQ XO‘JALIGIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNI RAG‘BATLANTIRISHNING AHAMIYATI

Annotasiya. Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligi sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligi, ularning amaliyotdagi samaradorligi va ekologik-iqtisodiy afzalliklari tahlil qilingan. Shuningdek, barqaror rivojlanish konsepsiyasining qishloq xo‘jaligiga tadbiiq etilishi, mavjud muammolar va ularni hal yetish yo‘llari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, innovatsion texnologiyalar, barqaror rivojlanish, raqamli agrosanoat, ekologik xavfsizlik, agroteknologiya.

Kirish. Bugungi kunda global iqlim o‘zgarishi, aholining o‘sib borayotgan oziq-ovqatga bo‘lgan ehtiyoji va tabiiy resurslarning cheklanganligi fonida qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarning o‘rni tobora ortib bormoqda. Qishloq xo‘jaligi nafaqat mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri, balki oziq-ovqat xavfsizligining kafolati hamdir. Shu sababli ushbu sohada barqaror rivojlanishni ta‘minlash eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi dehqonchilik va chorvachilik faoliyatining sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga turtki bo‘lmoqda. Aholining hayot darajasi, sog‘lig‘i va iqtisodiy farovonligi ko‘p jihatdan ushbu sohadagi islohotlar muvaffaqiyatiga bog‘liq. Shu sababli, har bir yosh izlanuvchi va mutaxassis zamonaviy innovatsion yondashuvlarni chuqur o‘rganib, ularni amaliyotga tadbiiq etishga intilishi lozim.

Mazkur tadqiqotning maqsadi qishloq xo‘jaligi korxonalarida innovatsiyalarning turlari, ularning iqtisodiy natijalarga ta‘sir qilish yo‘nalishlari va barqaror o‘sishni ta‘minlovchi innovatsion modellarni ishlab chiqishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida innovatsiyalar va iqtisodiy barqarorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, Yozef Shumpeter o‘zining innovatsion rivojlanish nazariyasida "ijodiy vayronkorlik" tushunchasini kiritib, yangi texnologiyalar eski bozor modellarini siqib chiqarish orqali iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashini asoslagan. Zamonaviy riteyl (retail) sohasida innovatsiyalarni tadqiq yetgan P. Kotler va K. Kler kabi olimlar mijozlar bilan muloqotning raqamli kanallari (Omnichannel) savdo hajmini barqaror oshirishning asosiy omili ekanligini ta‘kidlashadi. O‘zbekistonlik olimlardan O‘.Umurzaqov, E.Yusupov, T.Farmonov, Q.Choriyev, N.Xushmatovlar va boshqalarning ilmiy ishlarida qishloq xo‘jaligida resurs tejovchi, innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalasi va uning samaradorligi e‘tiborga olingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Aytish lozimki, innovatsion jarayon alohida va o‘zaro bir-biriga bog‘liq bosqichlardan iborat bo‘lib, har bir bosqichning iqtisodiy samaradorligini aniqlash uchun alohida uslubiy yondashuvlar talab etiladi. Masalan, innovatsion g‘oyani shakllantirib, ilmiy-tadqiqot olib borish jarayonida va uni ilmiy-texnik jixatdan ishlab chiqish bosqichida, keyin tayyor innovatsion texnologiyalar bo‘yicha axborotlarni tarqatish hamda innovatsion texnologiyalarni aniq bir tarmoq yoki xo‘jalikka joriy etish jarayonlarida uning o‘ziga xosligini hisobga olgan holda, alohida samaradorlik ko‘rsatkichlari majmuini tanlash lozim bo‘ladi. Ko‘pgina adabiyotlarda, qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalarni joriy etish samaradorligini baholashda ma‘lum bir mezonga ko‘ra ko‘rsatkichlarni tanlash emas, balki ko‘p omilli yondashuvga e‘tibor berish lozimligi ta‘kidlangan. Tadqiqotni amalga oshirish jarayonida taqqoslama tahlil, tizimli yondoshuv, mantiqiy va abstrakt fikrlash usullaridan keng foydalanildi.

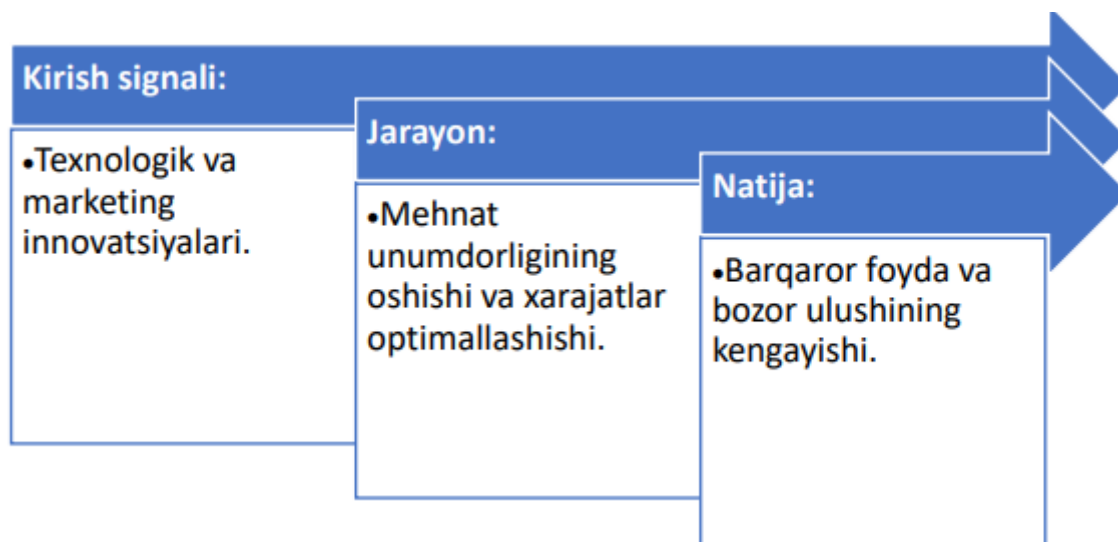
Tahlil va natijalar. Ma‘lumki, olimlar tomonidan agrar sohada qo‘llanilayotgan innovatsiya turlarini bir tizimga keltirish va ularni klassifikasiyalash bo‘yicha ham ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, rossiyalik olim A.N.Bugara tomonidan innovatsiyalar qo‘llanish sohasiga ko‘ra biologik, kimyoviy, texnikaviy, texnologik, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa turlarga ajratib bergan.

Bundan tashqari, “qishloq xo‘jaligida innnovatsion texnologiyalarni joriy etish uchta asosiy

yo‘nalishga, ya‘ni inson omili sohasidagi innovatsiyalarga, biologik omil doirasidagi va texnogen omil doirasidagi innovatsiyalarga ajratgan”¹. Boshqa bir olimlar qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarni kelib chiqish sohasiga ko‘ra 4 ta guruhga ajratishgan bular: seleksion-genetik, ishlab chiqarish-texnologik, tashkiliy-boshqaruv va iqtisodiy-ekologik innovatsiyalarga sinflashtirishgan. Ma‘lumki, butun dunyoda raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida respublikamiz qishloq xo‘jalik sohasiga ham uning bir qator elementlari kirib kelmoqda. Ayniqsa, rivojlangan davlatlar Isroil va Koreyada “aqlli qishloq xo‘jaligi”ni rivojlantirish bo‘yicha muhim natijalarga erishilgan. Ayniqsa “aqlli qishloq xo‘jaligi”ni har tomonlama joriy qilishga alohida e‘tibor berilishi natijasida sug‘orish tizimida, issiqxonalarda, hosil yig‘ib olishda va boshqa agrotexnik jarayonlarni raqamli texnologiyalar yordamida bajarilishiga yordam beruvchi texnika va jihozlarni joriy qilish uchun fermerlarga davlat tomonidan subsidiyalar ajratilishi keng yo‘lga qo‘yilgan. Koreya respublikasi qishloq xo‘jaligi korxonalarida turli-tuman maxsus haroratni boshqaruvchi, tejamkor va aniq tomchilatib sug‘orish uskunalari, dronlar, datchiklar va boshqa dasturiy ta‘minot mahsulotlaridan keng foydalaniladi. Mutaxassislar o‘zlarining mobil telefonlaridagi ilovalar yordamida issiqxona xo‘jaligida bo‘layotgan jarayonlarni bevosita kuzatib turish imkoniyatiga egadirlar.

Shularni hisobga olgan holda, bizning fikrimizcha qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarni kelib chiqish sohasiga ko‘ra 5 ta guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir, bular: seleksion–genetik, texnik-texnologik, tashkiliy–boshqaruv, ijtimoiy-iqtisodiy va IT (Information Technology) texnologiyaga asoslangan innovatsiyalarga ajratish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Quyidagi 1-rasmda qishloq xo‘jaligi korxonalarida innovatsion rivojlanishning barqaror iqtisodiy o‘rishga ta‘sir qilish mexanizmi keltirilgan. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida innovatsion-iqtisodiy o‘rish mexanizmi uchta bosqichdan iborat bo‘lishi ko‘rsatib o‘tilgan. Birinchi bosqich, turli innovatsiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga kirib kelish bosqichi bo‘lib, bunda turli innovatsion texnologiyalar fermerlarning ishlab chiqarish jarayonlariga tadbiiq etilishi uchun qulay iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy shart-sharoitlar yaratilishi bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi korxonalarida innovatsion-iqtisodiy o‘rish mexanizmi.

Ikkinchi bosqichda esa innovatsiyalarni amaliyotga qo‘llash jarayonida mehnat unumdorligini ortishiga va xarajatlarni maqbullashtirilishi hisobiga mahsulot tannarxi va sifati ham ortib borishiga erishiladi. Uchinchi bosqich bu natijaviy bosqich bo‘lib, unda ushbu innovatsion texnologiyalarni joriy etilishi natijasida xo‘jalik va korxonalarning barqaror foyda ola boshlashi va ushbu mahsulot bo‘yicha bozorda ham salmoqli ulushga ega bo‘lishi bilan yakunlanadi.

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonning innovatsion iqtisodiyotga o‘tishi sharoitida agrar

¹ Бугара А.Н. Инновационная деятельность в сельском хозяйстве.Международный научно-парктический жулнал “Агрорподоаольственная экономика” – 2016 г. <http://apej.ru/article/07-09-16>

iqtisodchi olimlar va mutaxassislar oldida qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishda quyidagi hal etilishi lozim bo‘lgan vazifalar turibdi, jumladan:

- qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalarni joriy etishni rivojlantirishni rag‘batlantirishning ilmiy-nazariy va uslubiy asoslarni tadbiq qilish va takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;

- xorijiy davlatlarda qo‘llanilayotgan qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalar joriy etishning turlari, shakllari, funksiyalari, baholash uslublari va iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari bo‘yicha tajribalarni tahlil qilish asosida respublikamiz sharoitida qo‘llash yuzasidan tavsiyalar tayyorlash;

- qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida innovatsion texnologiyalarni joriy etishni amaldagi holatini tahlil qilish, innovatsiyalarni soha samaradorligiga ta‘sirini baholash;

- O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish;

- qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalarni joriy etishni rivojlantirishning konseptual yo‘nalishlarini belgilash va uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi yo‘nalishlarda uzoq muddatli kompleks davlat dasturini ishlab chiqish va amaliyotga izchillik bilan joriy etilishi natijasida, O‘zbekistonni rivojlantirishning innovatsion yo‘li iqtisodiy o‘sishning harakatlantiruvchi kuchi, mamlakat barqarorligi va aholi farovonligini ta‘minlashning muhim omili bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5853-son Farmoni.

2. Innovatsionnaya deyatelnost v agrarnom sektore ekonomiki Rossii /Pod red. I.G. Ushacheva, I.T. Trubilina, Ye.S. Ogloblina, I.S. Sandu. M.: Kolos, 2007. - 636 s.

3. Chariyev K.A. “Xorijiy davlatlar qishloq xo‘jaligida innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish mexanizmlari va ulardan foydalanishga doir uslubiy tavsiyalar” UzBIITI Toshkent-2014 y - 34 b.

4. Bugara A.N. Innovatsionnaya deyatelnost v selskom xozyaystve. Mejdunarodniy nauchno-parkicheskiy jurnal “Agrorpodoolstvennaya ekonomika” – 2016 g. <http://apej.ru/article/07-09-16>

5.Peters T. The circle of innovation. USA, NY: Alfred A. Knopf, 2006. - 519 pp.

6. Mensh G. Stalemate in technology: innovation overcome the depression Tekst. Cambridge: Mass, 1979. 208 p.1.

Д.Джалалова Важность стимулирования внедрения инновационных технологий в сельском хозяйстве	D.Djalalova The importance of stimulating the introduction of innovative technologies in agriculture
Аннотация. В статье анализируется значимость внедрения инновационных технологий в аграрный сектор, а также их практическая эффективность и эколого-экономические преимущества. Рассматриваются вопросы применения концепции устойчивого развития в сельском хозяйстве, существующие проблемы и возможные пути их решения. Ключевые слова: сельское хозяйство, инновационные технологии, устойчивое развитие, цифровой агропромышленный комплекс, экологическая безопасность, агротехнологии.	Abstract. This article analyzes the importance of introducing innovative technologies into the agricultural sector, as well as their practical effectiveness and environmental and economic benefits. It also examines the application of sustainable development concepts in agriculture, existing challenges, and possible solutions. Keywords: agriculture, innovative technologies, sustainable development, digital agro-industrial complex, environmental safety, agricultural technologies.

Абдухолик Эгамович Тангиров – Самарқанд иқтисодий ва сервис институти профессори в.б., иқтисод фанлари номзоди,
Гулноза Абдулхолик кизи Абдулхоликова – Тошкент давлат тиббий университети Оториноларингология кафедраси ассистенти

ЧЎЛ-ЯЙЛОВ ЧОРВАЧИЛИГИНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШ УЧУН ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ИҚТИСОДИЙ ВА ТИББІЙ АҲАМИЯТИ

Аннотация. Ушбу мақолада чўл-ййлов чорвачилик тизимларининг барқарорлигини оширишда инновацион технологияларнинг роли, хусусан, ресурсларни тежовчи технологиялар, рақамли мониторинг тизимлари ва кўп компонентли ййлов агрофитоценозларини жорий этишнинг иқтисодий самарадорлиги ҳамда тиббий аҳамияти, уларнинг ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш ва рентабелликни оширишга таъсири ўрганилган.

Калит сўзлар: инновацион технологиялар, барқарор ривожланиш, чўл-ййлов чорвачилиги, иқтисодий самарадорлик, тиббий аҳамият, экологик мувозанат.

Кириш. Чўл-ййлов чорвачилиги, айниқса, Ўзбекистон каби қурғоқчил ва ярим қурғоқчил ҳудудларда қишлоқ хўжалигининг муҳим тармоқларидан бири ҳисобланади. Ушбу ҳудудлар кескин иқлим шароитлари, сув ресурсларининг чекланганлиги ва экологик жиҳатдан нозик экотизимлар билан тавсифланади. Бундай шароитларда анъанавий экстенсив чорвачилик тизимлари ишлаб чиқаришнинг барқарор ўсиши ва атроф-муҳит барқарорлигини таъминлаш имкониятига тобора камайиб бормоқда.

Чорвачилик маҳсулотларига бўлган талабнинг ортиши, шу билан бирга, табиий ресурсларни сақлаб қолиш зарурати барқарор ва инновацион чорвачилик тизимларига ўтишни тақозо этмоқда. Аниқ чорвачилик, рақамли мониторинг, биотехнологиялар ва ресурсларни тежамкор бошқариш каби замонавий технологиялар маҳсулдорликни ошириш ва атроф-муҳитга бўлган босимни камайтириш учун янги имкониятлар яратади.

Бундан ташқари, чорвачиликнинг аҳамияти фақат иқтисодий омиллар билан чекланмайди. У озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати, хавфсизлиги ва зооноз касалликларнинг олдини олиш орқали аҳоли саломатлигига бевосита таъсир кўрсатади. Шу сабабли чўл-ййлов чорвачилигини барқарор ривожлантиришда иқтисодий, экологик ва тиббий ёндашувларни интеграциялаш муҳим аҳамиятга эга.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Жумаев Н.А., Қаямов Ф.К., Тангиров А.Э. ва Файзиева Ш.Ш. каби олимларнинг илмий тадқиқотларида чорвачилик самарадорлигини оширишда инновациялар ва агросаноат интеграциясининг аҳамияти таъкидланган. Уларнинг тадқиқотларида ййловларни бошқариш тизимларини модернизация қилиш ва агрокластерларни ривожлантириш зарурлиги асослаб берилган.

Халқаро тадқиқотлар ҳам барқарор чорвачилик тизимлари озиқ-овқат маҳсулотлари сифатини яхшилаши ва саломатлик учун хавфларни камайтиришини тасдиқлайди. **British Journal of Nutrition** журналада эълон қилинган тадқиқотларда органик чорвачилик маҳсулотлари таркибида Омега-3 ёғ кислоталари ва муҳим озуқа моддалари миқдори сезиларли даражада юқори эканлиги кўрсатилган.

Шундай қилиб, миллий ва халқаро адабиётлар чорвачиликда иқтисодий ҳамда тиббий самараларга эришиш учун инновацион ёндашувларнинг муҳимлигини кўрсатади.

Тадқиқот методология. Тадқиқот сифат ва миқдорий тадқиқот усуллари уйғунлигига асосланган бўлиб, мантиқий таҳлил ва синтез; қиёсий таҳлил; статистик баҳолаш; чорвачиликни бошқаришга тизимли ёндашув каби усуллардан фойдаланилди.

Ўзбекистондаги чўл-ййлов чорвачилик хўжаликларида оид эмпирик маълумотлар инновацион технологияларнинг самарадорлигини баҳолаш мақсадида таҳлил қилинди. Тадқиқотда барқарор чорвачилик амалиётининг кенг қамровли таъсирини баҳолаш учун тиббий ва экологик кўрсаткичлар ҳам инобатга олинди.

Таҳлил ва натижалар. Инновацион технологияларнинг иқтисодий самарадорлиги. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, чўл-ййлов чорвачилигидаги асосий муаммолардан бири ортиқча ўтлатиш ва ресурслардан самарасиз фойдаланиш натижасида ййловларнинг деградацияга учрашидир. Бунинг оқибатида табиий ййловлар маҳсулдорлиги сезиларли даражада пасайиб, ишлаб чиқариш харажатлари ортиб бормоқда.

Инновацион технологиялар, хусусан, кўп компонентли ййлов агрофитоценоз-

ларини жорий этиш сезиларли ижобий натижаларни таъминлаган:

- яйлов маҳсулдорлиги **2,5–3 баробарга ошган**;
- бир бош қўйга тўғри келадиган фойда **3,2 баробарга ошган**;
- рентабеллик даражаси **80,1 фоизга етган**;
- озуқа билан таъминланганлик даражаси **108,5 фоизга ошган**.

Бундан ташқари, ресурсларни тежовчи технологиялар:

- **1200 гектар суғориладиган ерни тежаш**;
- **6,6 млн м³ сув ресурсларини тежашимконини берган**.

Ушбу натижалар инновациялар иқтисодий самарадорлик ва барқарорликни сезиларли даражада оширишини тасдиқлайди.

Агросаноат интеграциясини ривожлантириш

Яна бир муҳим муаммо чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш даражасининг пастлигидир. Маҳсулотларнинг катта қисми — жун, тери ва гўшт — хом ашё сифатида сотилади. Бу эса қўшимча қиймат яратиш ва даромадни ошириш имкониятларини чеклайди.

Тадқиқотлар чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш:

- даромадни **3–4 баробарга ошириш**;
- кишлоқ ҳудудларида янги иш ўринларини яратиш;
- бозор рақобатбардошлигини оширишимконини беришини кўрсатмоқда.

Шунинг учун хўжаликларни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва маркетинг жараёнларини бирлаштирувчи **агросаноат мажмуалари — агрофирмаларга** айлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Барқарор чорвачиликнинг тиббий аҳамияти

Барқарор чорвачилик тизимлари инсон саломатлиги учун ҳам муҳим ижобий самараларга эга. Халқаро тадқиқотларга кўра:

- органик маҳсулотлар таркибида **Омега-3 ёғ кислоталари 47 фоизга кўп**;
- антибиотик қолдиқлари миқдори **18 фоиздан 1,2 фоизгача камайган**;
- **E. coli** билан ифлосланиш даражаси **7,5 фоиздан 2,1 фоизгача пасайган**.

Ушбу ўзгаришлар:

- юрак-қон томир касалликлари хавфини камайтириш;
- антибиотикларга чидамлилиқ муаммосини пасайтириш;
- иммун тизими фаолиятини яхшилашқаби ижобий натижаларга хизмат қилади.

Бундан ташқари, экологик жиҳатдан хавфсиз чорвачилик зооноз касалликлар тарқалиши хавфини камайтиради ва озиқ-овқат хавфсизлигини яхшилайди. Бу эса аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш нуқтаи назаридан муҳим аҳамият касб этади.

Ижтимоий ва бандликка таъсири

Чўл-яйлов чорвачилигида инновацион технологияларни жорий этиш аҳоли бандлигини ошириш учун катта имкониятлар яратади.

Жумладан:

- ветеринария хизматлари;
- чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш корхоналари;
- чорвачиликни бошқариш инфратузилмасикишлоқ ҳудудларида минглаб янги иш ўринларини яратиши мумкин.

Бу эса камбағалликни қисқартириш, аҳоли даромадларини диверсификация қилиш ва умуман кишлоқ ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга хизмат қилади.

Тадқиқот натижалари чўл-яйлов чорвачилигини барқарор ривожлантириш **иқтисодий, экологик ва тиббий жиҳатларни қамраб олган комплекс ёндашувни** талаб қилишини кўрсатмоқда.

Асосий омиллар қуйидагилардан иборат:

- инновацион технологияларни жорий этиш;
- қайта ишлаш саноатини ривожлантириш;
- институционал ва бозор механизмларини такомиллаштириш.

Таркибий ислохотлар амалга оширилмаса ҳамда ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш тизимлари ўзаро интеграция қилинмаса, мазкур тармоқ самарасизлик ва паст рентабеллик муаммоларига дуч келишда давом этади.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқот натижалари инновацион технологиялар чўл-яйлов чорвачилигини барқарор ривожлантиришнинг муҳим омили эканини тасдиқлайди.

Асосий хулосалар:

- инновациялар маҳсулдорлик ва рентабелликни оширади;
- ресурсларни тежовчи технологиялар экологик барқарорликни таъминлайди;
- экологик жиҳатдан хавфсиз чорвачилик маҳсулотлари аҳоли саломатлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Тавсиялар:

1. Инновацион яйлов технологияларини кенг жорий этиш.
2. Агросаноат кластерлари ва агрофирмаларни ривожлантириш.
3. Қишлоқ ҳудудларида қайта ишлаш саноатини кучайтириш.
4. Органик чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни рағбатлантириш.
5. Ишлаб чиқариш ва бозор тизимлари ўртасидаги интеграцияни такомиллаштириш.

Умуман олганда, чорвачиликни инновацияларга асосланган ривожланиш моделига ўтказиш узоқ муддатли иқтисодий ўсишни таъминлаш, экологик мувозанатни сақлаш ва қишлоқ аҳолисининг ҳаёт сифатини яхшилаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Жумаев Н. А., Атаниёзов Ж. Х. Иқтисодий барқарорлик нима? <https://tfi.uz/en/news-uz>
2. Каюмов Ф.К. и др. Каракулеводческий подкомплекс и его роль в формировании рыночных условий. — Т.: «Узинформагрупп», 1993. — 97 с.
3. Improving the sale of desert-pasture livestock products and modernizing the industry. <https://scholar.google.com/citations?>
4. Тангиров А.Э., Абдурахманов Абдухоликов У.А.М.М., Қоракўлчилик куйи мажмуаси ва уни модернизациялаш. — Тошкент: «Star-Media Press» нашриёти, 2017. — 152 б.
5. Файзиева Ш.Ш. Инновацион иқтисодиёт шароитида агрокластерлар самарадорлигини ошириш. // *Innovative Technologies* журналі. Махсус сон, 2021. — Б. 90–94.
6. Tangirov, A. E. (2022). Opportunities to develop students' professional competencies based on the integration of disciplines. *International Journal on Integrated Education*, 5(3), 36-44.
7. Dominika Średnicka-Tober, Marcin Barański, Chris J. Seal ..., Higher PUFA and n-3 PUFA, conjugated linoleic acid, α-tocopherol and iron, but lower iodine and selenium concentrations in organic milk: a systematic literature review and meta- and redundancy analyses. 2016, *British Journal of Nutrition*. 994-1011 p. [The Organic Research Centre+2Cambridge University Press & Assessment+2](#)

А.Тангиров, Г.Абдулхоликова Инновационные технологии для устойчивого развития пустынно-пастбищного животноводства: экономическое и медицинское значение Аннотация. В данной статье исследуется роль инновационных технологий в повышении устойчивости пустынно-пастбищных животноводческих систем, в частности экономическая эффективность и медицинское значение внедрения ресурсосберегающих технологий, систем цифрового мониторинга и многокомпонентных пастбищных агрофитоценозов, способствующих снижению производственных затрат и повышению рентабельности. Ключевые слова: инновационные технологии, устойчивое развитие, пустынно-пастбищное животноводство, экономическая эффективность, медицинское значение, экологическое равновесие.	A.Tangirov, G.Abdulholikova Innovative technologies for the sustainable development of desert-pasture livestock farming: economic and medical significance Abstract. This article examines the role of innovative technologies in enhancing the sustainability of desert-pasture livestock systems, with particular emphasis on the economic efficiency and health benefits of implementing resource-saving technologies, digital monitoring systems, and multi-component pasture agrophytocenoses that contribute to reducing production costs and increasing profitability. Keywords: innovative technologies, sustainable development, desert-pasture livestock farming, economic efficiency, medical significance, ecological balance.

Мадина Мурадхановна Хашимова – “Зармед” университети доценти в.б., PhD

ТОҒЛИ ХУДУДЛАР ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ТАБИЙ РЕСУРСЛАР МАВЖУДЛИГИ АСОСИДА БАҲОЛАШ

Аннотация. Ушбу мақолада тоғли ҳудудларида иқтисодий фаолиятнинг самарадорлигини ошириш учун табиий ресурслар турларининг хусусиятлари таҳлил килинган. Шунингдек, табиий ҳудудларнинг сифат баҳосини аниқлаш асосида тоғли ҳудудларнинг жозибадорлик коэффициенти белгилаш илмий асосланган.

Калит сўзлар: ландшафт, жозибадорлик коэффициенти, тоғли ҳудудлар, табиий-рекреацион салоҳият, табиий ресурс, тоғли ҳудуд.

Кириш. Тоғли ҳудудлардан фойдаланишни оптималлаштириш, табиий ресурсларга бўлган муносабатларни илмий асослаш, тоғларда табиат ва жамиятнинг ўзаро таъсирини ўрганиб, таҳлил қилишни тақазо этади. Тоғларнинг табиий ва ижтимоий-иқтисодий хусусиятларини нотўғри тушуниш ривожланиш стратегиясини тўғри белгилашга тўсқинлик қилади. Ривожланиш стратегиясини белгилашда мамлакатимиз тоғли ҳудудларидан самарали фойдаланиш ҳолатини ўрганишимиз лозим.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбекистон тоғлари санаторий-даволаш, соғломлаштириш ва сайёҳлик туризмининг ривожлантириш учун табиий ресурсларга эга. Иқлим шароити ва ўсимликларининг контрасти, тоғ водийларининг ажойиб ландшафтлари, ён бағирлари, қорли чўққилар, тор тоғ йўллари, шовкинли шаршаралар ва нотинч тоғ дарёлари, кўк кўллар, гўзал тоғ қишлоқлари ўзларининг қадимий ўзига хос халқ анъаналарига эга. Ўзбекистоннинг тоғли ҳудудларида турли кимёвий таркибдаги 60 дан ортиқ минерал сув манбалари аниқланган бўлиб, улар негизида балнеологик санаторийлар ва поликлиникалар ташкил этилган. Республикада ўнлаб йирик ғорлар – Обирахмат, Тешиктош, Омонқутан, Мачай, Амир-Темир ва бошқалар бор. Зомин вилоятидаги туристик йўналишлар Қирқ қиз даралари, Гуралаш, Суфа, Қўйтош. Тошкент, Сурхондарё, Самарқанд, Қашқадарё вилоятларидаги тоғли ҳудудларда табиатнинг ботаника, геологик ва гидрогеологик ёдгорликлари, шаршаралар, ер ости сувлари чиқиш жойлари мавжуд. Қадимги тарихнинг кўплаб қизиқарли ёдгорликлари сақланиб қолган - қоятош расмлари ва кўрғонлар, қалъалар, ибтидоий одамларнинг жойлашуви излари, шахталар ва эритиш печлари қолдиқлари, антика буюмлар, динозаврлар излари ва бошқалар. Бу каби табиий ресурсларни жозибадорлигини сақлаб қолишимиз ва улардан ҳозирда ривожланаётган табиий туризмда фаолиятида оқилона фойдаланишимиз лозим. Бунинг учун тоғли ҳудудда жойлашган табиий ресурслар турларининг хусусиятлари ўрганилди.

Тоғли ҳудудларнинг табиий ресурслардан фойдаланиш унинг туристик ресурсларини чуқур билишни талаб қилади.[1] Салоҳиятни аниқлашда табиий ресурсларни қуйидаги ресурсларга ажратилади: флористик; фаунистик; климатик; орографик; гидрологик; бальнеологик ва хоказо.

Тадқиқот методологияси. Ўзбекистонда тоғли ҳудудларда ҳолатини баҳолаш учун қуйидаги методологиядан фойдаландик:

1. Ўзбекистоннинг тоғ ва текисликлар ўртасидаги нисбатини аниқлаш.
2. Тоғли ҳудудда жойлашган табиий ресурслар турларининг хусусиятлари ўрганилди. Табиий-рекреацион потенциалини аниқлашда табиий ландшафтларнинг сифат баҳоси балларда аниқланиб, жозибадорлик коэффициенти ҳисобаланди.

Тадқиқот жараёнида турли методологик йўналишлардан, хусусан, замон ва макон, таҳлил ва синтез, мантикий таҳлил, омилли таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ўрта Осиёнинг қудратли, мураккаб тоғ тизими бутун Евроосиё материгини ғарбдан шарққа кесиб ўтувчи Евроосиё тоғ камарининг энг баланд тоғ тизимларига киради. Тянь-Шан ва Помир-Олой унинг марказий, энг баланд қисми, яъни Олий Осиё деб аталадиган қисмидир ва унинг шимоли-ғарбий чеккаларини ташкил қилади. Ўзбекистон ҳудудида жойлашган Тянь-Шан тоғ тизими, Туркистон, Зарафшон, Ҳисор тоғ тизмалари Тожикистон ва Қирғизистон тоғларининг давоми ёки ғарбий тирмалари ва қисман Қозғистон тоғларининг давомидир. Ўзбекистон тоғлари 96 минг

квадрат километр майдонни эгаллайди, бу республика худудининг 21,3 фоизини ташкил қилади. [2] Тоғ ва текисликлар ўртасидаги нисбат 1:5 ни ташкил қилади.

Мураккаб рельеф, иқлим чекловлари ва тадбиркорликни ташкил этишдаги юқори харажатлари билан баланд тоғлардаги иқтисодий фаолият пасттекисликларникига нисбатан самарадорлиги пастдир. Ўзбекистон тоғли худудларида иқтисодий фаолиятнинг самарадорлигини ошириш учун тоғли худудлардаги туристик фаолият турларини ривожлантириш потенциалини баҳолашимиз лозим.

Табиий ландшафтларнинг диапазонларда сифат баҳоси табиий ресурслар туридан 1 таси мавжуд ҳолатда 50 бал, 2–3 таси мавжуд ҳолатда 51-150 бал, 3-5 таси мавжуд ҳолатда 151-300 бал, 6 тадан ортиқ бўлган ҳолатда 301-600 бал берилади. [3] Тадқиқот натижаларига асосан Оманкутан худудининг туристик потенциалини таҳлил қиламиз.

1-жадвал

Омонкутан худуднинг табиий-рекреацион потенциалини аниқлашда табиий ландшафтларнинг сифат баҳоси

№	Табиий ресурслар тури	Маълумотлар	Ресурс
1	Флористик (тарихан шаклланган ўсимлик турларининг тўплами)	Ургут минтақасида қўрғоқчил ва ярим қўрғоқчил тоғ олди ва тоғ ландшафтлари ва ўсимликларнинг аксарият турлари мавжуд. Ушбу худуд маҳаллий эндемизмнинг энг муҳим марказидир. Бу эрда эндемик қўғирғоннинг 38 туридан 26 таси ўсади.	https://www.researchgate.net/publication/333917676 16 бет [4]
2	Фаунистик (тарихан шаклланган ҳайвон турларининг тўплами)	Аманкутан орнитофаунаси 110 турни ўз ичига олади, шу жумладан 72 та уялилар.	http://sreda.uz/rubriki/zemlya/v-amankutansko-m-urochishhe/ [5]
3	Климатик (Муайян худудга хос бўлган узок муддатли об-хаво режими)	Ўзбекистон тоғларининг иқлими, қуёш нури, қўрғоқчилик, кескин континенталлик ўзига хос тарзда намоён бўлади. Бу ерга жуда катта миқдордаги нурланиш киради. Тоғли тизимлар ҳаво оқимларининг нормал ҳаракатланишига тўсқинлик қилади ва атмосферадаги айланишларнинг табиатини ўзгартиради. Ҳаво массаси йўлида жойлашган тоғлар улар олиб кетадиган намликни зичлаштиради ва бу эрда катта қор захиралари ҳосил бўлади. Натижада, тоғлар намликнинг кучли конденсаторлари вазифасини ўтаб, ҳаётнинг асосий манбаи бўлиб хизмат қиладиган кўплаб дарёлар ва эр ости сувларини ҳосил қилади.	http://orient-tracking.com/Mountains.htm [1]
4	Орографик (Худудрельефининг зичлиги)	Аманкутан тракти ҳар томондан ўрта баланд тизмалар билан ёпилган, фақат унинг шимоли-шарқий бурчагида дарё ювган оҳақтошли тоғ тизмаси жойлашган.	http://orient-tracking.com/Mountains.htm [1]
5	Гидрологик (Табиий сувлар, табиатдаги сув ҳаракати)	Амакутансай ёғингарчилик (қор ва ёмғир) ва ер ости, булоқ сувлари билан озиқланади. Ҳавза майдони, Кафлятунсой қўшилишининг орқасидаги нуктадан саналади, майдони 57,8 км ² . Кафлятунсой тепасидаги сув йиғиш майдони 24,3 км ² , Ҳовузнинг ўртача баландлиги 1601 м. Сув оқими, Кафлятунсой қўшилишидан 30 м баландликда 0,951 м ³ / ни ташкил этади.	https://ru.wikipedia.org/wiki/Аманкутансай [6]

Жозибадорлик коэффицентининг жуда паст (0,2) дан ва жуда юқори (1,0) ўзгаришига мос келади. Умумий сифат баҳоси (балларда) 50 бал бўлганда жозибадорлик коэффиценти 0,2 ни ташкил қилади, 51-150 балда 0,2-0,3, 151-300 балда 0,3-0,5, 301-600 балда 0,5-1 ни ташкил қилади. Жадвалда кўрсатилган маълумотларга асосан Омонқўтан ҳудудида табиий ресурсларнинг 5 та тури мавжуд бўлиб, 300 бал берилади. Жавалдаги тадқиқот қилиш натижасида ҳудуднинг климатик ва гидрологик маълумотларга аниқ илмий асосланиш борасида муаммолар юзага келди. Гидрологик хусусиятлари борасидаги илмий тадқиқотлар 1982 йилда олиб борилган. Климатик маълумотлар эса умумий Ўзбекистон тоғларига асосланган. Иқлимнинг ўзгариши бу маълумотларнинг ўзгаришига сабаб бўлади. Демак, бу муаммони ҳал қилиш учун ҳудуднинг гидрологик ва климатик хусусиятлари борасида илмий тадқиқотларни олиб боришни талаб қилади.

Омонқўтан ҳавзасидаги манзаралардан рекреация мақсадида фойдаланиш имкониятлар юқори. Инсонлар дам олиш ва маънавий-эстетик ҳордиқ чиқариш давомида турли ҳил касалликларни даволаш, ўзига ҳос табиий, кимиёвий хусусиятларга эга бўлган табиат омилларидан фойдаланади. Шу сабабли мавжуд ландшафтнинг жозибадорлигидан фойдаланиш муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқотни олиб бориш жараёнида ўрганилаётган ҳудудда 2 та ассосий ечилиши керак бўлган муаммо борлигини аниқладик. Булар: ҳудуд ландшафтини дегарадацияга учраётгани ва бу ҳудудда табиий ресурсларнинг ҳолати ҳақида илмий изланишлар олиб борилмаётгани.

Дунёдаги тоғли ҳудудларнинг ландшафтлари ердан фойдаланиш тури ва интенсивлигини белгилайдиган ўзгарувчан ижтимоий-иқтисодий шароитлар туфайли ўзгарган ва ўзгариб туради. Лекин Омонқўтан ҳудудида охириги йиллари табиий ресурсларнинг (климатик ва гидрологик) хусусиятлари ўзгаргани ҳақидаги илмий тадқиқотлар олиб борилмаганлиги муаммонинг асл моҳиятини кўрсатмайди. Ландшафт ёки унинг ўзига ҳос таркибий қисмларининг узоқ муддатли ўзгариши муаммосини биринчи навбатда географлар ва ландшафт экологлари ҳал қилиб, маҳаллий ландшафтнинг сақлаш учун, биохилма-хилликни сақлаб экологик барқарорликни тامينлашимиз лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <http://orient-tracking.com/Mountains.htm>
- 2.(Barahona, et al.,2020) <https://doi.org/10.1016/j.ijgeop.2020.12.001>
3. А.С. Кусков, Ю.А. Джаладян Основы туризма. Учебник.Кнорус. Москва.2019 й 68,77 бет
- 4 <https://www.researchgate.net/publication/333917676>
- 5.Анастасия ПАВЛЕНКО Газета «Самаркандскийвестник»
<http://sreda.uz/rubriki/zemlya/v-amankutanskom-urochishhe/>
6. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аманкутансай>

М.Хашимова	M.Khashimova
Оценка привлекательности горных районов на основе наличия природных ресурсов	Assessment of the attractiveness of mountain regions based on the availability of natural resources
Аннотация. В данной статье проанализированы особенности видов природных ресурсов для повышения эффективности экономической деятельности в горных регионах. Также на основе определения качественной оценки природных территорий научно обосновано установление коэффициента привлекательности горных регионов.	Abstract. This article analyzes the characteristics of various types of natural resources to enhance the efficiency of economic activity in mountainous regions. Additionally, based on the qualitative assessment of natural areas, the determination of the attractiveness index for mountainous regions is scientifically substantiated.
Ключевые слова: ландшафт, коэффициент привлекательности, горные территории, природно-рекреационный потенциал,природные ресурсы, горный район.	Keywords: landscape, attractiveness coefficient, mountainous areas, natural recreational potential,natural resource, mountainous region.

Shahnoza Abdirashitovna Po‘latova – Alfraganus universiteti PhD, katta o‘qituvchisi,
e-mail: pulatovashaxnoza94@gmail.com

SUT MAHSULOTLARINI BARQAROR ISHLAB CHIQARISHDA AGROKLASTERLAR FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Annotasiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi agrosanoat majmuida, xususan, sut va sut mahsulotlarini barqaror ishlab chiqarishda agroklastlar faoliyatini rivojlantirish hamda ularning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari ilmiy va amaliy jihatdan o‘rganilgan. Mamlakatda sut xomashyosining asosiy qismi (90% dan ortig‘i) kichik dehqon va shaxsiy yordamchi xo‘jaliklar hissasiga to‘g‘ri kelayotgan sharoitda, mahsulot sifatini standartlashtirish, doimiy ta‘minot zanjirini yaratish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etishda agroklastlarning o‘rni yoritilgan.

Kalitso‘zlar: yashil marketing, yashil marketing innovatsiyalari, marketing innovatsiyalari, barqaror iste‘mol, “yashil sertifikat”, yashil mahsulot, yashil xarid, yashil mahsulot strategiyasi.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, aholini sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari bilan uzluksiz ta‘minlash eng muhim strategik vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlarida (BRM) ham barqaror qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va resurslardan oqilona foydalanish alohida o‘rin tutadi. Sut va sut mahsulotlari inson salomatligi uchun zarur bo‘lgan oqsil, kalsiy va boshqa mikroelementlarning asosiy manbai hisoblanib, ushbu tarmoqni barqaror va samarali tashkil etish to‘g‘ridan-to‘g‘ri me‘yoriy ovqatlanish balansi va milliy genofondni muhofaza qilish bilan bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda chorvachilik va sutni qayta ishlash sanoatini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish hajmini oshirish hamda tarmoqqa zamonaviy bozor mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, bugungi kunda respublikada ishlab chiqarilayotgan jami sutning 90 foizdan ortiq qismi kichik dehqon va aholi xonadonlarida yetishtirilmoqda. Bu holat chorva mollarining tarqoqligi, sifat va sanitariya-gigiyena talablariga to‘liq rioya etilmasligi, em-xashak bazasining yetarsizligi va mavsumiylik darajasining yuqori bo‘lishi kabi tizimli muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Ushbu muammolarni bartaraf etishning eng samarali va zamonaviy yechimlaridan biri agroklastlar tizimidir. Agroklastlar “maydondan dasturxongacha” bo‘lgan yagona qiymat zanjirini yaratib, naslchilik, yem yetishtirish, sut yig‘ish, qayta ishlash, saqlash va logistika jarayonlarini bir tizimga birlashtiradi. Sut sanoatida agroklastlar faoliyatini takomillashtirish hamda ularga kichik ishlab chiqaruvchilarni kooperatsiya asosida integratsiya qilish barqaror iqtisodiy o‘rnatishni va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash nuqtai nazaridan o‘ta dolzarb masaladir.

Rivojlangan davlatlar tajribasiga nazar solsak, Yangi Zelandiyada sutni qayta ishlashda klaster modeli fermerlar, qayta ishlash zavodlari, ilmiy markazlar va eksport tarmoqlarini birlashtiradi. Shu sababli barqaror rivojlanish natijalari ham klasterlarning o‘ziga xos mexanizmlaridan kelib chiqadi. Yutuqli tomonlari quyidagilardan iborat:

1. Integratsiya: Fermer → qaytaishlash → logistika → eksport zanjiri yagona tizimda ishlaydi.

2. Innovatsiya tezligi: Klaster ichida ilmiy markazlar va texnologiya kompaniyalari bo‘lgani uchun yangi yechimlar tez joriy etiladi.

3. Ekologik boshqaruv: Sut ishlab chiqarishda chiqindilarni kamaytirish, suvni tejash va metan emissiyasini pasaytirish klaster darajasida nazorat qilinadi.

4. Fermerlarni qo‘llab-quvvatlash: Kichik ishlab chiqaruvchilar klaster orqali bozorga chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Agroklastlar va ularning qishloq xo‘jaligida qiymat zanjirini shakllantirishdagi o‘rni ko‘plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Klaster nazariyasining asoschisi M. Porter klasterlarni o‘zaro bog‘liq bo‘lgan va muayyan sohada faoliyat yurituvchi hamkor korxonalar, yetkazib beruvchilar va xizmat ko‘rsatuvchi muassasalarning geografik jihatdan to‘planishi deb ta‘riflaydi. Yangi Zelandiya tajribasida D. Tomorrow strategiyasi (2017): Sut sektorini ekologik barqarorlik, ijtimoiy mas‘uliyat va global raqobatbardoshlik asosida rivojlantirish.

Qishloq xo‘jaligida barqaror rivojlanish va agroklastlar mexanizmi bo‘yicha M.Yermakov, A.Altuxov, hamda BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) mutaxassislari tadqiqot olib borishgan. FAO hisobotlarida ta’kidlanishicha, sut sanoatida barqarorlik nafaqat iqtisodiy foyda, balki issiqxona gazlari tashlamalarini kamaytirish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va hayvonlar salomatligini muhofaza qilish (Animal Welfare) bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlardan Q.A.Choriev, R.H.Ergashev, B.T.Salimov, A.M.Qodirov kabi tadqiqotchilar agrosanoat majmuida klaster tizimini joriy etish, chorvachilikni rivojlantirish va agrokoooperatsiya masalalarigabag‘ishlangan ilmiy ishlarida qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini klasterlashtirish orqali mahsulot raqobatbardoshligini oshirish mumkinligini asoslab berishgan.

Biroq, aynan sut sanoatida kichik dehqon xo‘jaliklarini agroklastlar atrofiga integratsiya qilish, sut yig‘ish logistikasini avtomatlashtirish hamda “yashil iqtisodiyot” talablarini sut ishlab chiqarish bosqichlariga tatbiq etish mexanizmlari yetarlicha kompleks tadqiq etilmagan va qo‘shimcha ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida mantiqiy va abstrakt fikrlash, monografik kuzatuv, qiyosiy va statistik tahlil, tizimli yondashuv, SWOT-tahlil hamda guruhlash usullaridan foydalanildi.

Statistik ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistik agentlik, Qishloq xo‘jaligi vazirligi, Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo‘mitasi hamda mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan sut agroklastlarining (“Pure Milky” va boshqalar) amaliy ma’lumotlari asosida qayta ishlash va umumlashtirishda analiz va sentiz usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasi (stat.uz) ma’lumotiga ko‘ra, bugungi kunda O‘zbekistonda yiliga 11 million tonnadan ortiq sut ishlab chiqariladi. Biroq ushbu hajmlarning subyektlar kesimidagi taqsimoti keskin tafovutga ega: dehqon va shaxsiy yordamchi xo‘jaliklar: 90–92%, fermer xo‘jaliklari: 6–7%, qishloq xo‘jaligi tashkilotlari (shu jumladan agroklastlar): 2–3%.

Ushbu tuzilma sut sanoatida bir qancha jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi:

1. Sifat bir xil emasligi. Kichik xo‘jaliklarda qo‘l mehnati ustunligi, sog‘ish va saqlashda sanitariya norma va qoidalariga (HACCP va ISO standartlari) har doim ham amal qilinmasligi.

2. Mavsumiylik omili. Yoz va bahor oylarida sut taklifi keskin ortib, narx pasayishi; qish va bahor boshida esa xomashyo taqchilligi va narxning sun‘iy ko‘tarilishi.

3. Logistika qiyinchiligi. Kichik xonadonlardan oz miqdordagi sutni yig‘ib olishda transport va sovitish xarajatlarining yuqoriligi.

Sut ishlab chiqarishning tarkibiy tizimi quyidagicha:

1. Kichik dehqon va aholi xo‘jaliklari (90%+) – tarqoqlik va past sifat.

2. Fermer xo‘jaliklari (6-7%) – mavsumiy tebranishlar.

3. Agroklastlar va yirik fermalar (2-3%) – yuqori texnologiya, standart sifat.

Sut agroklastlari yuqoridagi muammolarni hal etishning eng samarali vositasi ekanligini amaliyot ko‘rsatmoqda. Misol uchun, Samarqand viloyatida faoliyat yurituvchi “Pure Milky” agroklasteri tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yopiq siklli klaster modelida quyidagi afzalliklarga erishiladi:

1. O‘z yem-xashak bazasi. Klasterga ajratilgan ekin maydonlarida sifatli makkajo‘xori silosi, beda va oqsilga boy yem ekinlari yetishtiriladi. Bu esa sut mahsuldorligini 20–30% ga oshiradi.

2. Naslchilik va veterinariya nazorati. Yevropadan keltirilgan yuqori mahsuldor (Golshtayn-Friz, Shvits kabi) zotli qoramollar hisobiga bir bosh sigirdan olinadigan yillik sut miqdori 7000–9000 litrgacha yetkaziladi (dehqon xo‘jaliklarida bu ko‘rsatkich 1500–2500 litrni tashkil etadi).

3. Sifat nazorati va avtomatlashtirish. Sog‘ish jarayoni to‘liq avtomatlashtirilgan bo‘lib, inson omili minimallashtirilgan. Bu esa sut tarkibidagi bakterial ifloslanishni bir necha barobar kamaytiradi.

Biroq, respublikadagi barcha sutni qayta ishlash korxonalari ham bunday yopiq klaster tizimiga ega emas. Ko‘pchilik qayta ishlovchilar xomashyo yetishmovchiligi sababli o‘z

quvvatlarining bor-yo‘g‘i 40–60 foizidan foydalanmoqda.

1-jadval

Sut ishlab chiqarishga ixtisoslashgan agroklastarlarning SWOT tahlili

Kuchli tomonlari (Strengths)	Zaif tomonlari (Weaknesses)
“Maydondan rastagacha” to‘liq sifat nazorati; Zamonaviy qayta ishlash va qadoqlash texnologiyalari; resurs tejamkor uskunalardan foydalanish. yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish.	Yirik kapital kiritmalar talab etilishi; yer maydonlarining yetarsizligi (yem-xashak uchun); kichik dehqon xo‘jaliklari bilan kooperatsiya tizimida uzilishlar; malakali zootexnik va veterinarlar yetishmovchiligi.
Imkoniyatlar (Opportunities)	Xavf-xatarlar (Threats)
Yashil texnologiyalar (biogaz, quyosh panellari)ni joriy etish; kooperatsiya asosida aholi sutini brend ostida yig‘ish; eksport bozorlariga (Qozog‘iston, Afg‘oniston, MDH) chiqish; davlat imtiyozli kreditlari va subsidiyalari.	Iqlim o‘zgarishi va suv resurslari taqchilligi; oqsil va yem mahsulotlari narxining oshib borishi; import mahsulotlar tomonidan narx bosimi; chorva kasalliklari xavfi.

Sut mahsulotlarini barqaror ishlab chiqarish uchun agroklastarlar faoliyatiga quyidagi innovatsion va “yashil” mexanizmlarni tatbiq etish zarur:

1. “Agroklastar + Dehqon xo‘jaligi” kooperatsiya modelini rivojlantirish. Kichik aholi xonadonlarini klaster atrofida birlashtirish lozim. Buning uchun:

- klaster hududda sut yig‘ish va birinchi bosqichda sovitish punktlari (chilling centers) tashki letadi;
- dehqonlarga naslli buzoqlar, sifatli yem va veterinariya xizmatlari shartnoma asosida yetkaziladi;
- aholdan qabul qilinayotgan sut sifati ekspress-testlar orqali aniqlanib, adolatli narx belgilanadi.

2. Chiqindisiz texnologiyalar va biogaz qurilmalarini joriy etish. Chorvachilik komplekslarida katta miqdorda go‘ng va organik chiqindilar hosil bo‘ladi. Agroklastarlarda biogaz qurilmalarini o‘rnatish orqali:

- enegiya muammosi hal etiladi. Ishlab chiqarilgan biogaz va elektr energiyasi klaster ehtiyojlariga yo‘naltiriladi;
- ekologik zarar kamayadi. Metan gazining atmosferaga chiqishi va atrof-muhit ifloslanishi oldi olinadi.
- sifatli bioo‘g‘it olinadi. Biogaz reaktoridan chiqqan suyuq va qattiq bioo‘g‘it yem-xashak ekinlari hosildorligini oshirish uchun ishlatiladi.

3. Suv va resurs tejamkor texnologiyalar. Yem-xashak ekinlarini (makkajo‘xori, beda) yetishtirishda tomchilatib va yomg‘irlatib sug‘orish tizimlarini keng joriy etish zarur. Bu suv sarfini 30–40% ga tejash va hosildorlikni oshirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Sut va sut mahsulotlarini barqaror ishlab chiqarish O‘zbekiston oziq-ovqat xavfsizligining tayanch ustunlaridan biridir. Mavjud tarqoq ishlab chiqarish modelidan bosqichma-bosqich zamonaviy agroklastar va kooperatsiya modeliga o‘tish orqali mahsulot hajmini va sifatini oshirish mumkin. Sut agroklastarlari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlaydi, balki resurs tejamkor va ekologik toza (“yashil”) texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishning asosiy drayveriga aylanadi.

Buning uchun quyidagilarga e‘tibor qaratish lozim:

1. Institutsional va huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish. Sut agroklastarlari uchun yem-xashak ekin maydonlarini ajratish tartibini soddalashtirish va uzoq muddatli ijara kafolatlarini mustahkamlash.

2. Kichik ishlab chiqaruvchilar kooperatsiyasini rag‘batlantirish. Agroklastarlar

tomonidan aholi xonadonlaridan sut yig'ish punktlarini tashkil etish xarajatlarining bir qismini davlat subsidiyalari orqali qoplash amaliyotini kengaytirish.

3. “Yashil” moliyalashtirish instrumentlarini joriy etish. Biogaz qurilmalari, quyosh panellari va tomchilatib sug'orish tizimlarini o'rnatuvchi sut klasterlariga past foizli “yashil kreditlar” ajratish.

4. Kadrlar salohiyatini oshirish. Agroklastarlar va fermer xo'jaliklari uchun zamonaviy zootexnika, veterinariya va sifat nazorati (HACCP) bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash hamda ularning malakasini oshirish tizimini yo'lga qo'yish.

5. Raqamlashtirish. Sut yig'ish, sifatini baholash va to'lovlarni amalga oshirish jarayonlarini to'liq raqamlashtirish (blokcheyn va avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazasi) orqali shaffoflikni ta'minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 8-fevraldagi “Chorvachilik tarmog'ini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-121-son Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasining "Qishloq xo'jaligi kooperatsiyasi to'g'risida"gi Qonuni.

3. Porter M.E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6), 77-90.

4. FAO. (2020). Climate change and the global dairy cattle sector: The role of dairy development in low-carbon growth. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.

5. Choriev Q.A. (2021). Agrosanoat majmuida klaster tizimini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari. Toshkent: “Iqtisodiyot-Moliya”.

6. Ergashev, R. H. (2020). Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent: “ILM ZIYO”.

7. Salimov, B. T., & Salimov, B. B. (2019). Dehqon va fermer xo'jaliklarida kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali, (4).

8. World Bank. (2021). Uzbekistan Agri-Food Sector Growth and Investment Strategy. World Bank Group Report.

9. Qodirov, A. M. (2022). Sut va sut mahsulotlari bozorida raqobatbardoshlikni oshirish va agroklastarlar samaradorligi. Agroiqtisodiyot jurnali, 2-son, 45–50-b.

Ш.Пулатова	Sh.Pulatova
Актуальные вопросы совершенствования деятельности агрокластеров в обеспечении устойчивого производства молочной продукции Аннотация. В данной статье с научной и практической точек зрения исследованы вопросы развития деятельности агрокластеров и совершенствования их организационно-экономических механизмов в агропромышленном комплексе Республики Узбекистан, в частности, в сфере устойчивого производства молока и молочной продукции. В условиях, когда более 90% основного объема молочного сырья в стране приходится на долю мелких дехканских и личных подсобных хозяйств, освещена роль агрокластеров в стандартизации качества продукции, формировании стабильной цепочки поставок и внедрении принципов «зелёной экономики». Ключевые слова: зелёный маркетинг, инновации зелёного маркетинга, маркетинговые инновации, устойчивое потребление, «зелёный сертификат», экологически чистая продукция, зелёные закупки, стратегия продвижения зелёной продукции.	Current issues in improving the activities of agroclusters for sustainable dairy production Abstract. This article examines, from both scientific and practical perspectives, the development of agrocluster activities and the improvement of their organizational and economic mechanisms in the agro-industrial complex of the Republic of Uzbekistan, particularly in the field of sustainable production of milk and dairy products. Given that more than 90% of the country's primary milk raw materials are supplied by small peasant and household farms, the article highlights the role of agroclusters in standardizing product quality, establishing a stable supply chain, and implementing the principles of the “green economy”. Keywords: green marketing, green marketing innovations, marketing innovations, sustainable consumption, “green certificate”, green products, green purchasing, green product strategy.

Javohir Xamroqul o‘gli Jurayev – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH (Qashqadaryo viloyati misolida)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish va unga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish masalalari tadqiq etilgan. Mintaqadagi sanoat salohiyatining bugungi holati baholanib, ishlab chiqarish jarayonlariga zamonaviy boshqaruv hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot yakunida viloyat sanoat korxonalarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni ta’minlash bo’yicha amaliy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat korxonalari, iqtisodiy samaradorlik, Qashqadaryo viloyati, ishlab chiqarish mexanizmi, innovatsion texnologiyalar, resurslardan foydalanish, raqobatbardoshlik, mintaqaviy sanoat, boshqaruv samaradorligi, investitsion jozibadorlik.

Kirish. Bugungi kunda respublika iqtisodiyotining barqaror o’sishini ta’minlash va mintaqalarning sanoat salohiyatini to’liq safarbar etishda sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”¹gi Farmonida hududlar iqtisodiyotini mutanosib rivojlantirish, sanoat ishlab chiqarishi hajm hisobini oshirish hamda har bir hududning "o‘sinh nuqtalari"dan samarali foydalanish alohida belgilab berilgan. Ayniqsa, boy xomashyo bazasi va energetika resurslariga ega bo‘lgan Qashqadaryo viloyatida sanoat tarmog‘ini modernizatsiya qilish hamda ishlab chiqarish xarajatlarini maqbullashtirish orqali korxonalar raqobatbardoshligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning uzviy davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “«O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilinib, unda milliy iqtisodiyotda yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish ulushini keskin oshirish, resurs tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish va hududiy sanoat habrlarini tashkil etish vazifalari qo‘yildi. Qashqadaryo viloyati sanoat kompleksining transformatsiya jarayonlari, xususan, neft-gaz, kimyo, qurilish materiallari va qayta ishlash tarmoqlarida ichki imkoniyatlarni to‘liq ishga solish to‘g‘ridan-to‘g‘ri ushbu strategik maqsadlarga mos keladi va korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash mexanizmlarini ilmiy asosda takomillashtirishni talab etadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi PF-14-son “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni va respublika investitsiya hamda sanoat siyosatiga oid tegishli qarorlari hududlarda sanoat klasterlarini rivojlantirish hamda boshqaruv samaradorligini oshirish uchun institutsional zamin yaratdi. Qashqadaryo viloyati misolida sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlarini tadqiq etish nafaqat hududiy ko‘rsatkichlarni yaxshilash, balki mamlakat miqyosida sanoat xavfsizligi va barqaror iqtisodiy o‘sinhni ta’minlashga xizmat qiluvchi amaliy va nazariy takliflarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish va unga ta’sir etuvchi omillarni tadqiq etish milliy hamda xorijiy iqtisodchi olimlar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Xususan, iqtisodiyot nazariyasida korxona samaradorligi va resurslardan foydalanish mexanizmlari klassik va zamonaviy yondashuvlar vositasida atroflicha o‘rganilgan. Xorijiy olimlardan A.Smit, Y.Shumpeter, P.Druker va M.Porter o‘z tadqiqotlarida korxona iqtisodiy samaradorligining asosiy omili sifatida innovatsiyalar, resurslarni oqilona taqsimlash va raqobatbardoshlik strategiyalarini ko‘rsatib o‘tishgan. Shuningdek, resurslarga asoslangan yondashuv (Resource-Based View - RBV) namoyandasi J.Barni korxonaning ichki salohiyati va texnologik ustunligi uning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini belgilovchi asosiy

¹O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son/lex.uz

drayver ekanligini ta’kidlaydi.

Mamlakatimiz va Hamdo’stlik mamlakatlari iqtisodchi olimlaridan A.Vahobov, Sh.Mustafakulov, Sh.Yuldashev hamda B.Berdiyevlarning ilmiy ishlarida mintaqaviy sanoat tarmoqlarining o’ziga xos xususiyatlari va iqtisodiy samaradorlikni baholash usullari keng yoritilgan. Jumladan, Sh.Mustafakulov korxonalarining investitsion jozibadorligi va resurs tejamkorligini iqtisodiy samaradorlikning integrallashgan ko’rsatkichi sifatida baholashni taklif etsa, Sh.Yuldashev regional sanoat majmualarida ishlab chiqarish mexanizmlarini optimallashtirish masalalariga alohida urg’u beradi. Biroq, Qashqadaryo viloyati kabi yuqori xomashyo va energetika resurslariga ega bo’lgan hududlarda sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlarini zamonaviy transformatsiya hamda hududiy omillar bilan bog’lagan holda majmualarini tadqiq etish zarurati ushbu yo’nalishda qo’shimcha ilmiy izlanishlar olib borishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Qashqadaryo viloyati sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlarini baholash va takomillashtirish uchun ilmiy tizimlangan hamda kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy va statistik tahlil, tizimli yondashuv hamda empirik baholash usullari tashkil etadi. Sanoat ishlab chiqarishining resurs sig’imi, mehnat undorligi hamda kapital qarindoshligi kabi asosiy ko’rsatkichlarni har tomonlama o’rganish uchun nazariy va amaliy ma’lumotlarni umumlashtirish, induksiya hamda deduksiya usullari keng qo’llanilgan.

Tadqiqot jarayonida viloyat sanoat korxonalarining 2019-2025-yillardagi moliyaviy-iqtisodiy faoliyati, ishlab chiqarish hajmlari hamda resurs tejamkorligi bo’yicha dinamik o’zgarishlar **qiyosiy tahlil (Comparative Analysis)** va **trend tahlili (Trend Analysis)** usullari yordamida baholandi. Bunda Qashqadaryo viloyatining neft-gaz, kimyo, qurilish materiallari va yengil sanoat tarmoqlaridagi yetakchi korxonalarining ko’rsatkichlari respublika o’rtacha darajasi hamda boshqa hududlar ko’rsatkichlari bilan solishtirilib, hududiy sanoatning “o’sish nuqtalari” va tarkibiy muammolari aniqlandi.

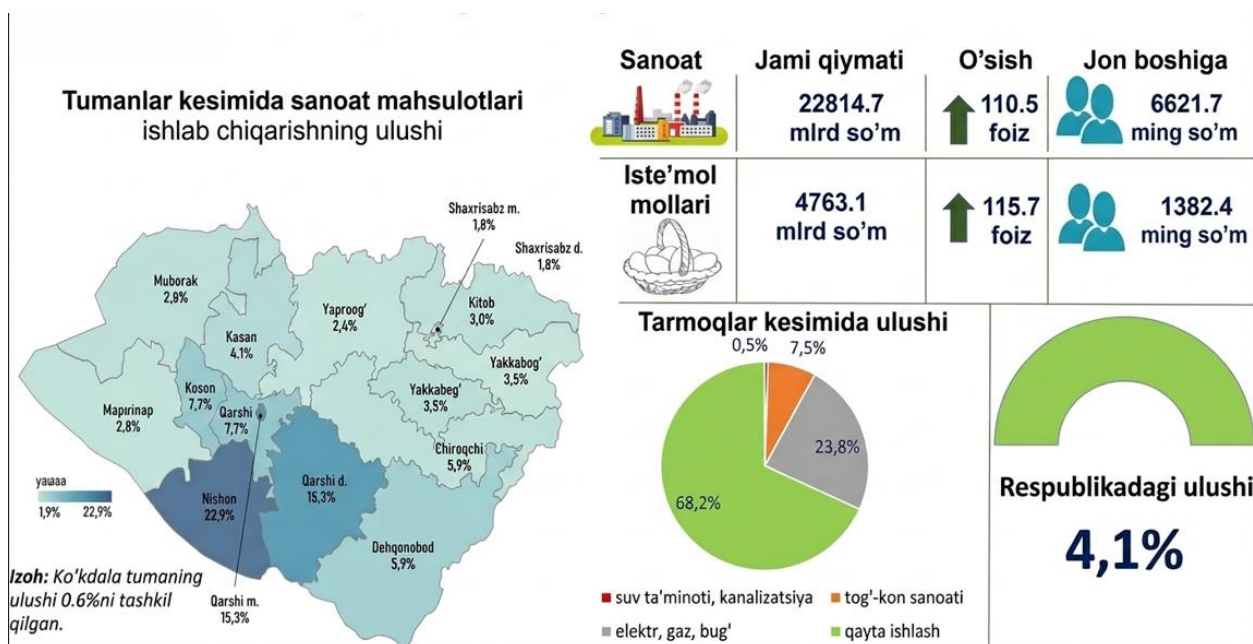
Iqtisodiy samaradorlikka ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillarni miqdoriy baholash maqsadi bilan ekonometrik modellashtirish va ko’p omilli regressiya tahlili (*Multiple Regression Analysis*) usullaridan foydalanildi. Modellashtirish jarayonida korxonalarining mahsulot ishlab chiqarish hajmi (Y) bog’liq o’zgaruvchi sifatida, asosiy fondlar qiymati (X_1), mehnat resurslari xarajatlari (X_2), energetika resurslari sarfi (X_3) hamda innovatsion texnologiyalarga kiritilgan investitsiyalar hajmi (X_4) erkin o’zgaruvchilar sifatida tanlab olindi. Ushbu ekonometrik model omillarning iqtisodiy natijadorlikka ta’sir darajasini statistik ishonchlilik bilan aniqlash imkonini berdi.

Sanoat korxonalarida mavjud xavf-xatarlar va ichki imkoniyatlarni baholash uchun SWOT-tahlil (*Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats*) hamda PEST-tahlil uslubiyatlari tatbiq etildi. Ushbu tahlillar orqali Qashqadaryo viloyati sanoat sektorining kuchli va zaif tomonlari, shuningdek, tashqi muhitdan kelib chiquvchi imkoniyatlar hamda iqtisodiy tavakkalchiliklar (xomashyo narxlarining tebranishi, logistika cheklovlari, infratuzilma yetishmovchiligi) atroflicha guruhlashtirildi.

Tadqiqotning axborot-statistik bazasini O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi¹, O’zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda viloyatdagi yirik sanoat korxonalarining rasmiy moliyaviy hisobotlari ma’lumotlari tashkil etdi. Ma’lumotlarni qayta ishlash hamda ekonometrik modellar hisob-kitoblarini amalga oshirishda *STATA* va *MS Excel* dasturiy paketlaridan foydalanilib, olingan natijalarning ilmiy va amaliy asoslanganligi ta’minlandi.

Tahlil va natijalar. Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotining asosiy drayveri hisoblangan sanoat sektori respublika bo’yicha ishlab chiqarilayotgan yalpi mahsulot hajmida sezilarli ulushga ega. So’nggi yillarda amalga oshirilgan tarkibiy islohotlar va sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish natijasida viloyatda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi barqaror o’sish dinamikasini namoyon etmoqda. Tahlillar shuni ko’rsatadiki, viloyat sanoatining asosi tog’-ko’kon sanoati, qayta ishlash hamda yoqilg’i-energetika kompleksiga to’g’ri keladi.

¹ Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. <https://www.qashstat.uz/>

1-rasm. Qashqadaryo viloyati sanoat va iste'mol mollari ko'rsatkichlari

Mintaqa sanoatining tarkibiy tuzilishi baholanganda, unda to'g'ridan-to'g'ri yoqilg'i-energetika va tog'-kon tarmoqlarining ulushi yuqoriligicha qolayotganligi kuzatiladi. Xususan, Muborak gazni qayta ishlash zavodi, Sho'rtan gaz-kimyoy majmuasi va "Uzbekistan GTL" kabi yirik korxonalar viloyat sanoat ishlab chiqarish hajmining 65% dan ortig'ini shakllantirmoqda. Biroq, ushbu yirik korxonalar bilan bir qatorda kichik va o'rta sanoat biznesining umumiy mahsulot hajmiga qo'shayotgan hisssasi hali yetarli darajada past.

Tadqiqot doirasida viloyatdagi 20 dan ortiq yirik va o'rta sanoat korxonalarining 2019–2025-yillardagi moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, korxonalarda mehnat undorligi (Labor Productivity) darajasi so'nggi 5 yilda o'rtacha 14,2% ga oshgan bo'lsa-da, kapital qarindoshligi (Capital Intensity) va xarajatlar hajmining o'sishi yakuniy sof foyda marjasini pasaytiruvchi omil bo'lib xizmat qilgan. Bu holat resurs tejankor texnologiyalarni yetarlicha joriy etilmagani bilan izohlanadi.

Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash uchun tuzilgan ekonometrik model natijalari quyidagi regressiya tenglamasini berdi:

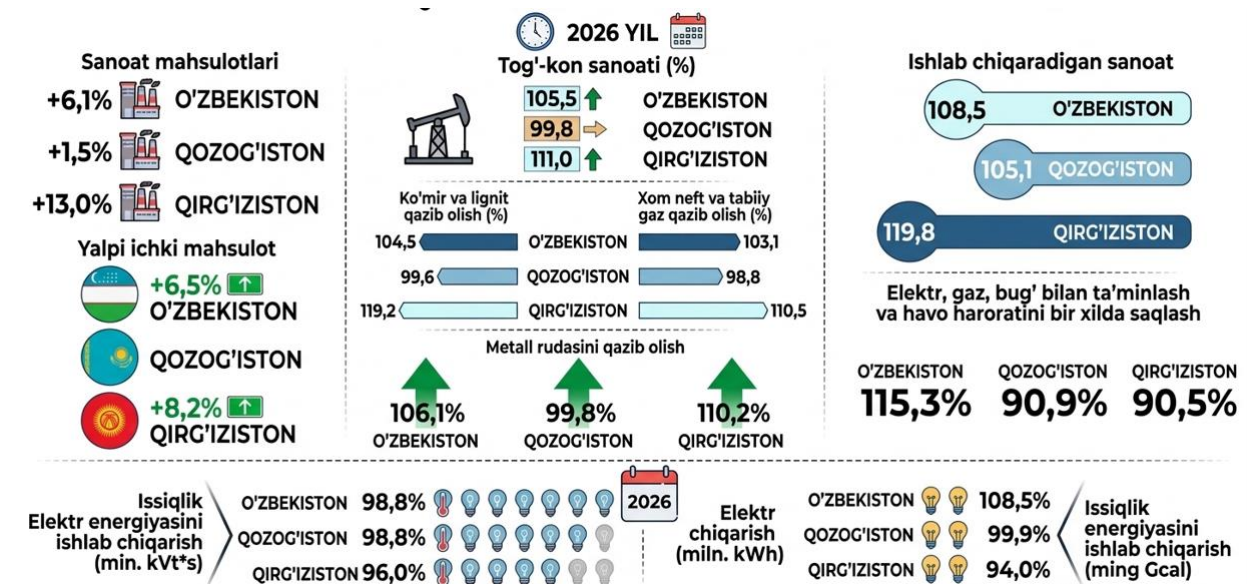
$$Y = 12,4 + 0,42 \cdot X_1 + 0,31 \cdot X_2 - 0,18 \cdot X_3 + 0,55 \cdot X_4$$

Tenglamada (Y) - ishlab chiqarish hajmi (mlrd so'm), (X_1) - asosiy fondlar qiymati, (X_2) - mehnat xarajatlari, (X_3) - energetika resurslari sarfi (energiya sig'imi), (X_4) - innovatsion va raqamli texnologiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar. Modelning determinatsiya koeffitsienti ($R^2=0,86$) tanlangan omillarning o'zgaruvchiga ta'siri juda yuqori ekanligini ko'rsatdi.

Regressiya modelining tahlili ko'rsatishicha, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarga kiritilgan har bir foiz investitsiya (X_4) sanoat mahsuloti hajmini (Y) o'rtacha 0,55% ga oshirishga xizmat qiladi. Bu esa Qashqadaryo viloyatining neft-gaz, kimyo va tekstil korxonalarida avtomatlashtirish hamda raqamli boshqaruv platformalarini joriy etish yuqori iqtisodiy samaradorlik berishini statistik jihatdan isbotlaydi.

Aksincha, energetika va xomashyo resurslari sarfining (X_3) ortishi samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda (-0,18). Viloyat sanoat korxonalarida mahsulot birligiga to'g'ri keladigan energiya sarfi respublika o'rtacha ko'rsatkichidan 12-15% ga yuqori. Bu holat eskirgan ishlab chiqarish quvvatlari hamda logistika zanjiridagi yo'qotishlar bilan bog'liq bo'lib, mahsulot tannarxining oshishiga va raqobatbardoshlikning pasayishiga olib kelmoqda.

Qashqadaryo viloyatining tumanlar bo'yicha sanoat taqsimoti tahlil qilinganda, sanoat salohiyatining keskin nomutanosib joylashgani aniqlandi. Sanoat mahsulotlarining asosiy qismi Muborak, Nishon, G'uzor va Qarshi shahri hissasiga to'g'ri kelib, Dehqonobod, Kasbi va Mirishkor tumanlarida sanoatlashuv darajasi o'rtacha ko'rsatkichdan ancha orqada qolmoqda. Bu esa hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish va kichik sanoat zonalaridan unumli foydalanish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

2-rasm. Markaziy osiyo mintaqaviy sanoat ko'rsatkichlari - 2026 yil prognozi

Moliya-investitsiya faoliyati tahlili shuni ko'rsatdiki, viloyat sanoat korxonalariga jalb etilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi ortayotgan bo'lsa-da, ularning asosiy qismi xomashyo yo'nalishiga yo'naltirilmoqda. Tayyor, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqaruvchi qayta ishlash korxonalarining investitsion ta'minlanish darajasi pastligicha qolmoqda, bu esa ishlab chiqarish zanjirining uzilib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Sanoat korxonalarida boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi ham yetarli darajada emas. Korxonalarda operatsion xarajatlarni optimallashtirish (Cost Management), risklarni boshqarish va ta'minot zanjirini raqamlashtirish mexanizmlari to'liq yo'lga qo'yilmagan. Natijada ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish koeffitsiyenti viloyat bo'yicha o'rtacha 68–72% ni tashkil etmoqda.

Tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, Qashqadaryo viloyatida sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun eksportga yo'naltirilgan tayyor mahsulotlar ulushini ko'paytirish, energiya tejankor texnologiyalarni tatbiq etish hamda hududiy klasterlar o'rtasidagi kooperatsiya aloqalarini kuchaytirish strategik ahamiyatga ega. Ushbu chora-tadbirlar korxonalarning rentabellik darajasini kamida 15-20% ga oshirish imkonini beradi.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatining tumanlar va shaharlar kesimida sanoat ko'rsatkichlari (2026-yil prognostik baholashi)¹:

Tuman / Shahar nomi	Sanoat mahsulotlari hajmidagi ulushi (%)	Asosiy sanoat tarmoqlari
Nishon tumani	22,9%	Yoqilg'i-energetika, kimyo sanoati
Qarshi tumani	15,3%	Qayta ishlash, yengil sanoat, qurilish materiallari
Qarshi shahri	15,3%	Mashinasozlik, oziq-ovqat va tekstil
Kasbi / Koson tumani	7,7%	Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, to'qimachilik
Chiroqchi tumani	5,9%	Qurilish materiallari, mineral xomashyo qazib olish
Dehqonobod tumani	5,9%	Tog'-kon va kimyo sanoati (kaliyli o'g'itlar)
Koson tumani	4,1%	Yengil sanoat va oziq-ovqat ishlab chiqarish
Yakkabog' tumani	3,5%	Oziq-ovqat, meva-sabzavotni qayta ishlash
Kitob tumani	3,0%	Qurilish materiallari, turizm va hunarmandchilik
Muborak tumani	2,9%	Gazni qayta ishlash, neft-gaz sanoati
Mirishkor tumani	2,8%	Paxtani qayta ishlash va agrosanoat

¹O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi <https://stat.uz/>

Ko'kdala	2,4%	Mahalliy sanoat va hunarmandchilik
Shahrisabz shahri / tumani	3,6%	Yengil sanoat, oziq-ovqat va qayta ishlash

Shu sababli, hududiy sanoat ko'rsatkichlarini tahlil qilishda 2022-yilda yangi tashkil etilgan Ko'kdala tumanining salohiyatini alohida hisobga olish lozim. So'nggi yillarda Chiroqchi tumanidan ajralib chiqqan ushbu yangi ma'muriy Birlikda infratuzilma va kichik sanoat zonalarini barpo etish orqali ishlab chiqarish hajmini keskin oshirish imkoniyatlari yaratilmoqda. Tumanlar kesimidagi strukturaviy o'zgarishlarni to'g'ri baholash Qashqadaryo viloyatida sanoat klasterlarini oqilona joylashtirish va har bir hududning haqiqiy iqtisodiy imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalaridan shunday xulosa qilish mumkinki, Qashqadaryo viloyati sanoat sektori respublika iqtisodiyotida strategik o'ringa ega bo'lib, uning asosiy ulushi yoqilg'i-energetika, neft-gaz va kimyo majmualariga to'g'ri keladi. Biroq, viloyat sanoatining tarkibiy tuzilishida xomashyo yo'nalishining yuqoriligi hamda yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish darajasining pastligi umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishga to'sqinlik qilmoqda.

Tumanlar kesimidagi tahlillar sanoat salohiyatining hududlar bo'yicha keskin nomutanosib joylashganini ko'rsatdi. Sanoat ishlab chiqarishining asosiy qismi Muborak, Nishon tumanlari va Qarshi shahri hissasiga to'g'ri kelayotgani holda, Dehqonobod, Kasbi va yangi tashkil etilgan Ko'kdala kabi tumanlarda mavjud resurs va mehnat salohiyatidan to'liq foydalanilmayapti. Bu holat hududiy sanoat klasterlarini va kichik sanoat zonalarini qayta taqsimlashni talab etadi.

Ekonometrik modellash natijalari shuni tasdiqladiki, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarga kiritilgan investitsiyalar (X_4) sanoat mahsuloti hajmini eng yuqori sur'atlarda oshiruvchi drayver hisoblanadi. Aksincha, ishlab chiqarish jarayonlaridagi yuqori energiya va resurs sig'imi (X_3) mahsulot tannarxini oshirib, korxonalarining rentabellik darajasi hamda tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda, birinchi navbatda, Qashqadaryo viloyati sanoat korxonalarida resurs tejankor va yashil texnologiyalarni (Green Economy) keng joriy etish taklif etiladi. Yirik xomashyo va qayta ishlash korxonalarida energiya auditini o'tkazish hamda muqobil energiya manbalaridan foydalanish orqali mahsulot birligiga sarflanadigan energiya sig'imini kamida 12-15% ga pasaytirishga erishish mumkin.

Ikkinchidan, viloyatda chuqur qayta ishlashga asoslangan sanoat klasterlarini rivojlantirish lozim. Neft-gaz va kimyo xomashyosidan tayyor polimer, sintetik mahsulotlar, farmasevtika va murakkab mineral o'g'itlar ishlab chiqarish zanjirini yaratish orqali hududiy qo'shilgan qiymat hajmini keskin oshirish hamda eksport tarkibini diversifikatsiya qilish talab etiladi.

Uchinchidan, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini (Industry 4.0) joriy etish zarur. Korxonalarda operatsion xarajatlarni optimallashtirish, moddiy-texnik ta'minot zanjirini avtomatlashtirish hamda 3D modellash va bashoratli tahlil tizimlaridan foydalanish boshqaruv samaradorligini oshirib, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish koeffitsientini 85–90% gacha yetkazish imkonini beradi.

To'rtinchidan, sanoatlashuv darajasi past bo'lgan tumanlarda (Dehqonobod, Ko'kdala, Mirishkor va boshqalar) lokalizatsiya va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishni rag'batlantirish lozim. Ushbu hududlarda mavjud mineral-xomashyo hamda agrosanoat resurslarini joyida qayta ishlovchi kichik va o'rta sanoat korxonalariga soliq va kredit imtiyozlarini taqdim etish hududlararo iqtisodiy tengsizlikni qisqartiradi.

Ushbu taklif va tavsiyalarining amaliyotga tatbiq etilishi Qashqadaryo viloyati sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda respublika miqyosida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell.
2. Schumpeter, J. A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Drucker, P. F. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. New York: Harper & Row.

4. Porter, M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press.
5. Barney, J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. Journal of Management, 17(1), 99–120.
6. Vahobov, A. V., & Malikov, T. S. Moliyaviy tahlil va korxonalar samaradorligi. Toshkent: "Iqtisod-Moliya" nashriyoti.
7. Mustafakulov, Sh. I. Investitsion muhit jozibadorligi: nazariya va amaliyot. Toshkent: "Bakteria Press" nashriyoti.
8. Yuldashev, Sh. G. Mintaqaviy sanoat majmualarida ishlab chiqarish mexanizmlarini optimallashtirish va samaradorlikni oshirish yo'llari. Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar ilmiy jurnali, № 4, 112–122-b.
9. Berdiyev, B. O. Sanoat korxonalarida resurs tejamkorlik va iqtisodiy barqarorlikni baholash usullari. Moliya va Bank Ishi, 3(1), 45–53.
10. Jumayev, Q. A., & Berdiyev, G. H. Qashqadaryo viloyati sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish va hududiy omillar tahlili. O'zbekiston Iqtisodiy Axborotnomasi, № 2, 68–76-b.

Ж.Джураев Совершенствование механизма повышения экономической эффективности промышленных предприятий (на примере Кашкадарьинской области) Аннотация. В данной статье исследованы вопросы повышения экономической эффективности промышленных предприятий Кашкадарьинской области и анализа влияющих на неё факторов. Оценено текущее состояние промышленного потенциала региона, освещены механизмы внедрения современного управления и инновационных технологий в производственные процессы. В завершение исследования разработаны практические предложения и рекомендации по повышению эффективности использования ресурсов и обеспечению конкурентоспособности на промышленных предприятиях области. Ключевые слова: промышленные предприятия, экономическая эффективность, Кашкадарьинская область, производственный механизм, инновационные технологии, использование ресурсов, конкурентоспособность, региональная промышленность, эффективность управления, инвестиционная привлекательность.	J.Juraev Improving the mechanism for increasing the economic efficiency of industrial enterprises (on the example of Qashqadaryo region) Abstract. This article explores the issues of enhancing the economic efficiency of industrial enterprises in Qashqadaryo region and analyzing the influencing factors. The current state of the region's industrial potential is assessed, and mechanisms for introducing modern management and innovative technologies into production processes are highlighted. At the conclusion of the research, practical proposals and recommendations are developed to improve resource efficiency and ensure competitiveness in the region's industrial enterprises. Keywords: industrial enterprises, economic efficiency, Qashqadaryo region, production mechanism, innovative technologies, resource utilization, competitiveness, regional industry, management efficiency, investment attractiveness.

UDK 338.436.33

Iroda Turdibayevna Kudratova – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası dotsentiv.b.

MAMLAKATIMIZDA PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASSTERLARIDA AGROSERVIS SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada paxta-to‘qimachilik klasterini jarayonli yondashuv asosida rivojlantirish dehqon-tadbirkor mehnat xarajatlarini kamaytirib, ushbu turdagi faoliyatni qishloq xo‘jaligi ishlaridan bo‘sh vaqti davomida o‘zi amalga oshirish imkonini berishi mumkinligiga alohida e‘tibor qaratilgan. Dehqon-mulk egasi ma‘lum vaqt davomida qo‘shimcha qiymat yaratmasdan zararsizlik nuqtasi darajasida ham faoliyatini davom ettirishi mumkinligi bo‘yicha xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: paxta-to‘qimachilik klasteri, dehqon-tadbirkor, mehnat xarajat, qishloq xo‘jaligi, agroservis infratuzilmasi, tovar ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi, agrologistika, agrokonsalting, agroservis xizmatlari.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda qishloq xo‘jaligida qo‘shilgan qiymatlar zanjirini yaratish, agrosurslaridan oqilona foydalanishning klaster yondashuvini qo‘llash keng tatbiq etilmoqda, ayniqsa, strategik tarmoq sifatida “...paxta xom ashyosini chuqur qayta ishlash quvvatlarini ko‘paytirish, ushbu jarayonga ilmiy asoslangan usullar va intensiv texnologiyalarni keng joriy etish, ishlab chiqarishini modernizatsiyalash va diversifikatsiya qilish, mahsulotni qayta ishlash sanoatini rivojlantirish”¹ borasida olib borilgan izchil islohotlar natijasida agrar sohada faoliyat yuritishning yangi tizimi - klaster usuli joriy etilib, paxtachilik qishloq xo‘jaligining barcha yo‘nalishlarida 462 ta agrosanoat klasteri (2,2 million gektar yerlarda) faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Bu borada paxta-to‘qimachilik klasterida agrokonsalting xizmatlarini kengaytirish, mahsulot yaratishning uzluksiz zanjirida tejamkor agroservis va agrologistika xizmatlarni ko‘rsatish, agroservis samaradorligini oshirishda xarajatlarni optimallashtirishning kost-killing uslubiyatini qo‘llash asosida qiymat yaratish zanjirini takomillashtirish yo‘nalishida ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish dolzarb hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Agroservis xizmatlarining sifati va samaradorligini baholash masalasi xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Jumladan, Anderson va Feder esa agroservis xizmatlari sifatiga institusional nuqtai nazardan yondashib, davlat, xususiy sektor va nodavlat tashkilotlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik xizmat samaradorligini oshirishda asosiy omil ekanini ko‘rsatadilar. Ular xizmatlar markazlashgan tizimda emas, balki mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan desentralizatsiya qilingan boshqaruv asosida tashkil etilsa, fermerlar ehtiyojlariga yaxshiroq javob berishi mumkinligini isbotlaydilar². Biru va Svonso agroservis xizmatlarining sifati kadrlar salohiyati bilan bog‘lab, maslahatchilarning bilim darajasi, malakasi va motivatsiyasi past bo‘lgan tizimlarda hatto yaxshi moliyalashtirilgan dasturlar ham kutilgan natijani bermasligini ta’kidlaydilar. Ularning fikricha, kadrlar tayyorlash va malaka oshirish agroservis tizimining asosiy ustuvor yo‘nalishi bo‘lishi shart³.

O‘zbekiston olimlarining tadqiqotlarida agroservis xizmatlarini rivojlantirish qishloq xo‘jaligida samaradorlikni oshirishning muhim omili sifatida baholanadi. Jumladan, professor B.R. Xoliqov o‘z ilmiy ishlarida agroservis xizmatlari fermer xo‘jaliklarining ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mahsulot sifatini yaxshilashga xizmat qilishi, ayniqsa texnik xizmat ko‘rsatish va axborot-maslahat xizmatlarining kompleks tarzda tashkil etilishi zarurligini ta’kidlaydi⁴. Iqtisodchi olim Sh.Sh. Raxmonov tadqiqotlarida agroservis tizimini boshqarishda hududiy xususiyatlarni hisobga olish, xizmatlarni mahalliy ehtiyojlarga moslashtirish orqali ularning ta’sirchanligini oshirish mumkinligini asoslab beradi. U agroservis korxonalari faoliyatida davlat va xususiy sektor o‘rtasida sheriklikni kuchaytirish lozimligini ilmiy jihatdan asoslaydi⁵. Professor M.M.Mirzayevning ishlarida esa agroservis xizmatlari samaradorligi kadrlar salohiyati bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatilgan. Uning fikricha, agroservis sohasida ishlovchi mutaxassislarning malakasini oshirish va innovatsion bilimlar bilan ta’minlash xizmat sifatiga to‘g‘ri to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi⁶.

Shuningdek, N.Q. Qurbonov tadqiqotlarida agroservis xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini baholash usullari ishlab chiqilib, xizmatlar natijasida hosildorlik, fermer daromadlari hamda ishlab chiqarish barqarorligi oshishiga alohida urg‘u berilgan⁷.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida paxta to‘qimachilik klasterlarida agroservis xizmatlari samaradorligini oshirishning mamlakat iqtisodiyotiga ta’sirini rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida induksiya va deduktsiya, ilmiy abstraktlash, tizimli va qiyosiy tahlil, monografik

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 iyundagi 397-sonli “Paxta-to‘qimachilik ishlab chiqarishini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori.

² Anderson, J.R., Feder, G. (2007). Agricultural Extension. Handbook of Agricultural Economics.

³ Birner, R., Swanson, B. (2006). Best Practices for Pluralistic Agricultural Advisory Services. World Bank.

⁴ Холиков Б.Р. Агросервис хизматларини ривожлантириш ва унинг қишлоқ хўжалиги самарадорлигига таъсири. – Тошкент: ТошДАУ, 2016.

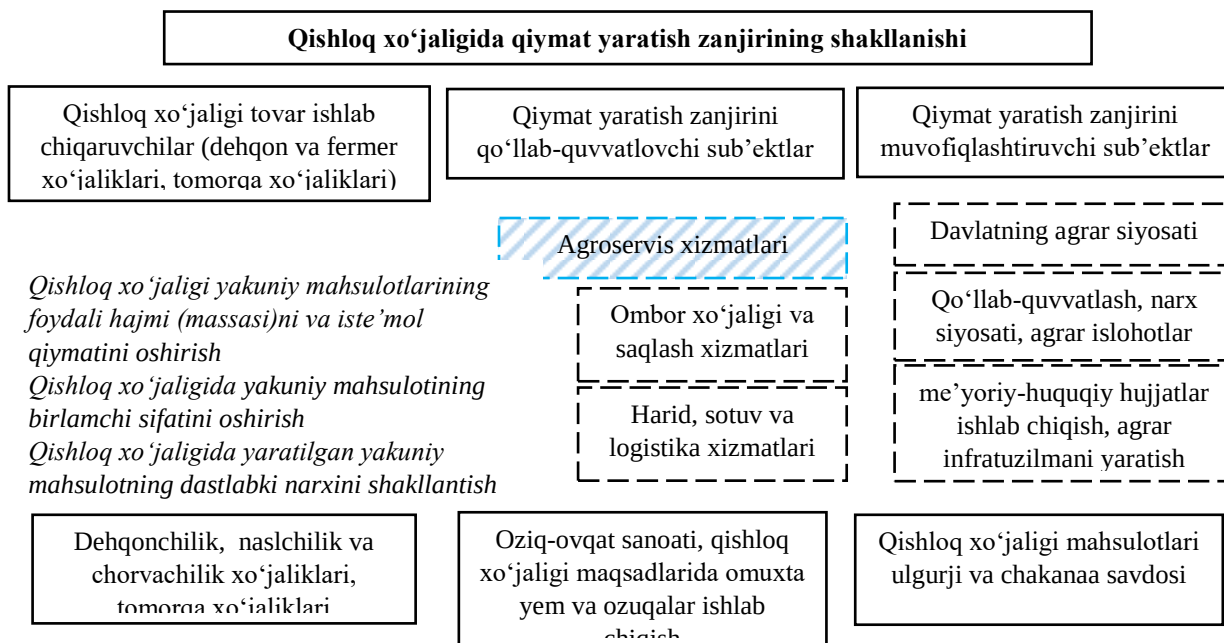
⁵ Рахмонов Ш.Ш. Қишлоқ хўжалигида агросервис тизимини такомиллаштиришнинг иқтисодий асослари. – Тошкент, 2018.

⁶ Мирзаев М.М. Агросервис соҳасида кадрлар тайёрлаш ва хизматлар сифати масалалари. – «Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар» журналі, 2019.

⁷ Курбанов Н.Қ. Агросервис хизматлари самарадорлигини баҳолаш усуллари. – Тошкент, 2020.

hamda ekspert baholash usullaridan foydalanilgan. Ishda paxta to‘qimachilik klasterlarida agroservis xizmatlari rivojlantirishga oid jarayonlarni qiyosiy rivojlantirishga oid turli xil yondashuvlar umumlashtirilgan holda o‘rganilgan, hamda xulosalash asosida amaliyotda yaxlit qo‘llash bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Tahlil va natijalar. Qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqarishning ilmiy-texnik darajasi ko‘p jihatdan xizmat ko‘rsatish infratuzilmasining holatiga bog‘liqligi tufayli agrologistika va agroservis qishloq xo‘jaligidagi barcha xarajatlarning yarmidan ko‘pini tashkil qilmoqda. Markazlashtirilgan logistika tizimidagi o‘zgarishlar tufayli sobiq qishloq xo‘jaligi uyushmalari, kimyo korxonalari negizida mustaqil ulgurji kompaniyalar va yirik korxonalarining dillerlik tarmoqlari, hududiy savdo uylari, tovar-xomashyo birjalari, yarmarkalar, asbob-uskunalarni ijaraga berish va lizing korxonalari tashkil topdi. Biroq ushbu korxonalar tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar bitta yoki hududdagi kam sonli fermer xo‘jaliklari uchun transport infratuzilmasi tufayli to‘g‘ridan-to‘g‘ri yetkazib berishni yoki qo‘shimcha xizmatlar ko‘rsatishni murakkablashtirdi, saqlash omborlari va ta‘minot bazalarining keng tarmog‘ini yaratish, ularni saralash va sotish (eksport)gacha saqlashni ta‘minlash zarurati tug‘ilmoqda. Shu bilan birga qishloq xo‘jaligida *Aqroculture 4.0* tamoyillarining qo‘llanilishi bilan sohada bozor munosabatlarining kengayishi, hududlardagi agrosurslar va agroservis xizmatlari bozorining yangi “o‘sinh nuqtalari” rivojlanadi va yangi turdagi agroservis ga ehtiyoj sezadi. Moddiy-texnik resurslar va ta‘mirlash-texnik xizmatlar, agroservis (agrokonsalting, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari savdosi, qo‘shimcha xizmatlar ko‘rsatish va shu kabilar) xizmatlari ko‘rsatishda keng tarmoqli yirik korporativ tizimlarni yaratish zaruratini keltirib chiqaradi, shu bilan birga zaruriy shart-sharoitlar ham yaratib beradi. Bu esa o‘z navbatida qishloq xo‘jaligida agroservis xizmatlarining qiymat yaratish zanjiri va uni qo‘llab-quvvatlovchi infratuzilma sifatida kengaytirilishini taqozo qiladi (1-rasm).

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi “qiymat yaratish zanjiri”da agroservisning tutgan o‘rni¹

Paxta-to‘qimachilik klasterida agroservis infratuzilmasini rivojlantirish – zamonaviy sharoitda qishloq xo‘jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari, yetkazib beruvchilarva iste‘molchilar o‘rtasidagi agrologistika va agrokonsalting yo‘nalishidagi munosabatlarni sezilarli darajada o‘zgarishiga va rivojlanishiga imkon beradi.

Bizning nazarimizda, servislashgan jamiyat nuqtai nazaridan agroservis nafaqat qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish jarayonining samarali amalga oshirishini ta‘minlash maqsadida amalga oshiriladigan yoki ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatida, balki yaratilgan mahsulotlarning foydali hajmini oshirishga, ayirboshlash va iste‘mol qiymatini shakllantirishga hamda qishloq xo‘jaligi

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

takror ishlab chiqarish vositalarining qayta tiklanish imkoniyatini oshirishga qaratilgan xizmatlardan iboratdir. Aynan agroservis xizmatlari tufayli nafliligi yuqori baholangan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ko‘proq qiymatga ega bo‘lishni ta‘minlaydi. Mazkur ta‘rif mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda agroservis xizmatlarini quyidagicha tasniflash maqsadga muvofiq:

1) qishloq xo‘jaligi yakuniy tovarlarining foydali hajmi (massasi)ni oshirishga va iste‘mol qiymatiga ta‘sir ko‘rsatuvchi agroservis xizmatlari. Ushbu xizmat turlariga yetishtirilgan hosilni to‘plash bilan bog‘liq bo‘lgan yig‘im-terim ishlari kiradi. Yig‘im terim xizmatlari hajmiga bog‘liq holda yetishtirilgan maydonlardagi hosil qanchalik ko‘p yig‘ilsa, olingan mahsulotlarning massasi, narxi va iste‘mol qiymati shunchalik katta bo‘ladi.

2) qishloq xo‘jaligida yetishtirilgan yakuniy mahsulotning birlamchi sifatini oshirishga qaratilgan agroservis xizmatlari. Ushbu tasnif qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotishgacha bo‘lgan davrda tozalash, quritish, saralash, kalibrlash va boshqa xizmatlarni o‘z ichiga oladi.

3) qishloq xo‘jaligida yaratilgan yakuniy mahsulotning dastlabki narxini shakllantiruvchi agroservis xizmatlari. Bularga qishloq xo‘jaligi mashinalarga texnik xizmat ko‘rsatish va ta‘mirlash, qo‘shimcha agrokimyoviy tadbirlar, transport, mashinalarni ijaraga berish va boshqalar kiritiladi. O‘z navbatida

– muayyan mavsumda yoki yil davomida ko‘rsatiladigan davriy agroservis xizmatlari: texnik xizmat ko‘rsatish, davriy yoki yillik agrokimyoviy xizmatlar. Ushbu xizmatlarning qiymati joriy yilda ishlab chiqarilgan mahsulotlar tannarxiga to‘liq kiritiladi;

– bir yildan ortiq davriylikda ko‘rsatiladigan agroservis xizmatlari. Bularga tuproqni ohak bilan ishlov berish, mashinalarni kapital ta‘mirlash, kapital qurilish, mashinalarni ijaraga berish va shu kabilar. Bunday xizmatlarning qiymati qisman joriy yil mahsulotlariga, qolgan qismi esa keyingi yil hosiliga o‘tkaziladi.

Agroservis xizmatlari ko‘rsatish xususiyati ishchi yoki dehqon-fermerning bir vaqtning o‘zida bir nechta iqtisodiy vazifalarni bajarishi bilan uzviy bog‘liq. Ya‘ni fermer-dehqon yoki fermer-mulkdor, fermer-tadbirkor, fermer-ishchi va shu bilan birga, o‘zi yetishtirgan yoki ishlab chiqargan mahsulotlarning iste‘molchisi rolini ham bajaradi.

Agar dehqon-tadbirkorning maqsadi sarflangan kapitaldan mumkin bo‘lgan eng katta foydani olishga qaratilgan bo‘lsa, u holda agroservis xizmatlaridan foydalanish uning foydasini kamaytiradi. Shu sababli dehqon-tadbirkor mehnat harajatlarini kamaytirish maqsadida, ushbu turdagi faoliyatni qishloq xo‘jaligi ishlaridan bo‘sh vaqti davomida o‘zi amalga oshiradi, ikkinchi jihati, dehqon-mulk egasi ma‘lum vaqt davomida qo‘shimcha qiymat yaratmasdan zararsizlik nuqtasi darajasida ham faoliyatini davom ettirishi mumkin.

Agroservis xizmatlarining mohiyati, turlari, maqsadi, subyektlari va iqtisodiy ahamiyati tizimli tarzda quyidagicha umumlashtirishimiz mumkin (1-jadval):

1-jadval.

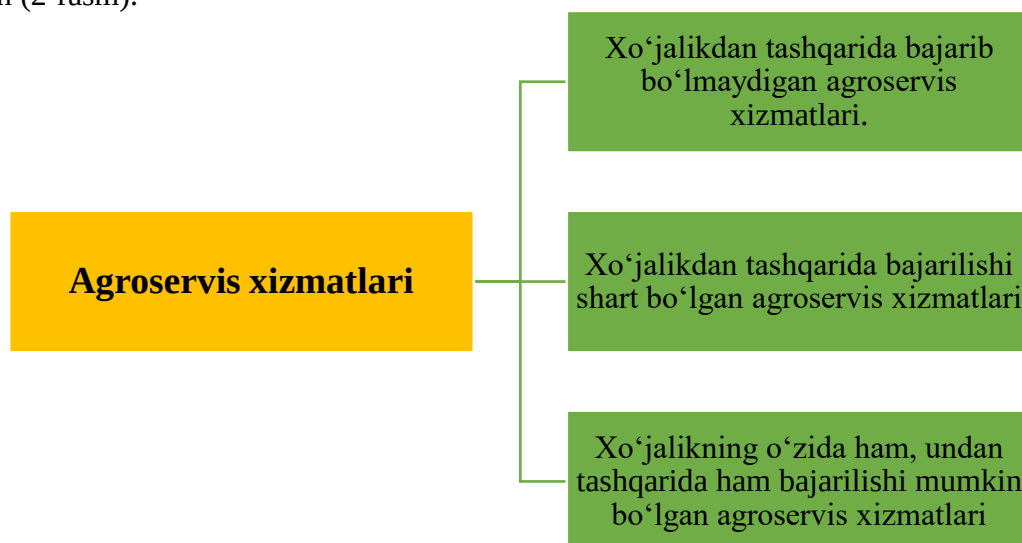
Agroservis xizmatlarining xususiyatiga doir umumlashtirilgan tavsif¹

№	Yo‘nalish	Qisqacha tavsifi
1.	Ta‘rif	Agrosanoat majmuasi doirasida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarga ko‘rsatiladigan xizmatlar tizimi.
2.	Maqsad	- Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarning uzluksiz va samarali ishlashini ta‘minlash; - Texnik va intellektual yordam ko‘rsatish
3.	Asosiy vazifalar	- Qiymat zanjiri uzluksizligini ta‘minlash; - Samaradorlik va rentabellikni oshirish; - Raqobatbardosh mahsulot yetishtirish
4.	Xizmat turlari	- Tarmoqlar ichida: texnika ta‘miri, agrotexnika, veterinariya, agrokimyoy, transport, logistika, axborot, energiya, kadrlar, marketing, moliya va boshqalar - Tarmoqlararo: mahsulotni qayta ishlash, saqlash, sotish, agrosug‘urta, agrokredit, kooperativ xizmatlar
5.	Xizmat shakllari	- A‘zolik asosidagi xizmatlar;

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

		- Sotuvdan keyingi xizmatlar; - Outsorsing xizmatlari.
6.	Amalga oshirish davri	- Bir martalik - Mavsumiy - Qisqa muddatli - Doimiy - Uzoq muddatli
7.	Iqtisodiy munosabatlar modeli	- Dehqon-tadbirkor - Fermer-ishchi - Fermer-mulkdor - Fermer-iste'molchi
8.	Xizmat ko'rsatuvchi subyektlar	- Mustaqil/yakka tartibdagi tadbirkorlar - Fermer xo'jaliklari - Kooperativlar - Xususiy firmalar - Davlat/yarim davlat korxonalari
9.	Xizmat ko'rsatish infratuzilmasi	- Kredit, sug'urta, transport, axborot, marketing, maslahat xizmati
10.	Texnologik bog'liqlik	Xizmatlar asosiy ishlab chiqarish texnologiyasi, joylashuvi, agroiklim sharoitlari va texnik talablar bilan chambarchas bog'liq
11.	Kadrlar va mutaxassislar talabi	Yuqori malakali mexaniklar, veterinariya xodimlari, agronomlar, logistlar, konsalting mutaxassislari
12.	Rivojlanish istiqbollari	- Raqamli agroservis platformalari - Kooperativ asosidagi xizmatlar - Smart-logistika tizimlari - Barqaror va iqlimga mos yechimlar

Ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda, agroservis xizmatlarini uch guruhga ajratishimiz mumkin (2-rasm).

2-rasm. Agroservis xizmatlarining xususiyatlari

2-rasmda keltirilgan agroservis xizmatlarining xususiyatlarini quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bular quyidagilar:

– xo'jalikdan tashqarida bajarib bo'lmaydigan agroservis xizmatlari. Bunga urug' sepish, yerni haydash, sut sog'ish, chorva mollarini boqish va boshqa shu kabi jarayonlar kiritiladi;

– xo'jalikdan tashqarida bajarilishi shart bo'lgan agroservis xizmatlari. Bunday agroservis xizmatlari qiymat jihatidan ancha katta sarf-xarajat talab qiladi va ularni bajarish uchun maxsus texnik vositalar hamda yuqori malakaga ega mutaxassislar zarur. Bular qatoriga aviakimyoviy usulda o'g'itlash va zararkunandalarga qarshi dorilash, murakkab montaj jarayonlari, sovutish tizimlariga texnik xizmat ko'rsatish va shu kabi xizmatlar kirib, ular qishloq xo'jaligining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi;

– xo'jalikning o'zida ham, undan tashqarida ham bajarilishi mumkin bo'lgan agroservis

xizmatlari. Bunga qishloq xo‘jaligi texnikalarini, ularning alohida komponentlari va agregatlarini ta‘mirlash, urug‘ni saralash, sun‘iy urug‘lantirish, vaksinatsiya kabilar kiradi. Ular fermer xo‘jaligi tasarrufidagi ustaxonadagi yoki ixtisoslashgan avtoservis korxonalarida ham amalga oshirish mumkin. Natijada mamlakatimizning paxta-to‘qimachilik klasterlarida agroservis samaradorligini oshirish yo‘llari bo‘yicha turli amaliy ishlar qilinmoqdaki, bu yaqin yillar ichida o‘z samarasini beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, paxta-to‘qimachilik klasterini jarayonli yondashuv asosida rivojlantirish dehqon-tadbirkor mehnat xarajatlarini kamaytirib, ushbu turdagi faoliyatni qishloq xo‘jaligi ishlaridan bo‘sh vaqti davomida o‘zi amalga oshirish imkonini beradi. E‘tiborli jihati, dehqon-mulk egasi ma‘lum vaqt davomida qo‘shimcha qiymat yaratmasdan zararsizlik nuqtasi darajasida ham faoliyatini davom ettirishi mumkin, bunda paxta xom ashyosini yetishtirishdan boshlab uni qayta ishlash va tayyor mahsulot sifatida realizatsiya qilishgacha bo‘lgan uzluksiz ishlab chiqarish zanjiri shakllantiriladi. Agroservis hamda agrologistika xizmatlarini integratsiyalash orqali yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulot yaratish imkoniyati yaratilishi bilan birga qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratilib, aholi bandligi ta‘minlanadi.

Yuqoridagi keltirilgan ma‘lumotlar asosida quyidagi takliflarni kiritishni lozim topdik:

- xo‘jalikdan tashqarida bajarib bo‘lmaydigan agroservis xizmatlarini raqamlashtirish;
- xo‘jalikdan tashqarida bajarilishi shart bo‘lgan agroservis xizmatlariga texnika texnologiyalarni joriy etish;
- xo‘jalikning o‘zida ham, undan tashqarida ham bajarilishi mumkin bo‘lgan agroservis xizmatlarida raqamli texnologiyalardan samarali va unumli foydalanish.

Ushbu takliflardan amaliyotda foydalanish nafaqat dehqon-tadbirkor mehnat harajatlarini kamaytirib qolmasdan ish unumdorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 iyundagi 397-sonli “Paxta-to‘qimachilik ishlab chiqarishini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori.
2. Anderson, J.R., Feder, G. (2007). *Agricultural Extension*. Handbook of Agricultural Economics.
3. Birner, R., Swanson, B. (2006). *Best Practices for Pluralistic Agricultural Advisory Services*. World Bank.
4. Холиқов Б.Р. *Агросервис хизматларини ривожлантириши ва унинг қишлоқ хўжалиги самарадорлигига таъсири*. – Тошкент: ТошДАУ, 2016.
5. Рахмонов Ш.Ш. *Қишлоқ хўжалигида агросервис тизимини такомиллаштиришнинг иқтисодий асослари*. – Тошкент, 2018.
6. Мирзаев М.М *Агросервис соҳасида кадрлар тайёрлаш ва хизматлар сифати масалалари*. – «Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар» журнали, 2019.
7. Курбонов Н.Қ. *Агросервис хизматлари самарадорлигини баҳолаш усуллари*. – Тошкент, 2020.

И.Кудратова	I.Kudratova
Пути повышения эффективности агросервиса в хлопково-текстильных кластерах нашей страны Аннотация. В данной статье рассматривается тот факт, что развитие хлопчатобумажно-текстильного кластера на основе процессного подхода может снизить трудозатраты фермера-предпринимателя и позволить ему заниматься этим видом деятельности самостоятельно в свободное от сельскохозяйственных работ время. Сделаны выводы о том, что фермер-собственник может продолжать свою деятельность на уровне точки безубыточности, не создавая добавленной стоимости в течение определенного периода времени. Ключевые слова: хлопчатобумажный кластер, фермер-предприниматель, затраты на рабочую силу, сельское хозяйство, агросервисная инфраструктура, производитель товара, поставщик, агрологистика, агроконсалтинг, агросервисные услуги.	Ways to increase the efficiency of agro-service in cotton-textile clusters in our country Abstract. This article examines how developing a cotton-textile cluster based on a process-based approach can reduce labor costs for farmer-entrepreneurs, allowing them to pursue this activity independently in their free time. It concludes that a farmer-owner can continue their operations at the break-even point without creating added value for a certain period of time. Keywords: cotton cluster, farmer-entrepreneur, labor costs, agriculture, agro-service infrastructure, product manufacturer, supplier, agrolistics, agro-consulting, agro-services.

INNOVATSIYA VA RAQAMLI IQTISODIYOT

Rayxona Sadriddinova Amriddinova – SamISI, Turizm kafedrası professori v.b.

SUN'IY INTELLEKT VA ONLAYN BAHOLASHLAR DAVRIDA RAQAMLI TURISTIK XULQ-ATVOR TAHLILI

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt, onlayn sharhlar va ijtimoiy tarmoqlarning zamonaviy turistik qaror qabul qilish jarayoniga ta'sirini xalqaro sohaviy hisobotlar asosida tahlil qilindi. Aniqlangan “raqamli ishonch paradoksi”, ya'ni SI ga yuqori qiziqish va past ishonch, O'zbekiston turizm sohasi uchun aniq amaliy takliflar shaklida qayta ishlandi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, sun'iy intellekt, raqamli turistik xulq-atvor, onlayn sharhlar, foydalanuvchi kontenti, raqamli ishonch, onlayn obro' boshqaruvi, mehmondo'stlik.

Kirish. Zamonaviy turist sayohatni rejalashtirishni endi turagentlikka tashrif buyurishdan emas, balki Instagram va TikTokda destinatsiyani “kashf etish”, TripAdvisorida sharhlarni o'qish, SI-yordamchidan maslahat so'rash va OTA-platfomalarda narxlarni solishtirishdan boshlaydi. 2000- yillar boshida chiziqli bo'lgan qaror qabul qilish jarayoni bukletlar, telefon qo'ng'iroqlari, turagentlik maslahati bugungi kunda o'nlab raqamli kanal va kontent formatini qamrab oluvchi ko'p bosqichli tajribaga aylandi. Booking.com ning “Global AI Sentiment Report” tadqiqotiga ko'ra, turistlarning 89 foizi sayohatni rejalashtirishda sun'iy intellektdan foydalanishga qiziqish bildiradi, biroq atigi 6 foizi SI ga yakuniy qarorni to'liq ishonib topshirishga tayyor va faqat 12 foizi SI ga marshrutni to'liq mustaqil shakllantirish huquqini berishga rozi. Yuqori qiziqish va past ishonch o'rtasidagi ushbu nomutanosiblik zamonaviy raqamli turistik xulq-atvorning tuzilmaviy xususiyati bo'lib, u sohaga SI texnologiyalarini joriy etishning optimal modelini ya'ni insonni mashina bilan almashtirish emas, balki inson xizmatini raqamli vositalar bilan kuchaytirishni belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. SI texnologiyalarining mehmondo'stlik sohasidagi qo'llanilishi va raqamli ishonch muammosi so'nggi yillarda xalqaro tadqiqotlarning markaziy mavzusiga aylandi. Cornell Hospitality Research 42 ming turistik o'zaro ta'sirni tahlil qilib, “texnologik paradoksallik” konsepsiyasini taklif etdi, ya'ni mehmon SI ning tezligi va aniqligini qadrlaydi, biroq faqat insonga xos iliqlik va empatiyani ham talab qiladi. Tadqiqotchilar taklif etgan gibril xizmat arxitekturasiga ko'ra, SI odatiy, axborot va tranzaksion so'rovlarni qayta ishlashi, inson esa hissiy muloqot, nostandart vaziyatlarni hal qilish va “unutilmas lahzalar”ni yaratishni o'z zimmasiga olishi kerak. Bu yondashuv bank, tibbiyot yoki yuridik xizmatlardan farqli o'laroq, turistik tajribaning o'ziga xos — hissiy, bashorat qilib bo'lmaydigan va kontekstga bog'liq tabiati bilan izohlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada xalqaro sohaviy hisobotlar (Booking.com, Allied Market Research, Expedia Group, TripAdvisor, Cornell Hospitality Research, BrightLocal, Stackla) ikkilamchi tahlili hamda kontent-tahlil usuli qo'llanilgan, bu aniqlangan tendensiyalarni O'zbekiston turizm sohasining joriy holati bilan qiyosiy taqqoslash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Allied Market Research ma'lumotlariga ko'ra, turizm va mehmondo'stlikdagi SI-yechimlar bozori 2023-yilda 116,4 milliard AQSh dollarini tashkil etib, 2032-yilga borib 1 174 milliard dollarga yetishi, yillik o'sish sur'ati esa 29,6 foizni tashkil etishi kutilmoqda. Turistlarning 74 foizi destinatsiya haqida ma'lumot izlashda, 61 foizi esa restoran va faoliyat tanlashda SI dan foydalanadi (1-jadval). Onlayn sharhlarning ta'siri ham xuddi shunday yuqori: Expedia Group ma'lumotlariga ko'ra, iste'molchilarning 76 foizi yuqori reytingli mehmonxona uchun ko'proq to'lashga tayyor, TripAdvisor esa reytingdagi bitta qo'shimcha ball bron qilish ehtimolini 14 foizga oshirishini aniqlagan. Cornell tadqiqotiga ko'ra, besh balllik shkalada reytingning bir ballga oshishi mehmonxonaga ADR ko'rsatkichini band bo'lishni yo'qotmasdan 11,2 foizga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, foydalanuvchi tomonidan yaratilgan vizual content, ya'ni mehmonlarning haqiqiy fotosurat va videolari endi professional marketing materiallaridan ko'ra ishonchliroq qabul qilinadi. Stackla ma'lumotlariga ko'ra, turistlarning 79 foizi bunday kontentga brendlashtirilgan reklamaga nisbatan ko'proq ishonadi.

Turizm sohasidagi AI-vositalarning tasnifi va O‘zbekiston uchun salohiyati

AI-vosita	Asosiy funksiyasi	Texnologiya yetuklik darajasi	O‘zbekiston uchun salohiyat
Chat-botlar va virtual yordamchilar	Savollarga javob, bron qilish, navigatsiya, tarjima	Yuqori	Ko‘p tilli bot: UzTourism, mehmonxonalar
Tavsiya tizimlari	Joylashtirish, restoran, faoliyat bo‘yicha shaxsiylashtirish	Yuqori	“Visit Uzbekistan” platformasida joriy etish
Dinamik narxlash	Revenue management, band bo‘lishni optimallashtirish	Yuqori	Samarqand, Buxoro mehmonxonalarida joriy etish
Kompyuter ko‘rishi	Oqim tahlili, navbat, xavfsizlik nazorati	O‘rta	Registon, Labi-hovuz, Ichan-qal’a
Sharhlarni NLP tahlili	Obro‘ monitoringi, sharhlar tonalligi	Yuqori	O‘zbekiston mehmon-xonalari obro‘sini kuzatish

O‘zbekiston uchun bu tendensiyalar ikki tomonlama ahamiyatga ega. *Birinchidan*, mamlakatning eng raqobatbardosh nomoddiy aktivi — mehmondo‘stlik an‘anasi aynan “texnologik paradoksallik” nazariyasi ta’kidlagan insoniylikni ta’minlaydi, shu sababli raqamli transformatsiya vazifasi mehmondo‘stlikni almashtirish emas, balki uni SI vositalari — til to‘sig‘ini bartaraf etish, marshrutni soddalashtirish orqali kuchaytirishdan iborat bo‘lishi kerak. *Ikkinchidan*, onlayn obro‘ boshqaruvida jiddiy bo‘shliq mavjud, mamlakatimizdagi mehmonxonalarining mehmonlar sharhlariga javob berish ko‘rsatkichi atigi 31 foizni tashkil etadi, bu jahon o‘rtachasidan (58 foiz), shuningdek Turkiya (67 foiz) va Gruziya (54 foiz) ko‘rsatkichlaridan sezilarli darajada past.

Xulosa va takliflar. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli turistik xulq-atvorni boshqarish ikki yo‘nalishda amalga oshirilishi lozim.

Birinchidan, milliy “Visit Uzbekistan” platformasi va mehmonxonalar darajasida ko‘p tilli SI-yordamchi va shaxsiylashtirilgan tavsiya tizimlarini joriy etish, buni insoniy mehmondo‘stlik bilan uyg‘unlashtirgan holda amalga oshirish zarur. Jumladan, Registon, Labi-hovuz va Ichan-qal’a kabi yuklama yuqori bo‘lgan tarixiy markazlarda kompyuter ko‘rish texnologiyalari asosida tashrif buyuruvchilar oqimini kuzatish alohida ustuvorlik kasb etadi.

Ikkinchidan, onlayn obro‘ boshqaruvi milliy ustuvorlikka aylantirilishi kerak: mehmonxonalar uchun sharhlarga javob berish bo‘yicha minimal standart joriy etilsa, xalqaro tajriba ko‘rsatganidek, reyting 0,3–0,5 ballga oshishi va, natijada, bron qilish konversiyasi sezilarli darajada yaxshilanishi mumkin. Ikkala yo‘nalish ham alohida emas, balki yaxlit raqamli mehmondo‘stlik strategiyasining tarkibiy qismlari sifatida rivojlantirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Амриддинова Р.С., Бердимуродов А.Ш. Международный гостиничный бизнес. Учебник. СамИЭС - Самарканд.: Изд-во ООО «СТАР-SEL», 2026 – 545 стр.
2. Amriddinova R.S. Сатуллаев А.Д. Возможности применения искусственного интеллекта в международных гостиницах. Инновационная Экономика. Научно-практический электронный журнал. Published Online: November 1, 2025.
3. Booking.com. The Global AI Sentiment Report. — Amsterdam, 2025. <https://news.booking.com/bookingcom-releases-the-global-ai-sentiment-report/>
4. Allied Market Research. AI in Travel and Hospitality Market, 2023–2032. — 2024. — URL: <https://www.alliedmarketresearch.com>
5. Expedia Group. Traveler Value Index 2025. <https://www.expediagroup.com>

6. TripAdvisor. TripAdvisor Insights Report 2025. <https://www.tripadvisor.com/insights>
7. Cornell University, School of Hotel Administration. Cornell Hospitality Research: The Technological Paradox in Hospitality. — Ithaca, NY, 2024. <https://www.hotelschool.cornell.edu>
8. BrightLocal. Consumer Review Survey 2025. <https://www.brightlocal.com/research/>
9. Stackla. Consumer Content Report 2025. <https://stackla.com>
10. ReviewPro (Shiji Group). Guest Experience Benchmark Report 2025. <https://www.reviewpro.com>
11. Phocuswright. Digital Travel Survey 2025. <https://www.phocuswright.com>
12. UN Tourism. Digital Tourism Report 2025. <https://www.untourism.int>

Р.Амриддинова	R.Amriddinova
Анализ цифрового туристского поведения в эпоху искусственного интеллекта и онлайн-оценок	Digital tourism behavior analysis in the era of artificial intelligence and online evaluations
Аннотация. В статье на основе международных отраслевых отчётов анализируются влияние искусственного интеллекта, онлайн-отзывов и социальных сетей на современный процесс принятия решений в сфере туризма. Выявленный "парадокс цифрового доверия" – высокий интерес к ИИ при низком уровне доверия к нему – был переработан в конкретные практические рекомендации для туристической отрасли Узбекистана. Ключевые слова: Узбекистан, искусственный интеллект, цифровое поведение туристов, онлайн-отзывы, пользовательский контент, цифровое доверие, управление онлайн-репутацией, гостеприимство.	Abstract. Based on international industry reports, the article analyzes the impact of artificial intelligence, online reviews, and social media on the modern decision-making process in the tourism sector. The identified "paradox of digital trust" - high interest in AI while maintaining low trust in it - has been transformed into specific practical recommendations for Uzbekistan's tourism industry. Keywords: Uzbekistan, artificial intelligence, digital tourist behavior, online reviews, user content, digital trust, online reputation management, hospitality.

Нилуфар Зиябаевна Юлдашова – и.о. доцента СамИЭС, PhD

ОЦЕНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Аннотация. Статья посвящена исследованию подходов к определению результативности инновационных моделей, применяемых для развития сельских территорий Республики Узбекистан. В исследовании рассмотрены сущность инновационных моделей территориального развития, систематизированы критерии и показатели, позволяющие определить их экономическую, социальную и экологическую результативность. Отдельный акцент сделан на использовании цифровых решений в сельском хозяйстве, внедрении элементов точного земледелия, применении технологий эффективного использования водных ресурсов, а также расширении деятельности агрокластеров.   Ключевые слова: технология, результативность, эффективность, сельская местность, инновации, инновационные модели, сельское хозяйство, цифровизация, аграрный сектор, устойчивое развитие, агрокластеры.

Введение. В современных условиях инновационное развитие является одним из ключевых факторов устойчивого экономического роста любой страны. Особенно важную роль инновации играют в развитии сельской местности, поскольку сельские территории обеспечивают производство продовольствия, являются источником сырья для перерабатывающей промышленности и создают рабочие места для значительной части населения. В период структурных преобразований экономики и обновления аграрного сектора внедрение инноваций становится одним из ключевых факторов повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Использование новых технологических решений способствует росту производительности, более рациональному

управлению земельными и водными ресурсами, а также созданию благоприятных условий для повышения уровня жизни населения, проживающего в сельской местности.

В современных условиях государственная политика Узбекистана в аграрной сфере предусматривает активное применение цифровых инструментов, совершенствование системы управления сельскохозяйственным производством, модернизацию инфраструктуры и формирование условий для привлечения дополнительных инвестиций. В Республике Узбекистан сельское хозяйство занимает одно из ведущих мест в национальной экономике, поэтому повышение эффективности его функционирования имеет большое значение для обеспечения продовольственной безопасности, устойчивого развития регионов и повышения уровня жизни населения. За последние годы в стране реализуется комплекс реформ, направленных на модернизацию аграрного сектора, цифровизацию сельского хозяйства, рациональное использование земельных и водных ресурсов, развитие агрокластеров и совершенствование системы управления. Важным этапом этих преобразований стало принятие Стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020–2030 годы, в которой инновационное развитие определено одним из приоритетных направлений развития отрасли.

Современные инновационные модели развития сельской местности включают внедрение цифровых технологий, систем точного земледелия, современных методов орошения, автоматизацию производственных процессов, развитие логистической инфраструктуры и применение экологически безопасных технологий. Их использование способствует снижению производственных затрат, более эффективному использованию природных ресурсов, повышению урожайности и качества сельскохозяйственной продукции. Вместе с тем внедрение инноваций требует значительных финансовых ресурсов, квалифицированных специалистов и современной инфраструктуры. Несмотря на проводимые реформы, сохраняются проблемы, связанные с ограниченным доступом отдельных хозяйств к современным технологиям, недостаточным уровнем цифровой грамотности, нехваткой инвестиций и необходимостью дальнейшего совершенствования системы управления. В этих условиях обусловлена необходимость изучения не только экономических результатов внедрения инноваций, но и их влияния на социальное развитие сельских территорий, рациональное использование природных ресурсов и повышение конкурентоспособности аграрного сектора. Теоретическую основу исследования составили научные труды отечественных и зарубежных ученых в области инновационного развития сельского хозяйства, устойчивого развития сельских территорий и оценки эффективности инновационной деятельности. При подготовке исследования были также изучены нормативно-правовые акты Республики Узбекистан, регулирующие развитие аграрного сектора, материалы Министерства сельского хозяйства Республики Узбекистан, официальные статистические данные, аналитические отчеты международных организаций, включая Всемирный банк, Продовольственную и сельскохозяйственную организацию ООН (FAO), а также публикации, посвященные вопросам цифровизации и модернизации сельского хозяйства.

Обзор литературы. Основным методом исследования стал анализ научной литературы и официальных документов, позволивший определить современные подходы к развитию сельской местности, выявить основные направления государственной политики и изучить существующий опыт внедрения инновационных моделей в аграрном секторе Республики Узбекистан. Вопросы оценки результативности инновационных моделей в аграрном секторе рассматривались многими зарубежными специалистами, такими как: Н.Я.Коваленко¹, А.Л.Эйдис, В.И.Тинякова, И.О.Полешкина, А.В.Шарапова², и др. Изучены инновационная деятельность в сельском хозяйстве, инновационные процессы, оценка инновационной деятельности, приведены методы эффективности инновационных моделей.

Существенный вклад в изучении инновационных моделей в сельской местности

¹ Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2026. – 406 с.

² Эйдис А.Л., назначения: учебное пособие. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2022.

Республики Узбекистан внесли учёные-экономисты Ф.М.Жураев¹, Ашурметова Н.А.² и др. Проанализированы методики экономической оценки инновационных технологий и предложены системы показателей, состоящие из показателей результативности и инновационного климата.

Сравнительный метод использовался для сопоставления различных инновационных моделей и оценки особенностей их применения как в Узбекистане, так и в зарубежной практике. Это позволило определить наиболее эффективные направления инновационного развития с учетом национальных особенностей страны. В ходе исследования применялся статистический метод, основанный на анализе официальных показателей, характеризующих развитие сельского хозяйства, внедрение современных технологий, эффективность использования земельных и водных ресурсов, а также динамику производства сельскохозяйственной продукции. Использование статистических данных позволило оценить влияние инноваций на развитие сельских территорий и выявить существующие тенденции развития отрасли.

Для обобщения полученных результатов использовались методы системного анализа, логического обобщения и сравнительной оценки. Комплексный подход дал возможность рассмотреть инновационное развитие сельской местности как взаимосвязанную систему, включающую экономические, социальные, организационные и экологические компоненты. Такой подход позволил определить основные факторы, влияющие на эффективность внедрения инновационных моделей, выявить существующие проблемы и сформулировать предложения по дальнейшему совершенствованию инновационной политики в сельской местности Республики Узбекистан.

Методология исследования. В процессе исследования использовались методы экспертной оценки, абстрактно-логические рассуждения, статистический анализ. Такой подход даёт возможность проанализировать инновационную модель в условиях сельской местности.

Анализ и результаты. Проведенный анализ показал, что в последние годы в Республике Узбекистан наблюдалось активное внедрение инновационных решений в аграрном секторе. Также проведённые исследования показывают, что использование комплексного подхода к оценке инновационных моделей дает возможность не только определить степень достижения запланированных результатов, но и своевременно установить имеющиеся ограничения и проблемные аспекты. Это создает основу для обоснования приоритетных направлений дальнейшей модернизации сельских территорий. Последовательное внедрение инноваций в аграрную сферу способствует обеспечению продовольственной устойчивости, укреплению рыночных позиций отечественного сельского хозяйства и формированию условий для долгосрочного социально-экономического роста Республики Узбекистан.

Государственная поддержка цифровизации, развитие агрокластеров, внедрение водосберегающих технологий и совершенствование системы управления сельским хозяйством способствуют повышению эффективности производства и устойчивому развитию сельских территорий. Одним из наиболее значимых направлений инновационного развития стало внедрение современных технологий в процесс производства сельскохозяйственной продукции. Использование систем капельного орошения, цифрового мониторинга земель, геоинформационных технологий и современной сельскохозяйственной техники позволяет значительно сократить расход ресурсов и повысить урожайность сельскохозяйственных культур (табл.1):

Данные показывают, что каждая инновационная модель направлена не только на повышение объемов производства, но и на более эффективное использование имеющихся ресурсов. Особенно актуальным для Республики Узбекистан является внедрение

---

¹ Жураев Ф.М. Роль инноваций в Тинякова В.И., Полешкина И.О., Шарапова А.В. Инновационные процессы в управлении объектами сельскохозяйственного развития сельского хозяйства // Экономика и инновационные технологии. – 2017.- № 2. – с. 1-10

² Ашурметова Н.А. Значение инновационных технологий в производстве и переработке сельскохозяйственной продукции // Экономика и инновационные технологии. – 2017. - № 1. – с.189-198

Таблица 1

Основные инновационные модели, применяемые в сельской местности Республики Узбекистан

Инновационная модель	Основная цель	Ожидаемый результат
Цифровизация сельского хозяйства	Автоматизация управления производством	Повышение эффективности управления и снижение производственных затрат
Точное земледелие	Рациональное использование земельных ресурсов	Повышение урожайности и сокращение расхода удобрений
Капельное орошение	Экономия водных ресурсов	Снижение потребления воды и повышение урожайности
Агрокластеры	Объединение производства, переработки и сбыта	Рост добавленной стоимости продукции
Современная сельскохозяйственная техника	Повышение производительности труда	Снижение затрат времени и повышение качества обработки земель

водосберегающих технологий, поскольку рациональное использование воды остается одной из важнейших задач развития сельского хозяйства. Для оценки эффективности инновационных моделей были выделены основные группы показателей (табл.2):

Таблица 2

Показатели оценки эффективности инновационных моделей

Группа показателей	Основные критерии
Экономические	Производительность труда, себестоимость продукции, прибыль, рентабельность
Социальные	Уровень занятости, создание рабочих мест, доходы населения, качество жизни
Экологические	Экономия воды, сохранение плодородия почв, снижение негативного воздействия на окружающую среду
Технологические	Степень цифровизации, уровень автоматизации, внедрение современных технологий

Комплексная оценка показывает, что эффективность инноваций должна определяться не одним показателем, а совокупностью экономических, социальных, экологических и технологических результатов.

На основе анализа отечественного и международного опыта можно выделить основные преимущества внедрения инновационных моделей (табл.3):

Таблица 3

Основные результаты внедрения инноваций в сельской местности

Направление	Полученный эффект
Производство	Повышение урожайности и качества продукции
Использование ресурсов	Сокращение расхода воды, топлива и удобрений
Экономика	Рост доходов сельскохозяйственных производителей и повышение конкурентоспособности
Социальная сфера	Создание новых рабочих мест и повышение уровня жизни населения
Экология	Более рациональное использование природных ресурсов и снижение экологической нагрузки

Несмотря на достигнутые результаты, исследование позволило выявить ряд факторов, которые продолжают ограничивать эффективность инновационного развития сельских территорий. Среди них недостаточный уровень финансирования отдельных инновационных проектов, ограниченный доступ малых фермерских хозяйств к современным технологиям, нехватка квалифицированных специалистов, а также необходимость дальнейшего развития цифровой инфраструктуры в сельской местности. Проведенный анализ позволяет сделать вывод, что наиболее эффективными направлениями дальнейшего развития являются расширение использования цифровых технологий, совершенствование системы государственной поддержки инноваций, увеличение объемов инвестиций в модернизацию сельского хозяйства, развитие научных исследований и подготовка квалифицированных кадров для аграрного сектора.

В целом результаты исследования свидетельствуют о том, что инновационные модели оказывают положительное влияние на развитие сельской местности Республики Узбекистан. Их дальнейшее внедрение будет способствовать повышению эффективности использования природных ресурсов, укреплению продовольственной безопасности страны, росту конкурентоспособности аграрного сектора и устойчивому социально-экономическому развитию сельских территорий.

Заклучение и предложения. Проведенное исследование показало, что внедрение инновационных моделей является одним из ключевых условий устойчивого развития сельской местности Республики Узбекистан. Использование современных технологий, цифровых решений, водосберегающих методов и развитие агрокластеров способствуют повышению эффективности сельскохозяйственного производства, более рациональному использованию природных ресурсов и улучшению социально-экономического положения сельского населения. В ходе исследования установлено, что оценка эффективности инновационных моделей должна основываться на комплексном подходе, учитывающем экономические, социальные, экологические и технологические показатели. Такой подход позволяет объективно определить результаты внедрения инноваций и выявить направления, требующие дальнейшего совершенствования.

Для дальнейшего развития сельских территорий Республики Узбекистан целесообразно расширять государственную поддержку инновационных проектов, повышать уровень цифровизации аграрного сектора, развивать систему подготовки квалифицированных кадров и стимулировать внедрение современных технологий в деятельность сельскохозяйственных предприятий. Реализация этих мер будет способствовать повышению конкурентоспособности сельского хозяйства и обеспечению устойчивого развития страны в долгосрочной перспективе.

N.Yuldashova Qishloq hududlarida innovatsion modellar samaradorligini baholash	N.Yuldashova Assessing the effectiveness of innovation models in rural areas
Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida qishloq hududlarini rivojlantirishda qo'llaniladigan innovatsion modellarning samaradorligini baholashga oid yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqotda hududlarni innovatsion rivojlantirish modellarining mohiyati o'rganilgan hamda ularning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik samaradorligini baholashda qo'llaniladigan mezon va ko'rsatkichlar tizimlashtirilgan. Qishloq xo'jaligida raqamli yechimlardan foydalanish, aniq dehqonchilik usullarini joriy etish, suv resurslarini samarali boshqarish texnologiyalarini qo'llash hamda agroklasterlar faoliyatini kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Kalit so'zlar: texnologiya, samaradorlik, unumdorlik, qishloq hududlari, innovatsiyalar, innovatsion modellar, qishloq xo'jaligi, raqamlashtirish, agrar sektor, barqaror rivojlanish, agroklasterlar.	Abstract. This article examines approaches to assessing the effectiveness of innovative models used for the development of rural areas in the Republic of Uzbekistan. The study explores the nature of innovative territorial development models and systematizes the criteria and indicators used to evaluate their economic, social, and environmental performance. Particular emphasis is placed on the use of digital solutions in agriculture, the adoption of precision farming techniques, the implementation of technologies for efficient water resource management, and the expansion of agro-cluster operations. Keywords: technology, performance, efficiency, rural areas, innovations, innovative models, agriculture, digitalization, agricultural sector, sustainable development, agro-clusters.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 16.02.2026 г. № УП-21 «О дополнительных мерах по последовательному продолжению и выведению на новый этап реформ в рамках приоритетных направлений развития страны до 2030 года».
2. **World Bank. Uzbekistan: Agriculture Modernization Project.** — Washington, DC: **World Bank, 2020.** — Project P158372.
3. Эйдис А.Л., Тинякова В.И., Полешкина И.О., Шарапова А.В. Инновационные процессы в управлении объектами сельскохозяйственного назначения. Учебное пособие. — М.: НИЦ ИНФРА-М, 2022.
4. Юлдашова Н.З. Qishloq hududlarida xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish imkoniyatlari // Muhandislik va iqtisodiyot ilmiy-amaliy jurnal/ 2026-yil, mart, 160-163 v.
5. Юлдашова Н.З. ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE SERVICE SECTOR IN RURAL AREAS // JOURNAL OF APPLIED SCIENCE AND SOCIAL SCIENCE/ Volume 15 Issue 10, October 2025 / Impact factor 7.75/1605-1609 p.

Timur Ibodullaevich Ibragimov – SamISI mustaqil izlanuvchisi

**LOGISTIKA SOHASIDA RAQAMLI KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH
MUAMMOLARI VA YECHIMLARI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada logistika tizimlarini raqamlashtirish sharoitida kadrlar tayyorlash muammolari tahlil qilindi. Zamonaviy logistika jarayonlarida ERP, WMS va boshqa axborot tizimlaridan samarali foydalanish zarurati asoslab berildi. Tadqiqotda raqamli ko'nikmalarni shakllantirishga to'sqinlik qiluvchi texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'quv dasturlarining eskirganligi va malakali mutaxassislar yetishmasligi kabi omillar aniqlandi. Shuningdek, logistika ta'limini raqamlashtirish va kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: raqamli logistika, raqamli ko'nikmalar, ERP, WMS, axborot texnologiyalari, raqamlashtirish, ma'lumotlar tahlili.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida logistika tizimlari jadal rivojlanmoqda va bu jarayon mutaxassislardan mutlaqo yangi turdagi kompetensiyalarni talab etmoqda. Zamonaviy logistika endilikda faqatgina yuk tashish emas, balki ulkan ma'lumotlar oqimini (Big Data) boshqarish san'atiga aylandi. Ayniqsa, logistika jarayonlarida ERP (Enterprise Resource Planning) va WMS (Warehouse Management System) tizimlarining keng joriy etilishi ularni boshqara oladigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashni eng dolzarb masalalardan biriga aylantirdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O'zbekiston — 2030” strategiyasida ta'lim tizimini to'liq raqamlashtirish va bitiruvchilarning zamonaviy IT-ko'nikmalarini egallashiga alohida urg'u berilgan [9]. Biroq, amaliyotda ta'lim mazmuni va ishlab chiqarish ehtiyojlari o'rtasida muayyan tafovutlar saqlanib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Raqamli logistika va ta'minot zanjirlarini boshqarish masalalari bo'yicha ilmiy adabiyotlarda logistika jarayonlarini raqamlashtirish, axborot oqimlarini boshqarish, ERP va WMS tizimlaridan foydalanish hamda Industry 4.0 texnologiyalarining qo'llanilishi keng yoritilgan. M. Christopher logistika va ta'minot zanjirlarini boshqarishda axborotning aniqligi va tezkorligi raqobatbardoshlikning muhim omillaridan biri ekanini ta'kidlagan [1]. S. Chopra va P. Meindl transport, zaxiralar, axborot va boshqa operatsion qarorlarning ta'minot zanjiri samaradorligiga o'zaro bog'liq holda ta'sir qilishini ko'rsatgan [2]. E. Hofmann va M. Rüscher esa Industry 4.0 texnologiyalarining logistika tizimlariga ta'siri hamda ularni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilgan [3].

DHL, World Bank, OECD va CEDEFOP materiallarida raqamli texnologiyalar, ma'lumotlar bilan ishlash va raqamli ko'nikmalarining logistika faoliyati, zamonaviy mehnat bozori hamda kadrlar tayyorlash tizimidagi ahamiyati asoslangan [4–7]. Ushbu yondashuvlar logistika mutaxassislarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishni ta'lim, amaliyot va ishlab

chiqarish o‘rtasidagi o‘zaro integratsiya nuqtai nazaridan tadqiq etish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda raqamlashtirish, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha huquqiy va institutsional asoslar shakllantirilgan [8–10]. Shu bilan birga, logistika sohasida raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish masalalari hali yetarli darajada tizimli va kompleks o‘rganilmagan. Xususan, logistika korxonalarining raqamli kompetensiyalarga bo‘lgan ehtiyojlari, ta’lim dasturlarining amaliy mazmuni hamda korxonalarning real raqamli infratuzilmasi o‘rtasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etishga qaratilgan amaliy mexanizmlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Mazkur holat O‘zbekiston sharoitida logistika mutaxassislarining raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish muammosini ilmiy va amaliy jihatdan chuqur tadqiq etish zarurligini belgilaydi. Ushbu maqolada mazkur muammo **“tarmoq–korxona–ta’lim tashkiloti” integratsiya modeli** asosida yoritiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish hamda ekspert-materiallarni tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil logistika, ta’minot zanjirlarini boshqarish, raqamli iqtisodiyot va raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga oid ilmiy manbalarni o‘rganishga asoslandi. Amaliy qismda Samarqand viloyatidagi agrologistika korxonalari faoliyatida raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog‘liq muammolar umumlashtirildi va ta’lim hamda ishlab chiqarish ehtiyojlari o‘rtasidagi asosiy nomuvofiqliklar aniqlashtirildi.

Tadqiqot natijalarini shakllantirishda muammolarni guruhlash, ularning sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash va taklif etilayotgan yechimlarni strategik yo‘nalishlar bo‘yicha tizimlashtirish usuli qo‘llanildi. Shuningdek, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha **“tarmoq–korxona–ta’lim tashkiloti” integratsiya modeli** ishlab chiqildi. Modelning kutilayotgan natijalari maqolada prognoz xarakteridagi mualliflik baholari sifatida keltirilgan.

Tahlil va natijalar. Raqamli logistika (Logistics 4.0) zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, u jarayonlarni avtomatlashtirish, inson omili xatoliklarini kamaytirish va operatsion samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Raqamli platformalar orqali ta’minot zanjirining har bir bo‘g‘ini real vaqt rejimida nazorat qilinadi.

Xalqaro ekspert M. Christopher ta’kidlaganidek, raqamli logistika sharoitida raqobatbardoshlik omili narx emas, balki axborotning aniqligi va yetkazib berish tezligiga bog‘liq. Shu sababli, raqamli savodxonlik darajasi past bo‘lgan mutaxassislar zamonaviy bozor talablariga javob bera olmaydi.

Raqamli logistika sharoitida mutaxassislar uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar an’anaviy bilimlardan tubdan farq qiladi. Bugungi logist nafaqat xalqaro konvensiyalarni, balki algoritmlar va axborot tizimlarini ham mukammal bilishi shart.

Logistika ta’limini modernizatsiya qilish uchun birinchi navbatda shakllantirilishi lozim bo‘lgan kompetensiyalar darajasini belgilab olish zarur. Quyidagi jadvalda raqamli transformatsiya sharoitida mehnat bozori talab qiladigan eng muhim ko‘nikmalar tizimi keltirilgan:

1-jadval. Logistika sohasida talab etiladigan raqamli kompetensiyalar

Kompetensiya	Mazmuni va funksiyasi	Ahamiyati va ustuvorligi
ERP tizimlari	Korxona resurslarini kompleks rejalashtirish (SAP, Oracle)	Yuqori (bazaviy)
WMS tizimlari	Ombor jarayonlarini avtomatlashtirilgan boshqarish	Yuqori (texnik)
Data tahlil	"Big Data" asosida ta’minot zanjirini prognozlash	Strategik (tahliliy)
Blockchain	Yuk hujjatlari va moliyaviy oqimlar xavfsizligini ta’minlash	Innovatsion
IoT ko‘nikmalari	Datchiklar orqali yuk holatini masofadan kuzatish	Texnologik

Manba: Muallif ishlanmasi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, zamonaviy logistika tizimlari mutaxassisdan nafaqat operatsion boshqaruvni, balki murakkab tahliliy jarayonlarni ham talab etadi. Ayniqsa, ERP va WMS tizimlari bilan ishlash ko‘nikmasi bugungi kunda “bazaviy savodxonlik” darajasiga ko‘tarildi.

Samarqand viloyatida faoliyat yuritayotgan agro-logistika korxonalari faoliyatini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalarni joriy etishda kadrlar yetishmovchiligi asosiy to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Xususan, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti (SamISI) talabalari hududdagi yirik logistika markazlarida amaliyot o‘tashlari mumkin bo‘lsa-da, bu jarayon ko‘pincha rasmiyatchilikdan nariga o‘tmaydi. Buning asosiy sababi sifatida oliy ta‘limdagi nazariy bazaning korxonalaridagi real raqamli infratuzilmaga (masalan, zamonaviy omborxonadagi avtomatlashtirilgan skanerlash tizimlariga) mos kelmasligini ko‘rsatish mumkin.

Tadqiqot doirasida aniqlangan tizimli muammolar va ularni bartaraf etishga qaratilgan yechimlar quyidagi jadvalda tizimlashtirildi:

2-jadval. Logistika ta‘limidagi muammolar va strategik yechimlar

Muammo	Muammoning tavsifi va ta‘siri	Taklif etilayotgan yechim
Byurokratiya	OTM va korxona o‘rtasidagi hujjat aylanishining murakkabligi	Raqamli shartnomalar va yagona platformani joriy etish
Hamkorlik sustligi	Ish beruvchining o‘quv jarayoniga bevosita ta‘sirining yo‘qligi	Ish beruvchini o‘quv dasturlarini ishlab chiqishga jalb etish
Dasturiy nomuvofiqlik	OTMdagi dasturlarning korxonadagi tizimlardan (ERP) orqada qolishi	Korxona asosida amaliy laboratoriyalar tashkil etish

Manba: Muallif ishlanmasi.

Integratsiya modeli va statistik prognozlar. Raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish uchun biz “Tarmoq–korxona–ta‘lim tashkiloti” integratsiya modelini taklif etamiz. Ushbu modelning mohiyati shundaki, talaba o‘zining 4-kurs o‘quv rejasining 60 foizini bevosita korxonadagi raqamli loyihalarda ishtirok etishga sarflaydi.

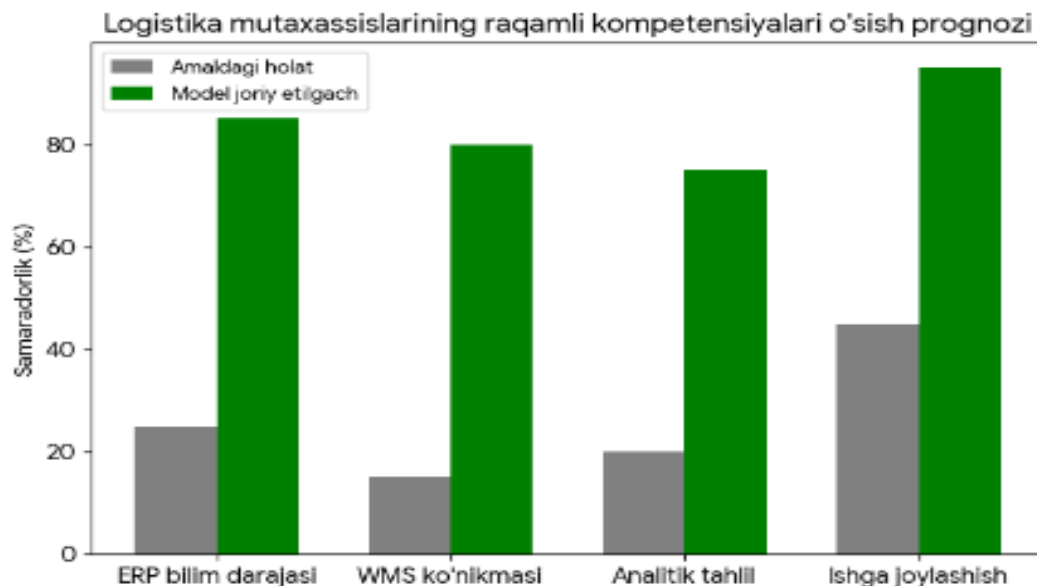
1-rasm. “Tarmoq–korxona–ta‘lim tashkiloti” integratsiya modeli

1-rasm. “Tarmoq–korxona–ta‘lim tashkiloti” integratsiya modeli

Manba: Muallif ishlanmasi.

Ushbu modelning amalga oshirilishi natijasida kutilayotgan samaradorlik ko‘rsatkichlarini quyidagi grafik tahlilida ko‘rishimiz mumkin:

2-rasm. Logistika mutaxassislarining raqamli kompetensiyalari o'sish prognozi

Manba: Muallifning prognoz bahosi.

Mualliflik modeli asosidagi prognoz bahosiga ko'ra, integratsiya modelini izchil joriy etish bitiruvchilarning ERP tizimlari bo'yicha amaliy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Mazkur ko'rsatkichlar maqolada modelning kutilayotgan samaradorligini ifodalovchi prognoz qiymatlari sifatida talqin qilinadi va keyingi empirik tadqiqotlarda real korxona ma'lumotlari asosida tekshirilishi lozim.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, logistika sohasida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish masalasi nafaqat ta'lim tizimi, balki butun iqtisodiyot rivoji uchun strategik ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-fevraldagi PQ-60-son Qarori doirasida yoshlar bandligini ta'minlashda aynan shunday raqamli ko'nikmalar asosiy ko'prik bo'lib xizmat qiladi [10].

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. OTM darajasida: ERP va WMS kabi tizimlarni o'rgatuvchi fanlarni fakultativ emas, balki asosiy mutaxassislik fanlari blokiga o'tkazish.

2. Davlat darajasida: Ta'lim jarayoniga o'zining raqamli infratuzilmasini taqdim etgan logistika kompaniyalari uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish.

3. Xalqaro darajada: Coursera, edX kabi platformalarning "Google Data Analytics" yoki "IBM Logistics" kabi kurslarini milliy o'quv rejalariga integratsiya qilish.

Natijada, raqamli kompetensiyaga ega logistika mutaxassislar tayyorlash orqali mamlakat transport-logistika tizimining xalqaro indekslardagi o'rnini (LPI) sezilarli darajada yaxshilash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Christopher, M. Logistics and Supply Chain Management. – 5th ed. – Harlow: Pearson Education Limited, 2016. – 328 p.
2. Chopra, S., Meindl, P. Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation. – 7th ed. – New York: Pearson, 2019. – 528 p.
3. Hofmann, E., Rüscher, M. Industry 4.0 and the current status as well as future prospects on logistics // Computers in Industry. – 2017. – Vol. 89. – P. 23–34.
4. DHL. Digitalization in Logistics: A DHL Perspective on Implications and Use Cases for the Logistics Industry. – Bonn: DHL Customer Solutions & Innovation, 2020. – 52 p.
5. World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. – Washington, DC: World Bank Publications, 2021. – 287 p.
6. OECD. Digital Skills for Jobs and Society. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 120 p.
7. CEDEFOP. The Changing Nature and Role of Vocational Education and Training in Europe. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 156 p.
8. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahrir). – 23.09.2020. – №

O‘RQ-637. – URL: <https://lex.uz/docs/5013009>

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-son Farmoni “O‘zbekiston — 2030” strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. – URL: <https://lex.uz/docs/6811938>

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-fevraldagi PQ-60-son Qarori “Yoshlar bandligini ta‘minlash va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – URL: <https://lex.uz>

Т.Ибрагимов Проблемы и пути формирования цифровых навыков в логистике	T.Ibragimov Problems and solutions for developing digital skills in logistics
Аннотация. В статье были проанализированы проблемы подготовки кадров в условиях цифровизации логистических систем. Была обоснована необходимость эффективного использования ERP, WMS и других информационных систем в современных логистических процессах. В ходе исследования были выявлены такие факторы, препятствующие формированию цифровых навыков, как недостаточный уровень технической инфраструктуры, устаревшие образовательные программы и дефицит квалифицированных специалистов. Также были разработаны практические рекомендации по цифровизации логистического образования и модернизации системы подготовки кадров. Ключевые слова: цифровая логистика, цифровые навыки, ERP, WMS, информационные технологии, цифровизация, анализ данных.	Abstract. This article analyzed the challenges of workforce development in the context of the digitalization of logistics systems. The need for the effective use of ERP, WMS, and other information systems in modern logistics processes was substantiated. The study identified factors hindering the development of digital skills, including insufficient technical infrastructure, outdated educational programs, and a shortage of qualified specialists. Practical recommendations for the digitalization of logistics education and the modernization of the workforce training system were also developed. Keywords: digital logistics, digital skills, ERP, WMS, information technologies, digitalization, data analysis.

Zuhriddin Sanjar o‘g‘liRashidov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası assistenti,

ORCID: 0009-0009-9421-7959

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA’SIRIDA MEHNAT RESURSLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH KO’RSATKICHLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligiga ta’siri hamda ushbu ta’sirni baholash ko‘rsatkichlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Raqamli transformatsiya sharoitida an’anaviy mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari xodimlarning raqamli kompetensiyasi, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, mehnat jarayonlarining avtomatlashtirilishi, raqamli mehnat xarajatlari va texnologik kapital bilan o‘zaro bog‘liqlikda baholanishi lozimligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: mehnat resurslari, mehnat samaradorligi, mehnat unumdorligi, raqamli texnologiyalar, raqamli transformatsiya, raqamli kompetensiya, avtomatlashtirish, raqamli mehnat, inson kapitali, integral indeks.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi iqtisodiy faoliyatning barcha yo‘nalishlari, jumladan, mehnat bozori va mehnat resurslaridan foydalanish jarayonlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, bulutli hisoblash, raqamli platformalar, robotlashtirish va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining ishlab chiqarish hamda xizmat ko‘rsatish jarayonlariga keng joriy etilishi mehnatning mazmuni, tashkil etilishi va natijadorligiga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Shu sababli raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat resurslari samaradorligini baholashning an’anaviy yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqish va zamonaviy raqamli omillarni hisobga oluvchi yangi ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

An'anaviy iqtisodiy yondashuvda mehnat resurslari samaradorligi, avvalo, mehnat unumdorligi, bir xodimga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish yoki xizmat hajmi, mehnat sig'imi, ish vaqtidan foydalanish darajasi hamda mehnat xarajatlarining natijadorligi kabi ko'rsatkichlar orqali baholanadi. Biroq raqamli texnologiyalar mehnat jarayonining tarkibiy tuzilishini o'zgartirayotgan sharoitda mazkur ko'rsatkichlar mehnat resurslaridan foydalanishning barcha jihatlarini to'liq aks ettira olmaydi. Xususan, xodimlarning raqamli kompetensiyasi, texnologik vositalar bilan ta'minlanganlik darajasi, mehnat jarayonlarining avtomatlashtirilishi, raqamli platformalardan foydalanish intensivligi va raqamli kapitalning mehnat unumdorligiga ta'siri kabi omillar an'anaviy baholash tizimida yetarlicha ifodalanmagan.

Raqamli transformatsiya sharoitida mehnat resurslari samaradorligini baholashda “mehnat – texnologiya – kompetensiya – natija” o'zaro bog'liqligini hisobga olish muhimdir. Bunda xodimning iqtisodiy natijaga qo'shgan hissasi uning faqat ish vaqtiga emas, balki foydalanayotgan texnologiyalari, raqamli ko'nikmalari, avtomatlashtirilgan jarayonlar bilan ishlash qobiliyati va axborot resurslaridan samarali foydalanish darajasiga ham bog'liq bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, mehnat unumdorligini raqamli texnologiyalar bilan bog'liq ko'rsatkichlar bilan to'ldirish mehnat resurslari samaradorligini aniqroq baholash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirish va ilmiy natijalarga erishishda ilmiy izlanishlar olib borilib, tizimli tahlil, deduksiya va induksiya, statistik tahlillar, qiyosiy tahlil, analiz va sintez kabi metod va usullardan foydalanilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Raqamli texnologiyalarning mehnat resurslari samaradorligiga ta'siri zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Raqamlashtirish, avtomatlashtirish, sun'iy intellekt, robototexnika va raqamli platformalarning iqtisodiyotga joriy etilishi mehnat unumdorligi, xodimlarning malaka tarkibi va mehnat jarayonlarini tashkil etish mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli mehnat resurslari samaradorligini baholashda an'anaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini ham hisobga olish zarurati ortib bormoqda.

Mehnat unumdorligi va texnologik taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlikning nazariy asoslari R. Solowning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Muallif texnologik taraqqiyotni ishlab chiqarish hajmining uzoq muddatli o'sishini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida asoslaydi [1].

P. Romer tomonidan ishlab chiqilgan endogen iqtisodiy o'sish nazariyasida texnologik taraqqiyot, bilim va inson kapitalining iqtisodiy o'sishdagi o'rni chuqur tahlil qilingan [2].

D. Autor, F. Levy va R. Murnane texnologik o'zgarishlarning mehnatga ta'sirini vazifalar tarkibi nuqtayi nazaridan tadqiq qilgan. Ularning tadqiqotida kompyuterlashtirish, ayniqsa, muntazam va algoritmlashtirish mumkin bo'lgan vazifalarni avtomatlashtirishga ko'proq ta'sir qilishi, shu bilan birga insonning murakkab kognitiv va moslashuvchan ko'nikmalariga bo'lgan talabni kuchaytirishi ko'rsatilgan [3].

D. Autor keyingi tadqiqotlarida texnologik taraqqiyot va avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta'sirini yanada kengroq tahlil qilib, texnologiya ayrim ish vazifalarini avtomatlashtirishi bilan birga inson mehnatining texnologiya bilan to'liq almashtirib bo'lmaydigan jihatlariga bo'lgan talabni ham oshirishi mumkinligini ta'kidlaydi [4].

G. Graetz va G. Michaels robotlashtirishning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sirini xalqaro tarmoq ma'lumotlari asosida o'rgangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sanoat robotlaridan foydalanish mehnat unumdorligi va umumiy omillar unumdorligining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [5].

Jahon bankining World Development Report 2019: The Changing Nature of Work hisobotida texnologik taraqqiyot mehnat dunyosini o'zgartirayotgani, yangi ish o'rinlari va yangi mehnat vazifalarining shakllanayotgani, xodimlardan esa yangi ko'nikmalarni egallash talab qilinayotgani qayd etilgan [6].

Tahlil va natijalar. Raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotga jadal kirib kelishi mehnat resurslaridan foydalanish mazmuni va samaradorlik mezonlarining o'zgarishiga olib kelmoqda. An'anaviy iqtisodiy yondashuvda mehnat samaradorligi, asosan, ishlab chiqarilgan mahsulot yoki ko'rsatilgan xizmat hajmining sarflangan mehnat miqdoriga nisbati orqali aniqlanadi. Biroq raqamli transformatsiya sharoitida xodimning iqtisodiy natijaga qo'shgan hissasi faqat ishlagan vaqt yoki bajarilgan ish hajmi bilan belgilanmaydi. Bunda xodimning raqamli kompetensiyasi,

foydalanayotgan texnologik vositalari, avtomatlashtirilgan jarayonlardagi ishtiroki va axborotdan foydalanish qobiliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehnat resurslari samaradorligini baholashda eng ko‘p qo‘llaniladigan ko‘rsatkich mehnat unumdorligidir. Uni quyidagi formula orqali ifodalash mumkin:

$$MU = \frac{Q}{L} \quad (1)$$

bu yerda:

MU - mehnat unumdorligi; Q - ishlab chiqarilgan mahsulot yoki ko‘rsatilgan xizmat hajmi; L - mehnat sarfi, ya‘ni xodimlar soni yoki ishlangan mehnat vaqti.

Mazkur ko‘rsatkichning afzalligi uning sodda va amaliy jihatdan qulayligidadir. Biroq raqamli texnologiyalar keng qo‘llanilayotgan korxonalarda aynan bir xil miqdordagi mehnat resurslari turli texnologik sharoitlarda turlicha natija yaratishi mumkin. Masalan, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimidan foydalanadigan korxona bir xodim hisobiga ko‘proq mahsulot ishlab chiqarishi mumkin. Shuning uchun mehnat unumdorligidagi o‘zgarishni faqat xodimlar soni bilan izohlash yetarli emas.

Mehnat resurslari samaradorligini baholashda yana bir muhim ko‘rsatkich - mehnat sig‘imi hisoblanadi:

$$MS = \frac{L}{Q} \quad (2)$$

Bu ko‘rsatkich bir birlik mahsulot yoki xizmat yaratish uchun qancha miqdorda mehnat sarflanganligini ifodalaydi. Raqamlashtirish natijasida mehnat sig‘imining kamayishi, odatda, avtomatlashtirish va texnologik jarayonlarning takomillashganligidan dalolat beradi.

Shuningdek, xodimlarning ish vaqtidan foydalanish darajasini ham baholash zarur:

$$IVF = \frac{\text{Haqiqiy ishlangan vaqt}}{\text{Mavjud ish vaqti}} \times 100 \quad (3)$$

Mazkur indikator ish vaqtining qanchalik samarali foydalanilayotganini ko‘rsatadi. Biroq raqamli iqtisodiyotda masofaviy mehnat, moslashuvchan ish vaqti va platforma orqali bajariladigan ishlarning kengayishi sababli ushbu ko‘rsatkichni an‘anaviy shaklda qo‘llash ayrim hollarda cheklangan natija berishi mumkin.

Raqamli texnologiyalarning mehnat samaradorligiga ta’siri bir nechta yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular takrorlanuvchi va standartlashtirilgan vazifalarni avtomatlashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, axborotni izlash, qayta ishlash va uzatish xarajatlarini kamaytiradi. Uchinchidan, boshqaruv qarorlarini tezlashtiradi. To‘rtinchidan, xodimlarning bir vaqtning o‘zida katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlash imkoniyatini oshiradi.

Shu asosda raqamli texnologiyalarning mehnat samaradorligiga ta’sirini quyidagi ko‘rsatkich orqali baholash mumkin:

$$RTS = \frac{MU_1}{MU_0} \times 100 \quad (4)$$

bu yerda:

RTS - raqamli texnologiyalardan foydalanish natijasida mehnat unumdorligining o‘zgarish darajasi; MU_1 - raqamli texnologiyalar joriy etilgandan keyingi mehnat unumdorligi; MU_0 - texnologiyalar joriy etilishidan oldingi mehnat unumdorligi.

Agar $RTS > 100$ % bo‘lsa, raqamli texnologiyalar joriy etilishi natijasida mehnat unumdorligi oshganligini anglatadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida texnologik vositalarning mavjudligi o‘z-o‘zidan yuqori samaradorlikni ta’minlamaydi. Xodimning ushbu texnologiyalardan foydalanish qobiliyati muhim ahamiyatga ega. Shu sababli mehnat resurslari samaradorligini baholash tizimiga raqamli kompetensiya indeksini kiritish maqsadga muvofiq.

Raqamli kompetensiya indeksini bir nechta tarkibiy ko‘rsatkichlar asosida shakllantirish mumkin:

$$RKI = \frac{D_1 + D_2 + D_3 + D_4 + D_5}{5} \quad (5)$$

bu yerda:

D₁ - raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmasi; D₂ - ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish qobiliyati; D₃ - elektron kommunikatsiya ko'nikmasi; D₄ - raqamli xavfsizlik bo'yicha bilimlar; D₅ - yangi raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyati.

Bunday indeks xodimlarning raqamli kompetensiyasi bilan ularning mehnat natijalari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi. OECDning raqamli iqtisodiyotga oid tadqiqotlarida ham raqamli transformatsiya jarayonida tegishli ko'nikmalarning mavjudligi texnologiyalardan samarali foydalanishning muhim sharti sifatida ko'rsatiladi.

Raqamli texnologiyalarning mehnat jarayonlariga ta'sirini to'liq baholash uchun an'anaviy mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarini zamonaviy raqamli indikatorlar bilan to'ldirish maqsadga muvofiq. Shu asosda mehnat resurslari samaradorligini kompleks baholash imkonini beruvchi quyidagi takomillashtirilgan ko'rsatkichlar tizimi taklif etiladi (1-jadval).

1-jadval. Mehnat resurslari samaradorligini kompleks baholash imkonini beruvchi takomillashtirilgan ko'rsatkichlar tizimi¹

№	Ko'rsatkich	Mazmuni	Mehnat samaradorligiga ta'siri
1	Mehnat unumdorligi	Bir xodim yoki bir soat mehnat hisobiga yaratilgan natija	Asosiy natijaviy indikator
2	Raqamli kompetensiya indeksi	Xodimlarning raqamli ko'nikmalari	Texnologiyalardan foydalanish sifatini oshiradi
3	Texnologik ta'minlanganlik	Raqamli texnologiyalardan foydalanuvchi xodimlar ulushi	Mehnat jarayonlarini tezlashtiradi
4	Avtomatlashtirish darajasi	Avtomatlashtirilgan operatsiyalar ulushi	Takroriy mehnat xarajatlarini kamaytiradi
5	Raqamli mehnat intensivligi	Ish jarayonida raqamli vositalardan foydalanish darajasi	Mehnat jarayonining tezkorligini oshiradi
6	Raqamli investitsiya samaradorligi	Raqamli investitsiyalarning iqtisodiy natijasi	Texnologik kapital qaytimini baholaydi
7	Bir xodimga to'g'ri keladigan raqamli xarajat	Xodim hisobiga raqamli texnologiyalar xarajati	Texnologik ta'minot darajasini ifodalaydi

Mazkur ko'rsatkichlar tizimi mehnat unumdorligi bilan bir qatorda xodimlarning raqamli kompetensiyasi, texnologik ta'minlanganlik va avtomatlashtirish darajasini hisobga olish orqali mehnat resurslari samaradorligini yanada aniqroq baholash imkonini beradi. Ushbu tizimning amaliy ahamiyati shundan iboratki, korxona rahbariyati faqat “mehnat unumdorligi oshdimi yoki kamaydimi?” degan savolga emas, balki “unumdorlikning o'zgarishiga raqamli texnologiyalar, xodimlarning raqamli kompetensiyasi va avtomatlashtirish qanday ta'sir ko'rsatdi?” degan savolga ham javob olishi mumkin.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar sharoitida mehnat resurslari samaradorligini baholashda faqat an'anaviy mehnat unumdorligi ko'rsatkichlaridan foydalanish yetarli emas. Raqamli kompetensiya, texnologik ta'minlanganlik, avtomatlashtirish, raqamli mehnat intensivligi va raqamli investitsiyalar samaradorligini baholash tizimiga kiritish mehnat resurslaridan foydalanishning real holatini aniqroq aks ettiradi. Bu esa korxonalar va hududlar kesimida raqamli transformatsiyaning mehnat samaradorligiga ta'sirini miqdoriy baholash uchun metodik asos yaratadi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotga jadal kirib kelishi mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashning mavjud yondashuvlarini takomillashtirishni talab etmoqda. Raqamlashtirish natijasida mehnat jarayonlari avtomatlashtirilmoqda, axborotni qayta ishlash tezlashmoqda, masofaviy va platformaviy mehnat shakllari kengaymoqda hamda xodimlarning kasbiy va raqamli kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar o'zgarib bormoqda.

Tadqiqot davomida mehnat resurslari samaradorligini faqat mehnat unumdorligi, mehnat sig'imi va ish vaqtidan foydalanish kabi an'anaviy ko'rsatkichlar orqali baholash raqamli transformatsiyaning real ta'sirini to'liq ifodalay olmasligi aniqlandi. Ayniqsa, xodimlarning

¹Muallif tomonidan tizimlashtirilgan

raqamli kompetensiyasi, texnologik ta’minlanganlik darajasi, avtomatlashtirish darajasi va raqamli texnologiyalardan foydalanish intensivligi zamonaviy mehnat samaradorligining muhim omillariga aylanmoqda.

- Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:
- mehnat resurslari samaradorligini baholashning yangi ko‘rsatkichlar tizimini joriy etish;
  - raqamli kompetensiyani mehnat samaradorligining alohida omili sifatida baholash;
  - raqamli texnologiyalarga investitsiyalar samaradorligini alohida hisobga olish;
  - avtomatlashtirish darajasini mehnat samaradorligi bilan integratsiyalash;
  - xodimlarni muntazam qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish;
  - korxonalarda mehnat samaradorligining raqamli monitoring tizimini yaratish;
  - raqamli texnologiyalarning samaradorligini uzoq muddatli davrda baholash.

Shunday qilib, taklif etilgan yondashuv mehnat resurslari samaradorligini baholashning an’anaviy tizimini raqamli transformatsiya talablariga moslashtirish, raqamli texnologiyalarning real iqtisodiy samarasini aniqlash va inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function // *The Review of Economics and Statistics*. – 1957. – Vol. 39, No. 3. – P. 312–320. https://www.jstor.org/stable/1926047?utm_source
2. Romer P.M. Endogenous Technological Change // *Journal of Political Economy*. – 1990. – Vol. 98, No. 5, Part 2. – P. S71–S102. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/261725>
3. Autor D.H., Levy F., Murnane R.J. The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration // *The Quarterly Journal of Economics*. – 2003. – Vol. 118, No. 4. – P. 1279–1333. <https://academic.oup.com/qje/article-abstract/118/4/1279/1925105?redirectedFrom=fulltext>
4. Autor D.H. Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation // *Journal of Economic Perspectives*. – 2015. – Vol. 29, No. 3. – P. 3–30. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.29.3.3>
5. Graetz G., Michaels G. Robots at Work // *The Review of Economics and Statistics*. – 2018. – Vol. 100, No. 5. – P. 753–768. <https://direct.mit.edu/rest/article-abstract/100/5/753/58489/Robots-at-Work?redirectedFrom=fulltext>
6. World Bank. *World Development Report 2019: The Changing Nature of Work*. – Washington, DC: World Bank, 2019. https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019?utm_source

З.Рашидов	Z.Rashidov
Совершенствование показателей оценки эффективности трудовых ресурсов под влиянием цифровых технологий	Improving labor resource efficiency assessment indicators under the influence of digital technologies
Аннотация. В данной статье исследовано влияние цифровых технологий на эффективность использования трудовых ресурсов, а также вопросы совершенствования показателей оценки этого влияния. Обосновано, что в условиях цифровой трансформации показатели традиционной производительности труда должны оцениваться во взаимосвязи с цифровой компетентностью сотрудников, уровнем использования цифровых технологий, автоматизацией трудовых процессов, затратами цифрового труда и технологическим капиталом.	Abstract. This article investigates the impact of digital technologies on the efficiency of labor resource utilization and the improvement of indicators for assessing this impact. In the context of digital transformation, it is justified that traditional labor productivity indicators should be evaluated in relation to the digital competence of employees, the level of use of digital technologies, the automation of labor processes, digital labor costs, and technological capital.
Ключевые слова: трудовые ресурсы, эффективность труда, производительность труда, цифровые технологии, цифровая трансформация, цифровая компетенция, автоматизация, цифровой труд, человеческий капитал, интегральный индекс.	Keywords: labor resources, labor efficiency, labor productivity, digital technologies, digital transformation, digital competence, automation, digital labor, human capital, integral index.

Нажмиддин Раҳматуллаевич Абдувоҳидов – СамИСИ мустақил изланувчиси,

Самарқанд вилояти солиқ бошқармаси ходими

najmiddinabdunabiye77@gmail.com

ORCID-0009-0004-5229-4351

САВДО ВА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ЯШИРИН ИҚТИСОДИЁТНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ БОРАСИДА РАҚАМЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада савдо ва хизмат кўрсатиш тармоқларида яширин иқтисодиётнинг олдини олиш мақсадида “Солиқ” мобил иловасининг “Солиқ ҳамкор” бўлими орқали фуқароларнинг савдо ва хизмат кўрсатиш шаҳобчаларида харидор ва буюртмачиларга харид чекини бермаслик, электрон тўловларни қабул қилмаслик, маркировкаш тартибини бузиш ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида ваколатли органларга онлайн тартибда мурожаат этиш ва унинг натижалари ҳамда амалиётда кузатилаётган муаммолар тадқиқ этилиб, уларни бартараф этиш борасида илмий таклиф ва хулосалар баён этилган.

Калит сўзлар: “Солиқ” мобил илова, “Солиқ ҳамкор”, кешбек, молиявий жарима, яширин иқтисодиёт, рақамли яширин иқтисодиёт, хизматлар соҳаси.

Кириш. Яширин иқтисодиётнинг олдини олиш ва бартараф этишнинг халқаро миқёсда эътироф этилаётган оқилона йўли сифатида иқтисодиётни рақамлаштириш тан олинмоқда.

Иқтисодиётни рақамлаштириш тадбиркорлик субъектлари ва фуқароларга кенг қўламли енгилликлар яратаётган бўлсада, иккинчи томондан рақамлаштиришга параллел равишда яширин иқтисодиётнинг замонавий кўриниши бўлган “*рақамли яширин иқтисодиёт*” улуши ҳам кундан-кунга ривожланиб бормоқда. “Рақамли яширин иқтисодиёт” ва унинг олдини олиш бўйича илмий тадқиқотлар жуда кам.

Лекин амалиётда рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши билан биргаликда “рақамли яширин иқтисодиёт” кўлами ҳам ошиб бориб, оқибатда давлат бюджети даромадларининг камайиши ёки бюджет маблағларининг талон-тарож қилиниши каби салбий ҳолатлар кўпайиб кузатишмоқда.

Айниқса бу ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиёти учун жуда хавотирли вазиятдир.

Мазкур тадқиқотда муаллиф ушбу бўшлиқни тўлдириш мақсадида савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги яширин иқтисодиёт ва унинг таркибий қисми бўлган рақамли яширин иқтисодиёт муаммоларини тадқиқ этиб тегишли амалий таклиф ва хулосаларини баён қилган.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. *Рақамли иқтисодиёт*-виртуал муҳитда рақамли товарлар ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича миллий иқтисодиёт тармоқлари сифатидаги иқтисодий фаолият шакллари мажмуаси (М. Никрем, И.С. Аднамах, Е.В. Сторожева, Р.К. Асанов, В.П. Куприяновский, О.С. Умаров), *Рақамли иқтисодиёт*-реал вақт режимида рақамли ахборот телекоммуникация технологиялари ва тармоқларидан фойдаланишга асосланган ижтимоий, иқтисодий, ташкилий ва техник муносабатлар тизими (А.А. Кунцман, Г.Н. Андреева, С.С. Гулямов, Н.Х. Жумаев), *Рақамли иқтисодиёт*-иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига йўналтирилган, реал иқтисодиётга қўшимча бўлган турли элементларнинг (техник, инфратузилмавий, ташкилий, дастурий, меъёрий, қонунчилик ва бошқалар) мураккаб бирлашмаси (Н. Лейн, А.В.Кешелава, В.Г. Буданов, В.М. Матвеева, В.Ю. Румянцев, В.В. Акбердина, О.М.Умаров)¹.

С.С.Гулямов “Рақамли (электрон) иқтисодиёт бу ахборот, жумладан, шахсий ахборотдан фойдаланиш ҳисобига барча қатнашчиларнинг эҳтиёжларини максимал даражада қондириш унинг ўзига хос хусусияти бўлган иқтисодиётдир”²-деб тариф берган.

¹Файзуллаев Ж.Н.- “Рақамли иқтисодиёт тушунчасининг моҳияти бўйича илмий ёндашувлар таҳлили”-ИҚТИСОД ВА МОЛИЯ / ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ 2022, 1(149), 61-69-бетлар, УЎК: 330.354

²Gulyamov S.S. –Raқamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalar: O'quv qo'llanma / S.S.Gulyamov, R.H.Ayupov, O.M.Abdullayev, G.R.Baltabayeva; — T.: «Iqtisod Moliya», 2019, 380 b.

Тадқиқот методологияси. Хизматлар соҳасида яширин иқтисодиёт ва унинг таркибий қисми бўлган “рақамли яширин иқтисодиёт” муаммоларини тадқиқ қилиш жараёнида мантикий ёндошув, қиёсий таҳлил, индукция ва дедукция, макон ва замон, таҳлил ва синтез ҳамда иқтисодий таҳлилнинг бошқа усулларида фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. “Солиқ” мобил иловасининг “Солиқ ҳамкор” бўлими орқали фуқаролар томонидан савдо ва хизмат кўрсатиш шаҳобчаларида харид қилинган товар ва хизматлар учун харид чеклари бермаслик, электрон тўловларни асосиз қабул қилмаслик ва бошқа фискал ҳуқуқбузарликларга дуч келганда онлайн тарзда мазкур илова орқали мурожаатлар, уларнинг натижаси динамикасини тадқиқ қилганимизда, ушбу тизим давлат бюджетидан тўланадиган мукофот миқдорининг юқори бўлишига (ҳар бир мурожаат бўйича ўтказилган текшириш натижасида ҳуқуқбузарлардан ундирилган молиявий жариманинг 20 фоизи миқдорида¹⁾ қарамасдан амалиётда “Кешбек”²⁾ тизими каби оммалашмаганлигини кузатишимиз мумкин (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

2023-2025 йилларда “Солиқ” мобил иловасининг “Солиқ ҳамкор” бўлими орқали фуқаролар томонидан савдо ва хизмат кўрсатиш шаҳобчаларида дуч келган ҳуқуқбузарлик ҳолатлари бўйича юборган мурожаатлари асосида амалга оширилган ишлар тўғрисида

МА Ё Л У М О Т*

Кўрсаткичлар	Йиллар			Ўсиш, карра
	2023	2024	2025	
Жами мурожаатлар сони	122099	99128	112412	0,92
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	13042	8800	9255	0,70
Мурожаатлар асосида ўтказилган сайёр текширувлар сони	48668	37897	49025	+1,00
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	5865	3093	4184	0,71
Мурожаатчиларга тўланган (мукофот) рағбатлантириш суммаси, млн. сўм**	37973,8	22892,6	33708,5	0,88
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	4653,0	2336,0	3495,0	0,75

*Ўзбекистон Республикаси солиқ қўмитаси расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган;

**тадбиркорлик субъектларидан бюджетга ундирилган молиявий жариманинг 20 фоизи миқдорида

Жадвалдан кўриниб турибдики Республикамиз бўйича ҳам Самарқанд вилоятида ҳам мазкур илова орқали мурожаатлар сони камайганлигини кузатишимиз мумкин. Бунинг сабаблари охириги йилларда ҳукуматимиз томонидан тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш ва уларда ўтказиладиган текширишларга талабни қатъийлаштирилиши бўлса, энг асосий сабаб эса халқимизнинг миллий менталитети (бировга ёмонлик қилмаслик) эканлигини эътироф этишимиз лозим.

Амалиётда мазкур тизимда ҳам турли хил коррупцион схемалар мавжудлиги, яъни мурожаатчи ва тадбиркорлик субъекти мансабдори ўртасида, мурожаатчи-тадбиркорлик субъекти-давлат солиқ идораси мансабдор шахси ўртасида коррупцион келишувлар

¹⁾Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 4 октябрдаги ПК-5252 сонли “Чакана савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида назорат-касса техникасидан фойдаланишни такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 12 майдаги 255-сонли “Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида жамоатчилик назорати самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори-LEX.UZ қонунчилик миллий базаси.

²⁾N.Abduvokhidov-“Digitalshadoweconomy” In the servis sector and factors affecting it-Academia Open-Vol.11.№2(2026), DOI:10.21070/acopen.11.2026.14988

нативжасида мурожаатлар бўйича текширувлар ўтказилмаслиги, рад этилиши ҳолатлари кузатилаётганлиги, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида яширин иқтисодиётнинг олдини олиш борасида ушбу тизимни ҳам такомиллаштиришни талаб этмоқда.

Бундан ташқари тадқиқот натижасида шу нарса маълум бўлдики, 2023-2025 йиллар давомида тизим орқали келиб тушган мурожаатларнинг 23-28 фоизини жами мурожаат қилган фуқароларнинг 3,6-3,9 фоизи ҳиссасига тўғри келмоқда. Бундай мурожаатчилар бу тизимни даромад манбасига айлантириб олганлиги, улар бир йилда 30 тадан 148 тагача тизим орқали мурожаатлар юборган (2-жадвалга қаранг). Эътироф этишимиз керак қонунчилигимизда бу ҳолатларни чекловчи нормалар мавжуд эмас.

2-жадвал

**2023-2025 йилларда “Солиқ” мобил иловасининг “Солиқ ҳамкор” бўлими орқали фуқаролар томонидан савдо ва хизмат кўрсатиш шаҳобчаларида дуч келган ҳуқуқбузарлик ҳолатлари бўйича юборган мурожаатлари тўғрисида
МА Ё Л У М О Т***

Кўрсаткичлар	Йиллар			Ўсиш, каппа
	2023	2024	2025	
Мурожаат қилган фуқаролар сони, нафар	21386	17849	21035	0,98
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	2229	1640	1925	0,86
Мурожаатлар сони	122103	99128	112412	0,92
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	13042	8800	9255	0,71
Йил давомида 30 дан зиёд мурожаат қилган фуқаролар сони, нафар	777	696	783	1,0
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	55	22	36	0,65
Умумий мурожаатчилардаги улуши, фоиз	3,6	3,9	3,7	+0,1 пункт
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	2,4	1,3	1,8	-0,6 пункт
30 дан зиёд мурожаат қилган фуқароларнинг умумий мурожаатлар сони	34504	23908	26341	0,76
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	2520	737	1207	0,48
Умумий мурожаатлар сонидаги улуши, фоиз	28,2	24,1	23,4	-4,8 пункт
Шу жумладан: Самарқанд вилоятида	19,3	8,3	13,0	-6,3 пункт

*Ўзбекистон Республикаси солиқ қўмитаси расмий маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган;

Бизнингча, амалиётда савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги яширин иқтисодиётнинг олдини олиш мақсадида жорий этилган “Солиқ-ҳамкор” тизимини ўзини тўлиқ оқлади деб айтолмаймиз, шунинг учун ушбу тизимнинг самарадорлигини ошириш учун қуйидаги таклифларимизни амалиётга жорий этишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

-амалиётдаги “Кешибек” тизими сингари фуқароларга моддий рағбатлантириши тўлови тўланадиган ойлик мурожаатлар сонини қатъий белгилаш, ундан ошган қисмига

эса рағбатлантириш тўлови белгиланмаслиги лозим, бу амалиёт ушбу тизимни даромад манбаига айлантириб олиб, турли коррупциявий схемалар (рақамли яширин иқтисодиёт) орқали ноқонуний даромад топаётганлар улушини кескин қисқартиради, аҳолининг фуқаролик позициясини амалга оширишга ҳеч қандай чекловга олиб келмайди.

Бугун мамлакатимизда яширин иқтисодиётнинг олдини олиш ва солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш борасида кенг қўламли сунъий интеллект технологиялари асосида хизматлар амалиётга жорий этилмоқда.

Иқтисодиётда биринчилардан бўлиб сунъий интеллект технологиясидан 1987 йилда Американинг “Security Pacific National Bank” банки томонидан фирибгарлик ва жинойтчиликка қарши курашиш учун фойдаланилган¹.

Ўзбекистон Республикаси бош прокуратураси ташаббуси билан сунъий интеллект технологияларига асосланган яширин иқтисодиётнинг олдини олишга қаратилган “Яширин иқтисодиёт” платформаси Президентимиз томонидан маъқулланиб, амалиётга тезроқ жорий этиш топшириғи берилди, Ўзбекистон Республикаси солиқ қўмитасининг солиқ тўловчи юридик ва жисмоний шахсларга хизмат кўрсатувчи сунъий интеллект технологияларига асосланган ai.soliq.uz ягона рақамли 24/7 режимида ишловчи 71 та ташкилот маълумотлар базасини интеграциялашуви асосида яратилган платформани тест режимида ишга туширганлигини ва уни такомиллаштириб борилиши белгиланганлиги ҳам яширин иқтисодиёт кўламини қисқартиришга хизмат қилади.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги тавсия ва хулосаларни қилиш мумкин.

Биринчидан, “Солиқ” мобил иловасининг “Солиқ ҳамкор” бўлими орқали фуқароларни моддий рағбатлантириш тўлови тўланадиган ойлик мурожаатлар сонини қатъий белгилаш (бир фуқарога ойига 2 та рағбатлантириладиган мурожаат), ундан ошган қисмига эса рағбатлантириш тўлови белгиланмаслиги лозим, бу амалиёт ушбу тизимни даромад манбаига айлантириб олиб, турли коррупциявий схемалар (рақамли яширин иқтисодиёт) орқали ноқонуний даромад топаётганлар улушини кескин қисқартиради, аҳолининг фуқаролик позициясини амалга оширишга ҳеч қандай чекловга олиб келмайди;

Иккинчидан, яширин иқтисодиётнинг олдини олиш борасида Ўзбекистон Республикаси бош прокуратураси ташаббуси билан амалиётга жорий этилаётган “Яширин иқтисодиёт” платформаси ва Ўзбекистон Республикаси Солиқ қўмитаси ташаббуси билан 71 та ташкилот маълумотлар базаси интеграция қилиниши натижасида амалиётга тест режимида татбиқ этилган 24/7 режимда ишловчи сунъий интеллект технологиялари асосидаги ai.soliq.uz платформаларини зудлик билан қўллаш ва амалиётдаги таклифларни инобатга олган ҳолда такомиллаштириб бориш лозим;

Учинчидан, хизматлар соҳасини рақамлаштириш, соҳани назорат ва мониторинг қилиш жараёнида сунъий интеллект технологияларини кенг жорий этиш, яъни инсон омили таъсирини камайтириш орқали самарадорликни ошириш;

Тўртинчидан, яширин иқтисодиётнинг олдини олиш ва бартараф этишда фақатгина рақамлаштириш муаммони ҳал этмайди, яширин иқтисодиётга қарши барча инструментларни комплекс равишда олиб боришгина етарли иқтисодий самарадорликни беради, акс ҳолда рақамлаштириш “рақамли яширин иқтисодиёт”нинг янги йўналишларини келтириб чиқаради.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу тавсия ва таклифларнинг амалиётга жорий қилиниши мамлакатимизда амалга оширилаётган “Ўзбекистон - 2030” стратегиясида кўзда тутилган масалалардан бири бўлган, яширин иқтисодиёт кўламини қисқартириш бўйича белгиланган чора-тадбирларнинг бажарилишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Файзуллаев Ж.Н.- “Рақамли иқтисодиёт тушунчасининг моҳияти бўйича илмий ёндашувлар таҳлили”- ИҚТИСОД ВА МОЛИЯ / ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ 2022, 1(149), 61-69-бетлар, УЎК: 330.354

¹Набиев Ф.Н. “Цифровые технологии как средство снижения доли теневой экономики”. Молодой ученый, 2023, 9 (456), с. 108-111. <https://moluch.ru/archive/456/100465/>

2. Gulyamov S.S. –Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalar: O‘quv qo‘llanma / S.S.Gulyamov, R.H.Ayupov, O.M.Abdullayev, G.R.Baltabayeva; — T.: «Iqtisod Moliya», 2019, 380 b.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 4 октябрдаги ПК-5252 сонли “Чакана савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида назорат-касса техникасидан фойдаланишни такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори- LEX.UZ қонунчилик миллий базаси.

4.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 12 майдаги 255-сонли “Савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасида жамоатчилик назорати самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори-LEX.UZ қонунчилик миллий базаси.

4.AbduvokhidovN.R-“Digital shadow economy” In the servis sector and factors affecting it-Academia Open-Vol.11.№2(2026), DOI:10.21070/acopen.11.2026.14988

5.Набиев Ф.Н. “Цифровые технологии как средство снижения доли теневой экономики”. Молодой ученый, 2023, 9 (456), с. 108-111. <https://moluch.ru/archive/456/100465/>

Н.Абдувохидов Направления цифровизации в предотвращении теневой экономики в сфере торговли и услуг	N.Abduvohidov Directions of digitalization in preventing the shadow economy in the trade and services sector
Аннотация.В статье исследуются вопросы предотвращения теневой экономики в сфере торговли и оказания услуг посредством раздела “Soliq Hamkor” мобильного приложения, “Soliq” обращения граждан в уполномоченные органы в онлайн-режиме по поводу невыдачи покупателям и заказчикам кассовых чеков в торговых и сервисных объектах, отказа в приеме электронных платежей, нарушения порядка маркировки и других правонарушений, а также результаты этих обращений и проблемы, наблюдаемые на практике, и изложены научные предложения и выводы по их устранению. Ключевые слова: мобильное приложение “Soliq”, “Soliq Hamkor”, кешбек, финансовый штраф, теневая экономика, цифровая теневая экономика, сфера торговли и услуг	Abstract. The article examines the prevention of the shadow economy in the trade and service sectors through the “Soliq Hamkor” section of the “Soliq” mobile application. It studies citizens’ online appeals to authorized bodies regarding the failure to issue purchase receipts to customers and clients at trade and service outlets, the refusal to accept electronic payments, violations of the established product labeling procedures, and other offenses, as well as the results of such appeals and problems observed in practice, and presents scientific proposals and conclusions aimed at eliminating them. Keywords: “Soliq” mobile application, “Soliq hamkor”, cashback, financial penalty, shadow economy, digital shadow economy, trade and services sector

Nilufar Abdaxatovna Abduqodirova – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası dotsenti v.b., PhD

SAMARQAND VILOYATIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: HOLATI, TARKIBI VA SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Annotatsiya. Maqolada Samarqand viloyati umumiy ovqatlanish korxonalarining raqamli transformatsiya hamda uning iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari yoritib berilgan. Korxonalarning raqamli rivojlanishini baholash uchun tashqi raqamli kanallar, ichki operatsion raqamlashtirish hamda umumiy raqamli transformatsiya indeksleri taklif etilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning xizmat sifati, mehnat unumdorligi, xarajatlar va rentabellikka ta’siri yoritilgan.

Kalit soʻzlar: umumiy ovqatlanish, raqamli transformatsiya, online buyurtma, CRM,QR-menyu, integral indeks, innovatsion samaradorligi.

Kirish. Raqamli texnologiyalar umumiy ovqatlanish korxonalarida buyurtma qabul qilish, to‘lov, yetkazib berish, mijozlar bilan munosabatlar, ombor zaxiralari, texnologik xaritalar, xodimlar grafigi va boshqaruv hisobotlarini yagona axborot oqimiga birlashtirmoqda.

Raqamlashtirishning amaliy qiymati texnologiya soni bilan emas, balki ularning korxona xarajatlari, xizmat tezligi, mehnat unumdorligi va mijozning umumiy ovqatlanish korxonasida qiladigan sarf- xarajatlari qiymatiga ta'siri bilan belgilanadi. Shu bois QR-menyu yoki yetkazib berish platformasiga ulanish raqamli transformatsiyaning boshlang'ich belgisi bo'lsa-da, ichki jarayonlar bilan integratsiya qilinmagan holatda uning iqtisodiy samarasi unchalik sezilmaydi. O'zbekistonda umumiy ovqatlanish bozori jadal kengaymoqda. Mamlakatimiz milliy statistika qo'mitasi ma'lumotiga ko'ra, 2025-yilda mamlakatdagi umumiy ovqatlanish korxonalarining savdo aylanmasi 237,6 trln so'mni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 14,7 foizga oshgan; 2026-yil 1-yanvar holatiga 26 390 ta tijorat korxonasi faoliyat yuritgan bo'lib, bu o'sishga asosan turizm, ziyorat, ichki sayyohlik va shahar xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi ta'sir etib, restoran, kafe, oshxona va yetkazib berish xizmatlari uchun alohida rivojlanish muhiti yaratilmoqda.

Hududiy statistikada korxonalar soni va savdo aylanmasi muntazam e'lon qilinsa-da, onlayn buyurtmalar ulushi, raqamli yetkazib berish qamrovi, CRM va POS integratsiyasi, elektron sodiqlik dasturlari hamda ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv bo'yicha ochiq kuzatuvlar yetarli emas. Natijada raqamlashtirishning haqiqiy darajasi va uning iqtisodiy samarasini baholash borasida axborot bo'shlig'i yuzaga keladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqot davomida mazkur mavzuga oid qator adabiyotlar o'rganilganda ilmiy adabiyotlarda raqamli transformatsiyaning korxona iqtisodiy natijalariga ta'siri ham keng muhokama qilinayotganligiga ahamiyat berdik. Bunday tadqiqotlarda savdo tushumi, foyda, rentabellik, mehnat unumdorligi, o'rtacha chek, buyurtmani bajarish vaqti, stol aylanishi va xarajatlarning kamayishi kabi ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Lee, Jang va Kimning 2024-yildagi tadqiqotida raqamli transformatsiyaning restoranlar unumdorligiga ta'siri o'rganilgan. Mualliflar raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish mehnat va umumiy faoliyat unumdorligini oshirishini aniqlagan. Biroq texnologiyaning mavjudligi yuqori unumdorlikni avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Natija texnologiyaning korxona jarayonlariga qanchalik chuqur singdirilgani, undan muntazam foydalanilishi va xodimlarning raqamli ko'nikmalariga ham bog'liq albatta. Martín-Martín, Maya García va Romero (2022) esa raqamli transformatsiyani korxona faoliyatini qayta shakllantiruvchi innovatsion jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Mualliflar Ispaniyadagi kichik va o'rta restoran korxonalari misolida raqamlashtirishga ta'sir qiluvchi omillarni uch guruhga ajratgan¹. Markina va Yankina (2026) umumiy ovqatlanish tarmog'ida raqamlashtirishni ikki yo'nalishga ajratad: yetkazib berish, marketpleys, dark kitchen va sodiqlik dasturlari kabi tashqi kanallarning kengayishi; CRM, uzluksiz tahlil, sun'iy intellekt tavsiyalari, raqamli markirovka va QR-yechimlar kabi ichki texnologiyalarning chuqurlashuvi. Mualliflar Rossiya misolida tashqi distribusiyaga kanallari ichki ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlariga qaraganda tezroq rivojlanishini ko'rsatadi. Bu qarashham Samarqand uchun ham tekshirilishi lozim bo'lgan, lekin oldindan tasdiqlangan deb qabul qilinmaydigan gipotezani shakllantiradi. Ushbu tadqiqotlar texnologiyani sotib olish bilan uni samarali o'zlashtirish o'rtasida farq mavjudligini asoslaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli hamda omilli tahlil, korrelyatsion-regression tahlil hamda iqtisodiy matematik usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Raqamli transformatsiyani baholashning nazariy asosi qiymatga yo'naltirilgan yondashuv hisoblanadi. Unga ko'ra, raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'niklamalirining egallanganligi qurilmalar yoki dasturlar soni bilan emas, balki ma'lumotlarni tezkor qarorga, resurs tejamkorligiga va mijoz qiymatiga aylantira olish qobiliyati bilan ifodalanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak Samarqanddagi ko'plab restoranlarda² Telegram-bot, QR-menyu va agregator mavjudligi tashqi qamrovni bildiradi; POS-ombor-CRM-hisobot integratsiyasi, talab prognozi va texnologik xaritalarning avtomatik nazorati esa ichki chuqurlikni ifodalaydi.

¹"Digital Transformation of Small and Medium-Sized Enterprises as an Innovation Process: A Holistic Study of its Determinants," Journal of the Knowledge Economy, Springer;Portland International Center for Management of Engineering and Technology (PICMET), vol. 16(2), pages 8496-8523, June.

² Maqolada Samarqand

Samarqand viloyati umumiy ovqatlanish korxonalarida raqamli transformatsiyaning asosiy yo‘nalishlari va kutiladigan natijalari¹

Yo‘nalish	Samarqand uchun mazmuni	Kutiladigan natija
Tashqi raqamli kanallar	Onlayn buyurtma, agregator, o‘z sayt/ilovasi, QR-to‘lov, elektron sodiqlik	Bozor qamrovi, buyurtma qulayligi va mijoz qaytishini oshirish
Ichki operatsion raqamlashtirish	POS, CRM, ombor, texnologik karta, xodimlar grafigi, boshqaruv paneli	Xatolar, chiqindi, vaqt va tannarxni kamaytirish
Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv	Talab prognozi, menyu muhandisligi, RFM segmentatsiya, dinamik aksiyalar	Marja va marketing samaradorligini oshirish
Ekologik raqamlashtirish	Chiqindi hisobi, porsiya nazorati, ortiqcha ovqatni qayta taqsimlash	Resurs tejamkorligi va ekologik samarani oshirish

Umumiy ovqatlanish korxonalarining raqamlashtirish darajasini to‘g‘ri baholash uchun mijozlar bilan ishlashda qo‘llaniladigan raqamli kanallar va korxona ichidagi operatsion jarayonlarni alohida o‘rganish zarur. Shu maqsadda Samarqand viloyati sharoitiga moslashtirilgan uchta indeks taklif etildi. Ushbu indekslar korxonalarining raqamli rivojlanish holatini aniqlash, ularni o‘zaro taqqoslash va raqamlashtirishning faoliyat samaradorligiga ta’sirini baholashga xizmat qiladi. Samarqand sharoitida kengaytirilib, tashqi va ichki raqamlashtirish alohida baholaydigan bo‘sak: **Tashqi raqamli kanallar indeksi:**

$$TRKI = (D_{yet} + D_{onl} + K_{ko'p} + D_{qr} + D_{sod}) / 5$$

Bu yerda D_{yet} - yetkazib berish xizmatiga ega korxonalar ulushi; D_{onl} - onlayn buyurtmalar ulushi; $K_{ko'p}$ - kamida ikkita buyurtma kanalidan foydalanish koeffitsiyenti; D_{qr} - QR-menyu yoki QR-to‘lov qo‘llash; D_{sod} - raqamli sodiqlik dasturi mavjudligi.

Ichki operatsion raqamlashtirish indeksi:

$$IORI = (I_{pos} + I_{crm} + I_{omb} + I_{tk} + I_{ana}) / 5$$

Bu yerda I_{pos} - POS tizimi; I_{crm} - CRM; I_{omb} - raqamli ombor hisobi; I_{tk} - elektron texnologik kartalar va tannarx nazorati; I_{ana} - boshqaruv paneli, uzluksiz tahlil yoki talab prognozi mavjudligi.

Umumiy raqamli transformatsiya indeksi:

$$URTI = 0,40 \times TRKI + 0,60 \times IORI$$

Ichki operatsiyalar korxonaning tannarxi, zaxirasi, mehnati va foydasiga bevosita ta’sir qilgani uchun IORIGA 0,60 og‘irlik taklif etiladi. Yakuniy tadqiqotda bu og‘irliklar AHP ekspert baholash, omilli tahlil yoki entropiya usuli orqali qayta tekshirilishi kerak.

Samarqand viloyati umumiy ovqatlanish korxonalarining raqamli yetuklik darajalarini baholash mezonlari²

Indeks qiymati	Raqamli yetuklik darajasi	Boshqaruv talqini
0,00-0,20	Boshlang‘ich	Alohida raqamli vositalar bor yoki umuman mavjud emas
0,21-0,40	Fragmentar	Tashqi kanallar mavjud, ichki tizimlar zaif

¹ Manba: muallif ishlanmasi

² raqamli yetuklik darajalari muallif tomonidan taklif etilgan Umumiy raqamli transformatsiya indeksi qiymatlari asosida tasniflangan.

		integratsiyalangan
0,41-0,60	O‘rta	Asosiy jarayonlar raqamlashtirilgan, ma’lumotlardan foydalanish cheklangan
0,61-0,80	Integratsiyalashgan	Savdo va ichki operatsiyalar yagona ma’lumot oqimida
0,81-1,00	Ma’lumotlarga asoslangan	Prognoz, avtomatik qaror va doimiy samaradorlik nazorati mavjud

Natijaviy o‘zgaruvchi sifatida sotuv rentabelligi yoki bir xodimga aylanmaning miqdori olinishi mumkin. Korxona hajmi, faoliyat yillari, Samarqand shahri/tuman joylashuvi va restoran formati nazorat o‘zgaruvchilari sifatida kiritiladi. Agar texnologiya joriy etilishidan oldingi va keyingi ma’lumotlar mavjud bo‘lsa, taqqoslash yoki difference-in-differences usulidan foydalanish orqali baholashimiz mumkin bo‘ladi.

2025-yilning dastlabki choragida Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonalarining savdo aylanmasi 4 478,8 mlrd so‘mni tashkil etib, 2024-yilning mos davriga nisbatan real o‘sish sur‘ati 109,7 foiz bo‘lgan. Aylanmaning 70,6 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga to‘g‘ri kelgan. 2025-yil yanvar-oktabr yakunida aylanma 20 390,1 mlrd so‘mga yetgan, yillik o‘sish 13,5 foizni, kichik biznes ulushi esa 73,9 foizni tashkil etgan.

Samarqand viloyatida umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatining 2025-yil yanvar–mart va yanvar–oktabrdagi asosiy ko‘rsatkichlari¹

Ko‘rsatkich	2025-yil yanvar–mart	2025-yil yanvar-oktabr	Tahliliy izoh
Savdo aylanmasi, mlrd so‘m	4 478,8	20 390,1	Mavsumiylik va turistik talab ta‘siri mavjud
O‘sish sur‘ati	109,7%	113,5%	Yil davomida o‘sish tezlashgan
Kichik biznes ulushi	70,6%	73,9%	Tarmoqning asosiy qismi kichik subyektlardan iborat
Faol tijorat korxonalari	2 583 (1-aprel)	2 581 (1-noyabr)	Korxonalar soni deyarli barqaror, aylanma esa o‘sgan

Hisob-kitobga ko‘ra, yanvar-oktabrdagi aylanmaning korxonalar soniga oddiy nisbati taxminan 7,9 mlrd so‘mni tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich korxonalarning individual aylanmasi emas: davr oxiridagi korxonalar soni bilan yig‘ma aylanmaning nisbatidir. Shunga qaramay, u hududiy ko‘lamni tavsiflovchi yordamchi indikator bo‘lib xizmat qiladi. Korxona darajasidagi unumdorlik uchun o‘rtacha faol korxonalar soni va individual hisobot ma’lumotlari zarur.

Korxonalar sonining deyarli o‘zgarmagan sharoitida aylanmaning ikki xonali sur‘atda o‘sishi mavjud subyektlarda sotuv hajmi, narxlar, turistlar oqimi yoki xizmat ko‘rsatish intensivligi oshganini anglatishi mumkin. Biroq rasmiy yig‘ma ma’lumot ushbu omillarni, jumladan raqamlashtirish ta‘sirini alohida ajratishga imkon bermaydi. Shu sababli raqamli texnologiyalarning sababiy hissi faqat korxona darajasidagi ma’lumotlar asosida baholanishi kerak.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi Samarqand viloyati umumiy ovqatlanish korxonalarining raqamli transformatsiyasini tashqi raqamli qamrov va ichki operatsion chuqurlikdan iborat ikki mustaqil, ammo bog‘langan indeks orqali baholash taklifida namoyon bo‘ladi. Raqamli yetuklik texnologiya mavjudligidan tashqari iqtisodiy natijalar bilan bog‘landi. Amaliy jihatdan indeks korxonaga raqamli transformatsiyaning qaysi bo‘g‘ini zaifligini aniqlash, investitsiyalarni ketma-

¹ Manba: Samarqand viloyati statistika boshqarmasi (2025a; 2025b).

ket rejalashtirish va joriy qilingan yechimning qaytimini hisoblash imkonini beradi. Hududiy boshqaruv organlari uchun esa korxonalarni raqamli yetuklik klasterlariga ajratish, o‘quv dasturlari va imtiyozlarni ehtiyojga mos shakllantirish mumkin.

Xulosa va tavsiyalar. Samarqand viloyati umumiy ovqatlanish tarmog‘i yuqori o‘sish va kichik biznesning ustunligi bilan tavsiflanadi. 2025-yil yanvar-oktabr oylarida savdo aylanmasining 13,5 foizga o‘sishi raqamli yechimlar uchun iqtisodiy baza mavjudligini ko‘rsatadi, ammo bu o‘sishni raqamlashtirish natijasi deb bevosita talqin qilish mumkin emas. Buning uchun korxona darajasida raqamli qamrov, operatsion integratsiya va moliyaviy natijalarni birlashtiruvchi kuzatuv zarur. Taklif etilgan TRKI, IORI va URTI indeksleri Samarqand uchun shunday diagnostik tizimni shakllantiradi. Keyingi empirik bosqichda 335 ta korxona bo‘yicha tabaqalashtirilgan tanlanma tuzish; Samarqand shahri va tumanlarni, restoran/kafe/oshxona formatlarini hamda kichik/yirik korxonalarni alohida qatlam sifatida olish; raqamli indekslarni rentabellik, mehnat unumdorligi, buyurtma vaqti, o‘rtacha chek va chiqindi bilan regressiyada bog‘lash tavsiya etiladi.

Korxonalar uchun ustuvor tavsiyalar: (1) raqamli vosita sotib olishdan oldin muammo va KPIlarni belgilash; (2) tashqi buyurtma kanallarini POS, ombor va CRM bilan integratsiyalash; (3) har bir loyiha bo‘yicha boshlang‘ich qiymat va keyingi natijani qayd etish; (4) xodimlarni o‘qitish xarajatini investitsiya tarkibiga kiritish; (5) mijoz ma’lumotlari xavfsizligi va platformaga qaramlikni boshqarish; (6) oziq-ovqat chiqindisini iqtisodiy hamda ekologik KPI sifatida kuzatish.

Н.Абдукадирова Цифровая трансформация в Самаркандской области: состояние, структура и оценка эффективности	N.Abdukadirova Digital transformation in the Samarkand region: current state, structure, and effectiveness assessment
Аннотация. В статье рассматриваются вопросы цифровой трансформации предприятий общественного питания Самаркандской области и оценки её экономической эффективности. Для оценки уровня цифрового развития предприятий предложены индексы внешних цифровых каналов, внутренней операционной цифровизации и общий индекс цифровой трансформации. Также раскрыто влияние цифровых технологий на качество обслуживания, производительность труда, затраты и рентабельность. Ключевые слова: общественное питание, цифровая трансформация, онлайн-заказ, CRM, QR-меню, интегральный индекс, инновационная эффективность.	Abstract. The article examines the digital transformation of public catering enterprises in the Samarkand region and assesses its economic efficiency. To evaluate the level of digital development of these enterprises, the study proposes an external digital channels index, an internal operational digitalization index, and an overall digital transformation index. It also examines the impact of digital technologies on service quality, labour productivity, costs, and profitability. Keywords: food service, digital transformation, online ordering, CRM, QR menu, composite index, innovation efficiency.

Farxod Faxriddinovich Ulugmurodov – SamISI, “Raqamli iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

SAMARQAND VILOYATIDA ELEKTRON SAVDO XIZMATLARINING INNOVATSION RIVOJLANISH HOLATI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Maqolada Samarqand viloyatida elektron savdo xizmatlarining rivojlanish holati savdo xizmatlari, aloqa va axborotlashtirish infratuzilmasi, internetdan foydalanish hamda kichik biznes faolligi bilan bog‘liq holda tahlil qilingan. Hududiy elektron tijorat aylanmasi alohida statistik qator sifatida e‘lon qilinmagani sababli mavjud rasmiy ko‘rsatkichlar qiyosiy baholangan. Natijalar viloyatda elektron savdoni kengaytirish uchun iqtisodiy va texnologik sharoitlar yaxshilanayotganini ko‘rsatdi. Yetkazib berish tizimi, tadbirkorlarning raqamli ko‘nikmalari va hududiy statistik kuzatuvni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: elektron savdo, elektron tijorat, innovatsiya, raqamli texnologiyalar, elektron savdo maydonchasi, elektron to‘lov, savdo xizmatlari, logistika, kichik biznes, Samarqand viloyati.

Kirish. Raqamli texnologiyalar savdo jarayonlarini o'zgartirib, mahsulotni tanlash, buyurtma berish, to'lov va yetkazib berishni masofadan amalga oshirish imkonini yaratdi. Shu bois elektron savdo an'anaviy savdoning qo'shimcha kanali emas, balki savdo, to'lov, axborot va yetkazib berish xizmatlarini o'zaro bog'lovchi zamonaviy xizmat shakliga aylanmoqda.

O'zbekistonda elektron tijoratning huquqiy asoslari izchil takomillashtirilmoqda. 2022-yil 29-sentabrdagi “Elektron tijorat to'g'risida”gi O'RQ-792-son Qonunda elektron tijorat ishtirokchilari, shartnomalar, savdo maydonchalari va hisob-kitoblar bilan bog'liq munosabatlar belgilangan [1]. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasida iqtisodiyot tarmoqlariga axborot texnologiyalarini keng joriy etish ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan [2].

Samarqand viloyati katta iste'mol bozori, rivojlangan savdo-xizmat tarmoqlari, kichik biznes subyektlarining ko'pligi va internet infratuzilmasining kengayishi bilan elektron savdo uchun salohiyatli hudud hisoblanadi. Mazkur salohiyatdan samarali foydalanish elektron to'lov, yetkazib berish va savdo jarayonlarini uyg'unlashtirishni talab qiladi. Tadqiqotning maqsadi viloyatda elektron savdo xizmatlarining hozirgi holatini tahlil qilish va istiqboldagi ustuvor yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot masalalari O'zbekiston olimlari tomonidan ham tadqiq qilingan. S.S.G'ulomov va R.X.Ayupov elektron tijoratni raqamli iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida baholab, elektron savdo, to'lov va axborot texnologiyalarining o'zaro bog'liqligini yoritgan[3].

M.Sh.Xushmurodova O'zbekistonda elektron savdo faoliyatini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tadqiq etgan[4]. L.S.Ochilov xizmatlar bozorida raqamli platformalardan foydalanish boshqaruv va marketing jarayonlarini takomillashtirishini asoslagan[5]. S.Mahmudov esa onlayn xizmatlar, elektron to'lovlar va internet-savdoning raqamli iqtisodiyotdagi o'rni ortib borayotganini qayd etgan[6].

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti kichik va o'rta biznesni raqamlashtirishda moliyaviy resurslar, ko'nikmalar va texnologik imkoniyatlar muhimligini ta'kidlaydi[7]. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferensiyasi elektron tijorat rivojini internet, to'lov, logistika va iste'molchi ishonchining o'zaro uyg'unligi bilan bog'laydi[8]. Ushbu yondashuvlar hududiy tahlilda savdo hajmi bilan birga raqamli infratuzilmani ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, dinamik va qiyosiy tahlil, statistik guruhlash hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini Milliy statistika qo'mitasi, Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi va ilmiy manbalar tashkil etdi. Viloyat bo'yicha elektron tijorat aylanmasi alohida e'lon qilinmagani sababli savdo xizmatlari, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hamda internet abonentlari dinamikasi asosiy tahliliy ko'rsatkichlar sifatida olindi.

Tahlil va natijalar. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda elektron tijorat savdo hajmi 2021-yildagi 5 978,7 mlrd so'mdan 2024-yilda 15 211,5 mlrd so'mga yetib, 2,5 barobardan ko'proq oshgan [9]. Bu dinamika elektron to'lov vositalari va savdo maydonchalaridan foydalanish kengayib borayotganini ko'rsatadi.

1-jadval

O'zbekistonda elektron tijorat savdo hajmining o'zgarishi

Yillar	Elektron tijorat savdo hajmi, mlrd so'm	Oldingi yilga nisbatan o'sish, %
2021	5 978,7	—
2022	10 886,8	82,1
2023	13 263,8	21,8
2024	15 211,5	14,7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Jadval ma'lumotlari 2022-yilda o'sish sur'ati eng yuqori bo'lganini, keyingi yillarda esa elektron savdo hajmi barqaror oshib borganini ko'rsatadi. Bu elektron tijoratning mamlakat

iste'mol bozorida doimiy savdo kanaliga aylanayotganidan dalolat beradi.

Samarqand viloyatida elektron savdo uchun zarur iqtisodiy va texnologik baza ham kengaymoqda. 2021–2025-yillarda savdo xizmatlari 6 029,7 mlrd soʻmdan 12 757,0 mlrd soʻmga, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari 922,2 mlrd soʻmdan 2 764,3 mlrd soʻmga oshgan. Internet abonentlari soni 2 132,5 mingdan 3 574,7 ming birlikka yetgan [10; 11].

2-jadval

Samarqand viloyatida elektron savdo rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy ko'rsatkichlar

Yillar	Savdo xizmatlari, mlrd soʻm	Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari, mlrd soʻm	Internet abonentlari, ming
2021	6 029,7	922,2	2 132,5
2022	7 097,7	1 184,7	2 407,4
2023	8 609,5	1 500,9	2 706,1
2024	10 534,2	2 002,3	3 055,6
2025	12 757,0	2 764,3	3 574,7

Manba: Samarqand viloyati statistika boshqarmasi va O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Keltirilgan ko'rsatkichlar savdo hajmi bilan birga uni texnologik jihatdan qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma ham tez rivojlanayotganini ko'rsatadi. Aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining yuqori sur'atda o'sishi internet orqali buyurtma, elektron to'lov va masofaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Viloyat savdo sohasida kichik biznesning ustunligi elektron tijorat uchun muhim imkoniyatdir. 2025-yil mart holatiga ko'ra, savdo sohasidagi korxona va tashkilotlarning 99,7 foizi kichik biznes subyektlariga to'g'ri kelgan [11]. Elektron savdo ularga yangi savdo shoxobchasi ochmasdan boshqa hududlardagi xaridorlarga chiqish imkonini beradi. Buning uchun elektron katalog, buyurtmalarni boshqarish, masofaviy muloqot va elektron to'lov bo'yicha amaliy ko'nikmalar zarur.

Elektron savdo samaradorligining muhim omillaridan biri yetkazib berish xizmatidir. Shu sababli Samarqand shahrida buyurtmalarni jamlash va jo'natishga tayyorlash xizmatlarini, tumanlarda esa buyurtmalarni qabul qilish va qaytarish punktlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bu chekka hududlarda ham elektron savdodan foydalanishni osonlashtiradi.

Hududiy elektron savdoni baholashda statistik kuzatuv masalasi ham dolzarb. Hozirgi ma'lumotlar savdo, aloqa va internet infratuzilmasini tahlil qilish imkonini beradi, biroq elektron buyurtmalar soni, savdo maydonchalari orqali sotuv hajmi, elektron to'lov ulushi va yetkazib berish muddati kabi ko'rsatkichlar yagona hududiy tizimda shakllantirilmagan. Ularni tumanlar kesimida yuritish rivojlanish holatini aniqroq baholashga xizmat qiladi.

Elektron tijoratni tartibga solish tizimi ham takomillashmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabrda 885-son qarori elektron tijorat operatorlari faoliyatini tartibga solish va bozor shaffofligini oshirishga qaratilgan [12]. Bu hudud tadbirkorlari uchun ishonchli savdo maydonchasini tanlash, iste'molchilar huquqlarini ta'minlash va qonuniy hisob-kitob yuritish ahamiyatini oshiradi.

Xulosa va takliflar. Tahlil Samarqand viloyatida elektron savdo xizmatlarini rivojlantirish uchun iqtisodiy va texnologik sharoitlar yaxshilanayotganini ko'rsatdi. Savdo, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hamda internet abonentlari sonining o'sishi hududda barqaror baza shakllanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, tadbirkorlarning amaliy ko'nikmalari, yetkazib berish infratuzilmasi va statistik kuzatuvni takomillashtirish zarur.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Viloyat va tumanlar kesimida elektron sotuvchilar, buyurtmalar hajmi, elektron to'lovlarni ulushi va yetkazib berish muddati bo'yicha muntazam kuzatuvni yo'lga qo'yish.
2. Kichik biznes uchun elektron savdo maydonchalarida ishlash, elektron katalog, internet reklama, buyurtma va to'lovlarni boshqarish bo'yicha amaliy o'quv dasturlarini tashkil etish.
3. Samarqand shahrida buyurtmalarni jamlash va jo'natishga tayyorlash xizmatlarini, tumanlarda qabul qilish va qaytarish punktlarini rivojlantirish.

4. Savdo korxonalarida talab, tovar zaxiralari va xaridorlar ehtiyojini tahlil qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish.

5. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar va hunarmandlarning respublika hamda xalqaro elektron savdo maydonchalariga chiqishiga ko‘maklashish.

Samarqand viloyatida elektron savdoning istiqboldagi rivoji savdo, to‘lov, axborot va yetkazib berish xizmatlarini o‘zaro uyg‘unlashtirishga bog‘liq. Bunday yondashuv kichik biznesning bozor qamrovini kengaytirish, iste’molchilarga qulaylik yaratish va hudud xizmatlar sohasi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 29-sentabrdagi O‘RQ-792-son “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. G‘ulomov S.S., Ayupov R.X. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat asoslari. O‘quv qo‘llanma. – T.: TMI, 2020. – 512 b.
4. Xushmurodova M.Sh. O‘zbekistonda elektron savdo faoliyatini rivojlantirish va samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish: PhD dissertatsiyasi mavzusi. – OAK rasmiy e’loni.
5. Ochilov L.S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida telekommunikatsiya xizmatlarini rivojlantirishning raqamli platformasi // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2024. – 2-jild, 1-son. – 89–96-b.
6. Mahmudov S. Raqamli iqtisodiyotning turizmga mohiyati va ahamiyati // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2026. – 4-jild, 4-son.
7. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti. Kichik va o‘rta biznesning raqamli transformatsiyasi. – Parij, 2021.
8. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va taraqqiyot bo‘yicha konferensiyasi. Elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot dasturi: 2024-yil yakunlari. – Jeneva, 2025.
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Elektron tijorat savdo hajmi bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar, 2021–2024.
10. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Internet tarmog‘iga ulangan abonentlar soni, hududlar kesimida, 2021–2025.
11. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Xizmatlar, savdo va kichik biznes bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar, 2021–2025.
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabrdagi 885-son “O‘zbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

Ф.Улугмуродов Состояние и перспективы инновационного развития услуг электронной торговли в Самаркандской области	F.Ulugmurodov Current State and Prospects for Innovative Development of E-Commerce Services in the Samarkand Region
Аннотация. В статье проанализировано развитие электронной торговли в Самаркандской области на основе динамики торговых и информационных услуг, числа интернет-абонентов и активности малого бизнеса. Выявлены благоприятные условия для дальнейшего роста, а также необходимость совершенствования доставки, цифровых навыков предпринимателей и регионального мониторинга. Предложены практические направления развития. Ключевые слова: электронная торговля, электронная коммерция, инновации, цифровые технологии, электронная торговая площадка, электронный платеж, логистика, малый бизнес.	Abstract. This article analyzes the development of e-commerce in the Samarkand region based on the dynamics of trade and information services, the number of internet subscribers, and small business activity. Favorable conditions for further growth are identified, as well as the need to improve delivery, entrepreneurs' digital skills, and regional monitoring. Practical development directions are proposed. Keywords: e-commerce, electronic trade, innovation, digital technologies, online marketplace, electronic payment, logistics, small business.

TADBIRKORLIK, MEHNAT, BANDLIK VA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH

Нозир Алиевич Ибрагимов – “Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига кўмаклашувчи «YANGI SAMARQAND» жамоат фонди”
нодавлат нотижорат ташкилоти бошқаруви раиси
ўринбосари, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
e-mail: ibragimov.nozir@gmail.com

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА ТАДБИРКОРЛИК МУҲИТИНИ ЯХШИЛАШДА ЖАМОАТЧИЛИК МАСЛАҲАТ КЕНГАШИНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Мақолада Самарқанд вилоятида тадбиркорлик муҳитини яхшилашга қаратилган жамоатчилик-давлат ҳамкорлигининг институционал шакли — Тадбиркорлар Жамоатчилиқ Маслаҳат Кенгаши фаолияти таҳлил қилинган. Кенгашнинг шаклланиш босқичлари, ишлаш механизми, тадбиркорлар мурожаатларини кўриб чиқиш, илмий ишланмалар ва ёшлар стартапларини молиялаштириш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш, ҳудудий брендни ривожлантириш ҳамда профессионал клублар ташкил этиш бўйича тажрибаси тизимлаштирилган. Таҳлил натижасида Кенгаш тадбиркорлар, давлат органлари, таълим муассасалари ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги мулоқотни мувофиқлаштирувчи платформа сифатида ҳудудий тадбиркорлик экотизимини ривожлантиришга хизмат қилаётгани асосланган. Фаолият самарадорлигини ошириш учун натижаларни ўлчаш, мурожаатларни рақамли мониторинг қилиш, туман кенгашлари фаолиятини стандартлаштириш ва лойиҳаларнинг иқтисодий ҳамда ижтимоий таъсирини баҳолаш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик муҳити, жамоатчилик маслаҳат кенгаши, давлат-хусусий мулоқот, ҳудудий ривожланиш, стартап, инновация, маҳаллий кооперация, Made in Samarkand, Самарқанд вилояти.

Кириш. Тадбиркорлик субъектлари иш ўринлари яратиш, аҳоли даромадларини ошириш, бозорни товар ва хизматлар билан тўлдириш, бюджет тушумларини шакллантириш ҳамда инновацияларни амалиётга жорий этишда муҳим иқтисодий куч ҳисобланади. Бироқ тадбиркорликнинг барқарор ривожланиши фақат хусусий ташаббус ва капиталга эмас, балки қулай институционал муҳит, очиқ мулоқот, давлат хизматларининг сифати ва муаммоларни тезкор ҳал этиш механизмларига ҳам боғлиқ.

Ҳудудий даражада тадбиркорлар дуч келадиган электр энергияси, табиий газ ва сув таъминоти, ер ва кадастр, қурилиш, рухсат бериш жараёнлари, молиялаштириш ҳамда кадрлар билан боғлиқ масалалар кўп идорали хусусиятга эга. Бундай муаммоларни фақат яқка тартибдаги мурожаатлар орқали ҳал қилиш етарли эмас; уларнинг сабабларини аниқлаш, такрорланувчи тўсиқларни тизимлаштириш ва масъул ташкилотлар иштирокида ечимларни назорат қилиш талаб этилади.

Самарқанд вилоятида ташкил этилган Тадбиркорлар Жамоатчилиқ Маслаҳат Кенгаши ана шу эҳтиёжга жавоб берувчи мулоқот ва ҳамкорлик институти сифатида шаклланган. Мақоланинг мақсади — Кенгашнинг ташкил этилиши, фаолият механизми ва амалий лойиҳаларини таҳлил қилиш, унинг ҳудудий тадбиркорлик муҳитига таъсир йўналишларини умумлаштириш ҳамда фаолият самарадорлигини ошириш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда кейс-стади, контент-таҳлил, тизимлаштириш, қиёсий ва мантикий умумлаштириш усулларида фойдаланилди. Ахборот базасини Кенгаш йиғилишлари, «YANGI SAMARQAND» жамоат фонди томонидан молиялаштирилган лойиҳалар, профессионал клублар, ҳудудий форумлар ва «Made in Samarkand» ташаббусига оид материаллар ташкил этди. Таҳлил Кенгашнинг институционал механизми, манфаатдор томонлар ҳамкорлиги, молиялаштирилган ташаббуслар ва кузатилаётган амалий натижаларни йўналишлар бўйича гуруҳлаш асосида амалга оширилди.

Такдим этилган кўрсаткичлар Кенгаш ва жамоат фондининг ички материалларига асослангани сабабли, мақолада улар фаолият натижаларини тавсифловчи амалий

маълумотлар сифатида талқин қилинди. Кейинги тадқиқотларда мазкур маълумотларни расмий статистика, тадбиркорлар сўрови ва лойиҳаларнинг иқтисодий самарадорлиги ҳисоб-китоблари билан тўлдириш мақсадга мувофиқ.

Кенгашнинг шаклланиши ва институционал асослари

2021 йил 22 июнда Самарқанд вилояти ҳокимининг йирик тадбиркорлик субъектлари таъсисчилари билан учрашувида тадбиркорлар муаммоларини доимий муҳокама қилиб бориш, алоҳида мурожаатлар билан бир қаторда тизимли тўсиқлар ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардаги камчиликларни ҳам кўтариш зарурати қайд этилди. Учрашувларни мувофиқлаштириш учун «NAVOBOD NASLLI PARRANDA» фермер хўжалиги раҳбари Ҳайдар Ўроқов раис этиб сайланди.

Кенгаш аъзоларининг ташаббуси билан 2021 йил 1 декабрда “Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига кўмаклашувчи «YANGI SAMARQAND» жамоат фонди” ташкил этилди ва унинг Васийлик кенгаши вазифаси Тадбиркорлар Жамоатчилиқ Маслаҳат Кенгаши билан уйғунлаштирилди. Бу ечим мулоқот майдончасини амалий ташаббусларни молиялаштириш имконияти билан бирлаштирди.

Кенгаш миссияси вилоятда тадбиркорлик муҳитини яхшилаш, ишбилармонларнинг жамиятдаги мавқеини мустаҳкамлаш ва корхоналарнинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшишдан иборат. Унинг асосий мақсадлари маҳаллий кооперацияни кенгайтириш, замонавий бошқарув тамойилларини жорий этиш, давлат хизматлари сифатини ошириш ва тадбиркорларнинг қонуний ҳуқуқларини ҳимоя қилишни қамраб олади. Шаффофлик, ҳисобдорлик, ижтимоий масъуллиқ, ҳамкорлик ва бирлик Кенгаш фаолиятининг устувор қадриятлари сифатида белгиланган.

Тадбиркорлар билан мулоқот ва муаммоларни ҳал этиш механизми

Кенгаш йиғилишларининг муҳим хусусияти — уларнинг корхоналар ва таълим муассасаларида сайёр тарзда ўтказилишидир. Йиғилиш кун тартибига одатда олдинги топшириқлар ижроси, тадбиркорликка оид долзарб масала, стартап ва илмий ишланмалар тақдими ҳамда корхоналар фаолияти билан танишиш киритилади. Электр энергияси, газ, сув, қурилиш, кадастр ва бошқа масалалар бўйича масъул ташкилотлар раҳбарлари саволларга жавоб беради, топшириқлар муддати ва ижрочиси белгиланади, котибият эса уларни баёнлаштириб, назорат қилади.

Бундай тартиб учта вазифани бир вақтда бажаради: тадбиркорга қарор қабул қилувчи шахслар билан бевосита мулоқот қилиш имконини беради; такрорланувчи муаммоларни тизимли даражага олиб чиқади; қабул қилинган қарорларнинг ижроси бўйича институционал хотира ва ҳисобдорликни шакллантиради. Йиғилишларни турли корхоналарда ўтказиш эса иштирокчиларга ишлаб чиқариш жараёнлари, маҳаллийлаштириш имкониятлари ва кооперация эҳтиёжларини бевосита кўриш имконини беради.

Кенгашнинг ҳудудий қамровини кенгайтириш мақсадида Булунғур, Иштихон, Пастдарғом, Тойлоқ, Самарқанд ва Ургут туманларида маҳаллий кенгашлар тузилган. Айни пайтда Пастдарғом ва Тойлоқ туманларида фаолиятнинг тизимли йўлга қўйилгани, бошқа ҳудудларда эса ягона регламент, котибият ва мониторинг амалиётини мустаҳкамлаш зарурати мавжудлиги кўринади.

Илмий ишланмалар ва ёшлар стартапларини қўллаб-қувватлаш

Кенгашнинг аъъанавий мурожаатларни кўриб чиқиш доирасидан чиқиб, билим ва инновацияларга инвестиция киритаётгани унинг ўзига хос жиҳатидир. Жумладан, профессор М.М. Мухаммедовнинг «Ўзбекистон иқтисодий тарихи: Амир Темур давридан то ҳозиргача» монографиясини нашр этиш учун 45,3 млн сўм ажратилган. Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти олимларининг маданий тадбирларга аҳолини жалб этиш механизмини ишлаб чиқиш лойиҳаси 23,5 млн сўм, озиқ-овқат савдо дўконларида хизмат сифатини ошириш лойиҳаси эса 40,0 млн сўм миқдорида молиялаштирилган. Иккинчи лойиҳа доирасида 56 та савдо дўкони ўрганилиб, хизмат сифатини баҳолаш мезонлари ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Самарқанд давлат университети Квант маркази билан ҳамкорликда квант нукталарига асосланган шаффоф қуёш элементлари ва иссиқхоналар учун махсус плёнка ишлаб чиқариш ташаббуси доирасида «AGROMIR GROUP» ва «STEKLOPLASTIK» корхоналари иштирокида таълим муассасаси ҳамда бизнес ўртасидаги spin-off корхонага

асос солинган. Бу тажриба университет илмий салоҳиятини хусусий секторнинг молиявий ва ишлаб чиқариш имкониятлари билан боғлаш намунасидир.

Ёшлар стартапларини қўллаб-қувватлашда ҳам турли молиялаштириш манбалари шаклланган. Тақдим этилган маълумотларга кўра, маҳаллий бюджетдан умумий қиймати 1,9 млрд сўм бўлган 14 та илмий ишланма ва стартап, Кенгаш аъзолари томонидан 626,1 млн сўмлик 8 та ёшлар лойиҳаси, Фонд маблағларидан эса 1,2 млрд сўмлик 10 та лойиҳа молиялаштирилган. 2024 йил 30 майда 101 та ташаббус муҳокама қилиниб, 30 нафар ёшнинг умумий қиймати 1,9 млрд сўмлик лойиҳалари қўллаб-қувватланган.

Амалий мисоллар орасида сут зардобидан ноанъанавий усулда сариёғ ишлаб чиқариш, узумлар учун инновацион ҳимоя қоғози тайёрлаш, маҳаллий чиқиндилардан «resin art» маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва тиконсиз маймунжон кўчатларини етиштириш лойиҳалари бор. Уларда ускуна хариди, янги иш ўринлари, маҳсулот ишлаб чиқариш ва савдо шартномаларини шакллантириш каби аниқ натижалар қайд этилган. Хусусан, тиконсиз маймунжон лойиҳаси учун 276,7 млн сўм ажратилган, 20 сотих майдонда плантация ташкил этилган ва кўчат етказиб бериш бўйича 638,4 млн сўмлик шартномалар шакллантирилган.

Худудий бренд, кооперация ва тадбиркорлик нуфузини ошириш

«Made in Samarkand» ташаббуси маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни ягона худудий бренд остида тақдим этишга қаратилган. 2024 йилда тадбиркорлар маблағлари ҳисобидан тайёрланган босма каталог вилоятда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ва корхоналар ҳақида маҳаллий ҳамда хорижий харидорларга тизимлаштирилган ахборот бериш воситасига айланган. Каталог ишлаб чиқариш ва экспорт салоҳиятини намоёни этиш, тўғридан-тўғри бизнес алоқаларини ўрнатиш, савдо миссиялари ва кўرғазмаларда тақдимот материали сифатида фойдаланиш ҳамда кўп тилли электрон платформага йўналтириш вазифаларини бажаради.

Тадбиркорларнинг нуфузини ошириш мақсадида Uz Made дастури доирасида экспортбоп ва импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналар ҳақида профессионал видеоматериаллар тайёрланиб, ижтимоий тармоқларда тарқатилган. Бундай медиа контент маҳсулотни реклама қилиш билан бирга, ишлаб чиқариш маданияти, тадбиркорлик тарихи ва маҳаллий брендлар тўғрисида ижобий жамоатчилик фикрини шакллантиради.

2022 йилдан «SOF EXPO Samarkand» кўрғазмалар марказида қишлоқ хўжалиги, қурилиш материаллари, таълим, электрон савдо ва маҳаллийлаштирилган саноат маҳсулотларига бағишланган кўрғазмалар ўтказиб келинмоқда. Саноатчилар форумлари эса тармоқ муаммоларини муҳокама қилиш ва намунали корхоналарни эътироф этиш платформаси бўлди. 2023 йилда 7 та номинация бўйича 21 та, 2024 йилда 12 та номинация бўйича 36 та, 2025 йилда 4 та номинация бўйича 4 та корхона тақдирланган.

Ижтимоий шериклик ва профессионал ҳамжамиятлар

Кенгашнинг ижтимоий шериклик йўналишидаги йирик ташаббусларидан бири Самарқанд шаҳридаги Сиёбча каналининг 18 километрлик қисми қирғоқларини тартибга келтириш, пиёдалар ва велосипедчилар учун бетон йўлаклар барпо этиш лойиҳасидир. Лойиҳада қатор йирик корхоналар қурилиш, ободонлаштириш, бўяш ва ёритиш ишларида иштирок этган. Мазкур тажриба хусусий сектор ресурсларини шаҳар инфратузилмаси ва жамоат манфаатларига йўналтириш мумкинлигини кўрсатади.

Кенгаш қошида Бухгалтерлар ва аудиторлар клуби, HR-клуб ҳамда Ёшлар қанотининг ташкил этилиши соҳавий муаммоларни доимий муҳокама қилиш имконини берди. Бухгалтерлар форумида миллий ва халқаро ҳисоб стандартлари, рақамлаштириш, 1С дастурларидан фойдаланиш ва дуал таълим масалалари муҳокама қилинган. HR-клуб эса корхоналар, олий ва касбий таълим муассасаларининг кадрларга бўлган эҳтиёжини мувофиқлаштириш, инсон ресурсларини бошқариш бўйича ўқувларни ташкил этишга йўналтирилган.

Ёшлар қаноти корхоналарнинг ижрочи раҳбарлари ва тадбиркорлик авлодининг давомчиларини Кенгаш фаолиятига жалб этишни кўзда тутди. Унинг вазифалари ёш тадбиркорлар ўртасида ҳамкорликни кенгайтириш, худудий бизнес муҳитини яхшилашда уларнинг иштирокини кучайтириш, профессионал ривожланишни қўллаб-қувватлаш ва

малакали консультантларни жалб этишдан иборат.

Фаолият натижаларининг тизимлаштирилган баҳоси

Кенгаш фаолиятининг йўналишлари ва уларнинг тадбиркорлик муҳитига таъсири куйидаги жадвалда умумлаштирилди.

	Йўналиш	Асосий натижа ва аҳамияти
	Тадбиркор–давлат мулоқоти	Муаммоларни бевосита муҳокама қилиш, масъул ва ижро муддатини белгилаш, олдинги топшириқлар ижросини назорат қилиш механизми шакллланган.
	Илмий ишланмалар	Олий таълим муассасалари тадқиқотларини молиялаштириш ва натижаларни амалиётга татбиқ этиш учун бизнес–университет ҳамкорлиги кучайган.
	Ёшлар стартаплари	Ускуна хариди, янги иш ўринлари, маҳсулот ишлаб чиқариш ва савдо шартномаларини шакллантиришга қаратилган лойиҳалар қўллаб-қувватланган.
	Маҳаллий кооперация ва бренд	«Made in Samarkand» каталоги, кўргазмалар, форумлар ва медиа лойиҳалар орқали маҳаллий маҳсулотларни бозорга олиб чиқиш имконияти кенгайган.
	Ижтимоий шериклик	Сиёбча канали каби инфратузилмавий ташаббусларда хусусий сектор ресурслари жамоат манфаатига сафарбар этилган.
	Профessional клублар	Бухгалтерия, аудит, HR ва ёшлар тадбиркорлиги бўйича доимий билим алмашиш ва тармоқлараро ҳамкорлик майдонлари яратилган.

Манба: Тадбиркорлар Жамоатчилиқ Маслаҳат Кенгаши ва «YANGI SAMARQAND» жамоат фонди материаллари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Таҳлил шуни кўрсатадики, Кенгаш фақат мурожаатларни қабул қилувчи орган эмас, балки ҳудудий тадбиркорлик экотизимининг турли иштирокчиларини боғловчи платформа вазифасини бажармоқда. Унинг кучли томонлари — вилоят раҳбарияти билан тўғридан-тўғри мулоқот, тадбиркорларнинг ўз маблағларини жамоавий ташаббусларга йўналтириши, лойиҳаларни корхона ва таълим муассасалари билан боғлаш ҳамда ижтимоий эътироф механизмларидан фойдаланишдир.

Шу билан бирга, натижадорликни баҳолаш ҳозирча кўпроқ ўтказилган тадбирлар, молиялаштирилган лойиҳалар ва ажратилган маблағлар сонига таянади. Мурожаатларни ҳал этиш даражаси, ечимга кетган ўртача вақт, бартараф этилган тизимли тўсиқлар, лойиҳаларда яратилган барқарор иш ўринлари, қўшимча тушум, экспорт ва хусусий инвестициялар каби натижавий кўрсаткичлар мунтазам ҳисоблаб борилса, Кенгашнинг реал таъсири янада аниқ намоён бўлади.

Хулоса ва таклифлар.

Биринчидан, тадбиркорлар мурожаатлари учун ягона рақамли реестр жорий этиш зарур. Реестрда муаммо тоифаси, ҳудуд, масъул ташкилот, қабул қилинган қарор, ижро муддати, ҳолати ва якуний натижа акс эттирилиши лозим. Бу такрорланувчи муаммоларни аниқлаш ва очиқ ҳисобдорликни таъминлаш имконини беради.

Иккинчидан, Кенгаш фаолиятининг асосий самарадорлик кўрсаткичларини белгилаш мақсадга мувофиқ. Улар қаторига мурожаатларнинг белгиланган муддатда ҳал этилиш улуши, бартараф этилган тизимли тўсиқлар сони, лойиҳаларга жалб қилинган хусусий маблағ, яратилган иш ўринлари, қўллаб-қувватланган стартапларнинг яшовчанлик даражаси, янги маҳсулот ва экспорт шартномалари киритилиши мумкин.

Учинчидан, молиялаштирилаётган илмий ишланма ва стартаплар учун ягона танлов мезонлари — муаммонинг долзарблиги, инновационлик, бозор салоҳияти, жамоа

компетенцияси, молиявий асосланганлик, иш ўрни яратиш ва масштаблаш имкониятини жорий этиш керак. Молиялаштиришдан кейин 6, 12 ва 24 ойлик мониторинг лойиҳаларнинг узоқ муддатли натижаларини кўрсатади.

Тўртинчидан, туман кенгашлари учун намунавий регламент, котибият функциялари ва ягона ҳисобот шаклини ишлаб чиқиш зарур. Туман даражасида ҳал қилинмаган масалаларни вилоят Кенгашига автоматик эскалация қилиш тартиби белгиланса, ҳудудий тизимнинг узвийлиги таъминланади.

Бешинчидан, профессионал клублар фаолиятини йиллик компетенциялар дастури билан боғлаш лозим. Бухгалтерия, HR, экспорт, маркетинг, рақамлаштириш ва ишлаб чиқариш самарадорлиги бўйича ўқув модуллари корхоналар эҳтиёжи асосида шакллантирилиши, натижа эса иштирокчиларнинг иш жойидаги ўзгаришлар орқали баҳоланиши керак.

Самарқанд вилояти Тадбиркорлар Жамоатчилиқ Маслаҳат Кенгаши тажрибаси тадбиркорлар, давлат органлари, таълим муассасалари ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорликни институционал асосда йўлга қўйиш мумкинлигини кўрсатади. Кенгашнинг сайёр йиғилишлари тадбиркорлик муаммоларини бевосита муҳокама қилиш ва топшириқлар ижросини назорат қилишга, жамоат фонди эса илмий ишланмалар, стартаплар ва ижтимоий лойиҳаларни молиялаштиришга хизмат қилмоқда.

«Made in Samarkand» каталоги, кўргазмалар, форумлар, медиа лойиҳалар ва профессионал клублар Кенгаш фаолиятини оддий мурожаатлар механизми доирасидан чиқариб, ҳудудий тадбиркорлик экотизимини ривожлантириш даражасига олиб чиққан. Кейинги босқичда рақамли мониторинг, аниқ KPIлар, лойиҳаларнинг иқтисодий ва ижтимоий таъсирини баҳолаш ҳамда туман кенгашларини ягона стандарт асосида фаоллаштириш устувор вазифа бўлиши лозим.

Шундай қилиб, мазкур модель бошқа ҳудудларда ҳам жорий этилиши мумкин, бироқ уни кўчиришда ҳудуднинг иқтисодий ихтисослашуви, тадбиркорлар таркиби, давлат органларининг ижро интизоми ва жамоат молиялаштириши имкониятлари ҳисобга олиниши зарур.

Н.Ибрагимов Роль общественного консультативного совета в улучшении предпринимательской среды в Самаркандской области	N.Ibragimov The role of the public advisory council in improving the business environment in the Samarkand region
Аннотация. В статье проанализирована деятельность Общественного консультативного совета предпринимателей как институциональной формы общественно-государственного взаимодействия, направленного на улучшение деловой среды Самаркандской области. Систематизированы механизмы рассмотрения обращений предпринимателей, финансирования научных разработок и молодежных стартапов, поддержки местных производителей, развития регионального бренда и создания профессиональных клубов. Обосновано, что Совет выполняет функцию координационной платформы между бизнесом, органами власти, образовательными учреждениями и общественными организациями. Предложены меры по цифровому мониторингу обращений, стандартизации работы районных советов и оценке экономического и социального эффекта проектов. Ключевые слова: предпринимательская среда, общественный консультативный совет, государственно-частный диалог, региональное развитие, стартап, инновации, местная кооперация, Самаркандская область.	Abstract. The article examines the Public Advisory Council of Entrepreneurs as an institutional mechanism of public–government cooperation aimed at improving the business environment in the Samarkand region. It systematizes the Council’s practices in handling entrepreneurs’ concerns, financing research and youth start-ups, supporting local producers, developing a regional brand, and establishing professional clubs. The Council is shown to function as a coordination platform linking businesses, public authorities, educational institutions, and civil society organizations. Recommendations include digital monitoring of appeals, standardized procedures for district councils, and systematic assessment of the economic and social impact of supported projects. Keywords: business environment, public advisory council, public–private dialogue, regional development, start-up, innovation, local cooperation, Samarkand region.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Самарқанд вилояти Тадбиркорлар Жамоатчилиги Маслаҳат Кенгаши йиғилишлари материаллари. 2021–2026 йиллар.
2. «YANGISAMARQAND» ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга кўмаклашувчи жамоат фондининг лойиҳалар бўйича маълумотлари. 2021–2026 йиллар.
3. Самарқанд вилоятида молиялаштирилган илмий ишланмалар ва ёшлар стартаплари бўйича ахборот материаллари. 2023–2026 йиллар.
4. «MadeinSamarkand» маҳсулотлар каталоги. Самарқанд, 2024.
5. MadeinSamarkand электрон платформаси. URL: <https://madeinsam.uz> (мурожаат санаси: 14.08.2026).
6. Самарқанд вилояти Саноатчилар форумлари, Бухгалтерлар ва аудиторлар форуми ҳамда профессионал клублар фаолиятига оид материаллар. 2023–2026 йиллар.

Soxibjon Nodirbek o‘g‘li Jo‘raev – ATB “Kapital bank” Namangan filiali Kichik biznesni kreditlash bo‘limi yetakchi mutaxassisi

**KICHIK BIZNESNI KREDITLASHDA SUN‘IY INTELLEKT
TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI**

Annotatsiya. Tadqiqotda mashinali o‘qitish (Machine Learning), katta ma’lumotlar (Big Data) tahlili va intellektual skoring tizimlarining kichik biznesni moliyalashtirishdagi imkoniyatlari baholangan. Shuningdek, O‘zbekiston tijorat banklarida sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning mavjud muammolari tahlil qilinib, kreditlash jarayonini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari banklarda kredit tavakkalchiligini kamaytirish, kredit ajratish tezkorligini oshirish hamda kichik biznes sub‘ektlarining moliyaviy resurslarga yetish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, bank krediti, sun‘iy intellekt, mashinali o‘qitish, kredit skoringi, kredit tavakkalchiligi, raqamli bank.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlari jadal rivojlanib bora-yotgan hozirgi sharoitda moliya bozori ishtirokchilari, ayniqsa banklar tomonidan sun‘iy intellekt (Artificial Intelligence – AI) texnologiyalarini joriy etish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda kichik biznes subyektlarini moliyalashtirish iqtisodiy o‘shish, aholi bandligini ta’minlash, innovatsion faollikni rag‘batlantirish hamda hududlarning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Biroq an’anaviy kreditlash amaliyotida qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligini baholashning yuqori xarajatligi, ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish uchun katta vaqt talab qilinishi, inson omili bilan bog‘liq sub‘ektiv qarorlar hamda kredit tavakkalchiligining yuqoriligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Shu bois O‘zbekistonda bank tizimini raqamlashtirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tijorat banklarida raqamli xizmatlar ko‘lamini kengaytirish, masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish, avtomatlashtirilgan kredit skoring (baholash) tizimlarini joriy qilish bo‘yicha muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq sun‘iy intellekt asosida qaror qabul qilish tizimlarini keng qo‘llash uchun ma’lumotlar sifatini yaxshilash, huquqiy bazani takomillashtirish, axborot xavfsizligini ta’minlash hamda mutaxassislar salohiyatini oshirish kabi vazifalar dolzarbligicha qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sun‘iy intellekt texnologiyalarining bank-moliya tizimida qo‘llanilishi so‘nggi o‘n yillikda iqtisodiy tadqiqotlarning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, bank kreditlash jarayonlarini raqamlashtirish, kredit tavakkalchiligini baholash hamda mijozlarning kreditga layoqatliligini aniqlashda sun‘iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi bo‘yicha keng ko‘lamli tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, S.Lessman va boshqalar 41 ta kredit skoringi modelini qiyosiy tahlil qilib, mashinali o‘qitish algoritmlari an’anaviy statistik modellarga nisbatan yuqori prognoz aniqligini ta’minlashini asoslab bergan [1]. T.Bellotti va J.Krukler esa kredit skoringda Support Vector Machine (Tayanch vektorlar mashinasi) va Logistic Regression (Logistik regressiya) modellarini

solishtirib, mashinali o'qitish modellari defolt ehtimolini baholashda samaraliroq ekanligini ko'rsatgan [2]. Mazkur yondashuvlar sun'iy intellekt texnologiyalarining kreditlash samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi.

So'nggi yillarda kredit skoringida mashinali o'qitish algoritmlaridan foydalanishga bag'ishlangan tadqiqotlar yanada kengaydi. J.Jagtiani Gradient Boosting (Gradientli kuchaytirish), Random Forest (Tasodifiy o'rmon) va XGBoost (Ekstremal gradientli kuchaytirish) algoritmlari kredit xavfini baholashda yuqori aniqlikka erishishini qayd etgan [3]. L.Demajo tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda Explainable Artificial Intelligence (Izohlanuvchi sun'iy intellekt) yondashuvlari kredit qarorlarining shaffofligini ta'minlashi va bank nazorati organlari uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslangan [4]. Shu bilan birga, P.Betsek va T.Burjikovskilar sun'iy intellekt modellarining interpretatsiya qilinishi bank tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etishning muhim sharti ekanligini ta'kidlaydilar [5]. Ushbu tadqiqotlar kredit skoringida aniqlik bilan bir qatorda algoritmlarning tushunarligi ham muhim ekanligini ko'rsatadi.

Xalqaro moliya institutlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish kichik biznes subyektlarini kreditlash imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishi ta'kidlangan. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) hisobotida Big Data (Katta ma'lumotlar) texnologiyalari kredit berish jarayonida operatsiya xarajatlarini kamaytirishi, qaror qabul qilish tezligini oshirishi va moliyaviy inklyuziyani (teng foydalanish imkoniyati) kengaytirishi qayd etilgan [6]. Xalqaro hisob-kitoblar banki (Bank for International Settlements – BIS) hisobotida sun'iy intellekt modellarining shaffofligi va izohlanuvchanligini ta'minlash bank tizimi barqarorligining muhim sharti sifatida baholangan [7]. Jahon banki (World Bank) ekspertlari bank ma'lumotlari maxfiyligi, kiberxavfsizlik va algoritmik diskriminatsiya xavflarini kamaytirish uchun sun'iy intellektni tartibga soluvchi institutsional mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydilar [8]. Bu esa sun'iy intellekt texnologiyalarini bank tizimiga joriy etishda texnik omillar bilan bir qatorda huquqiy va institutsional muhit ham hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda bank tizimini raqamlashtirish, finteks xizmatlarini rivojlantirish va raqamli iqtisodiyotni shakllantirish bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, M.Abdurahmonova raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida tijorat banklari transformatsiyasi masalalarini tahlil qilib, masofaviy bank xizmatlari, mobil banking, raqamli infratuzilma va bank biznes-jarayonlarini avtomatlashtirish raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omillari ekanligini asoslagan [9]. X.Zunnunova o'z tadqiqotida raqamli banklarning rivojlanish bosqichlari, raqamli va an'anaviy banklar o'rtasidagi farqlar hamda neobank, challenger bank va nobank modellarining xususiyatlarini tahlil qilib, raqamli banklarning 24/7 xizmat ko'rsatish, xarajatlarni qisqartirish va ko'p kanalli xizmatlarni tashkil etishdagi ustunliklarini ochib bergan [10].

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda sun'iy intellekt texnologiyalarining kredit skoringi samaradorligini oshirish, kredit xavfini baholash aniqligini kuchaytirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish imkoniyatlari yetarlicha o'rganilgan. Biroq mazkur yondashuvlarni O'zbekiston tijorat banklari amaliyotiga moslashtirish, mahalliy ma'lumotlar bazasi asosida intellektual kredit skoring modelini ishlab chiqish hamda uning iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari ilmiy jihatdan yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimli tahlil, mantiqiy umumlashtirish, induksiya va deduksiya, grafik interpretatsiya hamda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Ushbu metodologik yondashuvlar sun'iy intellekt texnologiyalarining kichik biznesni kreditlash jarayoniga ta'sirini har tomonlama baholash, intellektual kredit skoring tizimlarining iqtisodiy samaradorligini aniqlash hamda O'zbekiston tijorat banklari uchun amaliy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy kredit baholash tizimlari asosan moliyaviy hisobotlar, garov ta'minoti va kredit tarixiga asoslangan bo'lib, ular ko'p vaqt talab qiladi hamda kichik biznes subyektlarining haqiqiy to'lov qobiliyatini to'liq aks ettirmaydi. Bu esa ayniqsa yangi tashkil etilgan yoki rasmiy kredit tarixi shakllanmagan tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish esa kredit jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Machine Learning algoritmlari an’anaviy moliyaviy ko’rsatkichlar bilan bir qatorda bank tranzaksiyalari, onlayn savdo operatsiyalari, soliq to’lovlari, bank kartalari orqali amalga oshirilgan terminal ma’lumotlari, elektron tijorat platformalari va boshqa Big Data manbalari asosida qarz oluvchining kredit qobiliyatini aniq baholash imkonini beradi.

Jahon amaliyoti tahlili shuni ko’rsatadiki, sun’iy intellekt asosidagi kredit scoring tizimlarini joriy etgan banklarda kredit arizalarini ko’rib chiqish muddati bir necha kundan bir necha daqiqagacha qisqargan. Shu bilan birga inson omili ta’siri kamayib, qaror qabul qilish jarayoni yanada shaffof va obyektiv tus olgan [11].

Avvalo, Machine Learning texnologiyasi kredit scoringida eng muhim instrumentlardan biri hisoblanadi. U an’anaviy scoring modellaridan farqli ravishda millionlab tarixiy kredit ma’lumotlari, tranzaksiyalar, to’lov intizomi, biznes aylanmasi va boshqa omillarni bir vaqtning o’zida tahlil qiladi. Natijada qarz oluvchining defolt ehtimoli yuqori aniqlik bilan prognoz qilinadi. Bu esa banklarga kredit risklarini samarali boshqarish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish hamda kredit portfelining sifatini yaxshilash imkonini beradi. Ikkinchi muhim texnologiya — Big Data Analytics hisoblanadi. Kichik biznes subyektlari haqidagi an’anaviy moliyaviy hisobotlar bilan bir qatorda terminal operatsiyalari, onlayn to’lovlar, soliq hisobotlari, elektron tijorat platformalari, ijtimoiy tarmoqlardagi biznes faolligi va boshqa raqamli ma’lumotlar tahlil qilinadi. Bu ma’lumotlarni kompleks tahlil qilish natijasida mijozning haqiqiy moliyaviy holati aniqroq baholanadi va kredit scoring modelining ishonchliligi ortadi. Natural Language Processing texnologiyasi kredit jarayonidagi matnli hujjatlarni avtomatik qayta ishlash imkoniyatini beradi. Masalan, moliyaviy hisobotlar, biznes-rejalar, soliq deklaratsiyalari, shartnomalar va boshqa hujjatlar inson ishtirokisiz tahlil qilinib, zarur ma’lumotlar avtomatik ravishda ajratib olinadi. Bu kredit arizalarini ko’rib chiqish muddatini bir necha kundan bir necha soat, ayrim hollarda esa bir necha daqiqagacha qisqartirish imkonini yaratadi. Kreditlash jarayonida xavfsizlikni ta’minlashda Computer Vision texnologiyasi muhim ahamiyatga ega. U shaxsni biometrik identifikatsiya qilish, pasport, ID-karta, litsenziya va boshqa rasmiy hujjatlarning haqiqiyligini avtomatik tekshirish imkonini beradi. Bu texnologiya qalbaki hujjatlardan foydalanish holatlarini kamaytiradi hamda kredit firibgarligining oldini olishga xizmat qiladi. So’nggi yillarda bank amaliyotida keng tarqalayotgan Generative AI esa kredit jarayonida intellektual yordamchi vazifasini bajaradi. U kredit mahsulotlari bo’yicha mijozlarga shaxsiylashtirilgan tavsiyalar berish, kredit hisobotlarini avtomatik shakllantirish, tavakkalchilik bo’yicha analitik ma’lumotlar tayyorlash va bank xodimlarining kundalik ish yuklamasini kamaytirish imkoniyatini beradi. Bu esa xizmat ko’rsatish sifati va mijozlar qoniqish darajasining oshishiga olib keladi (1-jadval).

1-jadval

Sun’iy intellekt texnologiyalarining kreditlash jarayoniga ta’siri[12]

AI texnologiyasi	Qo’llanish sohasi	Erishilgan natija
Machine Learning	Kredit scoringi	Defolt xavfini aniqroq baholash
Big Data Analytics	Mijoz ma’lumotlarini tahlil qilish	Scoring aniqligini oshirish
Natural Language Processing	Hujjatlarni avtomatik tahlil qilish	Kredit ko’rib chiqish muddatini qisqartirish
Computer Vision	Hujjatlarni identifikatsiya qilish	Firibgarlikni kamaytirish
Generative AI	Kredit bo’yicha maslahat va avtomatik hisobotlar	Xizmat ko’rsatish sifatini oshirish

Yuqoridagi sun’iy intellekt texnologiyalar bir-birini to’ldiruvchi xususiyatga ega bo’lib, ularning integratsiyalashgan holda qo’llanilishi kreditlash jarayonining raqamli transformatsiyasini ta’minlaydi. Natijada kredit qarorlarini qabul qilish tezligi oshadi, risklarni baholash aniqligi yaxshilanadi, operatsion xarajatlar qisqaradi, firibgarlik holatlari kamayadi hamda kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari kengayadi.

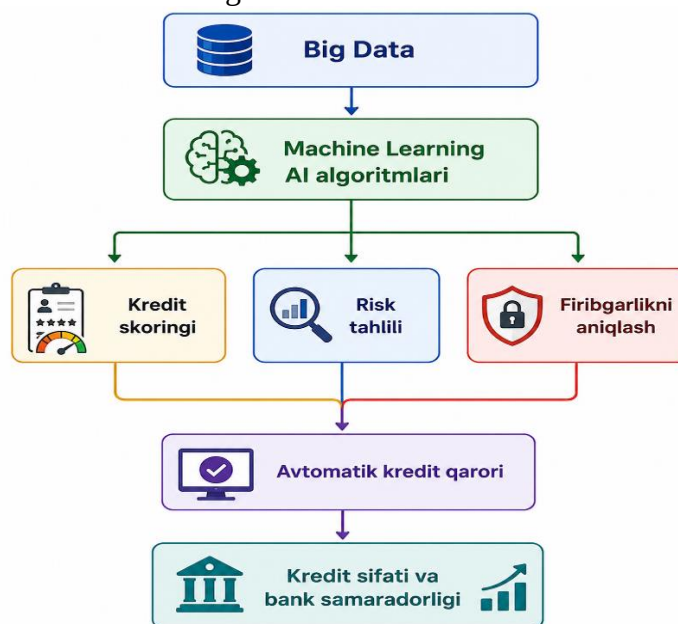
O’zbekiston bank tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etishga to’sqinlik qilayotgan bir qator omillar ham mavjud: raqamli ma’lumotlar bazasining yetarlicha integratsiyalashmaganligi; ma’lumotlar sifati va standartlashtirish darajasining pastligi; sun’iy

intellekt sohasida yuqori malakali mutaxassislar yetishmasligi; algoritmning huquqiy tartibga solinishi yetarli emasligi; kiberxavfsizlik va shaxsiy ma’lumotlarni muhofaza qilish talablarining kuchayib borishi.

Albatta raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi, bank infratuzilmasining takomillashishi hamda ochiq ma’lumotlar ekotizimining kengayishi kelgusi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarini kichik biznesni kreditlash jarayoniga keng joriy etish uchun mustahkam asos yaratadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalari uchta asosiy funksional yo’nalishda ishlaydi. Birinchi yo’nalish – kredit skoringi. Bu jarayonda tadbirkorning moliyaviy barqarorligi, daromadlari, pul oqimlari, kredit tarixi va biznes aylanmasi baholanadi. Intellektual skoring tizimi an’anaviy reyting modellariga nisbatan kredit risklarini aniqroq prognoz qilish imkonini beradi. Natijada kredit berish yoki rad etish qarorlari obyektiv mezonlar asosida qabul qilinadi. Ikkinchi yo’nalish – risk tahlili. Bu bosqichda sun’iy intellekt algoritmlari kredit qaytarilmasligi ehtimoli, iqtisodiy o’zgarishlar ta’siri, tarmoq risklari, bozor konjunkturasini va mijozning moliyaviy holatidagi o’zgarishlarni majmualari baholaydi. Risklarni erta aniqlash banklarga kredit portfelini samarali boshqarish va muammoli kreditlar ulushini qisqartirish imkonini yaratadi. Uchinchi yo’nalish – firibgarlikni aniqlash. Bu jarayonda sun’iy intellekt algoritmlari shubhali tranzaksiyalar, qalbaki hujjatlar, g’ayritabiiy moliyaviy operatsiyalar va kredit firibgarligiga oid ehtimoliy holatlarni avtomatik ravishda aniqlaydi. Neyron tarmoqlar va anomalialarni aniqlash algoritmlari inson nazoratisiz ham yuqori samara bilan ishlaydi (1-rasm).

Mazkur uchta yo’nalish natijalari yagona axborot tizimida integratsiya qilinib, avtomatik kredit qarori shakllantiriladi. Bu jarayon inson ishtirokini minimallashtirib, kredit arizalarini ko’rib chiqish muddatini bir necha kundan bir necha daqiqagacha qisqartirish imkonini beradi. Shu bilan birga, qaror qabul qilish jarayonida subyektiv yondashuvlar kamayadi hamda kredit ajratish shaffofligi ta’minlanadi. Modelning yakuniy bosqichida avtomatik qaror qabul qilish natijasida kredit sifati va bank samaradorligi oshadi.

1-rasm. Sun’iy intellekt texnologiyalarini kichik biznesni kreditlash jarayoniga ta’sirining kontseptual modeli¹

Sun’iy intellekt asosidagi intellektual skoring modellari qarz oluvchining moliyaviy holatini doimiy ravishda qayta baholash imkoniyatiga ega. Bu esa banklarga muammoli kreditlar ulushini pasaytirish hamda kredit portfelini samarali boshqarish imkonini beradi. Ayniqsa, mashinali o’qitish algoritmlari kredit risklarini baholash aniqligini oshirish orqali muammoli kreditlar hajmini kamaytirishga xizmat qiladi.

Tahlil natijalariga ko’ra, sun’iy intellekt texnologiyalari kreditlash jarayonining barcha

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

bosqichlarida yuqori samaradorlikni ta'minlab, banklar faoliyatining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarini kreditlash jarayoniga joriy etish nafaqat banklarning ichki operatsion samaradorligini oshirishini, balki kredit risklarini kamaytirish, kredit portfeli sifatini yaxshilash, xizmat ko'rsatish tezligini oshirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishga ham xizmat qilishini ko'rsatadi. Bu esa O'zbekiston tijorat banklarida raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish va kichik biznesni moliyalashtirish samaradorligini oshirish uchun sun'iy intellekt texnologiyalarini keng qo'llash maqsadga muvofiq ekanligini tasdiqlaydi (2-jadval).

2-jadval

Kichik biznesni kreditlashda sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligi¹

Ko'rsatkich	An'anaviy tizim	AI asosidagi tizim
Kredit arizasini ko'rib chiqish vaqti	3-7 kun	5-30 daqiqa
Riskni baholash aniqligi	70-80 foiz	90-96 foiz
Inson omili ta'siri	Yuqori	Past
Operatsion xarajatlar	Yuqori	20-40 foizgacha kamayadi
Kredit portfeli sifati	O'rtacha	Yuqori
Mijozlarga xizmat ko'rsatish tezligi	O'rtacha	Yuqori

Shu bois, O'zbekiston tijorat banklarida sun'iy intellekt texnologiyalarini kompleks joriy etish nafaqat kreditlash samaradorligini oshirish, balki raqamli bank xizmatlarining raqobatbardoshligini kuchaytirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning muhim omillaridan biri sifatida baholanadi.

Xulosa va takliflar. An'anaviy kredit baholash tizimlari asosan moliyaviy hisobotlar, garov ta'minoti va kredit tarixi kabi cheklangan ma'lumotlarga asoslangan bo'lsa, AI texnologiyalari Big Data, Machine Learning, Natural Language Processing, Computer Vision va Generative AI kabi zamonaviy yechimlar orqali qarz oluvchilarning moliyaviy holatini kompleks baholash imkonini yaratadi. Biroq tahlillar O'zbekiston bank tizimida sun'iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etishga to'sqinlik qilayotgan bir qator muammolar mavjudligini ham ko'rsatdi. Shu bois, tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- tijorat banklarida sun'iy intellekt asosidagi intellektual kredit scoring tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq. Bu kredit qarorlarining tezligi va aniqligini oshirish hamda muammoli kreditlar ulushini qisqartirish imkonini beradi.
- banklar, soliq organlari, kredit byurolari va davlat axborot tizimlari ma'lumotlarini integratsiya qiluvchi yagona raqamli ma'lumotlar platformasini shakllantirish zarur. Bu Big Data texnologiyalaridan samarali foydalanish va kredit scoringi sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.
- Explainable Artificial Intelligence tamoyillarini joriy etish orqali sun'iy intellekt algoritmlarining izohlanuvchanligi va shaffofligini ta'minlash lozim. Bu bank mijozlari ishonchini oshirish va reguliator talablariga muvofiqlikni kuchaytiradi.
- sun'iy intellektidan foydalanishga oid huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish, sun'iy intellekt asosida qabul qilingan qarorlar uchun javobgarlik, ma'lumotlardan foydalanish tartibi va algoritmik adolat mezonlarini belgilash maqsadga muvofiq.
- bank sohasi uchun sun'iy intellekt bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish zarur. Bu raqamli transformatsiya jarayonlarining samaradorligini oshiradi.
- kiberxavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish tizimlarini kuchaytirish, sun'iy intellekt platformalarida xalqaro axborot xavfsizligi standartlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, sun'iy intellekt texnologiyalarini kichik biznesni kreditlash jarayoniga keng joriy etish O'zbekiston bank tizimining raqamli transformatsiyasini jadallashtirish, kredit risklarini samarali boshqarish, bank xizmatlari sifatini oshirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Kelgusida mahalliy ma'lumotlar

¹Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

bazasi asosida intellektual kredit skoring modellarini ishlab chiqish, ularning iqtisodiy samaradorligini ekonometrik usullar orqali baholash hamda sun’iy intellekt texnologiyalarining bank tizimi barqarorligiga ta’sirini chuqur o’rganish ilmiy tadqiqotlarning istiqbolli yo’nalishlari sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Lessmann S., Baesens B., Seow H., Thomas L. Benchmarking state-of-the-art classification algorithms for credit scoring// European Journal of Operational Research. – 2015, Vol. 247(1). – pp. 124–136.
2. Bellotti T., Crook J. Support Vector Machines for Credit Scoring// Expert Systems with Applications. – 2009, Vol. 36(2). – pp. 3302–3308.
3. Jagtiani J., Lemieux C. The Roles of Alternative Data and Machine Learning in Fintech Lending// Financial Management. – 2019, Vol. 6. – pp. 251-256.
4. Demajo L., Vella V., Dingli A. Explainable AI for Credit Scoring. – 2020, Vol. 24. – pp. 143-147.
5. Biecek P., Burzykowski T. Explanatory Model Analysis. – CRC Press, 2021. – pp. 52-56.
6. OECD Business and Finance Outlook 2021: AI in Business and Finance. – Paris: OECD Publishing, 2021. – pp. 47-49.
7. Bank for International Settlements (BIS). Artificial Intelligence and Machine Learning in Central Banking. – Basel, 2020. – pp 22-26.
8. World Bank. Digital Finance and SME Development. – Washington DC, 2022. – pp. 36-37.
9. Абдурахманова М. Трансформация коммерческих банков в условиях развития цифровых технологий// Ж. Iqtisodiy taraqqiyotvatahlil. - № 3, 2024. – Б. 210-215.
<https://inlibrary.uz/index.php/eitt/article/view/45155/45485>
10. Zunnunova X.M. Tijorat banklariniraqamlashtirish istiqbollari// Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. – B. 312-316.
<https://inlibrary.uz/index.php/dev-national-economy/article/view/58633/58616>
11. Gambacorta L., Sabatini F., Schiaffi S. Artificial Intelligence and Relationship Lending// BIS Working Papers. – № 1244, 2025. – pp. 6-7.
<https://www.bis.org/publ/work1244.pdf>
12. Ayari H., Guetari R., Kraïem N. Machine Learning Powered Financial Credit Scoring: A Systematic Literature Review// Artificial Intelligence Review. - № 59, 2026.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10462-025-11416-2>

С.Жураев Перспективы использования технологий искусственного интеллекта в кредитовании малого бизнеса	S.Juraev Prospects for the application of artificial intelligence technologies in small business lending
Аннотация. В исследовании рассмотрены возможности использования методов машинного обучения (Machine Learning), анализа больших данных (Big Data) и интеллектуальных скоринговых моделей при финансировании малого бизнеса. Кроме того, проанализированы существующие проблемы внедрения технологий искусственного интеллекта в коммерческих банках Узбекистана и предложены практические рекомендации по совершенствованию процесса кредитования. Полученные результаты могут способствовать снижению кредитных рисков, повышению оперативности принятия решений и расширению доступа субъектов малого бизнеса к банковскому финансированию. Ключевые слова: малый бизнес, банковский кредит, искусственный интеллект, машинное обучение, кредитный скоринг, кредитный риск, цифровой банк.	Abstract. The study evaluates the potential of Machine Learning algorithms, Big Data analytics, and intelligent credit scoring models to improve the financing of small businesses. It also analyzes the current challenges of implementing AI technologies in the commercial banking sector of Uzbekistan and proposes practical recommendations for enhancing lending processes. The findings indicate that AI-based lending systems can reduce credit risks, improve the efficiency and speed of credit decisions, and expand access to financial resources for small businesses, thereby contributing to the sustainable development of the banking sector and the national economy. Keywords: small business, bank lending, artificial intelligence, machine learning, credit scoring, credit risk, digital banking.

Shohina Xujmaxmatovna Pirova– Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti stajyor assistenti

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA MEHNAT XAVFSIZLIGI VA XODIMLAR FAROVONLIGINI TA'MINLASH

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt yordamida mehnat xavfsizligini ta'minlash va xodimlar farovonligini oshirish imkoniyatlari tadqiq etilgan. Sun'iy intellekt mehnat jarayonlaridagi xavflarni oldindan aniqlash, baxtsiz hodisalarni bashorat qilish, ish yuklamasini maqbullashtirish, mehnat sharoitlarini yaxshilash hamda xodimlarning jismoniy va ruhiy farovonligini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Maqolada xavflarni oldindan bashorat qilish, xavfsizlikni kuzatish, mehnat ergonomikasi, xodimlar farovonligi va sun'iy intellektdan foydalanish natijasida yuzaga keladigan yangi xavflar tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida mehnat xavfsizligi va xodimlar farovonligini ta'minlashda inson manfaatlari va inson nazoratiga asoslangan yondashuv taklif etilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mehnat xavfsizligi, xodimlar farovonligi, mehnat sharoitlari, xavflarni bashorat qilish, xavfsizlikni kuzatish, mehnat ergonomikasi, mehnat muhofazasi, inson nazorati.

Kirish. Bugungi kunda sun'iy intellekt ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish bilan birga, mehnat xavfsizligi va xodimlar farovonligini ta'minlashning muhim vositasiga aylanmoqda. An'anaviy yondashuvda baxtsiz hodisa sodir bo'lgandan keyin uning sabablari o'rganilsa, sun'iy intellekt mavjud ma'lumotlarni tahlil qilish orqali xavfli holatlarni oldindan aniqlash va bashorat qilish imkonini beradi.

Ishlab chiqarishdagi uskunalarning texnik holati, ish muhitining ko'rsatkichlari, xodimlarning mehnat faoliyati va avvalgi baxtsiz hodisalar haqidagi ma'lumotlarni birgalikda tahlil qilish orqali xavfli vaziyatlarning yuzaga kelish ehtimoli aniqlanadi. Natijada xodimlarni oldindan ogohlantirish va zarur choralarni ko'rish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, sun'iy intellektdan noto'g'ri foydalanish xodimlarni haddan tashqari kuzatish, shaxsiy ma'lumotlardan noo'rin foydalanish, ruhiy zo'riqish va adolatsiz baholash kabi yangi xavflarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli mehnat xavfsizligini xodimning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonligi bilan birgalikda ko'rib chiqish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Muradov S.H. (2025) tadqiqotida mehnatni muhofaza qilishda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish, xususan, xavflarni oldindan bashoratlash va baxtsiz hodisalarning oldini olish imkoniyatlari yoritilgan. Sulxonov D.A., Abduaxatov M.O' va Toshtemirov U.T. (2026) esa sun'iy intellekt va videokuzatuv texnologiyalari asosida mehnat xavfsizligini ta'minlash masalalarini tadqiq etgan. Shuningdek, 2024-yildagi “Mehnat xavfsizligini tizimli boshqarishda sun'iy intellektni qo'llash” maqolasida xavflarni oldindan prognozlash va xavfsizlikni real vaqt rejimida nazorat qilish imkoniyatlari ko'rsatilgan. Mazkur tadqiqotlar sun'iy intellektning mehnat xavfsizligini oshirishdagi imkoniyatlarini tasdiqlaydi. Biroq xodimlar farovonligi, mehnat ergonomikasi va inson nazoratini xavfsizlik bilan birgalikda o'rganish masalasi yetarlicha yoritilmagan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning katta qismi sun'iy intellektning alohida texnik imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan. Mehnat xavfsizligi va xodimlar farovonligini yagona boshqaruv tizimi sifatida kompleks ko'rib chiqish esa yanada chuqur tadqiq etishni talab qiladi. Mazkur maqolada aynan ushbu masalaga e'tibor qaratilib, xavfsizlik, farovonlik va inson nazoratini birlashtiruvchi yondashuv taklif etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni o'rganish, tizimli va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Sun'iy intellektning mehnat xavfsizligi va xodimlar farovonligiga ta'siri hamda uning imkoniyatlari va ehtimoliy xavflari tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida mehnat xavfsizligi va xodimlar farovonligini ta'minlashga qaratilgan takliflar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar:

1. Xavflarni oldindan aniqlash va bashorat qilish. Sun'iy intellektning mehnat xavfsizligidagi asosiy afzalligi xavflarni hodisa sodir bo'lgandan keyin emas, oldindan aniqlash imkoniyatidir. Uskunalarining texnik holati, ish vaqti, yuklanish darajasi, harorat, shovqin, tebranish va avvalgi hodisalar haqidagi ma'lumotlar tahlil qilinib, xavf darajasi baholanadi. Jarayonni quyidagicha ifodalash mumkin:

Ma'lumot → xavfni aniqlash → bashorat qilish → ogohlantirish → oldini olish chorasini.

Bunday yondashuv ayniqsa qurilish, energetika, transport, tog‘-kon, neft-gaz, kimyo va og‘ir sanoat kabi xavfi yuqori sohalarda muhim ahamiyatga ega.

2. Xavfsizlikni kuzatish va mehnat ergonomikasi. Sun‘iy intellekt asosida ishlaydigan kameralar yordamida xodimlarning himoya kiyimlaridan foydalanishi, xavfli hududga kirishi, uskunalaridan noto‘g‘ri foydalanishi va xavfsizlik talablariga rioya qilishi kuzatilishi mumkin. Xavfli holat aniqlanganda xodimga yoki mas‘ul shaxsga o‘z vaqtida ogohlantirish beriladi.

Bundan tashqari, sun‘iy intellekt xodimning ish holati va harakatlarini tahlil qilib, noto‘g‘ri tana holati, ortiqcha jismoniy yuklama, takroriy harakatlar va ish joyining noqulay tashkil etilishi kabi ergonomik xavflarni aniqlashga yordam beradi. Bu esa kasbiy jarohatlarning oldini olish va ish sharoitlarini yaxshilash imkonini beradi.

3. Xodimlar farovonligini ta‘minlash. Mehnat xavfsizligi xodimning faqat jarohatlanishdan himoyalaniishini emas, balki uning sog‘lom va qulay sharoitda ishlashini ham nazarda tutadi. Sun‘iy intellekt yordamida ish yuklamasini muvozanatlashtirish, dam olish vaqtlarini oqilona belgilash, ortiqcha yuklamani aniqlash va ish sharoitlarini xodim ehtiyojlariga moslashtirish mumkin.

Shuningdek, xodimlarning ruhiy zo‘riqishi, ish hajmining haddan tashqari oshishi va mehnatdan qoniqish darajasi bilan bog‘liq ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali farovonlikni oshirishga qaratilgan choralarni ishlab chiqish mumkin.

1. Sun‘iy intellekt asosida yaratilgan.

4. Sun‘iy intellektdan foydalanishdagi yangi xavflar. Sun‘iy intellekt xavfsizlikni oshirish bilan birga, yangi xavflarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Xodimlarning doimiy kuzatilishi ruhiy bosimni kuchaytirishi, shaxsiy ma‘lumotlarning himoyasiga tahdid tug‘dirishi, texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish ruhiy zo‘riqishga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, noto‘g‘ri ma‘lumotlar asosida ishlaydigan tizim xodimlarni adolatsiz baholashi ehtimoli mavjud. Shuning uchun sun‘iy intellekt tavsiyalari yakuniy qaror o‘rnini bosmasligi, muhim masalalarda inson nazorati saqlanishi lozim.

5. Mehnat xavfsizligi va farovonligini boshqarishning yagona yondashuvi. Tashkilotlarda sun‘iy intellektdan foydalanish quyidagi ketma-ketlik asosida tashkil etilishi maqsadga muvofiq:

Ma‘lumotlarni yig‘ish → tahlil qilish → xavfni bashorat qilish → oldini olish choralari belgilash → inson nazorati → natijalarni baholash.

Bunday yondashuv mehnat xavfsizligini alohida nazorat vazifasidan xodimlar farovonligini ham qamrab oluvchi yagona boshqaruv tizimiga aylantiradi. O‘zbekiston tashkilotlarida ushbu yondashuvni joriy etishda mehnat xavfsizligi bo‘yicha raqamli ma’lumotlar bazasini yaratish, xavflarni oldindan bashorat qilish, aqlli videokuzatuvdan foydalanish, ish joylarining ergonomik holatini baholash, xodimlarning ish yuklamasini oqilona taqsimlash va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt mehnat xavfsizligini ta’minlash va xodimlar farovonligini oshirishda samarali vosita bo‘la oladi. Xavflarni oldindan aniqlash, ish jarayonlarini kuzatish, mehnat ergonomikasini yaxshilash va ish yuklamasini maqbullashtirish orqali baxtsiz hodisalar hamda mehnatdagi zo‘riqishlarni kamaytirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, xodimlarni ortiqcha kuzatish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va algoritmik xatolar kabi yangi xavflarni ham hisobga olish zarur.

Shundan kelib chiqib, korxonalarda sun’iy intellektdan foydalanishda xavflarni oldindan baholash tizimlarini joriy etish, xodimlar farovonligini muntazam baholash, mehnat sharoitlarini ergonomik jihatdan takomillashtirish hamda inson nazoratini saqlab qolish taklif etiladi. Sun’iy intellektni joriy etish jarayonida xodimlarning huquqlari, shaxsiy ma’lumotlari va manfaatlarini himoya qilishga ustuvor ahamiyat berish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muradov S.H. Mehnatni muhofaza qilish sohasida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni qo‘llash // Raqamli iqtisodiyot. – 2024. – №6. – B. 262–270.
2. Mehnat xavfsizligini tizimli boshqarishda sun’iy intellektni qo‘llash // Raqamli iqtisodiyot. – 2024.
3. Sulxonov D.A., Abduaxatov M.O‘., Toshtemirov U.T. Shaxtalarda geomonitoring tizimini qo‘llash orqali mehnat va sanoat xavfsizligini ta’minlash // European Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2026. – Vol. 52. – B. 196–200.
4. Rakhimov O.D., Muradov S.H. Digitalization of Instructions on Labor Protection and Safety Techniques // European Journal of Life Safety and Stability. – 2022. – №24. – B. 80–86.
5. Timofeev S.S., Timofeeva S.S. Цифровое будущее охраны труда // XXI век. Техносферная безопасность. – 2022. – Т. 7, №1. – С. 51–62.

Ш.Пирова Обеспечение безопасности труда и благополучия работников на основе искусственного интеллекта	Sh.Pirova Ensuring occupational safety and employee well-being through artificial intelligence
Аннотация. В статье исследованы возможности обеспечения безопасности труда и повышения благополучия работников с помощью искусственного интеллекта. Искусственный интеллект позволяет заранее выявлять риски в трудовых процессах, прогнозировать несчастные случаи, оптимизировать рабочую нагрузку, улучшать условия труда, а также поддерживать физическое и психологическое благополучие работников. В статье проанализированы вопросы прогнозирования рисков, мониторинга безопасности, эргономики труда, благополучия работников и новых рисков, возникающих в результате использования искусственного интеллекта. По результатам исследования предложен подход к обеспечению безопасности труда и благополучия работников, основанный на приоритете интересов человека и сохранении человеческого контроля. Ключевые слова: искусственный интеллект, безопасность труда, благополучие работников, условия труда, прогнозирование рисков, мониторинг безопасности, эргономика труда, охрана труда, человеческий контроль.	Abstract. This article examines the potential of artificial intelligence to ensure occupational safety and improve employee well-being. Artificial intelligence enables the early identification of risks in work processes, prediction of accidents, optimization of workload, improvement of working conditions, and support for the physical and psychological well-being of employees. The article analyzes risk prediction, safety monitoring, occupational ergonomics, employee well-being, and new risks arising from the use of artificial intelligence. Based on the research findings, a human-centered approach to ensuring occupational safety and employee well-being is proposed, emphasizing human interests and maintaining human oversight. Keywords: artificial intelligence, occupational safety, employee well-being, working conditions, risk prediction, safety monitoring, occupational ergonomics, occupational health and safety, human oversight.

XIZMAT KO‘RSATISH VA SERVIS

Комил Бахрамович Уразов – СамИСИ профессори, иқтисод фанлари доктори

ТОПОГРАФИЯ, ГЕОДЕЗИЯ ВА КАРТОГРАФИЯ ФАОЛИЯТИДА ИШ ВА ХИЗМАТЛАРНИ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ

Аннотация. Мақолада топография, геодезия ва картография фаолиятида бажариладиган операцияларни иш ва хизмат сифатида идентификация қилишнинг назарий, ҳуқуқий ва ҳисоб-иқтисодий жиҳатлари тадқиқ этилган. Топография, геодезия ва картография тушунчаларининг фаолият соҳаси сифатидаги мазмуни ҳамда улар доирасида бажариладиган операцияларнинг иш ёки хизмат сифатида тан олиниши ўртасидаги фарқлар асосланган. Иш ва хизматларни шартнома предмети, фаолият мақсади, якуний натижанинг мавжудлиги ва индивидуаллашганлиги, натижани буюртмачига топшириш имконияти, бажарилиш даври, қабул қилиш тартиби, калькуляция объекти ва тугалланмаган ишларнинг мавжудлиги каби мезонлар бўйича ажратиш таклиф этилган. Топографик-геодезик ва картографик операцияларни бухгалтерия ҳисоби мақсадларида иш, хизмат ва аралаш хусусиятга эга операцияларга таснифлаш амалий жадвали ишлаб чиқилган. Бундай тасниф харажатларни ҳисоб объектлари ва калькуляция объектлари бўйича тўғри гуруҳлаш, тугалланмаган ишларни баҳолаш ва молиявий натижаларни ишончли шакллантириш имконини бериши асосланган.

Калит сўзлар: геодезия, топография, картография, топографик-геодезик ишлар, картографик ишлар, хизмат, иш, бухгалтерия ҳисоби, харажатлар ҳисоби, калькуляция объекти, буюртма, тугалланмаган иш, камерал ишлар.

Кириш. Дунё миқёсида қурилиш ва шаҳарсозлик кўламининг кенгайиши, ер ва кўчмас мулк объектлари тўғрисидаги фазовий маълумотларга бўлган талабнинг ортиши фия, геодезия ва картография фаолияти аҳамиятини борган сари оширмоқда. Ушбу фаолият турларидан қурилиш, йўл хўжалиги, коммунал ва ободонлаштириш хизматлари, ер кадастри, архитектура, ирригация, муҳандислик коммуникациялари ҳамда бошқа кўплаб соҳаларда фойдаланилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Геодезия ва картография фаолияти тўғрисида»ги Қонунида геодезия ва картография мустақил фаолият йўналишлари сифатида белгиланган бўлиб, ушбу соҳаларда бажариладиган турли геодезик, топографик ва картографик ишлар тартибга солинган [1]. Шу билан бирга, хўжалик юритувчи субъектлар амалиётида «геодезик иш», «геодезик хизмат», «топографик хизмат», «топографик-геодезик ишлар», «картографик хизмат» каби атамалар кўп ҳолларда ўзаро фарқланмасдан ишлатилади. Мазкур ҳолат фақат терминологик муаммо эмас. Муайян операциянинг иш ёки хизмат сифатида тўғри идентификация қилиниши шартнома муносабатларини расмийлаштириш, харажатларни ҳисобга олиш, калькуляция объектини белгилаш, тугалланмаган ишларни баҳолаш, бажарилган иш ёки кўрсатилган хизматни қабул қилиш, даромад ва молиявий натижаларни тан олиш тартибига ҳам бевосита таъсир кўрсатади. Айниқса, топографик-геодезик фаолиятда дала ишлари билан камерал ишлар ўртасида вақт тафовути мавжудлиги, бир буюртманинг бир нечта технологик босқичларда бажарилиши, айрим натижаларнинг буюртмачига мустақил маҳсулот сифатида топширилиши, бошқа операцияларда эса фойдали самаранинг бевосита фаолият жараёнида истеъмол қилиниши иш ва хизматларни бухгалтерия ҳисоби нуктаи назаридан ҳам аниқ чегаралаш заруратини юзага келтиради.

Шулардан келиб чиқиб, мазкур илмий мақоланинг бош мақсади топографик, геодезик ва картографик фаолият доирасида амалга ошириладиган операцияларни иш ёки хизмат сифатида идентификация қилиш мезонларини ишлаб чиқиш ҳамда уларнинг харажатлар ҳисоби ва калькуляцияни ташкил этишга таъсирини асослашдан иборат.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Топографик-геодезик ишлаб чиқаришнинг моҳияти, уни ташкил этиш масалалари махсус адабиётларда анча аввалдан тадқиқ этилган. Чунончи, П.А. Брыкин топографик-геодезик ишлаб чиқаришни ташкил қилиш,

режалаштириш, смета тузиш, молиялаштириш, ҳисоб ва ҳисобот масалаларини ягона ишлаб чиқариш жараёни сифатида ўрганган [2]. Ушбу муаллиф томонидан корхона, экспедиция, цех, партия ва бригадалар доирасида бажариладиган геодезик ва топографик ишлар иқтисодий объект сифатида талқин этилган.

К.В. Бажанов, Н.А. Беспалов, П.А. Брыкин ва В.А. Иванова томонидан топографик-геодезик ишлаб чиқариш иқтисодиёти доирасида меҳнат, асосий воситалар, моддий ресурслар, ишларни режалаштириш, таннарх ва иқтисодий самарадорлик масалалари ўрганилган [3]. Ушбу тадқиқотларда соҳада харажатларни иш турлари ва ишлаб чиқариш бўлинмалари бўйича шакллантириш зарурати асосланган.

С.Н. Хашимова ва Ш.А. Мирсаидованинг тадқиқотларида геодезия ва кадастр ишларини режалаштириш ҳамда улар иқтисодиётининг бозор муносабатлари шароитидаги хусусиятлари очиқ берилган [4]. Муаллифлар геодезик ташкилотлар фаолиятига хос бўлган ишлаб чиқариш ва иқтисодий хусусиятларни тадқиқ қилган бўлсалар-да, геодезик операцияларни бухгалтерия ҳисоби мақсадларида иш ва хизматларга ажратиш мустақил тадқиқот объекти сифатида қаралмаган.

Топографик-геодезик ишларни режалаштиришга бағишланган соҳавий услубий ҳужжатларда ҳам топографик, геодезик ва картографик маҳсулотларни ишлаб чиқариш, шартнома объектлари, бажарилган ишлар ҳажми, смета қиймати ва буюртмалар бўйича ҳисобот бериш масалалари акс эттирилган [5]. Бу мавзуда топографик ва геодезик фаолиятда аниқ натижага эга бўлган «иш» тушунчаси анъанавий равишда кенг қўлланилишини кўрсатади.

Хизмат кўрсатиш соҳаси субъектларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш масалалари К.Б. Уразов ва бошқа олимлар ишларида комплекс ўрганилган. Уларда хизмат кўрсатиш субъектларининг тармоқ хусусиятлари ҳисоб объектлари, харажатлар таркиби ва молиявий натижаларни шакллантиришга таъсир қилиши таъкидланган [6]. Бу ёндашувдан келиб чиқиб, топографик, геодезик ва картографик операцияларнинг ҳам иқтисодий мазмунига қараб алоҳида ҳисоб объектларига ажратилиши мақсадга мувофиқ.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, мавжуд тадқиқотларда топографик ва геодезик фаолиятнинг технологик, ташкилий ва иқтисодий томонлари етарлича ёритилган бўлса-да, бир хил соҳа доирасида бажариладиган операцияларнинг қайси ҳолатда иш, қайси ҳолатда хизмат сифатида тан олинishi ва ушбу фарқнинг бухгалтерия ҳисобига таъсири етарли даражада тизимлаштирилмаган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида тизимли ёндашув, қиёсий таҳлил, мантикий умумлаштириш, гуруҳлаш, таснифлаш ва иқтисодий мазмунни ҳуқуқий шакл билан таққослаш усулларида фойдаланилди. Топография, геодезия ва картография соҳасидаги операциялар уларнинг технологик мазмуни эмас, балки иқтисодий натижаси, шартнома предмети ва бухгалтерия ҳисоби объекти нуқтаи назаридан таҳлил қилинди.

Иш ва хизматни идентификация қилишда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг пудрат шартномаси ҳамда ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш шартномасига оид нормалари асос қилиб олинди. Хусусан, пудрат муносабатларида бажарилган ишнинг аниқ натижасини буюртмачига топшириш, хизмат кўрсатиш муносабатларида эса муайян ҳаракатларни бажариш ёки фаолиятни амалга ошириш устувор мазмун касб этади [7].

Таҳлил ва натижалар. Бизнинг фикримизча, «топография» геодезия», ва «картография» тушунчаларини ўз-ўзидан «иш» ёки «хизмат» деб белгилаш тўғри бўлмайди. Улар, энг аввало, муайян профессионал фаолият соҳаларини ифодалайди. Уларнинг доирасида бажариладиган аниқ операция эса шартнома предмети, якуний натижанинг иқтисодий хусусияти ва уни буюртмачига бериш тартибига қараб иш ёки хизмат сифатида тан олинishi лозим.

Масалан, 10 гектар ҳудуднинг 1:500 масштабда топографик режасини тайёрлашда буюртмачининг асосий мақсади съёмка жараёнининг ўзини эмас, балки якуний топографик режани олишдан иборат. Дала ўлчовлари, нивелирлаш, координаталарни аниқлаш ва камерал қайта ишлаш мазкур якуний натижани яратиш босқичлари

хисобланади. Шу сабабли ушбу операция иқтисодий мазмунига кўра топографик иш сифатида тан олиниши мақсадга мувофиқ.

Аксинча, қурилиш объектида 12 ой давомида доимий геодезик кузатув олиб бориш шартномасида буюртмачи муайян бир марта яратиладиган натижани эмас, балки маълум давр мобайнида профессионал геодезик фаолиятнинг фойдали самарасини олади. Бундай операцияни геодезик хизмат сифатида тавсифлаш асосли.

Биз томонимиздан топографик-геодезик ва картографик фаолиятда иш ва хизматларни идентификация қилишнинг қуйидаги мезонлари таклиф этилди (1-жадвалга қаранг).

Жадвалда келтирилган таклиф этилаётган мезонлардан энг муҳимлари – бу *яқуний натижанинг индивидуаллашуви, уни ижрочи фаолиятдан ажратиш ва буюртмачига мустақил равишда топширилишидир*. Фикримизча, айнан ушбу учта белги иш ва хизматни идентификация қилишнинг натижавий мезонларини ташкил этади. Бунда натижанинг қоғоз ёки бошқа моддий шаклда бўлиши шарт эмас. Масалан, топографик режанинг DWG, DXF ёки бошқа электрон форматда топширилиши уни хизматга айлантирмайди. Агар электрон файл шартномада назарда тутилган, алоҳида идентификация қилинадиган ва қабул қилинадиган яқуний натижа бўлса, иқтисодий мазмунига кўра у бажарилган иш натижаси ҳисобланади. Шунингдек, картографик фаолиятнинг ҳам барча операцияларини хизмат деб аташ асосли эмас. Муайян ҳудуднинг тематик харитасини яратиш, атлас тузиш ёки буюртма бўйича рақамли картографик асос ишлаб чиқишда мустақил яқуний натижа мавжуд. Аксинча, веб-картографик тизимдан доимий фойдаланиш имкониятини тақдим қилиш, картографик маълумотларни мунтазам янгилаш ёки геоахборот тизимида техник хизмат кўрсатиш хизмат хусусиятига эгадир.

1-жадвал

Топографик, геодезик ва картографик фаолиятда иш ва хизматларни идентификация қилиш мезонлари¹

№	Идентификация қилиш мезони	Иш сифатида тан олиш белгиси	Хизмат сифатида тан олиш белгиси
1	Шартнома предмети	Аниқ белгиланган натижани яратиш ва уни топшириш	Муайян ҳаракат ёки фаолиятни амалга ошириш
2	Асосий мақсад	Яқуний натижани олиш ва топшириш	Тегишли мақсадда фойдаланиш
3	Натижанинг хусусияти	Алоҳида индивидуаллаштирилган ва идентификацияланган натижа	Фойдали самарани амалга ошириладиган жараёнда юзага келиши
4	Натижани ажратиш имконияти	Ижрочи фаолиятдан ажратиш, буюртмачига топшириш мумкинлиги	Фаолиятдан мустақил ҳолда ажратишнинг чекланганлиги
5	Қабул қилиш объекти	Тайёр иш натижаси сифатида қабул қилиниши	Кўрсатилган хизмат ҳажми ёки даврининг тасдиқланиши
6	Бажарилиш хусусияти	Босқичма-босқич бажарилиб, тугалланган натижага олиб келиши	Доимий, даврий ёки такрорланувчи бўлиши мумкинлиги
7	Ҳақ тўлаш асоси	Яқуний тайёр натижа ёки бажарилган босқич	Давр, соат, тариф ёки хизмат ҳажми кабилар асосида
8	Калькуляция объекти	Буюртма, объект, иш тури, босқич ёки тайёр натижа	Хизмат тури, хизмат даври, буюртмачи кесимлари
9	Тугалланмаган объект	Ҳисобот санасида тугалланмаган иш бўлиши мумкинлиги	Хизматнинг бажарилган қисмининг давр бўйича баҳоланиши
10	Натижанинг кейинги фойдаланилиши	Натижадан иш тугагандан кейин мустақил фойдаланилиши	Самара кўп ҳолларда хизмат кўрсатиш жараёнида истеъмол қилиниши

¹ Муаллиф ишланмаси

Тахлиллар асосида топографик, геодезик ва картографик операцияларни бухгалтерия ҳисоби мақсадларида қуйидагича таснифлаш тавсия этилади (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Топографик, геодезик ва картографик операцияларни иш ва хизматларга таснифлаш¹

№	Операция тури	Тавсия этиладиган идентификация	Асос (сабаб)
1	Геодезик таянч тармоғини яратиш	Иш	Аниқ геодезик натижа яратилади
2	Координаталар каталогини тайёрлаш	Иш	Индивидуаллашган натижа топширилади
3	Объект ўқларини жойга қўчириш ва ижро схемасини тузиш	Иш	Буюртма бўйича якуний натижа мавжуд
4	Ижро геодезик съёмкасини бажариш	Иш	Съёмка материаллари ва схема қабул қилинади
5	Муайян ҳудудни 1:500 масштабда топографик съёмка қилиш	Иш	Тайёр топографик режа яратилади
6	Ер ости коммуникацияларининг топографик режасини тайёрлаш	Иш	Аниқ объект бўйича натижа яратилади
7	Топографик материалларни камерал қайта ишлаш	Ишнинг босқичи	Якуний иш натижасини яратишнинг технологик қисми
8	Топографик режани янгиллаб, янги нусхасини тайёрлаш	Иш	Янгиланган мустақил натижа вужудга келади
9	Тематик харита яратиш	Иш	Якуний картографик маҳсулот мавжуд
10	Атлас ёки рақамли харита ишлаб чиқиш	Иш	Индивидуаллашган картографик натижа яратилади
11	Курилиш объектида доимий геодезик кузатув	Хизмат	Фойдали самара давр мобайнида олинади
12	Объект деформациясини мунтазам мониторинг қилиш	Хизмат	Такрорланувчи профессионал фаолият
13	Геодезик маслаҳат бериш	Хизмат	Фаолият натижаси жараёнда истеъмол қилинади
14	GNSS референц станция маълумотларидан фойдаланиш имкониятини бериш	Хизмат	Даврий ахборот таъминоти
15	Веб-карта ёки GIS тизимидан фойдаланиш имкониятини бериш	Хизмат	Фойдаланиш ҳуқуқи/ахборот хизмати даврий кўрсатилади
16	GIS маълумотларини мунтазам янгиллаш ва техник қўллаб-қувватлаш	Хизмат	Доимий фаолият устун
17	Геодезик кузатув ва якуний ижро схемасини ўз ичига олган шартнома	Аралаш	Хизмат ва алоҳида иш натижаси бир шартномада мужассам

2-жадвалда келтирилган маълумотлар бир хил соҳага мансуб операцияларнинг турли иқтисодий мазмунга эга бўлишини кўрсатади. Демак, уларнинг бухгалтерия ҳисобини фақат фаолият номи асосида ташкил қилиш харажатларнинг нотўғри таснифланишига олиб келиши мумкин.

Фикримизча, айрим шартномаларни аралаш хусусиятга эга шартномалар сифатида қараш ҳам муҳим. Масалан, қурилиш объектида бир йил давомида геодезик кузатув олиб бориш ва йил охирида тўлиқ ижро геодезик схемасини тайёрлаб бериш назарда тутилган

¹ Муаллиф ишланмаси

бўлса, бунда биринчи компонент даврий хизмат хусусиятига, иккинчи компонент эса мустақил иш натижаси хусусиятига эга. Агар уларнинг қийматини ва натижаларини ишончли ажратиш мумкин бўлса, бухгалтерия ҳисобида ҳам алоҳида ҳисоб объектлари сифатида юритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Иш ва хизматларнинг бундай идентификацияси харажатлар ҳисобига бевосита таъсир кўрсатади. Иш сифатида тавсифланган топографик-геодезик операцияларда харажатларни қуйидаги кесимларда жамлаш самарали ҳисобланади:

буюртма → объект → технологик босқич → харажат моддаси

Топографик съёмкада дала ишлари ва камерал ишларини алоҳида аналитик ҳисоб объектлари сифатида ажратиш тўғрироқдир. Бунда ҳисобот даври охирида дала ишлари тўлиқ якунланган, лекин камерал қайта ишлаш тугалланмаган бўлса, буюртма бўйича якуний топографик натижа ҳали буюртмачига топширишга тайёр эмас. Демак, ушбу босқичга тегишли харажатларни тугалланган иш таннархига тўлиқ ўтказиш эмас, балки тугалланмаган иш таркибида баҳолаш зарурати пайдо бўлади.

Хизматларда эса харажатларни қуйидаги кесимларда жамлаш самарали ҳисобланади:

хизмат тури → хизмат кўрсатиш даври → буюртмачи → жавобгарлик маркази

Масалан, объектга сентябрь ойи давомида геодезик мониторинг хизмати кўрсатилган бўлса, ушбу даврга тегишли меҳнат, транспорт, асбоб-ускуна эксплуатацияси ва бошқа харажатлар сентябрь ойида кўрсатилган хизмат таннархини шакллантириши лозим. Шунга мувофиқ, иш ва хизматларни идентификация қилиш бухгалтерия ҳисоби учун қуйидаги занжирни шакллантиради:

шартнома предмети аниқлаш → операциянинг иқтисодий мазмунини белгилаш → иш ёки хизмат сифатида идентификация қилиш → ҳисоб объектини белгилаш → калькуляция объектини белгилаш → харажатларни аналитик гуруҳлаш → тугалланган ва тугалланмаган ҳажми ажратиш → таннархни аниқлаш.

Тавсия этилаётган ёндашув, бизнинг фикримизча, топографик, геодезик ва картографик фаолият субъектларида харажатлар тўғрисидаги ахборотнинг аниқлиги ва таҳлилийлигини оширади.

Ушбу масала ободонлаштириш хизматлари субъектлари учун ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Чунки ички йўллар, кўкаламзорлаштириш объектлари, ирригация ва дренаж тармоқлари, ташқи ёритиш тизимлари ҳамда бошқа ободонлаштириш объектларини куриш, таъмирлаш ва сақлаш жараёнида топографик ва геодезик ишлардан кенг фойдаланилади. Бундай субъектларда топографик ва геодезик операцияларни умумий «бошқа хизматлар» таркибида акс эттириш уларнинг ҳақиқий таннархини аниқлаш ва харажатлар устидан назорат қилиш имкониятини пасайтиради. Шу сабабли топографик, геодезик ва картографик операциялар сезиларли улушга эга субъектларда уларни иш ва хизматларга ажратиш, буюртмалар ва технологик босқичлар бўйича синтетик ва аналитик ҳисобини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, тадқиқот натижалари асосида қуйидаги хулосаларга келинди.

Биринчидан, геодезия, топография ва картографиянинг ўзини тўғридан-тўғри «иш» ёки «хизмат» деб тавсифлаш методологик жиҳатдан тўлиқ эмас. Улар профессионал фаолият соҳалари ҳисобланади, мазкур соҳалардаги аниқ операциялар эса иқтисодий мазмунига қараб иш ёки хизмат хусусиятига эга бўлади.

Иккинчидан, операцияни иш ёки хизмат сифатида идентификация қилишда унинг соҳавий номи эмас, шартнома предмети, якуний натижанинг индивидуаллашганлиги, уни ижрочи фаолиятидан ажратиш ва буюртмачига мустақил топшириш имконияти асосий мезон сифатида қабул қилиниши мақсадга мувофиқ.

Учинчидан, агар топографик, геодезик ёки картографик фаолият натижасида топографик режа, геодезик схема, координаталар каталоги, тематик харита, атлас ёки бошқа индивидуаллаштирилган якуний натижа яратилиб, буюртмачига топширилса, бундай операцияларни иш сифатида тавсифлаш мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, агар буюртмачи геодезик мониторинг, мунтазам кузатув, ахборот билан таъминлаш, маслаҳат, GNSS маълумотларидан фойдаланиш ёки GIS тизимини техник қўллаб-қувватлаш каби фаолиятнинг фойдали самарасидан маълум вақт давомида фойдаланса, бундай операцияларни хизмат сифатида тан олиш мақсадга мувофиқ.

Бешинчидан, бир шартнома доирасида ҳам мустақил иш натижаси, ҳам даврий хизмат мавжуд бўлса, уларни аралаш операция сифатида идентификация қилиш ва бухгалтерия ҳисобида алоҳида аналитик объектларга ажратиш тўғрироқдир.

Олтинчидан, иш сифатида идентификация қилинган топографик-геодезик операцияларда харажатларни буюртма, объект ва технологик босқичлар, жумладан, дала ва камерал ишлар бўйича ҳисобга олиш, ҳисобот даври охирида эса бажарилиш даражасига қараб тугалланмаган ишларни алоҳида баҳолаш лозим.

Еттинчидан, хизмат сифатида идентификация қилинган операцияларда харажатларни хизмат тури, хизмат кўрсатиш даври, буюртмачи ва жавобгарлик марказлари бўйича ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ.

Саккизинчидан, Ўзбекистон Республикасининг “Геодезия ва картография фаолияти тўғрисида»ги қонунида топографик, геодезик ва картографик фаолият мазмунини ифодаловчи натижаларни иш ёки хизмат сифатида идентификациясини қатъий белгилаш мақсадга мувофиқ.

Юқорида тавсифи келтирилган ёндашувимиз ҳамда таклифларимиз республикамизнинг топографик, геодезик ва картографик фаолият субъектларида, шу жумладан уларни ўз фаолияти таркибида амалга оширувчи ободонлаштириш хизматлари субъектларида ҳисоб объектлари ва калькуляция объектларини аниқ белгилаш, ҳақиқий таннархни ишончли ҳисоблаш, тугалланмаган ишларни тўғри баҳолаш ва харажатлар устидан ички назорат самарадорлигини оширишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 2 июлдаги ЎРҚ–626-сон «Геодезия ва картография фаолияти тўғрисида»ги Қонуни. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
2. Брыкин П.А. Экономика, организация и планирование топографо-геодезических работ: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Недра, 1979. – 295 с.
3. Бажанов К.В., Беспалов Н.А., Брыкин П.А., Иванова В.А. Экономика топографо-геодезического производства: учебное пособие / под общ. ред. Н.А. Беспалова. – М.: Недра, 1982.
4. Хашимова С.Н., Мирсаидова Ш.А. Экономика геодезии и кадастровых работ: учебник. – Т.: Ma’rifat, 2023. – 180 с.
5. Руководство по планированию топографо-геодезических работ: ГКНИНП (ОНТА)-17-2000. – М.: ЦНИИГАиК, 2000. – 237 с.
6. Уразов К.Б., Худойбердиев Н.У., Аннаев М.Б., Исроилов Ё.Ж., Пашаходжаева Д.Д., Мардонов М.Ш. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида бухгалтерия ҳисоби ва аудитининг долзарб масалалари: монография. – Т.: Иқтисодиёт, 2011. – 260 б.
7. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Пудрат ва ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш муносабатларига оид нормалар. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
8. Уразов К.Б. Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг долзарб муаммолари // Сервис. – Самарқанд, 2009. – №1. – Б. 107–114.

К.Уразов Идентификация работ и услуг в топографической, геодезической и картографической деятельности	K. Urazov Identification of works and services in topographic, geodetic and cartographic activities
Аннотация. В статье исследованы теоретические, правовые и учетно-экономические основы идентификации операций, осуществляемых в сфере топографии, геодезии и картографии, в качестве работ и услуг. Обоснованы различия между содержанием топографии, геодезии и картографии как сфер деятельности и признанием выполняемых в их рамках операций в качестве работ либо услуг. Предложено разграничивать работы и услуги по таким критериям, как предмет договора, цель деятельности, наличие овлещественного или индивидуализированного конечного результата, возможность передачи результата заказчику, продолжительность выполнения, порядок приемки, объект калькулирования, а также вероятность возникновения незавершенных работ. Разработан практический подход к классификации топографо-геодезических и картографических операций для целей бухгалтерского учета на работы, услуги и операции смешанного характера. Обосновано, что предложенная классификация позволяет обоснованно группировать затраты по объектам учета и калькулирования, правильно оценивать незавершенные работы, достоверно определять себестоимость выполненных работ и оказанных услуг, а также формировать финансовые результаты. Ключевые слова: геодезия, топография, картография, топографо-геодезические работы, картографические работы, работа, услуга, смешанная операция, бухгалтерский учет, учет затрат, объект калькулирования, заказ, незавершенные работы, камеральные работы.	Abstract. The article examines the theoretical, legal, and accounting-economic foundations for identifying operations carried out in the fields of topography, geodesy, and cartography as either works or services. The distinctions between topography, geodesy, and cartography as fields of activity and the recognition of operations performed within these fields as works or services are substantiated. It is proposed to distinguish works from services according to such criteria as the subject matter of the contract, the purpose of the activity, the existence of a tangible or individualized final result, the possibility of transferring the result to the customer, the duration of performance, the acceptance procedure, the costing object, and the likelihood of work in progress. A practical approach has been developed for classifying topographic-geodetic and cartographic operations for accounting purposes into works, services, and operations of a mixed nature. It is substantiated that the proposed classification makes it possible to group costs more reasonably by accounting and costing objects, properly assess work in progress, reliably determine the cost of completed works and rendered services, and accurately determine financial results. Keywords: geodesy, topography, cartography, topographic-geodetic works, cartographic works, work, service, mixed operation, accounting, cost accounting, costing object, order, work in progress, office processing.

Anvar Nematovich Xoliqulov – SamISI “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrasi mudiri,i.f.n., professor

XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI FAOLIYATINI IQTISODIY TAHLIL QILISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.

Annotatsiya. Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini iqtisodiy tahlil qilishning nazariy va uslubiy asoslari tadqiq etilgan. Xizmatlar sohasining milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotgan sharoitda korxonalarning moliyaviy natijalari, xizmatlar hajmi, mehnat unumdorligi, xarajatlar, rentabellik va resurslardan foydalanish samaradorligini kompleks baholash zarurati asoslangan. Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini tahlil qilishning mavjud yondashuvlari o‘rganilib, ularni takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Jumladan, an‘anaviy ko‘rsatkichlar tahlilini raqamli ma‘lumotlar, omilli tahlil, benchmarking, mijozlar qoniqishi va xizmat sifati ko‘rsatkichlari bilan integratsiyalashgan holda amalga oshirish taklif etilgan.   Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish, iqtisodiy tahlil, tahlil metodikasi, xizmatlar hajmi, daromad, xarajat, rentabellik, mehnat unumdorligi, xizmat sifati, raqamli texnologiyalar, samaradorlik.

Kirish. Bugungi kunda xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning eng jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Aholi daromadlarining o‘sishi, iste‘mol talabining

diversifikatsiyalanishi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojning ortishi xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish masalasini dolzarb vazifalar qatoriga olib chiqmoqda. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida iqtisodiy jarayonlarning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Xizmatning moddiy shaklga ega emasligi, uni ishlab chiqarish va iste‘mol qilish jarayonlarining ko‘p hollarda bir vaqtda amalga oshirilishi, xizmat sifatini baholashda sub‘ektiv omillarning mavjudligi, mijozlar ehtiyojining tez o‘zgarishi va raqobatning kuchayishi iqtisodiy tahlil metodikasiga yangi talablarni qo‘ymoqda.

Shu nuqtai nazardan, xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini faqat moliyaviy natijalar asosida baholash yetarli emas. Korxona faoliyatini to‘liq baholash uchun xizmatlar hajmi va tarkibi, narx siyosati, xarajatlar dinamikasi, mehnat resurslaridan foydalanish, aktivlar samaradorligi, mijozlar qoniqishi, xizmat sifati hamda raqamli kanallar samaradorligini o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilish talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmat ko‘rsatish vaturizm sohasi tadqiqotlari bilan bir qancha MDH mamlakatlari olimlari shug‘ullanib kelmoqdalar. Bular jumlasiga M.B.Birjakov¹, V.A.Kvartalnov², kabilarini kiritish mumkin. Respublikamiz olimlaridan M.Q. Pardaev³, M.M.Muxammedov⁴, K.B.Urazov⁵ kabilarning asarlarida xizmat ko‘rsatish sohasi va mehmonxona biznesini rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan.

Biroq, mazkur olimlarning asarlarida xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini iqtisodiy tahlil qilish metodikasini takomillashtirish masalalari maxsus va chuqur tadqiq etilmagan. Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini iqtisodiy tahlil qilish metodikasining nazariy va uslubiy asoslari yaratilmaganligi bu mavzuda chuqur tadqiqot olib borish lozimligini taqozo qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida jamlash, guruhlash, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez hamda iqtisodiy tahlilning an‘anaviy usullari qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiy tahlil korxona faoliyati natijalarini baholash, ularga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash, mavjud ichki imkoniyatlarni izlash va boshqaruv qarorlarining iqtisodiy asoslanganligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalarida iqtisodiy tahlilning asosiy vazifalarini quyidagicha ifodalash mumkin:

- xizmatlar hajmi va tarkibining o‘zgarishini baholash;
- tushum va foyda dinamikasini aniqlash;
- xizmatlar tannarxi va operatsion xarajatlarni tahlil qilish;
- mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash;
- asosiy vositalar va aylanma mablag‘lardan foydalanish darajasini aniqlash;
- xizmatlar rentabelligiga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganish;
- mijozlar soni, takroriy murojaatlar va mijozlar qoniqishini baholash;
- korxonaning ichki rezervlarini aniqlash;
- kelgusi davr uchun boshqaruv qarorlarini iqtisodiy jihatdan asoslash.

An‘anaviy iqtisodiy tahlilda gorizontal, vertikal, taqqoslash, indeks, koeffitsiyent va omilli tahlil usullaridan keng foydalaniladi. Biroq xizmatlar sohasining o‘ziga xosligi ushbu usullarni qo‘shimcha ko‘rsatkichlar bilan boyitishni talab qiladi.

Xizmat ko‘rsatish korxonasi faoliyatini kompleks baholashda ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Birinci guruhni xizmatlar hajmi va tushum ko‘rsatkichlari tashkil etadi. Bunda ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi, xizmat turlari bo‘yicha tushum, bir mijozga to‘g‘ri keladigan

¹ Биржаков М.Б. Введение в туризм. С.Пб.:Издательский Торговый Дом «Герда», 2006 г.

² Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2003.-320 б., Квартальнов В.А. Туризм: теория и практика: Избранные труды: В 5ти. т. –М.: Финансы и статистика, 1998

³ Пардаев М.Қ. Атабаев Р. Туризм асослари. Самарқанд, СамИСИ. 2006 – 74 б., Пардаев М.Қ., Атабаев Р, Пардаев Б.Р. Туризмни ривожлантириш имкониятлари.Т.: “Фан ва технология”. 2007. 32 бет, Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Т.: “Иқтисод ва молия”. 2008. 259 б.

⁴Мухаммедов М.М., Рахматов Ф. Туризм соҳасида бозор муносабатларининг шаклланиши ва унинг тармоқ самарадорлиги кўрсаткичларига таъсири. //Сервис ва туризм: Бошқариш ва ривожлантириш муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Самарқанд, 2007, 4-7 сентябр.

⁵ Уразов К.Б. Туристтик ташкилотларда бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш асослари. Самарқанд, СамИСИ, 2007. – 46 б., Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2008. 8-боб. - 219-242 бетлар., Уразов К.Б., Худайбердиев Н.У. Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг долзарб муаммолари. “Сервис” журнали. – 2009. № 1 – 107-114 бетлар.

o‘rtacha tushum, xizmatlar hajmining o‘rish sur‘ati kabi ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi.

Xizmatlar hajmining o‘rish sur‘ati quyidagi formula asosida aniqlanishi mumkin:

O‘rish sur‘ati = Joriy davrdagi xizmatlar hajmi / Bazis davrdagi xizmatlar hajmi $\times$ 100.

Ikkinchi muhim yo‘nalish — xarajatlar tahlili. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida ish haqi, ijara, kommunal to‘lovlar, transport, reklama, axborot texnologiyalari va boshqa operatsion xarajatlar salmog‘i yuqori bo‘lishi mumkin. Shuning uchun xarajatlarning mutlaq miqdori bilan bir qatorda ularning tushumga nisbatini ham baholash zarur.

Xarajatlar sig‘imi = Jami xarajatlar / Xizmatlardan olingan tushum $\times$ 100.

Ushbu ko‘rsatkichning pasayishi, boshqa shartlar o‘zgarmagan holda, korxona operatsion samaradorligi oshganligini anglatadi.

Uchinchi yo‘nalish — foyda va rentabellik tahlili. Korxonaning moliyaviy natijalarini baholashda yalpi foyda, operatsion foyda, sof foyda va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rganiladi.

Xizmatlar rentabelligi = Foyda / Xizmatlar tannarxi $\times$ 100.

Shuningdek, aktivlar rentabelligi, o‘z kapitali rentabelligi va sotuvlar rentabelligi kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish korxona faoliyatini chuqurroq baholash imkonini beradi.

Amaliyotda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini tahlil qilishda bir qator muammolar uchraydi.

Birinchidan, tahlil ko‘p hollarda buxgalteriya va moliyaviy hisobot ma‘lumotlari bilan cheklanadi. Bu esa mijozlar xulq-atvori, xizmat sifati va bozordagi raqobat muhiti kabi muhim omillarni hisobga olish imkonini cheklaydi.

Ikkinchidan, ko‘rsatkichlarning mutlaq qiymatlariga ortiqcha e‘tibor qaratilib, ular o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqliklari yetarlicha o‘rganilmaydi.

Uchinchidan, xizmat ko‘rsatish korxonalarida inson omilining roli yuqori bo‘lsa-da, mehnat unumdorligi va xodimlar faoliyati samaradorligini baholashning kompleks yondashuvlari har doim ham qo‘llanilmaydi.

To‘rtinchidan, xizmat sifati bilan moliyaviy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlilning alohida obyekti sifatida qaralmaydi.

Beshinchidan, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, onlayn buyurtmalar, elektron to‘lovlar, CRM tizimlari va raqamli marketing kanallarining iqtisodiy samarasi yetarlicha baholanmaydi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalarida tahlil metodikasini takomillashtirish uchun, avvalo, ko‘rsatkichlarni kompleks tizimga birlashtirish lozim.

Taklif etilayotgan metodikada tahlilni beshta asosiy blokka ajratish mumkin:

Natijaviylik tahlili — tushum, foyda, rentabellik va xizmatlar hajmini baholash.

Resurslar samaradorligi tahlili — mehnat, asosiy vositalar va moliyaviy resurslardan foydalanishni o‘rganish.

Xarajatlar samaradorligi tahlili — xarajatlar tarkibi, dinamikasi va xizmatlar hajmiga nisbatini baholash.

Mijozlar va xizmat sifati tahlili — mijozlar soni, takroriy murojaatlar, shikoyatlar, qoniqish darajasi va xizmat ko‘rsatish tezligini baholash.

Raqamli samaradorlik tahlili — onlayn buyurtmalar, raqamli kanallar orqali jalb qilingan mijozlar va raqamli xizmatlarning iqtisodiy natijalarini tahlil qilish.

Bunday yondashuv korxona faoliyatining moliyaviy va nomoliyaviy natijalarini yagona tizimda ko‘rib chiqish imkonini beradi.

4.1. Omilli tahlilni kengaytirish

Korxona tushumiga ta‘sir etuvchi omillarni chuqur o‘rganish uchun omilli tahlildan foydalanish maqsadga muvofiq.

Masalan:

Tushum = Mijozlar soni $\times$ Bir mijozga o‘rtacha xizmatlar soni $\times$ Bir xizmatning o‘rtacha narxi.

Ushbu model asosida tushumning o‘rishi qaysi omil hisobiga yuzaga kelganini aniqlash mumkin. Masalan, tushum o‘rishi narxlarning oshishi hisobiga bo‘lganmi yoki haqiqiy xizmatlar hajmining ko‘payishi natijasida yuzaga kelganmi — bunday savollarga omilli tahlil orqali javob topiladi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalari uchun xizmat sifati moliyaviy natijalarning muhim

omilidir. Shu sababli mijozlar qoniqishi, xizmat ko‘rsatish tezligi, shikoyatlar soni va takroriy murojaatlar kabi ko‘rsatkichlarni moliyaviy tahlil bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

Masalan, takroriy mijozlar ulushining ortishi korxonaning barqaror tushum bazasini shakllantirishi mumkin. Shuning uchun:

Takroriy mijozlar koeffitsienti = Takroriy murojaat qilgan mijozlar soni / Jami mijozlar soni × 100.

Ushbu ko‘rsatkich dinamikasi korxonaning mijozlarni saqlab qolish qobiliyatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamlashtirish xizmat ko‘rsatish korxonalarida iqtisodiy tahlil sifatini oshirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Elektron to‘lovlar, onlayn buyurtmalar, CRM tizimlari, veb-sayt va mobil ilovalar orqali olingan ma‘lumotlar asosida mijozlarning xulq-atvorini chuqur tahlil qilish mumkin.

Bunda ma‘lumotlarni avtomatik yig‘ish va vizuallashtirish vositalari rahbariyatga operativ qaror qabul qilish imkonini beradi. Masalan, xizmatlar kesimida kunlik tushum, mijozlar oqimi, o‘rtacha chek, xizmat ko‘rsatish vaqti va xarajatlar dinamikasini real vaqtga yaqin rejimda kuzatish mumkin.

Taklif etilayotgan kompleks baholash tizimi

Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini kompleks baholash uchun integral ko‘rsatkichdan foydalanish ham maqsadga muvofiq.

Integral samaradorlik indeksi quyidagi umumiy ko‘rinishda ifodalanishi mumkin:

$$ISI = w_1 I_1 + w_2 I_2 + w_3 I_3 + w_4 I_4 + w_5 I_5$$

bu yerda:

ISI — integral samaradorlik indeksi;

I₁ — moliyaviy natijadorlik indeksi;

I₂ — resurslardan foydalanish samaradorligi indeksi;

I₃ — xarajatlar samaradorligi indeksi;

I₄ — mijozlar qoniqishi va xizmat sifati indeksi;

I₅ — raqamli faollik indeksi;

w₁–w₅ — tegishli ko‘rsatkichlarning salmoq koeffitsientlari.

Salmoq koeffitsiyentlari ekspert baholashi, statistik usullar yoki korxonaning strategik maqsadlaridan kelib chiqqan holda belgilanishi mumkin.

Bunday yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, korxona faoliyati faqat bitta ko‘rsatkich — masalan, foyda yoki tushum orqali emas, balki bir nechta muhim mezonlar yig‘indisi asosida baholanadi.

Taklif etilayotgan metodikani xizmat ko‘rsatish korxonasida joriy etish jarayonini quyidagi bosqichlarda amalga oshirish mumkin:

1-bosqich. Tahlil maqsadi va vazifalarini belgilash.

2-bosqich. Zarur iqtisodiy, moliyaviy va marketing ma‘lumotlarini shakllantirish.

3-bosqich. Xizmatlar hajmi, tushum, xarajatlar, foyda va rentabellikni tahlil qilish.

4-bosqich. Mehnat, asosiy vositalar va moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash.

5-bosqich. Mijozlar qoniqishi va xizmat sifati ko‘rsatkichlarini tahlil qilish.

6-bosqich. Omilli tahlil orqali asosiy natijaviy ko‘rsatkichlarga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash.

7-bosqich. Korxona faoliyatining integral samaradorlik indeksini hisoblash.

8-bosqich. Aniqlangan ichki rezervlar asosida boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish.

9-bosqich. Qabul qilingan qarorlar natijalarini qayta tahlil qilish va metodik ko‘rsatkichlarni takomillashtirish.

Xulosa va takliflar. Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini iqtisodiy tahlil qilish metodikasini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Xizmatlar sohasining o‘ziga xos xususiyatlari an‘anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, xizmat sifati, mijozlar qoniqishi, mehnat unumdorligi, raqamli faollik va resurslardan foydalanish samaradorligini ham kompleks tahlil qilishni talab etadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, xizmat ko‘rsatish korxonalarida iqtisodiy tahlilni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida ko‘rsatkichlar tizimini kengaytirish, omilli

tahlilni kuchaytirish, moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlarni integratsiyalash, raqamli ma’lumotlardan foydalanish hamda integral samaradorlik ko‘rsatkichini joriy etishni ta’kidlash mumkin.

Taklif etilayotgan metodika korxona rahbariyatiga xizmatlar hajmi va daromad dinamika-sini aniq baholash, xarajatlarni optimallashtirish, mehnat resurslaridan samarali foydalanish, mijozlar bazasini kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan qarorlarni qabul qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, iqtisodiy tahlil natijalarini muntazam ravishda raqamli monitoring qilish korxonada tezkor boshqaruv tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada iqtisodiy tahlil faqat o‘tgan davr natijalarini baholovchi vosita emas, balki korxonaning kelgusi rivojlanishini prognozlash va strategik boshqarishning muhim instrumentiga aylanadi.

A.Холикулов Совершенствование методики экономического анализа предприятий сферы услуг	A.Kholikulov Improving the methodology of economic analysis of service enterprises
Аннотация.В статье рассмотрены теоретико-методологические основы экономического анализа предприятий сферы услуг. С учетом возрастающей роли сектора услуг в национальной экономике обоснована необходимость комплексной оценки финансовых результатов, объема оказываемых услуг, производительности труда, издержек, рентабельности и эффективности использования ресурсов. Проведен обзор существующих подходов к анализу деятельности предприятий сферы услуг, а также разработаны предложения и рекомендации по их совершенствованию. В частности, предлагается дополнить анализ традиционных показателей использованием цифровых данных, методов факторного анализа, бенчмаркинга, а также метрик, характеризующих удовлетворенность клиентов и качество услуг. Ключевые слова: оказание услуг, экономический анализ, методология анализа, объем услуг, выручка, издержки, рентабельность, производительность труда, качество услуг, цифровые технологии, эффективность.	Abstract.This article examines the theoretical and methodological foundations of the economic analysis of service enterprises. Given the growing importance of the service sector in the national economy, the necessity for a comprehensive assessment of enterprises' financial results, service volume, labor productivity, costs, profitability, and resource utilization efficiency is substantiated. Existing approaches to analyzing the activities of service enterprises are reviewed, and proposals and recommendations for their improvement are developed. Specifically, it is proposed to integrate the analysis of traditional indicators with digital data, factor analysis, benchmarking, and metrics regarding customer satisfaction and service quality. Keywords: service provision, economic analysis, analysis methodology, service volume, revenue, cost, profitability, labor productivity, service quality, digital technologies, efficiency.

Shavkat Sobirovich Oltayev – SamISI dotsenti, i.f.n.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINING O‘RNI VA AHAMIYATI, UNING IQTISODIY-STATISTIK TAHLILI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotda xizmat ko‘rsatish sohasining roli va ahamiyati, uning iqtisodiy va statistik tahlili hamda kelajakdagi istiqbollari o‘rganildi. Maqolada shuningdek, O‘zbekistonning yangi iqtisodiy rivojlanish davrida xizmat ko‘rsatish sohasining o‘ziga xos ahamiyati, uning kelajakdagi istiqbollari va rivojlanish tendentsiyalari ko‘rib chiqildi. Bundan tashqari, zamonaviy innovatsion texnologiyalarga asoslangan xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishi, uning milliy iqtisodiyotdagi salmog‘i va sohaning rivojlanishi yangi ish o‘rinlarini yaratish, bandlikni oshirish va aholi daromadlarini oshirish usullari statistik jihatdan tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, xizmatlar ko‘rsatish, innovatsiya, real sektor, aholi bandligi, tadbirkorlik, mahsulot xilma-xilligi, ishlab chiqarish, bozor iqtisodiyoti, texnologiya, korxona, multiplikativ, iqtisodiy-statistik tahlil.

Kirish. So‘nggi yillarda mamlakatimizda aholini ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish va davlat tomonidan fuqarolarga ko‘rsatiladigan ijtimoiy xizmatlar ko‘lami va turlarini kengaytirish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyunda qabul qilingan "Aholiga yuqori sifatli ijtimoiy xizmatlar va yordam ko‘rsatish hamda ular

uchun samarali nazorat tizimini yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-82-sonli Farmoni ushbu sohani har tomonlama rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratadi[1].

"Xizmatlar ko'rsatish sohasini ishlab chiqarishni yanada kengaytirish va rivojlantirish" mavzusidagi yig'ilishda Prezident iqtisodiyotimizda xizmat ko'rsatish sohasining ulushi 2023-yilga kelib 43,5% ga yetishi kutilayotganini, ammo bu yetarli emasligini ta'kidladi. Ushbu ko'rsatkichni sektorlar bo'yicha tahlil qilganda, bugungi kunda moliya, transport, savdo, turizm, ta'lim, tibbiyot va axborot texnologiyalari sohalari umumiy xizmat ko'rsatish hajmining 85 foizini ta'minlaydi. 2023-yilning so'nggi 11 oyida 421 trillion so'mlik xizmatlar ko'rsatilgan. Bu 2022-yilga nisbatan atigi 13,6 foizga ko'p. Ushbu ko'rsatkichni xorijiy davlatlar bilan taqqoslaganda, Rossiyada yalpi daromadning 56-57 foizi xizmat ko'rsatish sohasida, Qozog'istonda 54-56 foizi, Belarusda 50-52 foizi va Janubiy Koreyada 57-58 foizi ishlab chiqariladi. Mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi iqtisodiyotning boshqa sohalariga multiplikator effekt yaratadi. Iqtisodiy rivojlanishining yangi bosqichida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi uni iqtisodiyotimizning "lokomotivi"ga aylantiradi, bu esa yalpi ichki mahsulotni 160 mlrd dollarga va aholi jon boshiga daromadni 4000 dollarga yetkazishga va oxir-oqibat mamlakatimizni yuqori-o'rta daromadli mamlakatlar qatoriga qo'shishga olib keladi [2].

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili. Ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar ushbu sohaning rivojlanishiga hissa qo'shib, ushbu mavzu bo'yicha ilmiy tadqiqotlar va tadqiqotlar olib borishgan va olib borishda davom etmoqdalar. Yevropa mamlakatlarining iqtisodchilari "xizmat" toifasini quyidagicha ta'riflaydilar: Xususan, F. Kotler xizmatlarni turli xil faoliyat va tijorat faoliyati sifatida ta'riflaydi va ular "bir tomon tomonidan boshqasiga taklif qilinishi mumkin bo'lgan va asosan nomoddiy bo'lgan va hech narsaga egalik qilishga olib kelmaydigan" faoliyat ekanligini ta'kidlaydi [4].

Katels M. axborot-texnologik iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratib, xizmatlarning yangi xususiyatlari va xizmat ko'rsatish sohasidagi yangi faoliyat shakllarini tadqiq qildi [5]. Uning fikricha, bu toifaga uslub va faoliyat turlarining o'zlari, tarixiy harakatlantiruvchi kuchlar va turli ijtimoiy tuzilmalar va ishlab chiqarish tizimlari kiradi. Uslubni aniqlashda ichki xususiyatlar hisobga olinadi, chunki axborot iqtisodiy jarayonining rivojlanishi turli xil "mavhum" va "moddiy" tovarlarni o'z ichiga oladi. Yu.V. Meleshko o'zining ilmiy bayonotida shunday deydi: "XX va XXI asrlarning eng yorqin tendentsiyalaridan biri va iqtisodiy markazi xizmat ko'rsatish sohasining jadal rivojlanishidir." 18-asr oxiridan beri mamlakatning muvaffaqiyatli iqtisodiy rivojlanishining asosi bo'lgan sanoat ishlab chiqarishi xizmat ko'rsatish sohasi tomonidan almashtirildi; Bu sanoat inqilobiga o'xshash jahon iqtisodiyotining tarkibiy qayta tuzilishiga olib keldi. Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish darajasi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi mezoniga aylandi" [6].

Neoklassik maktab vakili Alfred Marshall mintaqaviy uslub uchun ancha dadil va ayni paytda mantiqan to'g'ri g'oyalarni ilgari surdi va sektor uslubining nazariy asosini shakllantirishga hissa qo'shdi. U xizmatlarni mehnatning mavhum, kuzatilmaydigan natijalari sifatida talqin qildi. Masalan, A. Marshall barcha tovarlarni moddiy va nomoddiy deb ajratdi, mamlakatning ijtimoiy tuzilishini shakllantirishda barchasi bir xil ahamiyatga ega ekanligini isbotlashga alohida e'tibor qaratdi. U birinchi bo'lib almashtirib bo'lmaydigan moddiy tovarlar va odamlarning buyukligi va ahamiyatini tan oldi va yalang'och ko'zga ko'rinmas turli nomoddiy tovarlarning buyukligi va ahamiyatini ilmiy jihatdan isbotladi [7].

T.D. Burmanckoning fikriga ko'ra, "Xizmat - bu mehnat natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar bo'lib, aniq, oqilona zarur ehtiyojlarni qondirish uchun foydali ishlab chiqarish yoki faoliyat harakati sifatida namoyon bo'ladigan iste'molchi qadriyatlarini yaratadi". Binobarin, Xizmat ko'rsatish jarayoni iste'molchilarga xizmat ko'rsatish jarayoni sifatida qaralishi kerak, bu jismoniy shaxslar va barcha turdagi yuridik shaxslarning ehtiyojlarini qondirish jarayonidir [8]. J. R. O'roqov mamlakatimiz iqtisodiyotining rivojlanishini zamonaviy xizmat ko'rsatish sohasining miqdoriy va sifat talablari bilan bog'laydi [9]. Xizmat ko'rsatish sohasining zamonaviy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi roli va ahamiyati: statistik tahlil: muammolar va yechimlar; Ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar ham ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda iqtisodiy tahlil, analitik tahlil va qiyosiy tahlil usullari keng qo'llanilgan. O'zbekistonning yangi iqtisodiy rivojlanishi kontekstida xizmat

ko‘rsatish sohasining istiqbollari, iqtisodiy ko‘rsatkichlari va rivojlanish istiqbollarini o‘rganish uchun qiyosiy ma’lumotlar tahlili o‘tkazildi. Shuningdek, sohaning qiyinchiliklarini nazariy jihatdan tushunishga harakat qilindi. Tadqiqotda xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda rivojlanish tendentsiyalari o‘rganildi.

Tahlillar va natijalar. Bugungi kunda sanoat zamonaviy milliy iqtisodiyotning eng muhim manbalaridan biridir. Sanoat faqat an'anaviy faoliyat bilan cheklanib qolmaydi; u jamiyatdagi rolini izchil kengaytirib, ijtimoiy ishlab chiqarishga integratsiyalashib, iqtisodiyotning barcha tarmoqlari bilan muayyan munosabatlar orqali bog‘lanib bormoqda. Bu holda, iqtisodiy faoliyat, shubhasiz, transport, jamoat infratuzilmasi (suv, gaz, elektr energiyasi, kanalizatsiya), ishlab chiqarishni moliyalashtirish (banklar) va iqtisodiy bozorda ishlab chiqarishga (axborot, aloqa xizmatlari va sohadagi boshqa muhim xizmatlar) bog‘liq bo‘ladi. Bundan tashqari, mamlakat mehnat unumdorligi va inson kapitali (sog‘liqni saqlash) nuqtai nazaridan, shuningdek, global savdoni yanada oshirish uchun ushbu sohani rivojlantirishi kerak. 2023-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, mamlakatda faoliyat yuritayotgan tashkilotlar va korxonalarining umumiy soni 592 371 tani tashkil etdi. Xizmatlar 78 tasi 6392 ta korxona va tashkilot tomonidan taqdim etiladi, bu umumiy sonning 6,3% ni tashkil qiladi. Oldingi shunga o‘xshash davrga nisbatan o‘shir sur‘ati 113,0% ni tashkil etdi. 2019-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, xizmat ko‘rsatuvchi korxona va tashkilotlarning ulushi 65,8% ni yoki 213,07 birlikni tashkil etdi.

O‘tgan yilning shu davriga nisbatan boshqaruv sektorining o‘shir sur‘ati 111,4% ni tashkil etdi. 2023-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar va sub’ektlarning umumiy sonidan (52 556 birlik) 325 809 tasi kichik biznes sub’ektlari bo‘lib, ularning o‘z sektorida faoliyat yurituvchi korxona va tashkilotlarning umumiy sonidagi ulushi 82,9% ni tashkil etdi. Xizmat ko‘rsatish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarning ulushi 17,1% ni (66 978 birlik) tashkil etdi. Iqtisodiyotning yangi ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sektorining rivojlanishi diversifikatsiyalangan korxonalar tomonidan ko‘rsatiladigan bozor xizmatlari hajmining oshishi bilan bog‘liq bo‘ladi (1-jadval).

1-jadval

Hududlar bo‘yicha ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi, mlrd-so‘m hisobida

Hududlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
O‘zbekiston Respublikasi	150 889,8	193 697,8	219 978,5	284 388,1	357 554,5	664 816,0	840 146,5	1 050 292,5
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	4 600,2	5 671,8	6 520,3	8 458,4	10 421,9	23 217,9	28 758,8	35 196,2
Andijon	8 011,5	9 803,8	11 413,0	14 459,6	17 642,4	34 359,1	43 233,1	53 969,6
Buxoro	6 631,6	8 413,2	9 843,1	12 574,1	15 780,0	28 440,1	34 441,6	42 659,2
Jizzax	3 283,2	4 305,1	5 024,7	6 395,7	7 984,0	16 156,2	19 950,5	24 612,9
Qashqadaryo	7 064,1	8 800,9	10 349,5	12 907,4	15 945,8	35 747,4	43 857,6	54 118,0
Navoiy	3 925,6	5 056,2	5 840,5	7 459,6	9 247,2	16 773,3	20 862,6	25 733,6
Namangan	6 067,7	7 747,6	8 928,6	11 619,5	14 722,6	34 930,3	44 128,5	56 282,9
Samarqand	10 043,5	12 786,8	14 086,1	18 259,0	22 734,9	47 746,7	61 018,0	78 163,0
Surxondaryo	6 079,6	6 981,9	8 013,9	10 387,4	12 878,0	23 467,1	28 655,2	35 561,3
Sirdaryo	2 031,4	2 726,8	3 303,0	4 183,1	5 029,8	9 513,9	11 967,6	14 611,4
Toshkent	11 292,9	14 568,4	16 438,3	21 197,4	25 994,9	46 267,2	57 341,7	71 783,7
Farg‘ona	9 237,9	11 684,1	13 694,4	17 705,2	21 960,3	45 227,8	56 780,6	71 765,9
Xorazm	4 562,8	5 763,3	6 461,2	8 348,1	10 303,2	23 014,5	29 193,0	36 911,6
Toshkent sh.	50 176,2	65 759,2	79 879,3	106 502,8	137 358,1	238 502,6	310 103,4	397 414,2

Hududlar bo‘yicha ko‘rsatiladigan bozor xizmatlariga nazar tashlasak, 1-jadvaldagi ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, 2023-yilning birinchi choragida poytaxtimiz Toshkentda eng yuqori ko‘rsatkich (36 562,4 milliard so‘m) qayd etilgan. Eng past ko‘rsatkichlar Sirdaryo (1 345,5 milliard so‘m), Jizzax (2 135,9 milliard so‘m), Navoiy (2 473,7 milliard so‘m) va Xorazm (2 715,8 milliard so‘m) viloyatlarida kuzatildi. Toshkentdagi bu yuqori ko‘rsatkichning asosiy sabablaridan biri shaharning raqamli iqtisodiyotining jadal rivojlanishidir. Shuning uchun xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish uchun, avvalo, aholida raqamli texnologiyalar ko‘nikmalarini singdirish va ularni yuqori sifatli internet tarmoqlari bilan ta’minlash zarur. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Navoiy va Toshkent viloyatlarining sanoati rivojlangan hududlarida (kon sanoati

bundan mustasno) va Toshkent shahrida aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan xizmat ko‘rsatish sohasining o‘rtacha ko‘rsatkichlari Xorazm, Namangan va Surxondaryo viloyatlariga qaraganda yuqori. Mamlakatimizdagi xizmat ko‘rsatish sohasini iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha o‘rganayotganda, biz axborot va kommunikatsiya xizmatlari, moliyaviy xizmatlar, transport xizmatlari va ta‘lim xizmatlarida yuqori o‘shish sur‘atlarini kuzatamiz (2-jadval). 2023-yil uchun dastlabki ma‘lumotlarga ko‘ra, ushbu xizmatlar bozorining o‘shishining asosiy omillari (2-jadval) moliyaviy xizmatlar (16,9%), transport xizmatlari (13,7%), savdo xizmatlari (4,3%), aloqa va axborot xizmatlari (21,0%), ta‘lim xizmatlari (16,6%), turar joy va ovqatlanish xizmatlari (5,1%) va ko‘chmas mulk xizmatlari (7,6%) bo‘lgan.

2-jadval

Iqtisodiy faoliyatning asosiy turlari bo‘yicha ko‘rsatilgan xizmatlar hajmining o‘shish sur‘ati

Ko‘rsatkichlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Xizmatlar – jami	110,7	108,9	113,2	103,0	119,5	115,9	112,6	113,3	114,7
axborot va aloqa sohasidagi xizmatlari	121,3	115,9	108,3	123,8	126,4	125,5	122,4	125,4	122,7
moliya xizmatlari	136,5	121,5	147,0	125,6	128,0	129,3	121,6	120,1	124,6
transport xizmatlari	109,9	104,5	106,7	91,4	115,7	112,4	107,2	109,9	110,8
shu jumladan: avtotransport xizmati	102,1	101,6	105,1	101,4	115,5	106,5	115,5	112,4	114,2
yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmatlar	112,1	107,0	107,3	80,3	132,3	114,7	108,4	109,8	110,4
savdo xizmatlari	100,3	104,9	107,4	103,8	112,3	109,0	111,3	113,3	113,8
ko‘chmas mulk bilan bog‘liq xizmatlar	106,6	107,9	104,7	90,0	123,1	111,1	114,8	114,6	113,1
ta‘lim sohasidagi xizmatlar	125,6	110,5	109,5	101,0	130,8	115,3	119,6	115,1	110,4
sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar	116,9	113,4	114,7	94,8	128,5	111,5	109,6	109,6	114,2
ijara va lizing bo‘yicha xizmatlar	102,1	110,4	98,3	98,4	118,7	112,2	103,0	104,3	119,1
kompyuterlar, shaxsiy foydalanish buyumlari va maishiy tovarlarni ta‘mirlash bo‘yicha xizmatlar	102,6	104,2	107,1	94,5	122,9	109,0	106,3	111,2	112,3
shaxsiy xizmatlar	100,7	102,2	105,4	94,7	114,4	107,0	106,3	109,5	112,3
me‘morchilik, muhandislik izlanishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasidagi xizmatlar	124,7	118,1	115,5	93,3	117,9	107,7	101,3	97,4	113,5
boshqa xizmatlar	111,8	121,2	116,3	99,7	113,0	117,0	121,2	111,1	112,8

Taqqoslash uchun, 2022-yil yanvar-dekabr oylarida turli iqtisodiy faoliyat turlari tomonidan ko‘rsatiladigan bozor xizmatlarining ulushi 24,8%, transport xizmatlari 22,7%, moliyaviy xizmatlar 22,5%, aloqa va axborot xizmatlari 6,4% va ta‘lim xizmatlari 4,3% ni tashkil etdi. Xizmat ko‘rsatish sohasini yanada rivojlantirish uchun ta‘lim xizmatlari bozorini kengaytirish zarur. Malakali kadrlar oqimi sohani yanada rivojlantirishga hissa qo‘shadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish zamonaviy iqtisodiyotda katta ahamiyatga ega ekanligini ta‘kidlash kerak. Iqtisodiyotda xizmatlar hajmining oshishiga hissa qo‘shadigan asosiy omillar ilmiy bilimlar, nomoddiy aktivlar, axborot texnologiyalari va tadbirkorlik faoliyatining integratsiyasi hisoblanadi. Iqtisodiyotning ushbu sektori turli faoliyat turlarini qamrab oladi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga hissa qo‘shadi. Ushbu faoliyatning yakuniy natijasi tayyor mahsulot emas, balki ko‘rsatiladigan xizmatlardir. O‘zbekiston 2030 strategiyasida kelajakda xizmat ko‘rsatish sohasini tizimli rivojlantirish bo‘yicha bir qator maqsad va vazifalar ham belgilangan. Bu maqsadlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: Birinchidan, O‘zbekistonda xorijiy va ichki turizmni rivojlantirish uchun keng sharoitlar yaratish orqali sayyohlar sonini ko‘paytirish; Ikkinchidan, mintaqaviy xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish orqali xizmatlar hajmini uch baravar oshirish; Uchinchidan, axborot texnologiyalari, ta‘lim, tibbiyot, huquq, san‘at, turizm, mehmonxona va restoran biznesi hamda transport xizmatlarini rivojlantirish; To‘rtinchidan, shaharsozlik loyihalari asosida zarur infratuzilmaga ega bo‘lgan zich joylashgan ko‘chalarda 233 ming bo‘sh yer uchastkalarini auksionga qo‘yish orqali savdo, maishiy, dam olish va ko‘ngilochar biznesni rivojlantirish va boshqalar.

Ushbu maqsad va vazifalardan kelib chiqib, ushbu islohotlarning uzluksizligini davom ettirish, xususan, kelajakda xizmat ko‘rsatish sohasini tizimli ravishda rivojlantirish zarur. Shuning uchun biz zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning yangi davrida ushbu sohani rivojlantirish bo‘yicha bir qator takliflarni kiritishni o‘rinli deb bilamiz. Birinchidan, zamonaviy bozor xizmatlari ko‘lamini kengaytirish, yangi xizmat turlarini joriy etish orqali sohada ijobiy raqobat

muhitini yaratish. Ikkinchidan, IT, ta'lim, turizm, aloqa, transport va logistika sohalarini rivojlantirish; chekka hududlarda internet qamrovini kengaytirish va ularning sifatini oshirish. Ushbu ustuvor maqsadlar bizga xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish uchun mutlaqo yangi kontseptual tizimni amalga oshirish imkonini beradi..

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yil 1 iyundagi "Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-82 sonli farmoni. // www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2023 yil 11 sentabrdagi "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli Farmoni. // www.lex.uz 2022 yil 20 dekabrdagi Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. www.lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni. // www.lex.uz
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. - М.: Прогресс,1993. - С.63 8.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура: Пер. с англ. Под. ред. О.И. Шкаратана - М.: ГУВШЭ, 2000 г.
6. Ю.В. Мелешко «Трансформация определения понятия «услуг» в контексте концепции постиндустриального общества»//Россия: Интернет-журнал "Экономическая наука сегодня"№4.2016 г.
7. Альфред Маршалл. Принципы экономической науки. - М.: «Прогресс», 1993 г.
8. Бурменко Т.Д. Сфера услуг: экономика: учебное пособие / Т.Д. Бурменко, Н.Н. Даниленко, Т.А. Туренко; под ред. Т.Д. Бурменко. - М.: КНОРУС, 2007. - 328 с. - С. 64-65.
9. Ўроқов Ж.Р. Хизмат кўрсатиш корхоналари фаолиятлари самарадорлигини оширишнинг ташкилий-иқтисодий механизми (Самарканд вилояти мисолида)// дисс. иқт. фан. номзоди. - Т.: СамИСИ. 2011. 15-16 б.
10. Мухаммедов М.М. "Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш - устувор масала". Servis jur. №1, 2009.- 47-56 б.
11. Ботирова Р., Икромов И. Худудларда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг долзарб йўналишлари. №11(119)-2017. <http://www.biznesdaily.uz>
12. Пўлатов М.Э. Интеллектуал капитал ҳисоби ва аудити методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори диссертацияси автореферати. - Т.: ТМИ, 2017. -66-б.
13. www.stat.uz

Ш.Олтаев Роль и значение сектора услуг в цифровой экономике, его экономико-статистический анализ и перспективы	Sh.Oltaev The role and importance of the service sector in the digital economy, its economic and statistical analysis and prospects
Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение сектора услуг в цифровой экономике, его экономико-статистический анализ и перспективы на будущее. Также анализируется специфическое значение сектора услуг в новый период экономического развития Узбекистана, его перспективы и тенденции развития. Кроме того, статистически анализируется развитие сектора услуг на основе современных инновационных технологий, его вес в национальной экономике, а также способы, которыми развитие сектора создает новые рабочие места, увеличивает занятость и повышает доходы населения. Ключевые слова: цифровая экономика, предоставление услуг, инновации, реальный сектор, занятость, предпринимательство, разнообразие продукции, производство, рыночная экономика, технологии, предприятие, мультипликативный, экономический и статистический анализ.	Abstract. This article examines the role and importance of the service sector in the digital economy, its economic and statistical analysis, and future prospects. The article also examines the specific importance of the service sector in the new period of economic development of Uzbekistan, its future prospects, and development trends. In addition, the development of the service sector based on modern innovative technologies, its weight in the national economy, and the ways in which the development of the sector creates new jobs, increases employment, and increases the income of the population are statistically analyzed. Keywords: digital economy, service provision, innovation, real sector, employment, entrepreneurship, product diversity, production, market economy, technology, enterprise, multiplicative, economic and statistical analysis.

Firdavs Ortiqniyoz o‘g‘li O‘roqov – SamISI “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası katta o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi,

E-mail: firdavs26031995@gmail.com, ORCID: 0009-0004-4461-0692

TIBBIY XIZMAT KO‘RSATUVCHI KORXONALARDA XARAJATLARNI OPTIMALLASHTIRISH ORQALI IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda xarajatlarni optimallashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Xarajatlarning ortiqcha yoki samarasiz shakllanishi tibbiy xizmat tannarxining oshishiga, moliyaviy natijalarning pasayishiga va korxonaning raqobatbardoshligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi asoslangan. Shuningdek, xarajatlarni optimallashtirish va tibbiy xizmat sifatini saqlab qolish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: tibbiy xizmat, tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxona, xarajatlar, xarajatlarni optimallashtirish, iqtisodiy samaradorlik, xizmat tannarxi, rentabellik, resurslardan foydalanish, raqamlashtirish, tibbiy xizmat sifati.

Kirish. Bugungi kunda sog‘liqni saqlash tizimida aholiga ko‘rsatilayotgan tibbiy xizmatlarning sifati va ommabopligini ta’minlash bilan bir qatorda tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tibbiy xizmat ko‘rsatish jarayonining o‘ziga xos xususiyati shundaki, unda inson salomatligi, hayoti va xavfsizligi bilan bog‘liq yuqori darajadagi mas’uliyat mavjud bo‘lib, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi bevosita xizmat sifati bilan bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalasini faqat moliyaviy natijalarni yaxshilash nuqtayi nazaridan emas, balki mavjud resurslardan oqilona foydalanish, xizmat sifatini saqlab qolish va aholining tibbiy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojini samarali qondirish nuqtayi nazaridan ham tadqiq etish zarur.

Tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar faoliyatida xarajatlar iqtisodiy samaradorlikni belgilovchi asosiy omillardan biridir. Korxonaning moliyaviy natijasi, xizmat tannarxi, rentabellik darajasi va moliyaviy barqarorligi xarajatlarning tarkibi, hajmi va ulardan foydalanish samaradorligiga bevosita bog‘liq. Xususan, mehnatga haq to‘lash, dori-darmon va tibbiy buyumlarni xarid qilish, tibbiy uskunalardan foydalanish va ularni saqlash, laboratoriya-dagnostika xizmatlari, kommunal to‘lovlar, bino va inshootlarni saqlash, transport, axborot texnologiyalari hamda ma’muriy boshqaruv bilan bog‘liq xarajatlar tibbiy xizmat tannarxining shakllanishida muhim o‘rin egallaydi. Xarajatlarning oqilona boshqarilmasligi tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda bir qator iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin. Jumladan, dori-darmon va tibbiy buyumlarning ortiqcha zaxirasini shakllantirish aylanma mablag‘larning samarasiz bog‘lanib qolishiga, tibbiyot uskunalarining yetarli darajada yuklanmasligi ularning bir birlik xizmatga to‘g‘ri keladigan xarajatlarini oshirishga, mehnat resurslaridan nomutanosis foydalanish esa mehnat unumdorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Shu bilan birga, tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda xarajatlarni optimallashtirish tushunchasini xarajatlarni mutlaq ravishda kamaytirish bilan tenglashtirish mumkin emas. Chunki tibbiyot sohasida ayrim xarajatlarning qisqartirilishi xizmat sifatining pasayishi, diagnostika imkoniyatlarining cheklanishi, tibbiy xodimlar mehnat sharoitlarining yomonlashuvi yoki bemorlar xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun xarajatlarni optimallashtirishning asosiy maqsadi xarajatlarning mutlaq miqdorini kamaytirish emas, balki **mavjud resurslardan maksimal iqtisodiy va tibbiy natija olishdan** iborat bo‘lishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti tibbiy xizmatlarda xarajatlarni optimallashtirishni resurslardan samarali foydalanish va texnik samaradorlikni oshirish bilan bog‘laydi [1]. Imani, Alibabayee, Golestani, Dalal shifoxona samaradorligini baholashda xarajatlar, resurslar, xizmat hajmi va natijalarni kompleks hisobga olish zarurligini asoslaydi [2]. Jacobs, Roman, Lambert, Moke, Scheys, Kesteloot, Roodhooft, Cardoen davolash xarajatlarning asosiy drayverlarini aniqlash xarajatlarni boshqarishning muhim sharti ekanligini ko‘rsatadi [3]. OECD sog‘liqni saqlashda mavjud moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va xizmatlarni maqbullashtirish zarurligini ta’kidlaydi [4].

Almehwari, Almalki, Abumilha, Altharwi xarajatlarni kamaytirish jarayon, resurs va boshqaruv samaradorligini oshirish hamda tibbiy xizmat sifatini saqlash bilan uyg'un bo'lishi kerakligini asoslaydi [5]. Ushbu tadqiqotlar xarajatlarni oddiy qisqartirishdan ko'ra, **resurslar, xizmat tannarxi, xizmat sifati va moliyaviy natijalarni kompleks boshqarish** zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirish va ilmiy natijalarga erishishda ilmiy izlanishlar olib borilib, tizimli tahlil, deduksiya va induksiya, statistik tahlillar, qiyosiy tahlil, analiz va sintez kabi metod va usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tibbiy xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirish, avvalo, xarajatlarning shakllanishi, tarkibiy tuzilishi va o'zgarish tendensiyalarini chuqur tahlil qilishni talab etadi. Tahlil jarayonida xarajatlarning umumiy hajmi bilan bir qatorda ularning tibbiy xizmatlar hajmi, tushum, foyda, mehnat resurslari va moddiy resurslardan foydalanish samaradorligi bilan o'zaro bog'liqligini baholash muhimdir. Bunday yondashuv xarajatlarning qaysi qismi iqtisodiy natija yaratishini, qaysi qismi esa optimallashtirish imkoniyatiga ega ekanligini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot davomida tibbiy xizmat ko'rsatuvchi korxonalar xarajatlarini shartli ravishda beshta asosiy guruhga ajratish mumkin: mehnat xarajatlari, moddiy xarajatlar, asosiy vositalardan foydalanish xarajatlari, ma'muriy xarajatlar va boshqa operatsion xarajatlar (1-jadval):

1-jadval

Tibbiy xizmat ko'rsatuvchi korxona xarajatlarining tarkibi

Xarajat turi	Ulushi, %	Optimallashtirish imkoniyati
Mehnat xarajatlari	38	O'rta
Dori-darmon va tibbiy buyumlar	25	Yuqori
Uskuna va asosiy vositalar	12	O'rta
Kommunal va xo'jalik xarajatlari	8	Yuqori
Ma'muriy xarajatlar	10	Yuqori
Boshqa xarajatlar	7	O'rta
Jami	100	-

Jadvaldan ko'rinadiki, mehnat xarajatlari va dori-darmon hamda tibbiy buyumlar xarajatlari jami xarajatlarning asosiy qismini tashkil etadi. Shu sababli ushbu ikki yo'nalish xarajatlarni optimallashtirishda ustuvor ahamiyatga ega.

Biroq mehnat xarajatlarini qisqartirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Tibbiyot sohasida xizmat sifati bevosita xodimlarning malakasi va yetarliligiga bog'liq bo'lganligi sababli ish haqi fondini mexanik qisqartirish iqtisodiy jihatdan qisqa muddatli samara bersa-da, uzoq muddatda xizmat sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli mehnat xarajatlarini optimallashtirishning asosiy yo'nalishi xodimlar sonini kamaytirish emas, balki **mehnat unumdorligini oshirish** bo'lishi kerak.

2-jadval

“MED SERVICE 777” MCHJning xarajatlarni optimallashtirishdan oldingi va keyingiko'rsatkichlar qiymati

Ko'rsatkich	Optimallashtirishdan oldin	Optimallashtirishdan keyin	O'zgarish
Jami xarajatlar, mlrd. so'm	12,0	11,5	-4,2%
Tushum, mlrd so'm	15,0	16,0	+6,7%
Foyda, mlrd.so'm	3,0	4,5	+50,0%
Xizmatlar hajmi, ming birlik	20,0	23,0	+15,0%
1 xizmat tannarxi, ming so'm	600,0	500,0	-16,7%
Xarajatlar sig'imi, %	80,0	71,9	-

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, xarajatlarni optimallashtirishning korxona iqtisodiy natijalariga kompleks ta'sirini ko'rsatmoqda. Hisob-kitob natijalariga ko'ra, jami xarajatlar 4,2 foizga kamaygan bir vaqtda xizmatlar hajmi 15 foizga, tushum 6,7 foizga va foyda

50 foizga oshgan. Bir birlik xizmat tannarxining 16,7 foizga kamayishi esa resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanganini ko‘rsatmoqda.

Umuman olganda, tahlillar natijasida tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy zaxirasi faqat xarajatlarni kamaytirishda emas, balki **xarajatlarning natijadorligini oshirishda** namoyon bo‘ladi. Bunda asosiy e‘tibor bir birlik xizmat tannarxini pasaytirish, mehnat va moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, tibbiy uskunalarning yuklanishini yaxshilash, ma‘muriy jarayonlarni raqamlashtirish va samarasiz xarajatlarni aniqlashga qaratilishi lozim.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdiki, tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri xarajatlarni ilmiy asosda boshqarish va optimallashtirish hisoblanadi. Tibbiy xizmat ko‘rsatish jarayonida mehnat, dori-darmon va tibbiy buyumlar, tibbiy uskunalari, kommunal, ma‘muriy hamda boshqa operatsion xarajatlarning oqilona shakllantirilishi korxonaning moliyaviy natijalariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Tibbiy xizmat tannarxini pasaytirishning asosiy imkoniyatlari moddiy resurslardan samarali foydalanish, dori-darmon va tibbiy buyumlar zaxiralarini optimallashtirish, tibbiy uskunalarning foydalanish darajasini oshirish, mehnat unumdorligini yuksaltirish va ma‘muriy xarajatlarni maqbullashtirish bilan bog‘liq. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni joriy etish xarajatlarni boshqarishning zamonaviy vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Elektron hujjat aylanishi, elektron navbat, avtomatlashtirilgan ombor nazorati va boshqaruv axborot tizimlari takroriy operatsiyalarni kamaytirish, vaqtni tejash va ma‘muriy xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- xarajatlarni tibbiy xizmat turlari kesimida hisobga olish tizimini joriy etish;
- mehnat xarajatlarini mehnat unumdorligi bilan bog‘lash;
- raqamli xarajatlar monitoring tizimini shakllantirish;
- xarajatlarni boshqarishda “xarajat-natija” tamoyilini joriy etish;
- xarajatlar sig‘imi va bir birlik xizmat tannarxini asosiy monitoring ko‘rsatkichlariga kiritish.

Shunday qilib, tibbiy xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarda xarajatlarni optimallashtirishni doimiy boshqaruv jarayoni sifatida tashkil etish korxonaning iqtisodiy samaradorligi, moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Health Organization. **Costing and Technical Efficiency**. Geneva: WHO, https://www.who.int/teams/health-financing-and-economics/economic-analysis/costing-and-technical-efficiency?utm_source=
2. Imani, A., Alibabayee, R., Golestani, M., & Dalal, K. (2022). **Key Indicators Affecting Hospital Efficiency: A Systematic Review**. *Frontiers in Public Health*, 10, 830102. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35359774/>.
3. Jacobs, K., Roman, E., Lambert, J., Moke, L., Scheys, L., Kesteloot, K., Roodhooft, F., & Cardoen, B. (2022). **Variability drivers of treatment costs in hospitals: A systematic review**. *Health Policy*, 126(2), 75–86. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34969532/>.
4. OECD. (2023). **Health at a Glance 2023: OECD Indicators**. Paris: OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/health-at-a-glance-2023_7a7afb35-en.html?utm_source=
5. Almeshwari, S. A., Almalki, I. S., Abumilha, B. A., & Altharwi, B. H. (2024). **Improving Hospital Efficiency and Cost Management: A Systematic Review and Meta-Analysis**. *Cureus*, 16(10), e71721. https://www.cureus.com/articles/301972-improving-hospital-efficiency-and-cost-management-a-systematic-review-and-meta-analysis?utm_source#!/.

Ф.Уроков Повышение экономической эффективности за счет оптимизации затрат на предприятиях, оказывающих медицинские услуги	F.Urokov Increasing economic efficiency through cost optimization in medical service enterprises
Аннотация. В данной статье исследуются теоретические и практические аспекты повышения экономической эффективности за счет оптимизации затрат на предприятиях, оказывающих медицинские услуги. Обосновано, что избыточное или неэффективное формирование затрат негативно влияет на увеличение себестоимости медицинских услуг, снижение финансовых результатов и конкурентоспособность предприятия. Также особое внимание уделено вопросам обеспечения баланса между оптимизацией расходов и сохранением качества медицинских услуг. Ключевые слова: медицинское обслуживание, предприятие, оказывающее медицинские услуги, затраты, оптимизация затрат, экономическая эффективность, себестоимость услуг, рентабельность, использование ресурсов, цифровизация, качество медицинских услуг.	Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of increasing economic efficiency through cost optimization in medical service enterprises. It is substantiated that the excessive or inefficient formation of costs negatively affects the increase in the cost of medical services, a decrease in financial results, and the competitiveness of the enterprise. Particular attention is also paid to ensuring a balance between cost optimization and maintaining the quality of medical services. Keywords: medical service, medical service enterprise, costs, cost optimization, economic efficiency, cost of service, profitability, resource utilization, digitalization, quality of medical services.

Askar Axrorovich Siddiqov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Menejment kafedrası dotsent v.b., PhD

AHOLIGA UMUMIY OVQATLANISH XIZMATLARI KO‘RSATISHDA TO‘YXONALAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada aholiga umumiy ovqatlanish xizmatlari ko‘rsatishda to‘yxonalar faoliyatini rivojlantirish metodologiyasi tadqiq etilgan. Xizmat sifati, raqamlashtirish, mijozlar qoniqishi va iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo‘nalishlari tahlil qilinib, amaliy takliflar ishlab chiqilgan.   Kalit so‘zlar: umumiy ovqatlanish, to‘yxona, xizmat ko‘rsatish, xizmat sifati, metodologiya, boshqaruv, raqamlashtirish, innovatsiya, marketing, mijozlar qoniqishi, raqobatbardoshlik, xizmatlar bozori.

Kirish. Bugungi kunda xizmatlar sohasi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida rivojlanib bormoqda. Aholining daromadlari, turmush darajasi va iste’mol madaniyatining o‘zgarishi xizmatlarning yangi shakllariga bo‘lgan talabni oshirmoqda. Xususan, umumiy ovqatlanish sohasi aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda, turli marosimlar, oilaviy tadbirlar, to‘y va tantanalarni tashkil etish orqali ham muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifani bajaradi.

O‘zbekistonda to‘y va marosimlar milliy madaniyat hamda ijtimoiy hayotning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu sababli to‘yxonalar nafaqat ovqatlanish xizmatlarini ko‘rsatuvchi, balki tadbirlarni kompleks tashkil etuvchi xizmat ko‘rsatish subyektlari sifatida shakllanmoqda. To‘yxonalarning faoliyati oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlash va realizatsiya qilish, zalni bezatish, xizmat ko‘rsatish, musiqa va texnik xizmatlar, mehmonlarni kutib olish hamda boshqa ko‘plab xizmatlarni o‘z ichiga oladi.

To‘yxonalar faoliyatini zamonaviy talablar asosida tashkil etish aholiga ko‘rsatilayotgan umumiy ovqatlanish xizmatlari sifatini oshirish, tadbirkorlik subyektlarining daromadlarini ko‘paytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va xizmatlar bozorida raqobat muhitini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmatlar iqtisodiyoti va xizmat ko‘rsatish sifatini boshqarish masalalari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xizmatlar marketingi nazariyasida F. Kotler iste’molchi ehtiyojlarini chuqur o‘rganish va mijozlar uchun qiymat yaratishni korxona raqobatbardoshligining asosiy omillaridan biri sifatida ko‘rsatadi [1].

M. Porterning raqobat strategiyasiga oid tadqiqotlarida korxonaning bozordagi ustunligi xarajatlarni kamaytirish yoki iste'molchiga yuqori qiymatga ega xizmatlarni taklif etish orqali shakllanishi asoslangan [2]. Ushbu yondashuv to'yxonalar faoliyatida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki to'yxona xizmatlarining narxi bilan bir qatorda xizmat sifati, menyu xilma-xilligi, zalning qulayligi, xodimlarning madaniyati va qo'shimcha xizmatlar ham mijoz tanloviga ta'sir qiladi. Xizmatlar sifatini baholash bo'yicha A. Parasuraman, V. Zeithaml va L. Berry tomonidan ishlab chiqilgan SERVQUAL modeli xizmatlarni ishonchlilik, tezkorlik, kafolat, empatiya va moddiy ko'rinish kabi mezonlar asosida baholash imkonini beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya, ekspert baholash, kuzatish va guruhlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. To'yxonalar umumiy ovqatlanish xizmatlarining o'ziga xos shakli sifatida aholining turli marosim va tadbirlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradi. To'yxona faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan xizmatlarning kompleksligi, xizmat ko'rsatish sifati va boshqaruv tizimining samaradorligiga bog'liq. To'yxona faoliyatini shartli ravishda quyidagi asosiy yo'nalishlarga ajratish mumkin:

1. ovqatlanish xizmatlari;
2. marosimlarni tashkil etish;
3. servis va mehmonlarga xizmat ko'rsatish;
4. zal va interyer xizmatlari;
5. texnik va musiqiy xizmatlar;
6. raqamli xizmatlar;
7. marketing va mijozlar bilan ishlash.

1-jadval

To'yxonalar faoliyatining asosiy xizmat yo'nalishlari

Xizmat yo'nalishi	Asosiy mazmuni	Rivojlantirish yo'nalishi
Ovqatlanish	Taomlarni tayyorlash va tortish	Menyuni diversifikatsiya qilish
Servis	Mehmonlarga xizmat ko'rsatish	Xizmat standartlarini joriy etish
Zallar	Marosimlarni o'tkazish	Zamonaviy dizayn va jihozlash
Bron qilish	Sana va zalni band qilish	Onlayn bron tizimi
To'lov	Hisob-kitob	Elektron to'lovlar
Marketing	Mijozlarni jalb qilish	Raqamli marketing
Qo'shimcha xizmatlar	Foto, musiqa, dekoratsiya	Kompleks paketlar

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, zamonaviy to'yxona faoliyati faqat ovqatlanish xizmatlari bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Mijozga bir nechta xizmatlarni yagona paket asosida taklif etish to'yxonaning daromadlarini oshirish va mijozlar uchun qulaylik yaratish imkonini beradi.

To'yxonalar faoliyatida xizmat sifatining ahamiyati

Xizmat sifati to'yxona tanlashda mijozlar uchun eng muhim omillardan biri hisoblanadi. To'y yoki boshqa marosim bir martalik va muhim tadbir bo'lganligi sababli mijozlar xizmatdagi kamchiliklarga nisbatan yuqori talab qo'yadilar.

Xizmat sifatini quyidagi ko'rsatkichlar orqali baholash mumkin:

- taomlarning sifati;
- taomlarning o'z vaqtida tortilishi;
- xodimlarning muomala madaniyati;
- zalning tozaligi;
- sanitariya holati;
- xizmat ko'rsatish tezligi;
- texnik jihozlarning holati;
- narx va xizmat sifati nisbati;
- mijozlarning umumiy qoniqish darajasi.

To'yxona xizmatlari sifatini baholash mezonlari

Ko'rsatkich	Baholash mazmuni	Tavsiya etiladigan baholash
Taom sifati	Mazasi, ko'rinishi va assortimenti	1–5 ball
Servis sifati	Xodimlarning muomala va xizmat darajasi	1–5 ball
Tezkorlik	Buyurtmalarni o'z vaqtida bajarish	1–5 ball
Tozalik	Zal va oshxona sanitariya holati	1–5 ball
Qulaylik	Zal, stol va boshqa sharoitlar	1–5 ball
Narx	Xizmatning narxga muvofiqligi	1–5 ball
Raqamli xizmat	Onlayn bron va elektron to'lov	1–5 ball
Mijoz qoniqishi	Umumiy taassurot	1–5 ball

Mazkur baholash tizimidan foydalanish to'yxona rahbariyatiga xizmat sifatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi.

To'yxonalar faoliyatini raqamlashtirish

Raqamli texnologiyalarni joriy etish to'yxonalar faoliyatini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Hozirgi sharoitda mijozlar to'yxona haqida ma'lumotni ijtimoiy tarmoqlar, internet va mobil platformalar orqali olishga intilmoqda.

Shu sababli to'yxonalarda quyidagi raqamli xizmatlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq:

- onlayn bron qilish;
- elektron shartnoma;
- QR-menyu;
- elektron to'lov;
- mijozlar ma'lumotlar bazasi;
- ijtimoiy tarmoqlarda reklama;
- onlayn fikr-mulohaza tizimi;
- avtomatik eslatmalar;
- tadbir uchun elektron hisob-kitob.

Raqamlashtirish nafaqat mijozlar uchun qulaylik yaratadi, balki to'yxona ma'muriyatiga buyurtmalarni nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini tezroq qabul qilish imkonini beradi.

To'yxonalarda raqamlashtirishning yana bir muhim yo'nalishi — mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirishdir. Masalan, to'y tashkil qilgan mijozga keyinchalik yubiley, tug'ilgan kun yoki boshqa tadbirlarni o'tkazish bo'yicha maxsus takliflar yuborish mumkin.

To'yxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligi. To'yxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligi daromad, xarajat, foyda, bir mijozga to'g'ri keladigan o'rtacha tushum va mehnat unumdorligi kabi ko'rsatkichlar orqali baholanadi. Korxona samaradorligini oshirishda xarajatlarni boshqarish alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining o'zgarishi to'yxona xarajatlarga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun mahsulotlarni xarid qilish, saqlash va ulardan foydalanish jarayonlarini raqamli nazorat qilish ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. To'yxonalarda oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish ham iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Menyuni oldindan rejalashtirish, mehmonlar soniga mos mahsulot xarid qilish va taom tayyorlash hajmini to'g'ri aniqlash mahsulot isrofini kamaytiradi.

To'yxonalarni rivojlantirishning taklif etilayotgan metodologik modeli.

Tadqiqot natijasida to'yxonalar faoliyatini rivojlantirishning quyidagi metodologik modeli taklif etiladi:

Bozorni o'rganish → mijoz ehtiyojlarini aniqlash → xizmat sifatini baholash → iqtisodiy samaradorlikni aniqlash → raqamlashtirish → xodimlar malakasini oshirish → marketingni rivojlantirish → natijalarni monitoring qilish.

Mazkur metodologiya to'yxona faoliyatini doimiy ravishda takomillashtirib borish imkonini beradi.

To‘yxonalar faoliyatini rivojlantirish metodologiyasining bosqichlari

Bosqich	Asosiy vazifa	Natija
1-bosqich	Bozor va raqobatchilarni o‘rganish	Bozor holatini aniqlash
2-bosqich	Mijoz ehtiyojlarini aniqlash	Talabni shakllantirish
3-bosqich	Xizmat sifatini baholash	Kamchiliklarni aniqlash
4-bosqich	Xarajatlarni tahlil qilish	Tejamkorlikni oshirish
5-bosqich	Raqamli texnologiyalarni joriy etish	Boshqaruvni avtomatlashtirish
6-bosqich	Kadrlar malakasini oshirish	Servis sifatini yaxshilash
7-bosqich	Marketing strategiyasini ishlab chiqish	Mijozlar sonini oshirish
8-bosqich	Monitoring va baholash	Uzluksiz takomillashtirish

Ushbu metodologiyaning asosiy afzalligi shundaki, unda to‘yxona faoliyati faqat moliyaviy natijalar asosida emas, balki mijozlar qoniqishi, xizmat sifati, xodimlar malakasi, raqamlashtirish darajasi va resurslardan foydalanish samaradorligi asosida ham baholanadi.

To‘yxonalar faoliyatini rivojlantirishda xodimlar malakasini oshirish ham muhim omil hisoblanadi. Chunki zamonaviy texnologiyalarning o‘zi yuqori sifatli xizmatni kafolatlamaydi. Xodimlarning muomala madaniyati, xizmat ko‘rsatish qoidalarini bilishi, mijozlar bilan ishlash ko‘nikmasi va nizoli vaziyatlarni boshqarish qobiliyati xizmat sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Shuningdek, to‘yxonalarda xizmat paketlarini diversifikatsiya qilish ham samarali yo‘nalishlardan biridir. Masalan, “Standart”, “Premium” va “VIP” kabi xizmat paketlarini ishlab chiqish orqali turli daromadga ega mijozlar uchun mos takliflarni shakllantirish mumkin. Bunday yondashuv mijozga tanlash imkoniyatini beradi va to‘yxonaning qo‘shimcha daromad olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aholiga umumiy ovqatlanish xizmatlari ko‘rsatishda to‘yxonalar faoliyatini rivojlantirish nafaqat xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish, balki hududlarda tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va xizmatlar bozorida raqobatni kuchaytirish uchun ham muhim ahamiyatga ega. To‘yxonalar faoliyatini samarali rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. To‘yxonalarda xizmat ko‘rsatish standartlarini ishlab chiqish va joriy etish.
2. Mijozlar qoniqishini muntazam baholash tizimini shakllantirish. Buning uchun elektron so‘rovnoma, QR-kod orqali fikr bildirish va reyting tizimlaridan foydalanish.
3. Onlayn bron qilish va elektron to‘lov tizimlarini keng joriy etish.
4. To‘yxona faoliyatini boshqarishda CRM va avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan foydalanish.
5. Xodimlarning kasbiy va servis kompetensiyalarini muntazam oshirish.
6. Menu va xizmat paketlarini diversifikatsiya qilish. Mijozlarning turli ehtiyojlari va moliyaviy imkoniyatlariga mos xizmat paketlarini ishlab chiqish.
7. Raqamli marketingni rivojlantirish. Ijtimoiy tarmoqlar, videomarketing va mijozlar tavsiyalaridan samarali foydalanish.
8. Oziq-ovqat mahsulotlaridan samarali foydalanish va chiqindilarni kamaytirish.
9. Energiya va suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish.
10. To‘yxonalar faoliyatini baholashning kompleks indikatorlar tizimini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. – Pearson Education.
2. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985.
3. Parasuraman A., Zeithaml V.A., Berry L.L. SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality // Journal of Retailing. – 1988. – Vol. 64. – No. 1.
4. Drucker P.F. Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles. – New York: Harper & Row, 1985.

A.Сиддиков Совершенствование методологии развития деятельности свадебных площадок в сфере предоставления услуг общественного питания населению	A.Siddikov Improving the methodology for developing the activities of wedding venues in providing catering services to the population
Аннотация. В статье рассматривается методология развития деятельности свадебных площадок в сфере предоставления услуг общественного питания населению. Анализируются области повышения качества обслуживания, цифровизации, удовлетворенности клиентов и экономической эффективности, а также разрабатываются практические предложения. Ключевые слова: общественное питание, свадебная площадка, обслуживание, качество обслуживания, методология, менеджмент, цифровизация, инновации, маркетинг, удовлетворенность клиентов, конкуренто-способность, рынок услуг.	Abstract. The article studies the methodology for developing the activities of wedding venues in providing public catering services to the population. The areas of improving service quality, digitalization, customer satisfaction and economic efficiency are analyzed, and practical proposals are developed. Keywords: catering, wedding venue, service, service quality, methodology, management, digitalization, innovation, marketing, customer satisfaction, competitiveness, services market.

Shaxriyor Shodiyorovich Turayev– O‘zbekiston Respublikasi Advokatlar Palatasi Samarqand viloyat hududiy boshqarmasi bosh buxgalteri, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD),
shahriyorturayev990@gmail.com

ADVOKATLIK XIZMATLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASHDA INTEGRAL KO‘RSATKICHLAR TIZIMINI QO‘LLASH METODOLOGIYASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada advokatlik xizmatlari samaradorligini kompleks baholashning metodologik asoslari tadqiq etilgan. Advokatlik xizmatlarining o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, ularning samaradorligini faqat iqtisodiy natijalar, jumladan, daromad, xarajat yoki rentabellik ko‘rsatkichlari orqali baholash yetarli emas. Shu sababli tadqiqotda iqtisodiy samaradorlik, xizmat sifati, mijoz natijadorligi, huquqiy natijadorlik va raqamli samaradorlikni o‘zida mujassamlashtiruvchi integral ko‘rsatkichlar tizimi taklif etilgan. Integral baholash metodologiyasida ko‘rsatkichlarni standartlashtirish, ularning vazn koeffitsiyentlarini aniqlash va yakuniy integral indeksni hisoblash mexanizmi ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: advokatlik xizmatlari, samaradorlik, integral ko‘rsatkich, xizmat sifati, huquqiy natijadorlik, mijoz natijasi, raqamlashtirish, indeks, standartlashtirish, vazn koeffitsiyenti.

Kirish. Bugungi kunda xizmatlar sohasining jadal rivojlanishi sharoitida professional xizmatlarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini ta‘minlash masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, advokatlik xizmatlari fuqarolar va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, huquqiy xavflarni kamaytirish, nizolarni samarali hal etish hamda odil sudlovni ta‘minlash jarayonida muhim institutsional mexanizm hisoblanadi. Shu bois advokatlik tashkilotlari faoliyati samaradorligini obyektiv baholash nafaqat ushbu xizmatlar bozorining rivojlanishi, balki huquqiy himoya sifatini oshirish nuqtayi nazaridan ham muhimdir. Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi va professional xizmatlar bozorida raqobatning kuchayishi advokatlik tashkilotlaridan mavjud resurslardan oqilona foydalanish, xizmat ko‘rsatish jarayonlarini optimallashtirish, mijozlarga yo‘naltirilgan boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etishni talab qilmoqda. Bunday sharoitda advokatlik xizmatlari samaradorligini faqat daromad, xarajat, foyda yoki rentabellik kabi an‘anaviy iqtisodiy ko‘rsatkichlar orqali baholash yetarli emas. Chunki advokatlik faoliyatining yakuniy natijasi iqtisodiy manfaat bilan bir qatorda ko‘rsatilgan xizmat sifati, mijozning qoniqish darajasi, huquqiy natijadorlik va raqamli xizmatlardan foydalanish samaradorligi bilan ham belgilanadi.

Advokatlik xizmatlarining o‘ziga xos xususiyati shundaki, ularning natijasini ayrim hollarda bevosita moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali ifodalash murakkab. Masalan, huquqiy maslahatning sifatli berilishi kelgusida nizoning oldini olishga yoki mijozning huquqiy xavfini kamaytirishga xizmat qilishi mumkin, biroq bunday natija an‘anaviy moliyaviy hisobotlarda

to‘liq aks etmasligi mumkin. Shu sababli advokatlik xizmatlari samaradorligini baholashda ko‘p mezonli yondashuvdan foydalanish, turli mazmundagi ko‘rsatkichlarni yagona metodologik tizimga birlashtirish zarurati yuzaga keladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Advokatlik xizmatlari samaradorligini baholash masalasi professional xizmatlarning o‘ziga xosligi, xizmat sifatining ko‘p qirrali tabiati va huquqiy natijaning ko‘plab omillarga bog‘liqligi sababli murakkab ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Shu bois xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda samaradorlikni faqat moliyaviy natijalar orqali emas, balki xizmat sifati, mijoz qoniqishi, xizmat ko‘rsatish jarayoni va huquqiy natijadorlik bilan birgalikda baholashga e‘tibor qaratilgan.

Xorijlik olimlardan R.J.Carlson [1], McColl-Kennedy va White [2], L.Curran va A.Crockett [3] advokatlik xizmatlari samaradorligini baholash mavzusida tadqiqotlar olib borishgan bo‘lsa, mahalliy olimlar A.Palvanov [4], M.Jurayeva [5] va V.Davlatovlar [6] tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham yuridik va advokatlik xizmatlarining huquqiy hamda iqtisodiy jihatlariga alohida e‘tibor qaratilgan..

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirish va ilmiy natijalarga erishishda ilmiy izlanishlar olib borilib, tizimli tahlil, deduksiya va induksiya, statistik tahlillar, qiyosiy tahlil, analiz va sintez kabi metod va usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Advokatlik xizmatlari samaradorligini baholashda integral ko‘rsatkichlar tizimini qo‘llash, avvalo, mazkur xizmatlarning ko‘p qirrali iqtisodiy va ijtimoiy-huquqiy xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. Advokatlik faoliyatining natijasi bevosita moliyaviy daromad bilan cheklanmay, mijozning huquq va qonuniy manfaatlarini qay darajada himoya qilinganligi, xizmatning sifati, tezkorligi, professional darajasi hamda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish samaradorligi bilan ham belgilanadi. Shu sababli samaradorlikni kompleks baholashda o‘zaro bog‘liq ko‘rsatkichlarni yagona tizimga birlashtirish maqsadga muvofiq.

Biz taklif etayotgan metodologiyaning asosini beshta asosiy tarkibiy yo‘nalish tashkil etadi:

1-rasm. Advokatlik xizmatlari samaradorligini baholashning integral ko‘rsatkichlar tizimi¹

Mazkur yondashuvning afzalligi shundaki, u advokatlik tashkiloti faoliyatining faqat bitta jihatini emas, balki xizmat ko‘rsatishning butun qiymat yaratish jarayonini baholash imkonini beradi:

1-jadval. Advokatlik xizmatlari samaradorligini integral baholash tizimining tarkibiy tuzilishi²

№	Integral komponent	Asosiy indikatorlar	Baholash yo‘nalishi
1	Iqtisodiy samaradorlik	daromad, xarajat, rentabellik, mehnat unumdorligi	Resurslardan foydalanish
2	Xizmat sifati	tezkorlik, aniqlik, professionallik, maslahat sifati	Xizmat ko‘rsatish jarayoni
3	Mijoz natijadorligi	qoniqish, takroriy murojaat, tavsiya orqali kelgan mijozlar	Mijoz uchun yaratilgan qiymat
4	Huquqiy natijadorlik	ijobiy yakunlangan ishlar, huquqiy xavflarning kamayishi, sudgacha hal etish	Huquqiy natija
5	Raqamli samaradorlik	elektron hujjat, onlayn maslahat, MMB, raqamli monitoring	Raqamli transformatsiya

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, integral baholash tizimida iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda sifat va natijadorlik ko‘rsatkichlari ham muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, huquqiy natijadorlikni alohida komponent sifatida ajratish advokatlik xizmatlarining boshqa professional

¹Muallif ishlanmasi

²Muallif ishlanmasi

xizmatlardan farqli xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi.

Yuqoridagi komponentlarning qiymatlari turli o'lchov birliklarida ifodalanadi. Masalan, daromad million so'mda, mijoz qoniqishi foizda, xizmat ko'rsatish vaqti soatda, raqamlashtirish darajasi esa foiz yoki ball ko'rinishida ifodalanishi mumkin. Shu sababli ularni bevosita qo'shish mumkin emas. Dastlab barcha ko'rsatkichlarni **0 dan 1 gacha bo'lgan yagona o'lchovga standartlashtirish** talab etiladi.

Ijobiy ko'rsatkichlar uchun:

$$Z_i = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (1)$$

Salbiy ko'rsatkichlar uchun:

$$Z_i = \frac{X_{\max} - X_i}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (2)$$

bu yerda Z_i - standartlashtirilgan qiymat.

Standartlashtirishdan so'ng har bir yo'nalish bo'yicha subindeks hisoblanadi:

$$I_j = \sum_{i=1}^n w_i \times Z_i \quad (3)$$

Keyingi bosqichda beshta subindeks yagona integral ko'rsatkichga birlashtiriladi:

$$AXSI = \alpha \times IS + \beta \times XS + \lambda \times MN + \delta \times HN + \gamma \times RS = 1 \quad (4)$$

bunda: *AXSI* - advokatlik xizmatlari samaradorligining integral indeksi; *IS* - iqtisodiy samaradorlik; *XS* - xizmat sifati; *MN* - mijoz natijadorligi; *HN* - huquqiy natijadorlik; *RS* - raqamli samaradorlik; $\alpha, \beta, \lambda, \delta, \gamma$ - vazn koeffitsiyentlari.

Vazn koeffitsiyentlari yig'indisi **1 ga teng** bo'lishi kerak:

$$\alpha + \beta + \lambda + \delta + \gamma = 1 \quad (5)$$

Yuqoridagi formulalar asosida hisoblab topilgan AXSI qiymatini quyidagi mezonlar orqali belgilashni taklif etamiz:

2-jadval. Integral indeksni baholash mezonlari¹

Integral indeks	Samaradorlik darajasi	Tavsif
0,00-0,20	Juda past	Tizimli muammolar mavjud
0,21-0,40	Past	Samaradorlikni oshirish zarur
0,41-0,60	O'rtacha	Barqaror, biroq takomillashtirish imkoniyati yuqori
0,61-0,80	Yuqori	Faoliyat samarali tashkil etilgan
0,81-1,00	Juda yuqori	Kompleks samaradorlik yuqori

Ushbu mezonlar yordamida alohida advokatlik tashkilotlari yoki advokatlik byurolari faoliyatini o'zaro qiyoslash mumkin. Bundan tashqari, integral indeksni yillar kesimida hisoblash orqali samaradorlik dinamikasini ham aniqlash imkoniyati mavjud.

Advokatlik xizmatlari samaradorligini integral baholash jarayoni, avvalo, baholashning maqsadi va obyekti aniqlanishidan boshlanadi. Keyingi bosqichda iqtisodiy samaradorlik, xizmat sifati, mijoz natijadorligi, huquqiy natijadorlik va raqamli samaradorlikni ifodalovchi asosiy indikatorlar shakllantiriladi. Shundan so'ng zarur statistik va ekspert ma'lumotlari yig'ilib, indikatorlarning ijobiy yoki salbiy yo'nalishi aniqlanadi hamda ularning qiymatlari yagona o'lchovga keltirish maqsadida standartlashtiriladi. Demak, integral ko'rsatkich nafaqat **yakuniy baholash vositasi**, balki advokatlik tashkilotining rivojlanish strategiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi **boshqaruv indikatori** sifatida ham qo'llanishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, advokatlik xizmatlari samaradorligini faqat daromad, xarajat, foyda yoki rentabellik kabi moliyaviy ko'rsatkichlar asosida baholash mazkur faoliyatning haqiqiy natijadorligini to'liq aks ettirmaydi. Zamonaviy huquqiy xizmatlar amaliyotida moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda mijozga yaratilgan qiymat, xizmat sifati, jarayonlarning samaradorligi va xizmat ko'rsatishning raqamli imkoniyatlarini ham hisobga olish zarur.

¹Muallif ishlanmasi

Tadqiqotlar natijasida quyidagi ilmiy takliflar ishlab chiqildi:

- advokatlik tashkilotlarida iqtisodiy samaradorlik, xizmat sifati, mijoz va huquqiy natijadorlik hamda raqamli samaradorlikni birlashtiruvchi **integral samaradorlik indeksini (AXSI)** joriy etish lozim.

- huquqiy natijadorlikni faqat yutilgan ishlar ulushi bilan emas, balki mijoz manfaatining ta’minlanishi, huquqiy xavflarning kamayishi va nizolarning samarali hal etilishi orqali baholash zarur.

- mijozlar qoniqishini muntazam o’rganish hamda elektron hujjat aylanishi, onlayn maslahat, raqamli monitoring va mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (MMB) tizimlaridan foydalanishni baholash tizimiga kiritish lozim.

- integral indeks natijalaridan nafaqat nazorat, balki advokatlik tashkilotlarining strategik boshqaruvi va samaradorlikni oshirish choralari belgilash vositasi sifatida foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Carlson, R.J. (1976). Measuring the Quality of Legal Services: An Idea Whose Time Has Not Come. *Law & Society Review*, 11(2), 287-317. <https://www.cambridge.org/core/journals/law-and-society-review/article/abs/measuring-the-quality-of-legal-services-an-idea-whose-time-has-not-come/EA5F708F436BD93FF650C5B77C38648A>

2. McColl-Kennedy, J.R., White, T. (1998). Professional Service Quality: A Step Beyond Other Services? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 5(4), 209-222. [https://doi.org/10.1016/S0969-6989\(97\)00037-4](https://doi.org/10.1016/S0969-6989(97)00037-4)

3. Curran, L., Crockett, A. (2013). Measuring Legal Services: A Practical Methodology for Measuring the Quality and Outcomes of Legal Assistance Services. *University of Tasmania Law Review*, 32(1), 70-95. <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/UTasLawRw/2013/4.html>

4. Палванов А. (2022). Юридический сервис в цифровой среде. *Жамият ва инновациялар*, 3(7/S), 204-213. <https://inlibrary.uz/index.php/socinov/article/view/41172>

5. Адвокатский запрос в законодательстве и правоприменительной практике. *Жамият ва инновациялар*. <https://inlibrary.uz/index.php/socinov/article/view/79201>

6. Малакали юридический сервис – адвокатура институциональный аспект. *Жамият ва инновациялар*. <https://inlibrary.uz/index.php/improvement-law-institute/article/view/16680>

Ш.Тураев	Sh.Turaev
Методология применения системы интегральных показателей при оценке эффективности адвокатских услуг Аннотация. В данной статье исследованы методологические основы комплексной оценки эффективности адвокатских услуг. Особенность адвокатских услуг заключается в том, что недостаточно оценивать их эффективность только по экономическим результатам, включая показатели доходов, расходов или рентабельности. Поэтому в исследовании предложена система интегральных показателей, включающая экономическую эффективность, качество обслуживания, эффективность клиентов, правовую эффективность и цифровую эффективность. В методологии интегральной оценки разработан механизм стандартизации показателей, определения их весовых коэффициентов и расчета итогового интегрального индекса. Ключевые слова: адвокатские услуги, эффективность, интегральный показатель, качество услуг, правовая результативность, результат клиента, цифровизация, индекс, стандартизация, весовой коэффициент.	Methodology for applying a system of integral indicators in assessing the effectiveness of legal services Abstract. This article examines the methodological foundations for the comprehensive assessment of the effectiveness of legal services. A distinctive feature of legal services is that it is insufficient to evaluate their effectiveness solely by economic results, including income, costs, or profitability indicators. Therefore, the study proposes a system of integral indicators combining economic efficiency, service quality, customer effectiveness, legal effectiveness, and digital efficiency. In the methodology of integral assessment, a mechanism has been developed for standardizing indicators, determining their weighting coefficients, and calculating the final integral index. Keywords: legal services, efficiency, integral indicator, service quality, legal effectiveness, client outcome, digitalization, index, standardization, weight coefficient.

Maftuna Zayniddin qizi Xudoyberdiyeva – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası
assistent stajori

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan xususiy tadbirkorlik subyektlari samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy asoslari hamda amaliy yo‘nalishlari yoritilgan. Tadqiqotda xizmat ko‘rsatish korxonalarining iqtisodiy samaradorligiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar, resurslardan oqilona foydalanish, innovatsion boshqaruv usullarini joriy etish, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, xizmatlar sifatini oshirish, marketing faoliyatini takomillashtirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish va inson kapitalini rivojlantirish masalalari kompleks tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish sohasi, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy samaradorlik, xizmatlar sifati, raqobatbardoshlik, innovatsion rivojlanish, inson kapitali, xizmatlar bozori, barqaror iqtisodiy rivojlanish.

Kirish. Mamlakatimizda biznes yuritishni yaxshilash, tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab – quvvatlashga alohida e‘tibor berilayotganligi, yaqin kelajakda ushbu soha iqtisodiy-moliyaviy ko‘rsatkichlarni bir necha bor oshirishga asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Hususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-noyabrdagi PQ-4525-son “Mamlakatda biznes muhitini yana ham yaxshilash hamda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risida”¹gi Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 24-oktyabrdagi PQ-4498-sonli “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish davlat dasturlari doirasida amalga oshiriladigan loyihalarni kreditlash tartibini takomillashtirishning qo‘shimcha chora – tadbirlari to‘g‘risida”²gi Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-avgustdagi PF-5780-sonli “Xususiy mulkni himoya qilish hamda mulkdorlar huquqlarining kafolatlarini kuchaytirish, tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash borasidagi ishlarni tashkil qilish tizimini tubdan takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora – tadbirlar, shuningdek, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslar hamda ishlab chiqarish infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish to‘g‘risida”³gi Farmoni hamda boshqalar qabul qilinganlarini sabab qilishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmat ko‘rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlari samaradorligini oshirish masalalari iqtisodiyot fanida dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar samaradorlikni oshirishda boshqaruv sifati, innovatsiyalarni joriy etish, xizmatlar sifati, raqamli texnologiyalarni qo‘llash, marketing faoliyati va inson kapitalini rivojlantirishning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasi va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlarning nazariy va amaliy asoslari Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning asarlarida keng yoritilgan. Bunda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, xususiy mulk daxlsizligini ta‘minlash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda xizmat ko‘rsatish sohasini iqtisodiy o‘rnatishning asosiy drayverlaridan biri sifatida rivojlantirish zarurligini alohida ta‘kidlaydi. Ushbu yondashuvlar xizmat ko‘rsatish korxonalarining samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy izlanishlar uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi⁴.

Xizmatlar marketingi nazariyasining asoschilari bo‘lgan Philip Kotler va Kevin Lane Keller xizmat ko‘rsatish korxonalarining muvaffaqiyati iste‘molchilar ehtiyojini chuqur o‘rganish, yuqori sifatli xizmatlarni taklif etish hamda uzoq muddatli mijozlar sadoqatini shakllantirish bilan bevosita bog‘liqligini asoslab berganlar. Ularning ilmiy qarashlariga ko‘ra, zamonaviy marketing strategiyalaridan foydalanish korxona samaradorligi va raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi⁵. Bundan tashqari M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan raqobat ustunligi nazariyasida korxonalarning samaradorligi innovatsiyalarni joriy etish, xarajatlarni optimallashtirish va differensiallash strategiyalarini qo‘llash orqali

¹<https://lex.uz/uz/docs/-4602230>

²<https://lex.uz/uz/docs/-4569641>

³<https://lex.uz/uz/docs/-4473481>

⁴ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

⁵ Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 15th Edition. – Pearson Education Limited, 2016. – 714 p.

ta'minlanishi ilmiy jihatdan asoslangan. Ushbu konsepsiya xizmat ko'rsatish sohasidagi xususiy tadbirkorlik subyektlarining bozor sharoitida barqaror faoliyat yuritishi va raqobat afzalliklarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi¹.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, xizmat ko'rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlari samaradorligini oshirish kompleks yondashuvni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda xizmat ko'rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlari samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini kompleks baholashga qaratilgan ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi iqtisodiy tahlilning zamonaviy usullariga asoslanib, xizmat ko'rsatish sohasida samaradorlikka ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning o'zaro bog'liqligini baholash hamda samaradorlikni oshirishning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqishga qaratildi.

Tahlil va natijalar. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish hisoblanadi. Kichik biznes faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar hamda firmalar davlat yordamisiz, katta kapital mablag'larsiz o'zlari ish joylarini yaratishlari, hamdaqtinchalik mavjud bo'lgan tohamdarlar tanqisligini kamaytirishlari hamda hattoki, bu tanqislikni butunlay yo'qotishlari mumkin. Bugungi kunda kichik korxonalar faoliyatini ayrim kishilarning ehtiyojlarini qondirish sari yo'naltirish lozim. Bu esa maishiy xizmat ko'rsatish hamda xalq iste'moli tohamdarlari ishlab chiqarish sohalarida yaqqol ko'rinmoqda. Kichik korxonalar yangi texnologiya, yangiliklarini joriy etishda ham g'oyat katta ahamiyatga ega.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari ilmiy-texnika taraqqiyoti sharoitida sanoatning yetakchi sohalarini yangi texnologiyalarga o'tishda tobora o'z o'rnini topib bormoqda. Ular yangi fikrlar hamda ishlab chiqarishni takomillashtirish, yangi axborot texnologiyalarini joriy qilish bilan ish jarayonini ta'minlovchi butun tizimni asosiy bog'lovchilik sifatini o'zlarida namoyon etmoqdalar. Bugungi kunga kelib, kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlik subyektlari mamlakatimiz iqtisodiyotining barcha jabhalarida, mashinasozlik mahsulotlari ishlab chiqarishda, xalq iste'moli mollari, qishloq xo'jaligi hamda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishda hamda boshqa sohalarida faoliyat ko'rsatmoqda.

Xususiy tadbirkorlik, kichik biznesni jadal rivojlantirish asosida mulkdorlar sinfini shakllantirish, tegishli institutlar tizimini tashkil etish, kichik hamda xususiy tadbirkorlik faoliyati sohasiga kredit resurslarini keng jalb qilish hamda xorijiy sarmoyalar olib kirish uchun maqbul sharoit yaratib berilgan.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning xususiyatlari (muomala kapitalining kichikligi, uning tez aylanuvchanligi, ishlab chiqarish vositalarini tezda almashtirish imkoniyatlari hamda b.) uning bir qancha afzalliklarga ega bo'lishi imkoniyatlarini yaratadi:

- izlanish, yangi mahsulotlarni maromiga yetkazish hamda o'zlashtirish, ularni talabning tezo'zgarib turishi xatarini hisobga olgan holda kichik uyushmalarda ishlab chiqarish;

- tezkor texnik servisning ishonchliligi hamda iste'molchilar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish;

- ortiqcha ish kuchini o'ziga singdirish;

- boshqarishning oddiyligi, katta ma'muriy apparatning yo'qligi, qurilish hamda loyiha quvvatlarini o'zlashtirishda qisqa muddat, kapital sarflarining tez o'zini oqlashi, kapital aylanmasida yuqori tezlik;

- xom ashyo hamda mehnat resurslari, ishlab chiqarish chiqindilaridan to'liqroq hamda samaraliroq foydalanish.

Tadbirkorlik faoliyatini yuritish subyektlari (tadbirkorlik subyektlari) – bu subyektlar belgilangan qonunchilik tartibida davlat ro'yxatidan (reestridan) o'tgan va tadbirkorlik faoliyatini olib borayotgan yuridik hamda jismoniy shaxslardir.

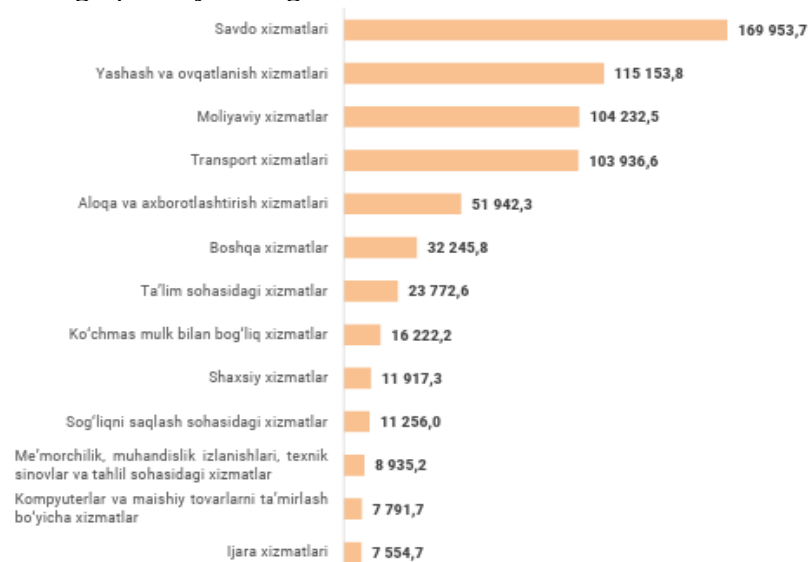
Davlat hokimiyati organlari (qonun hujjatlarida aks etgan alohida holatlar bundan mustasno), hamda, ularning mansabdor shaxslari va qonunchilikda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi taqiqlangan yoki cheklangan boshqa shaxslar tadbirkorlik faoliyati subyektlari sifatida qatnashish huquqiga ega bo'lolmaydilar. Bu tartib tadbirkorlik faoliyatida manfaatlar

¹ Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985. – 592 p.

to‘qnashuvini oldini olish va uning qonuniy, adolatli tarzda rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan.

Mamlakatimizning «Xususiy tadbirkorlik to‘g‘risidagi nizom» da xususiy tadbirkorlik faoliyatini olib borish va u haqidagi asosiy tushunchaga quyidagicha ta‘rif berilgan: “Xususiy tadbirkorlik — bu fuqarolar tomonidan o‘z tavakkalchiligi va mulkiy javobgarligi ostida, shaxsiy daromad (foyda) olish maqsadida, amaldagi qonunlar asosida amalga oshiriladigan tashabbuskor xo‘jalik faoliyatidir.

Xususiy tadbirkorlikning yakka tartibdagi tadbirkorlikdan asosiy farqi shundaki, xususiy tadbirkorlar o‘z faoliyatini yollanma ishchi kuchi yordamida amalga oshiradilar. Ular yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lib, o‘z korxonalarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish majburiyatiga egadirlar.”¹ Xizmat ko‘rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlarining samaradorligini baholashda xizmat turlari bo‘yicha yaratilayotgan bozor xizmatlari hajmini tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Xizmatlar tarkibidagi o‘zgarishlar mamlakat iqtisodiyotida qaysi yo‘nalishlarda xususiy sektorning faolligi yuqori ekanligini hamda kichik biznes subyektlarining iqtisodiy o‘sishga qo‘shayotgan hissasini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, savdo, transport, moliyaviy, yashash va ovqatlanish hamda axborot-kommunikatsiya xizmatlari bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy tadbirkorlikning eng faol rivojlanayotgan segmentlari hisoblanadi. Shu bois, 4-rasmda 2026-yil yanvar–iyun oylarida asosiy xizmat turlari bo‘yicha bozor xizmatlari hajmining tarkibi keltirilgan bo‘lib, u xizmatlar bozorining rivojlanish tendensiyalarini hamda xususiy tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faolligini baholash imkonini beradi.

1-rasm. Asosiy turlar bo‘yicha ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi (2026-yil yanvar–iyun, mlrd so‘m)².

1-rasm ma‘lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, 2026-yilning yanvar–iyun oylarida mamlakatda ko‘rsatilgan bozor xizmatlari tarkibida **savdo xizmatlari 169 953,7 mlrd so‘m** bilan eng yuqori ulushni egallagan. Ushbu natija ichki iste‘mol bozorining kengayishi, elektron savdo platformalarining rivojlanishi hamda aynan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining chakana va ulgurji savdo tarmoqlarida ustun mavqega ega ekanligi bilan izohlanadi. Savdo xizmatlari bozoridagi korxonalarining asosiy qismi kichik biznes subyektlaridan iborat bo‘lib, ular aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va xizmatlar bozorida raqobatni shakllantirishda muhim o‘rin egallaydi.

Ikkinchi yirik yo‘nalish **yashash va ovqatlanish xizmatlari** bo‘lib, ularning hajmi **115 153,8 mlrd so‘mni** tashkil etgan. Ushbu yo‘nalishning rivojlanishida mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari, restoranlar, kafe va umumiy ovqatlanish korxonalarining aksariyati aynan xususiy tadbirkorlik subyektlari tomonidan tashkil etilgani muhim omil hisoblanadi. Turizm

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 31.07.2015 yildagi 219-son. Xususiy tadbirkorlik to‘g‘risidagi nizom.

² O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida. <https://stat.uz/uz/>

oqimining ortishi bilan ushbu xizmat turida kichik biznesning iqtisodiy faolligi yanada kuchayib, yangi investitsiyalar va bandlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. **Moliyaviy xizmatlar** hajmi **104 232,5 mlrd so'mni**, **transport xizmatlari** esa **103 936,6 mlrd so'mni** tashkil etgan. So'nggi yillarda raqamli to'lov tizimlari, fintech xizmatlari, sug'urta vositachiligi va lizing xizmatlarining kengayishi natijasida moliyaviy xizmatlar bozori sezilarli rivojlanmoqda. **Aloqa va axborotlashtirish xizmatlari** hajmining **51 942,3 mlrd so'mga** yetgani mamlakatda raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanayotganidan dalolat beradi. Mazkur yo'nalishda IT-kompaniyalar, dasturiy ta'minot ishlab chiquvchilar, internet xizmatlari, elektron platformalar va raqamli servislarning katta qismi xususiy sektor hissasiga to'g'ri keladi. Bu esa xizmat ko'rsatish sohasida mehnat unumdorligini oshirish, xarajatlarni qisqartirish va xizmatlar sifatini yaxshilash orqali tadbirkorlik subyektlari samaradorligini sezilarli darajada oshirmoqda.

Umuman olganda, rasm tahlili xizmat ko'rsatish bozorida yuqori hajmga ega bo'lgan yo'nalishlarning deyarli barchasida **xususiy tadbirkorlik va kichik biznes subyektlari asosiy harakatlantiruvchi kuch** ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, savdo, turizm, transport, axborot-kommunikatsiya va moliyaviy xizmatlarda xususiy sektorning ustunligi xizmatlar bozorida sog'lom raqobatni kuchaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, joriy etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xizmat ko'rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlari mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi bandligini oshirish va xizmatlar bozorida sog'lom raqobat muhitini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Tahlillar xizmat ko'rsatish korxonalarining samaradorligi, avvalo, boshqaruv sifati, innovatsion faoliyat, xizmatlar sifati, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, marketing strategiyalarining samaradorligi hamda inson kapitalining rivojlanganlik darajasiga bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Yuqoridagi ilmiy tahlillar asosida quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

- ❖ xizmat ko'rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun raqamli boshqaruv tizimlari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishni rag'batlantirish;

- ❖ xizmatlar sifatini baholashning zamonaviy indikatorlari va samaradorlik ko'rsatkichlari asosida korxonalar faoliyatini muntazam monitoring qilish tizimini shakllantirish;

- ❖ tadbirkorlik subyektlari uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, imtiyozli kreditlar va investitsion qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish;

- ❖ marketing faoliyatini raqamli platformalar asosida rivojlantirish, elektron tijorat va onlayn xizmatlar ulushini oshirish orqali korxonalarning raqobatbardoshligini kuchaytirish;

- ❖ xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatini baholashda iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion samaradorlikni kompleks aks ettiruvchi ko'rsatkichlar tizimini amaliyotga joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, xizmat ko'rsatish sohasida xususiy tadbirkorlik subyektlari samaradorligini oshirish bo'yicha taklif etilgan ilmiy yondashuvlar va amaliy tavsiyalar ushbu sohaning raqobatbardoshligini kuchaytirish, xizmatlar sifati va iqtisodiy natijadorlikni oshirish, shuningdek, mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. PF–60-son Farmon. 2022-yil 28-yanvar.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
3. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 15th Edition. – Pearson Education Limited, 2016. – 714 p.
4. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985. – 592 p.
5. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1983 (Original edition, 1934).

6. Qosimova M.S., Yusupov M.A. va boshqalar. Kichik biznes va tadbirkorlik. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDIU, 2010. – 270 b.
7. Abdurkarimov B. va boshqalar. Savdo iqtisodiyoti muammolari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2016. – 320 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bo‘yicha statistik to‘plam. – Toshkent, 2024.

М.Худойбердыева Способы повышения эффективности частных предприятий в сфере услуг	M.Xudoyberdiyeva Ways to improve the efficiency of private business entities in the service sector
Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы и практические направления повышения эффективности частных хозяйствующих субъектов, работающих в сфере услуг. В исследовании всесторонне анализируются основные факторы, влияющие на экономическую эффективность предприятий сферы услуг, рациональное использование ресурсов, внедрение инновационных методов управления, эффективное использование цифровых технологий, повышение качества услуг, совершенствование маркетинговой деятельности, повышение инвестиционной привлекательности и развитие человеческого капитала. Ключевые слова: сфера услуг, частное предпринимательство, экономическая эффективность, качество услуг, конкурентоспособность, инновационное развитие, человеческий капитал, рынок услуг, устойчивое экономическое развитие.	Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations and practical approaches to improving the efficiency of private business entities operating in the service sector. The study comprehensively analyzes the key factors influencing the economic efficiency of service enterprises, including the rational use of resources, the implementation of innovative management methods, the effective use of digital technologies, improving service quality, enhancing marketing activities, increasing investment attractiveness, and developing human capital. Keywords: service sector, private entrepreneurship, economic efficiency, service quality, competitiveness, innovative development, human capital, service market, sustainable economic development.

Charos Murot qizi Avazova – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası
assistent stajori

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA INSON KAPITALI TRANSFORMATSIYASI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Samarqand viloyatida xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘iga aylanib, asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarda yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etmoqda. Raqamli iqtisodiyotga o‘tish sharoitida ushbu sohaning raqobatbardoshligi bevosita inson kapitalining transformatsiya tezligiga bog‘liq. Mavzu doirasida raqamlashtirish samaradorligi faqat malaka oshirish tizimi va uzluksiz ta‘lim bilan sinergiyada yuqori natija berishi aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli transformatsiya sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida barqaror o‘sishni ta‘minlash uchun raqamli ko‘nikmalarni shakllantiruvchi tizimli ta‘lim dasturlari, klaster yondashuvi va xorijiy tajribalarni mahalliyashtirishga asoslangan inson kapitali siyosati talab etiladi.   Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, inson kapitali transformatsiyasi, xizmat ko‘rsatish sohasi, raqamli texnologiyalar, bandlik tarkibi, IT xizmatlar, turizm xizmatlari, sun‘iy intellekt, raqamli infratuzilma, malakali kadrlar, elektron xizmatlar, innovatsion rivojlanish.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning strategik tarmog‘iga aylanib, mamlakat YaIM tarkibida salmoqli ulushni egallamoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda xizmatlar sohasining ulushi yalpi ichki mahsulotning 2/3 dan 3/4 qismigacha yetadi. Mamlakatimizda ham so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar natijasida xizmat ko‘rsatish sohasining iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada oshdi. Xususan, Prezidentimizning 2025-yil 20 avgustda tadbirkorlar bilan o‘tkazgan to‘rtinchi ochiq muloqotida xizmatlar ko‘rsatish sohasini rivojlantirish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish bo‘yicha muhim tashabbuslar ilgari surildi. Ushbu muloqotda bildirilgan takliflar ijrosini ta‘minlash maqsadida davlatimiz rahbarining “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan to‘rtinchi ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-

tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni qabul qilindi ¹.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonlari tobora jadallashib borayotgan bir sharoitda, xizmat ko‘rsatish sohasining raqobatbardoshligini oshirishda inson kapitalining transformatsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF–6079-sonli Farmon va 2020-yil 5-oktabrda tasdiqlangan uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning asosiy huquqiy mexanizmlarini belgilab berdi ². Strategiyada telekommunikatsiya sohasi, davlat xizmatlarini ko‘rsatish, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlari, sog‘liqni saqlash va boshqa sohalarda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, inson kapitalini rivojlantirish hamda kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish kabi ustuvor vazifalar belgilangan .

2025-yil 3-martda Prezident tomonidan qabul qilingan “Xizmatlar sohasi barqaror rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaror bilan 2025-yil uchun xizmatlar hajmini 15 foizga oshirish, sohada 3 million kishini daromadli mehnat bilan ta‘minlash hamda 52,2 mingta xizmat ko‘rsatish obyektlarini tashkil etish maqsadli ko‘rsatkichlari belgilandi . Shuningdek, mazkur qarorda 1 foizlik ijtimoiy soliq stavkasining amal qilish muddati 2028-yil 1-yanvargacha uzaytirilib, xizmatlar sohasini rivojlantirish uchun 67,4 trillion so‘m miqdorida kredit mablag‘lari yo‘naltirilishi rejalashtirilgan ³. Raqamli transformatsiya sharoitida Samarqand viloyatida xizmat ko‘rsatish sohasining o‘rni va imkoniyatlari alohida e‘tiborga loyiq. Viloyatda xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning yetakchi tarmog‘iga aylanib, hudud YaHMning muhim qismini tashkil etmoqda. Tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tahlillarga ko‘ra, Samarqand viloyatida xizmat ko‘rsatish sohasini yanada rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish va inson kapitali sifatini oshirish muhim omil hisoblanadi . Xususan, hududiy raqamli infratuzilmaning rivojlanishi xizmatlar sohasi samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasining o‘rni va ahamiyatiga oid tadqiqotlar so‘nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda keng yoritilmoqda. Jahonning rivojlangan mamlakatlarida xizmat ko‘rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 65–80 foizni tashkil etib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar hajmining 40,0 foizi aynan shu sohaga yo‘naltirilmoqda . Bu ko‘rsatkichlar xizmatlar sektorining zamonaviy iqtisodiyotdagi yetakchi o‘rnini tasdiqlaydi.

Usmonova V.B. raqamli iqtisodiyot rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilar ekan, raqamli texnologiyalarni joriy qilish barcha iqtisodiy jarayonlarni tezlashtirish imkonini berishi, biroq bu jarayonlarning natijasi – iqtisodiyotning rivoji yoki tanazzuli – bevosita inson kapitalining rivojlanish darajasiga bog‘liqligini alohida ta’kidlaydi . Ushbu xulosa raqamli transformatsiya va inson kapitali o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ilmiy asosda ochib berishi bilan ahamiyatlidir⁴.

Xizmat ko‘rsatish sohasida kadrlar salohiyatini oshirish masalalari Abduvoxidova M. tomonidan olib borilgan tadqiqotda chuqur o‘rganilgan . Muallif xizmat ko‘rsatish tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan kadrlarni shakllantirish zarurati hamda mehnat resurslaridan samarali foydalanish omillarini tahlil qilgan. Tadqiqotda xorijiy tajribalar o‘rganilib, ularning milliy sharoitga moslashtirilgan modellar asosida qo‘llash imkoniyatlari aniqlangan . Shuningdek, xizmat ko‘rsatish yo‘nalishida malaka oshirish tizimini isloh qilish, kasbiy kompetensiyani baholash mezonlari va innovatsion yondashuvlar asosida samarali mexanizmlarni ishlab chiqish bo‘yicha nazariy takliflar ilgari surilgan ⁵.

Oskay C. va Sapmaz H. tomonidan 2025-yilda o‘tkazilgan bibliometrik tahlil natijalari raqamlashtirish va bandlik o‘rtasidagi munosabat bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar, ayniqsa 2020-yildan keyin, jadal kengayganini ko‘rsatadi⁶. Mazkur tadqiqotda platforma iqtisodiyoti, masofaviy ish, avtomatlashtirish va sun‘iy intellekt kabi tushunchalar raqamli transformatsiyaning bandlikka ta’sirini o‘rganishning asosiy yo‘nalishlari sifatida belgilangan. Tadqiqot adabiyotining fanlararo

¹<https://kknews.uz/oz/215557.html>

²<https://china.mfa.uz/news/426?language=uz>

³<https://kun.uz/news/2025/03/03/xizmatlar-sohasiga-3-mln-kishi-jalb-qilinadi#1>

⁴<https://cyberleninka.ru/article/n/raqamli-iqtisodiyot-rivojlanishining-o-ziga-xos-xususiyatlari#1>

⁵<https://www.neliti.com/publications/636859/xizmat-ko-rsatish-sohasida-kadrlar-salohiyatini-oshirish-mexanizmlarini-takomill#3#1>

⁶<https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/article/1697925>

xususiyatga ega ekanligi va barqaror rivojlanish, ishchi kuchi transformatsiyasi, raqamli tengsizlik va ta’lim siyosati bilan chambarchas bog’liqligi alohida ta’kidlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida taqqoslash, jamlash, guruhlash, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, aralash usul (mixed methods), miqdoriy va sifatli tahlil, tarkibiy-dinamik, qiyosiy, korrelyatsion va regression tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xizmatlar sektorida bandlikning tarmoq kesimidagi tahlili sohaning tarkibiy diversifikatsiyalanganligini va raqamli transformatsiyaning bandlik tarkibiga ta’sirini yaqqol ko’rsatadi. Samarqand viloyatida xizmatlar sektorida bandlikning 42,7 foizlik ko’rsatkichi hududning xalqaro turizm markaziga aylanishi bilan chambarchas bog’liq. Viloyatda aholi bandligining xizmatlar sohasidagi yuqori ulushi (42,7%) respublika bo’yicha o’rtacha ko’rsatkichdan sezilarli darajada yuqori bo’lib, bu Samarqandning turizm va xizmat ko’rsatishga ixtisoslashgan hudud ekanligini tasdiqlaydi.

1-jadval

Samarqand viloyati xizmat ko’rsatish sohasida bandlikning tarmoq tarkibi (2025-y)¹

Xizmat tarmoqlari	Bandlar ulushi, %	O’sish sur’ati (2020–2024), %	Izohlar
Savdo xizmatlari	28,4	112	Eng yirik segment, ichki talab drayveri
Transport va logistika	17,9	118	Turizm oqimi va tranzit salohiyat bilan bog’liq
Turizm va mehmonxona xizmati	14,6	135	Eng tez o’sayotgan segment, "Ipak yo’li" loyihalari
Maishiy xizmatlar	12,3	109	Aholi soni o’sishi va urbanizatsiya bilan bog’liq
Ta’lim va sog’liqni saqlash	11,2	107	Ijtimoiy xizmatlarning barqaror segmenti
IT va raqamli xizmatlar	6,7	152	Raqamlashtirishning asosiy drayveri
Moliyaviy xizmatlar	4,3	121	Yangi bank va mikromoliya tashkilotlari
Boshqa xizmatlar	4,6	103	Kichik xizmat turlari majmuasi

1-jadvalda keltirilgan ma’lumotlar xizmat ko’rsatish sohasida bandlikning tarkibiy o’zgarishlarini ochib beradi. Savdo xizmatlari (28,4 foiz) eng katta ulushni egallab, hudud xizmatlar bozorining asosiy drayveri bo’lib qolmoqda. Bu holat aholining iste’mol bozori faolligi, kichik biznesning keng rivojlanishi va ichki talabning yuqoriligi bilan izohlanadi. Eng e’tiborli jihat shundaki, IT va raqamli xizmatlar ulushi nisbatan past (6,7 foiz) bo’lsa-da, o’sish sur’ati (152 foiz) barcha tarmoqlar orasida eng yuqori ko’rsatkichni tashkil etmoqda. Bu viloyat iqtisodiyotining kelajakda yuqori texnologiyali xizmatlar yo’nalishiga moslashayotganidan dalolat beradi. Turizm va mehmonxona xizmati (14,6 foiz) 2020-2024-yillar oralig’ida 135 foiz o’sib, ikkinchi eng tez rivojlanayotgan segmentga aylandi. Bu o’sish “Ipak yo’li” turizm markazlari, yangi mehmonxonalar va servis obyektlarining qurilishi bilan izohlanadi. Transport va logistika xizmatlari (17,9 foiz) barqaror o’rin egallab, 118 foizlik o’sish sur’ati Samarqandning xalqaro turizm markazi va tranzit hudud sifatidagi pozitsiyasini aks ettiradi.

IT va raqamli xizmatlar segmentidagi jadal o’zgarishlar alohida tahlilni talab qiladi. So’nggi uch yilda Samarqand viloyatida raqamli xizmatlar bozori 2,5 baravarga o’sgan. IT Park rezidentlari soni 69 tadan 190 tagacha ko’paygan bo’lsa, IT sohasida bandlik 114 kishidan 2 000 dan ziyod kishiga yetdi. IT xizmatlar eksporti esa 4 mln dollardan 21,5 mln dollarga oshdi. 2026-yilning birinchi yarmida “IT Park” ishtirokchilarining xizmatlar eksporti hajmi 392,5 mln AQSH dollarini tashkil etgan. “Bir million dasturchi” loyihasi doirasida 230 ming nafar aholi va yoshlar raqamli ko’nikmalarni o’zlashtirdi, “Muhammad al-Xorazmiy vorislari” loyihasi orqali esa 25 ming nafar yoshlarni bepul o’qitish rejalashtirilgan.

¹Ilmiy tadqiqot ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan <https://cyberleninka.ru/article/n/samarqand-viloyatida-xizmat-ko-rsatish-sohasida-aholi-ish-bandligi-holati-tahlili#2>

Tadqiqot natijalari Samarqand viloyati xizmat ko'rsatish sohasida inson kapitali transformatsiyasining bir qator asosiy tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi. Birinchidan, raqamli transformatsiya mehnat bozorida malakali ishchi kuchiga bo'lgan talabni keskin oshirmoqda. IT xizmatlar eksportining 4 mln dollardan 21,5 mln dollarga o'sishi va IT Park rezidentlari sonining deyarli 3 baravarga ko'payishi sohada yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotganini ko'rsatadi. Biroq, taklif bu talabdan ortda qolmoqda, chunki viloyatda raqamli ko'nikmalarni shakllantirish tizimi hali to'liq shakllanmagan. 2020-yilda IT Park filialining ochilishi va “Bir million dasturchi” loyihasining boshlanishi ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan dastlabki qadamlar bo'lsa-da, tizimli va uzluksiz ta'lim mexanizmlarini yo'lga qo'yish zarurati saqlanib qolmoqda.

Ikkinchidan, xizmat ko'rsatish sohasida bandlik tarkibidagi o'zgarishlar turizm va IT segmentlari foydasiga siljish kuzatilmoqda. Turizm xizmatlari (135 foiz) va IT xizmatlari (152 foiz) eng yuqori o'sish sur'atlariga ega bo'lib, viloyat iqtisodiyotining an'anaviy savdo va transport xizmatlaridan yuqori texnologiyali va xizmatga yo'naltirilgan tarmoqlarga o'tish tendensiyasini aks ettiradi. Bu o'zgarish "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasida belgilangan ustuvorliklar va xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan qarorlar bilan uyg'unlikda kechmoqda.

Uchinchidan, inson kapitalining sifat jihatidan transformatsiyasi nomutanosiblik bilan kechmoqda. Raqamli xizmatlar ulushining o'sishi malakali ishchi kuchiga bo'lgan talabni oshirgan bo'lsa, past malakali xizmatlar (maishiy xizmatlar, savdo) ulushi hali ham yuqoriligicha qolmoqda. 2026-yil uchun prognozlariga ko'ra, IT xizmatlar hajmi 3,25 trillion so'mdan oshishi, bandlik esa 2,5 ming mutaxassisga yetkazilishi kutilmoqda. 2030-yilga borib esa Samarqand shahrida zamonaviy IT-Park qurilishi yakunlanadi, IT xizmatlar eksporti 100 mln dollarga yetkazilishi, 300 ming nafar yoshlar sun'iy intellekt texnologiyalarini o'zlashtirishi va davlat xizmatlarining 95 foizi elektron shaklga o'tkazilishi rejalashtirilgan. 2026-yil may oyida San-Fransiskoda “Samarqand raqamli markazi”ning ochilishi viloyatning global raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuvida muhim bosqich bo'ldi.

Ushbu tadqiqot natijalari ilmiy yangilikka ega bo'lib, birinchidan, Samarqand viloyati xizmat ko'rsatish sohasida inson kapitali transformatsiyasining miqdoriy ko'rsatkichlarini tizimli tahlil qilgan. Ikkinchidan, raqamli transformatsiyaning bandlik tarkibiga ta'sirini tarmoq kesimida baholagan. Uchinchidan, viloyatda xizmat ko'rsatish sohasining istiqbol yo'nalishlarini 2030-yilgacha bo'lgan strategik rejalar bilan bog'liq holda asoslab bergan. Tadqiqot natijalari soha rivojiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amaliy chora-tadbirlarni takomillashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, Samarqand viloyati xizmat ko'rsatish sohasida inson kapitali transformatsiyasi quyidagi asosiy yo'nalishlarda kechmoqda: birinchidan, an'anaviy savdo, transport xizmatlaridan yuqori texnologiyali IT va raqamli xizmatlar tomon siljish; ikkinchidan, turizm xizmatlarining jadal rivojlanishi hisobiga bandlik tarkibining o'zgarishi; uchinchidan, raqamli ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarning kengayishi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonlarining hududlararo nomutanosibligi, malaka tarkibidagi tuzilmaviy muammolar va raqamli infratuzilmaning ayrim hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi soha oldida turgan asosiy to'siqlar bo'lib qolmoqda.

Yuqoridagi tahlil va xulosalar asosida Samarqand viloyati xizmat ko'rsatish sohasida inson kapitali transformatsiyasini jadallashtirish va rivojlanish istiqbollarini ta'minlash maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqiladi:

- raqamli ko'nikmalarni shakllantirish tizimini takomillashtirish;
- xizmat ko'rsatish sohasida raqamli infratuzilmani kengaytirish;
- xorijiy tajribani mahalliyashtirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish;
- sohaga investitsiyalarni jalb etish va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish;
- norasmiy bandlikni qisqartirish va xizmat sifatini oshirish;
- inson kapitali transformatsiyasining hududiy nomutanosibligini bartaraf etish.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi Samarqand viloyati xizmat ko'rsatish sohasida inson kapitali transformatsiyasini jadallashtirish, raqamli iqtisodiyot talablariga mos keluvchi malakali kadrlar salohiyatini shakllantirish hamda viloyatning Markaziy Osiyoda raqamli xizmatlar markazi sifatidagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ч.Авазова Трансформация человеческого капитала и перспективы его развития в секторе услуг в условиях цифровой экономики	Ch.Avazova Human capital transformation and development prospects in the service sector in the digital economy
Аннотация. В Самаркандской области сектор услуг стал ведущим сектором экономики и демонстрирует высокие показатели по ключевым экономическим индикаторам. В контексте перехода к цифровой экономике конкурентоспособность этого сектора напрямую зависит от скорости трансформации человеческого капитала. В рамках темы было установлено, что эффективность цифровизации будет высокой только в синергии с системой повышения квалификации и непрерывного образования. По результатам исследования, для обеспечения устойчивого роста сектора услуг в контексте цифровой трансформации необходимы систематические образовательные программы, формирующие цифровые навыки, кластерный подход и политика в области человеческого капитала, основанная на локализации зарубежного опыта. Ключевые слова: цифровая экономика, трансформация человеческого капитала, сектор услуг, цифровые технологии, структура занятости, ИТ-услуги, туристические услуги, искусственный интеллект, цифровая инфраструктура, квалифицированный персонал, электронные услуги, инновационное развитие.	Abstract. In the Samarkand region, the service sector has become the leading economic sector, demonstrating strong performance across key economic indicators. In the context of the transition to a digital economy, the competitiveness of this sector directly depends on the speed of human capital transformation. The study found that digitalization will be highly effective only when integrated with a system of advanced training and continuous education. The study concluded that systematic educational programs that develop digital skills, a cluster approach, and a human capital policy based on the localization of international experience are essential for ensuring sustainable growth of the service sector in the context of digital transformation. Keywords: digital economy, human capital transformation, service sector, digital technologies, employment structure, IT services, tourism services, artificial intelligence, digital infrastructure, qualified personnel, e-services, innovative development.

Sherzod Shuxratovich Raxmonov – O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi
Samarqand viloyati boshqarmasi boshlig‘i, Samarqand
Davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ELEKTRON TIJORAT INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISH ORQALI SAVDO XIZMATLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirish orqali savdo xizmatlari samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Elektron tijoratning zamonaviy savdo tizimidagi o‘rni, raqamli to‘lovlar, logistika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron savdo platformalari va raqamli marketing vositalarining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, elektron tijorat infratuzilmasini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, savdo xizmatlari, elektron savdo platformasi, raqamli to‘lovlar, logistika, raqamli marketing, infratuzilma, internet savdosi, mijozlar servisi.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi savdo sohasidagi munosabatlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, internet tarmog‘i, mobil texnologiyalar, elektron to‘lov tizimlari va raqamli platformalarning keng tarqalishi natijasida elektron tijorat an‘anaviy savdoning muhim muqobil shakliga aylanmoqda. Elektron tijorat nafaqat tovar va xizmatlarni internet orqali sotish imkoniyatini yaratadi, balki savdo jarayonlarini avtomatlashtirish, xarajatlarni kamaytirish, bozor chegaralarini kengaytirish va iste‘molchilarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish imkonini ham beradi. Shu sababli elektron tijorat infratuzilmasining rivojlanganlik darajasi savdo xizmatlari samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi

Bugungi raqobat muhitida korxonalar uchun nafaqat sifatli mahsulot taklif qilish, balki uni iste‘molchiga tez, qulay va ishonchli yetkazib berish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda elektron savdo platformalari, raqamli to‘lovlar, ombor va logistika tizimlari, ma‘lumotlarni

boshqarish texnologiyalari hamda mijozlar bilan raqamli muloqot vositalari o‘zaro integratsiyalashgan holda ishlashi talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston ilmiy adabiyotida raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, elektron biznes, raqamli platformalar, xizmatlar sohasini modernizatsiya qilish va elektron tijoratning institutsional asoslari S.S. G‘ulomov, R.H. Ayupov, N.K. Zokirova, O.N. Tuychieva, M.Sh. Maxammadaliev, K.T. Urazaliev, J.R. Raupov, G.N. Nazarova, S.G. Rahimova va boshqa olimlar tadqiqotlarida yoritilgan.¹

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida taqqoslash, jamlash, guruhlash, induksiya va deduksiya, tahlil va sintez hamda iqtisodiy tahlilning an’anaviy usullari ko‘llanildi.

Tahlil va natijalar. Elektron tijorat infratuzilmasi — tovar va xizmatlarni raqamli muhitda sotish, xarid qilish, to‘lash, saqlash, tashish va iste‘molchiga yetkazib berish jarayonlarini ta‘minlovchi texnik, texnologik, moliyaviy, tashkiliy va axborot elementlari majmuasidir.

Uning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- elektron savdo platformalari va internet-do‘konlar;
- yuqori tezlikdagi internet va telekommunikatsiya tarmoqlari;
- elektron to‘lov va mobil to‘lov tizimlari;
- elektron hujjat aylanishi;
- ombor va logistika infratuzilmasi;
- kurerlik va yetkazib berish xizmatlari;
- raqamli marketing vositalari;
- axborot xavfsizligi tizimlari;
- mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimlari;
- ma‘lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va boshqarish texnologiyalari.

Mazkur elementlarning samarali integratsiyasi natijasida savdo operatsiyalarini amalga oshirish vaqti qisqaradi, tranzaksiya xarajatlari kamayadi va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati oshadi.

Savdo xizmatlari samaradorligini oshirishda elektron tijoratning ahamiyati. Elektron tijoratning muhim afzalliklaridan biri — savdo xizmatlarining hududiy chegaralarini kengaytirishdir. An’anaviy savdoda korxona asosan o‘zining joylashgan hududi va mavjud savdo nuqtalariga bog‘liq bo‘lsa, elektron savdo orqali mahsulotlarni keng geografik hududdagi iste‘molchilarga taklif qilish mumkin. Shu bilan birga, elektron tijorat savdo jarayonining shaffofligini oshiradi. Xaridor mahsulot haqidagi ma‘lumotlarni, uning narxini, xususiyatlarini, boshqa iste‘molchilarning fikrlarini va yetkazib berish shartlarini oldindan ko‘rib chiqishi mumkin. Bu esa xarid qarorini qabul qilish jarayonini yengillashtiradi.

Elektron savdoning yana bir muhim jihati — savdo jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatidir. Masalan, buyurtmalarni qabul qilish, hisob-fakturalarni shakllantirish, to‘lovlarni nazorat qilish, ombordagi qoldiqlarni hisobga olish va mijozlarga xabar yuborish kabi jarayonlarni avtomatlashtirish mumkin. Natijada inson omili bilan bog‘liq xatolar kamayadi va mehnat unumdorligi oshadi.

¹ Аюпов Р.Х., Болтабаева Г.Р. Основы цифровой экономики: учебник. – Ташкент: ТФИ, 2020. – 125 с. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-i-nekotorye-problemy-tsifrovizatsii-v-uzbekistane/pdf>; Махаммадалиева М.Ш. Цифровая экономика Узбекистана: роль электронной коммерции в модернизации сферы услуг // Journal of Monetary Economics and Management. – 2024. – № 8. – С. 156–162. – DOI: 10.26118/2782-4586.2024.42.11.204. – URL: <https://jomeam.ru/ru/nauka/bibcontroller/import/article/93190>; Туйчиева О.Н. Институциональные основы развития электронной коммерции в условиях цифровой экономики Узбекистана // Экономика и социум. – 2024. – № 10(125). – URL: <https://www.iupr.ru/10-125-2024>; Раупов Ж.Р. Тенденции развития платформ электронной коммерции в Узбекистане // “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnali. – 2025. – № 11. – URL: https://api.infocom.uz/api/v1/magazine/download-article?article_id=661; Топилдиев С.Р. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни такомиллаштириш йўллари // Научный журнал. – 2024. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbekistonda-ra-amli-i-tisodiyot-va-elektron-hukumatni-takomillashtirish-y-llari>; Бакиева Р.М. Электронная коммерция как фактор повышения конкурентоспособности национальной экономики Узбекистана // Маркетинг журналы. – 2026. – URL: <https://marketingjournal.uz/index.php/mj/ru/article/view/913>; Шамсиева Ю.Ф. Будущее торговли: развитие электронной коммерции // Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Ч. 50, Т. 1. – URL: <https://scientific-jl.com/luch/article/download/26077/25403/50918>; Rozmetova A.A. Правовая природа цифровой коммерции: ключевые вызовы и перспективы для бизнеса Узбекистана // Научный журнал. – 2025. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-priroda-tsifrovoy-kommertsii-klyuchevye-vyzovy-i-perspektivy-dlya-biznesa-uzbekistana>; UNDP. O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyoti: raqamli tadbirkorlik va sun’iy intellekt holati. – Tashkent: UNDP Uzbekistan, 2025. – URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-05/uz_digital-economy-study_uz.pdf

Elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari:

1. Raqamli to‘lov tizimlarini takomillashtirish. Elektron tijoratning rivojlanishi bevosita xavfsiz va qulay to‘lov tizimlarining mavjudligiga bog‘liq. Iste‘molchilar uchun bank kartalari, mobil ilovalar, elektron hamyonlar va boshqa raqamli to‘lov vositalaridan foydalanish imkoniyati keng bo‘lishi zarur. To‘lov jarayoni qanchalik sodda va tez amalga oshirilsa, xaridni yakuniga yetkazish ehtimoli shunchalik yuqori bo‘ladi. Shuning uchun elektron savdo sub‘ektlari turli to‘lov usullarini qo‘llab-quvvatlashi, to‘lov xavfsizligini ta‘minlashi va shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilishi lozim.

2. Logistika infratuzilmasini rivojlantirish. Elektron savdoning muvaffaqiyati faqat internet-magazin yoki elektron platformaga emas, balki buyurtmani iste‘molchiga o‘z vaqtida yetkazib berish imkoniyatiga ham bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy omborlar, avtomatlashtirilgan tovar hisobini yuritish tizimlari, saralash markazlari, kurerlik xizmatlari va “oxirgi kilometr” logistikasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, shaharlar bilan bir qatorda chekka hududlarda ham yetkazib berish xizmatlarining sifatini oshirish elektron tijorat bozorini kengaytirish imkonini beradi.

3. Elektron savdo platformalarini rivojlantirish. Elektron savdo platformalari sotuvchi va xaridor o‘rtasidagi asosiy raqamli vositachi vazifasini bajaradi. Samarali platformada mahsulotlarni qidirish, taqqoslash, buyurtma berish, to‘lovni amalga oshirish va yetkazib berish holatini kuzatish imkoniyatlari mavjud bo‘lishi kerak. Platformalarda sun‘iy intellekt, tavsiya algoritmlari va ma‘lumotlarni tahlil qilish texnologiyalaridan foydalanish mijozlarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos mahsulotlarni taklif qilish imkonini beradi.

4. Raqamli marketingdan samarali foydalanish. Elektron tijorat sharoitida mijozni jalb qilish va uning e‘tiborini saqlab qolish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Buning uchun qidiruv tizimlarida optimallashtirish, ijtimoiy tarmoqlar, kontent-marketing, elektron pochta marketingi va personallashtirilgan reklama vositalaridan foydalanish mumkin. Raqamli marketingning asosiy afzalligi shundaki, reklama samaradorligini aniq o‘lchash mumkin. Korxona qaysi reklama kanali orqali qancha mijoz jalb qilingani va qancha savdo amalga oshirilganini tahlil qilishi mumkin.

5. Mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish. Elektron tijoratda mijozlar bilan munosabatlarni samarali tashkil etish savdo hajmini oshirishning muhim shartidir. Onlayn-konsultantlar, chat-botlar, avtomatik xabarnomalar va CRM tizimlaridan foydalanish mijozlarga tezkor xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Shuningdek, xariddan keyingi xizmatlar — tovarni qaytarish, kafolat, shikoyatlarni qabul qilish va mijoz fikrini o‘rganish tizimlari ham takomillashtirilishi zarur.

Elektron tijorat samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari. Elektron tijorat infratuzilmasining samaradorligini baholash uchun bir qator ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin. Jumladan:

- onlayn savdo hajmining o‘sish sur‘ati;
- elektron buyurtmalar soni;
- onlayn xaridning o‘rtacha qiymati;
- buyurtmani qayta ishlash vaqti;
- tovarni yetkazib berishning o‘rtacha muddati;
- buyurtmani muvaffaqiyatli yetkazib berish ulushi;
- sayt yoki mobil ilovaning konversiya darajasi;
- takroriy xaridlar ulushi;
- mijozlarni jalb qilish qiymati;
- mijozlarning qoniqish darajasi;
- elektron to‘lovlar ulushi;
- tovarlarni qaytarish darajasi.

Ushbu ko‘rsatkichlarni muntazam tahlil qilish korxonaga elektron savdo jarayonidagi muammolarni aniqlash va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, internet sifatining hududlar bo‘yicha bir xil emasligi, raqamli savodxonlik darajasining farq qilishi, logistika xarajatlarining yuqoriligi, kiberxavfsizlik masalalari va ayrim iste‘molchilarning onlayn xaridlarga ishonchining yetarli darajada shakllanmagani elektron tijorat rivojiga ta‘sir qilishi mumkin.

Bundan tashqari, kichik biznes subyektlarining raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun moliyaviy va texnologik imkoniyatlari cheklangan bo‘lishi mumkin. Shu sababli elektron tijoratni rivojlantirish siyosatida kichik va o‘rta biznes sub’ektlarini raqamlashtirishga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Savdo xizmatlari samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- elektron tijorat uchun raqamli infratuzilmani, ayniqsa, yuqori tezlikdagi internet tarmoqlarini yanada kengaytirish;
- elektron to‘lovlarining xavfsizligi va qulayligini oshirish;
- logistika va kurerlik xizmatlarini raqamlashtirish;
- zamonaviy ombor va taqsimot markazlarini rivojlantirish;
- mahalliy ishlab chiqaruvchilar va kichik biznes uchun elektron savdo platformalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish;
- elektron tijorat sohasida kadrlar tayyorlash va raqamli savodxonlikni oshirish;
- kiberxavfsizlik va iste’molchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish;
- sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar texnologiyalaridan savdo jarayonlarida foydalanish;
- elektron savdoda mijozlarning huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish;
- elektron tijorat sub’ektlari faoliyati samaradorligini baholashning yagona ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda, elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirish zamonaviy savdo xizmatlari samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Elektron savdo platformalari, raqamli to‘lov tizimlari, logistika, raqamli marketing va mijozlarga xizmat ko‘rsatish vositalarining o‘zaro integratsiyasi savdo jarayonlarini tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va iste’molchilar uchun qulaylik yaratish imkonini beradi.

Elektron tijorat infratuzilmasining rivojlanishi natijasida korxonalar yangi bozorlarga chiqish, mijozlar bazasini kengaytirish va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, elektron tijoratni rivojlantirish faqat texnik infratuzilmani yaratish bilan cheklanmasdan, huquqiy baza, kadrlar, axborot xavfsizligi, logistika va iste’molchilar huquqlarini himoya qilish kabi yo‘nalishlarni ham qamrab olishi lozim.

Shuning uchun elektron tijorat infratuzilmasini kompleks ravishda rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni savdo jarayonlariga keng joriy etish va innovatsion biznes modellari qo‘llab-quvvatlash kelgusida savdo xizmatlari samaradorligini oshirishning asosiy strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

III.Рахмонов Пути повышения эффективности торговых услуг за счет развития инфраструктуры электронной коммерции	Sh.Rakhmonov Ways to increase the efficiency of trade services through the development of electronic commerce infrastructure
Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты повышения эффективности торгового обслуживания за счет развития инфраструктуры электронной коммерции. Анализируются роль электронной коммерции в современной системе торговли, а также значение цифровых платежей, логистики, информационно-коммуникационных технологий, платформ электронной коммерции и инструментов цифрового маркетинга. Кроме того, в статье определены ключевые направления совершенствования инфраструктуры электронной коммерции, выявлены существующие проблемы и предложены пути их решения. Ключевые слова: электронная коммерция, цифровая экономика, торговые услуги, платформа электронной коммерции, цифровые платежи, логистика, цифровой маркетинг, инфраструктура, онлайн-торговля, обслуживание клиентов.	Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of enhancing the efficiency of trade services through the development of e-commerce infrastructure. It analyzes the role of e-commerce within the modern trading system and the significance of digital payments, logistics, information and communication technologies, e-commerce platforms, and digital marketing tools. Furthermore, the article outlines key directions for improving e-commerce infrastructure, identifies existing challenges, and proposes solutions to address them. Keywords: e-commerce, digital economy, trade services, e-commerce platform, digital payments, logistics, digital marketing, infrastructure, online trade, customer service.

Бехруз Шарофиддин ўғли Усмонов – Зармед университети Инсон ресурсларини бошқариш бошқармаси мутахассиси
Мамаюнус Қаршибоевич Пардаев – илмий раҳбар: и.ф.д., профессор

ХИЗМАТЛАР СОҲАСИДА МЕҲНАТГА ҲАҚ ТЎЛАШ ТИЗИМИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Аннотация. Ушбу мақолада хизмат кўрсатиш тармоқларида ходимларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш тизимларини шакллантириш ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш усуллари, меҳнатга ҳақ тўлашнинг замонавий шакллари, рағбатлантириш механизмлари, кадрлар унумдорлигини ошириш ҳамда харажатларни оптималлаштириш омиллари таҳлил қилинган. Шунингдек, хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнат унумдорлиги ва иш ҳақи ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш ҳамда иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган.

Калит сўзлар: хизматлар соҳаси, меҳнатга ҳақ тўлаш, иқтисодий самарадорлик, баҳолаш, меҳнат унумдорлиги, рағбатлантириш, рағбатлантирувчи тўловлар, харажатлар таҳлили, мотивация, меҳнат ресурслари.

Кириш. Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида ва меҳнат бозори кескин рақобатлашиб бораётган бир даврда корхоналарнинг барқарор ривожланиши бевосита уларнинг инсон ресурсларини бошқариш самарадорлигига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Хусусан, корхонада иш ҳақини аниқ ва адолатли мезонлар асосида тизимлаштириш, ташкилотнинг бозордаги рақобатбардошлигини сақлаб қолиш ва уни оширишнинг асосий омилларидан бирига айланмоқда.

Малакали кадрлар учун рақобат кучайган бир пайтда, тушунарли, шаффоф ва адолатли иш ҳақи тизимига эга бўлиш номзодлар айнан шу корхонани танлаши учун катта устунлик беради. Номзод учун маош шаклланишининг тушунарли ва объектив экани ташкилотга бўлган ишончни оширади. Шу билан бирга, объектив тарзда йўлга қўйилган ва қафолатланган меҳнатга ҳақ тўлаш тизими корхонада фаолият юритаётган тажрибали ходимларнинг мотивациясини ушлаб туриш ҳамда уларнинг рақобатчи тузилмаларга ўтиб кетишининг (кадрлар қўнимсизлигини) олдини олишда профилактик механизм бўлиб хизмат қилади.

Ушбу масаланинг стратегик аҳамияти ва долзарблиги давлатимиз томонидан ҳам алоҳида эътиборга олинган бўлиб, 2023 йил 30 апрелдан кучга кирган янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 15-боби тўлиқ меҳнатга ҳақ тўлаш масалаларини қамраб олган.¹ Мазкур бобни ташкил этувчи 15 та моддада меҳнатга ҳақ тўлаш ва иш ҳақи тушунчаларининг ҳуқуқий мазмуни, ушбу соҳадаги асосий қафолатлар ҳамда энг кам миқдорни белгилаш тартиби атрофлича ёритилган. Шунингдек, қонунчиликда иш ҳақининг таркибий тузилиши, меҳнатга ҳақ тўлашнинг тарифли ва тарифсиз тизимлари, рағбатлантирувчи хусусиятга эга тўловлар ҳамда маош тўлаш муддатлари ва тартиби каби муҳим масалалар қонуний даражада аниқ ва тизимли равишда белгилаб қўйилган. Қонунчиликдаги ушбу комплекс ўзгаришлар корхоналарда меҳнатга ҳақ тўлаш тизimini замонавий талаблар ҳамда ҳуқуқий меъёрларга мос равишда қайта кўриб чиқиш заруратини кўрсатади. Шундай қилиб, белгиланган меъёр ва вазифаларни амалиётга самарали жорий этиш ушбу масаланинг назарий ҳамда амалий жиҳатларини чуқур тадқиқ қилишни талаб этади. Шу мақсадда, мазкур мақоланинг меҳнатга ҳақ тўлаш тизимининг самарадорлигини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганишга бағишлангани алоҳида долзарблик касб этади деб ҳисоблаймиз.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Иш ҳақи тизимининг иқтисодий самарадорлиги мавзусидаги тадқиқотларни хорижий олимлардан М. Армстронг [14], А.Я. Кибанов [16], Н.А. Волгин [19], Ю.Г. Одегов, Г.Г. Руденко [17] ва Б.М. Генкин [15]лар олиб бorgan бўлса, маҳаллий олимлардан Қ.Х. Абдурахмонов [3], М.К Пардаев [18], С.А.Бабаназарова [18], Н.Қ. Зокирова [13], Н.У. Арабов [4], К.Б. Уразов [11], А.Б. Ҳайитов [7], Пардаева О.М. [20], ва Б.К. Ғойибназаров [5] кабилар самарали ижод қилишган.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. – Тошкент: Адолат, 2023.

Тадқиқот методологияси. Ушбу тадқиқотда корхоналарда меҳнатга ҳақ тўлаш тизимининг самарадорлигини баҳолаш ҳамда уни такомиллаштириш юзасидан илмий ва амалий таклифлар ишлаб чиқиш мақсадида таҳлил ва синтез, қиёсий таҳлил, мантикий таҳлил, индукция ва дедукция, статистик ва гуруҳлаш усуллари ҳамда ҳукукий-меъёрий кўрсатмаларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида хизматлар соҳаси миллий ҳўжалик тизимининг энг жадал ривожланаётган ва стратегик аҳамиятга эга бўлган тармоқларидан бирига айланмоқда. Бугунги кунда жаҳон амалиётида ва Ўзбекистон иқтисодиётида ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ўсишини таъминлаш, янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳоли турмуш даражасини оширишда хизмат кўрсатиш секторининг улуши тобора ортиб бормоқда.¹ Мамлакатимизда хизматлар соҳасини модернизация қилиш, хусусий секторни кўллаб-қувватлаш ва инфратузилмани ривожлантиришга қаратилаётган эътибор ушбу тармоқнинг иқтисодий барқарорликни таъминлашдаги ролини янада кучайтирмоқда.

Инсон омили етакчи ўрин тутадиган хизмат кўрсатиш соҳасида корхона ва ташкилотларда меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини мезонлар ва шаффофлик асосида йўлга қўйиш ўта долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Обьектив ва адолатли мезонларга таянган иш ҳақи тизими бир томондан ходимларнинг меҳнат унумдорлигини ва ишга бўлган мотивациясини оширишга хизмат қилса, иккинчи томондан малакали кадрлар кўнимсизлигининг олдини олади ҳамда меҳнат бозорида корхонанинг жозибадорлигини таъминлайди.

Замонавий иқтисодиётда хизмат кўрсатиш соҳаси анъанавий ишлаб чиқариш тармоқларидан ўзининг номоддий табиати, хизмат кўрсатиш ва уни истеъмол қилиш жараёнининг вақт жиҳатидан устма-уст тушиши ҳамда инсон омилининг юқори улуши билан тубдан фарқ қилади. Саноат корхоналарида меҳнат унумдорлиги асосан моддий маҳсулот бирлиги билан ўлчанса, хизмат кўрсатиш секторида яқуний натижа бевосита ходимнинг билими, кўникмаси, миқдор билан мулоқот маданияти ва эмоционал интеллектга боғлиқ бўлади. Шу боис ушбу соҳада меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини ташкил этиш алоҳида илмий-услубий ва амалий ёндашувни талаб этади.

Тарихий нуқтаи назардан қараганда, ходимларга иш ҳақи тўлаш ва уларни рағбатлантириш механизмлари иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши ҳамда жамиятдаги турмуш даражасининг ошиб бориши билан бирга доимий эволюцияни бошидан кечириб келмоқда. Бизнес ва тадбиркорлик ривожланиб, инсонларнинг яшаш шароитлари яхшиланган сари оддий молиявий тўловлардан мураккаб мотиватсион тизимларга ўтиш зарурати пайдо бўлмоқда.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида меҳнатга ҳақ тўлашнинг ўзига хос хусусиятлари ушбу соҳанинг амалий механизмларида яққол кўзга ташланади. Хусусан, хизмат кўрсатиш жараёнида меҳнат унумдорлиги ҳамда хизмат сифатини баҳолашда савдо ҳажми ёки миқдорлар сони каби обьектив кўрсаткичлар билан бир қаторда, миқдорларнинг қониқиш даражаси ҳамда хизмат кўрсатиш тезлиги каби сифат кўрсаткичлари ҳам ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Ушбу жараёнда ходимларнинг иш натижадорлигини баҳолашда миқдорлар билан ишлашнинг асосий метрикалари – NPS (Садоқат индекси) ҳамда CSAT (Миқдор қониқиш кўрсаткичи) кўрсаткичларидан унумли фойдаланилади. Хусусан, NPS миқдорларнинг компанияга бўлган узок муддатли садоқатини ва ушбу хизматни бошқаларга тавсия этиш тайёрлигини баҳолайди ҳамда қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$NPS = \%Targ'ibotchilar - \%Salbiy baholovchilar$$

CSAT эса муайян хизмат кўрсатиш жараёни ёки битимдан миқдорнинг қисқа муддатли қониқиш даражасини акс эттиради ва қуйидагича аниқланади:

$$CSAT = \left(\frac{Ijobiy baholar soni}{Jami javoblar soni} \right) \times 100\%$$

Ушбу субъектив ҳамда сифат кўрсаткичларининг ходимларнинг KPI (Асосий самарадорлик кўрсаткичлари) тизимига киритилиши хизмат кўрсатиш сифатини тўғридан-

¹<https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/69094-yaim-tarkibida-khizmatlar-so-asi-eng-yu-ori-ulushga-ega-2>

тўғри маош билан боғлаш имконини беради. Шу сабабли, мазкур тармоқда қатъий белгиланган маош тизимидан кўра мослашувчан ва гибрид характердаги маош моделларини қўллаш амалиёти кенг ёйилмоқда¹.

Бугунги кунда хизмат кўрсатиш корхоналарида самарадорликни оширишга қаратилган бир қатор замонавий иш ҳақи шакллари ва моделларидан унумли фойдаланиб келинмоқда. Шулар жумласидан, ходимнинг ўз лавозим йўриқномаси ҳамда белгиланган кўрсаткичларни бажариш даражасига кўра ўзгарувчан бонус ва устамалар ҳисоблашни назарда тутувчи KPI (Асосий самарадорлик кўрсаткичлари) тизимини кўрсатиш мумкин. Шунингдек, ходимларнинг билими, масъулият даражаси ва корхонага келтираётган қийматига асосланиб лавозимлар иерархиясини ҳамда қафолатланган маош диапазонларини белгиловчи Градинг (даражалаш) тизими ҳам кенг қўлланилади. Амалиётда ушбу ёндашувлар кўпинча қафолатланган базавий лавозим маоши ва эришилган амалий натижалардан келиб чиқувчи ўзгарувчан қисмни бирлаштирувчи гибрид модель кўринишида намоён бўлади.² Ниҳоят, соҳада ходимларни нафақат моддий тўловлар (иш ҳақи ва мукофотлар), балки касбий таълим, мослашувчан иш графиги, корпоратив маданият ва карера ўсиши каби номоддий омиллар орқали мажмуали рағбатлантиришни назарда тутувчи Total Rewards (умумий мукофотлаш) концепцияси алоҳида ўрин эгаллайди.

Шу ўринда, хизмат кўрсатиш корхоналарида инсон ресурсларини бошқариш самарадорлигини объектив баҳолаш учун амалиётда кўп учрайдиган анъанавий иш ҳақи тизими ҳамда замонавий ёндашувларга асосланган тизимлаштирилган (КПИ, Грейдинг, гибрид) иш ҳақи тизимларини аниқ иқтисодий кўрсаткичлар кесимида ўзаро қиёслаш мақсадга мувофиқдир (1-адвал).

1-жадвал.

Анъанавий ва тизимлаштирилган иш ҳақи тизимларининг иқтисодий самарадорлиги бўйича қиёсий таҳлили³

Иқтисодий кўрсаткичлар	Анъанавий иш ҳақи тизими	Тизимлаштирилган иш ҳақи тизими
Меҳнат унумдорлиги	Ходимнинг даромади асосан ишлаган вақтига (соатбай ёки қатъий ставка) боғлиқ бўлиб, меҳнат сифати ва якуний иқтисодий натижага бевосита таъсир кўрсатмайди.	Иш ҳақи миқдори бевосита эришилган аниқ натижалар (KPI) ва хизмат сифатига (NPS, CSAT) боғлангани сабабли, ходим доимий равишда кўпроқ қиймат яратишга интилади.
Кадрлар қўнимсизлиги	Маош ўсиши ва рағбатлантириш механизмларининг шаффоф тизими ишлаб чиқилмаганлиги кучли мутахассисларнинг бошқа рақобатчи корхоналарга ўтиб кетишига олиб келади.	Шаффоф даражалаш (Grading) тизими, маош диапазонлари ва адолатли ўсиш истикболлари малакали кадрларни корхонада узоқ муддат ушлаб қолишни таъминлайди.
Корхона харажатлари	Корхона даромади ва сотув ҳажми камайган инқироз ҳолатларида ҳам иш ҳақи фонди ўзгармайди, бу эса корхона учун жиддий молиявий хавфни оширади.	Маош фонди корхона фойдаси ва рентабеллигига мутаносиб равишда ўзгариб боради ҳамда молиявий ресурсларни бюджет доирасида мақсадли тақсимлаш имконини беради.
Меҳнатга ҳақ тўлаш	Барча ходимларга уларнинг	Молиявий сармоя бевосита ўз устида

¹Mallaxanov J. Q. O‘zbekistonda ish haqi hisoblash tizimidagi qonunchilik o‘zgarishlari va amaliyotdagi muammolar // "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali. – 2025. – 12-son. – B. 325–333.

²G‘aybullayev S. O‘., Po‘latova M. X. Ish haqi va mehnat munosabatlari // "Yangi O‘zbekiston: Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etishda muvaffaqiyatli xalqaro tajriba" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2022. – B. 368–370.

³Муаллиф ишланмаси

рентабеллиги	кўшган шахсий ҳиссаси етарлича инobatта олинмаган ҳолда бир хил ёндашув қўлланилиши оқибатида сарфланган ҳар бир сўм кутилган иқтисодий қайтимни бермаслиги мумкин.	ишлайдиган, юқори кўрсаткич қайд этган ва корхонага ҳақиқий қўшимча қиймат келтирган ходимларни мукофотлашга йўналтирилади.

Жадвал таҳлилидан кўриниб турибдики, хизмат кўрсатиш соҳасида анъанавий иш ҳақи тизими корхона учун муайян молиявий хавфларни келтириб чиқариши ҳамда ишчи-ходимларни етарлича рағбатлантира олмаслиги билан ажралиб туради. Аксинча, амалиётга жорий этиладиган тизимлаштирилган маош ёндашуви корхонанинг иш ҳақи харажатларини шунчаки “мажбурий тўлов” эмас, балки кадрлар капиталига йўналтирилган самарали сармояга айлантиради. Айнан шу сабабли, инсон ресурсларини бошқариш мутахассислари томонидан меҳнатга ҳақ тўлашнинг объектив ва жозибадор тизимини тўғри шакллантириш корхонанинг стратегик барқарорлигини ҳамда бозордаги рақобат устунлигини таъминлашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Хизмат кўрсатиш корхоналарида иш ҳақи фонди ва рағбатлантириш харажатларини оптималлаштиришда меҳнат унумдорлиги ва ўртача иш ҳақининг ўсиш суръатлари ўртасидаги мутаносибликни баҳолаш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Иқтисодиёт қонуниятига кўра, меҳнат унумдорлигининг ўсиш суръати ўртача номинал иш ҳақининг ўсиш суръатидан илгарилаб бориши шарт. Акс ҳолда, меҳнатга ҳақ тўлаш тизимининг рентабеллиги пасайиши кузатилади.

Меҳнат унумдорлиги ва ўртача иш ҳақи ўртасидаги мутаносиблик коэффитсиенти (K_m) куйидаги формула орқали аниқланади:

$$K_m = \frac{I_{mu}}{I_{iw}}$$

Ушбу формулада I_{mu} меҳнат унумдорлигининг ўсиш индексини, I_{iw} эса бир ходимга тўғри келадиган ўртача номинал иш ҳақининг ўсиш индексини кўрсатади.

Ўз навбатида, бир ходимга тўғри келадиган меҳнат унумдорлиги (MU) кўрсатилган хизматлар ҳажми ёки тушумни (Q) ходимларнинг ўртача рўйхат бўйича сонига (N) бўлиш орқали ҳисобланади:

$$MU = \frac{Q}{N}$$

Бир ходимга тўғри келадиган ўртача ойлик иш ҳақи (IW) эса умумий меҳнатга ҳақ тўлаш фондини (FOT) ходимлар сони (N) ҳамда давр ойлари сонига (m) бўлиш орқали топилади:

$$IW = \frac{FOT}{N \times t}$$

Таҳлил натижасида мутаносиблик коэффитсиенти бирдан юқори ($K_m > 1$) бўлганда, меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларининг юқори иқтисодий қайтими таъминланади ва корхонада кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш учун захира яратилади. Коэффитсиент бирдан кичик бўлган ҳолатда эса иш ҳақи ўсиши меҳнат унумдорлигини қувиб ўтаётганлигини ва молиявий беқарорлик хавфи мавжудлигини англатади.¹

Хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнатга ҳақ тўлаш ва рағбатлантириш тизимининг иқтисодий самарадорлигини ошириш энг аввало ялпи мукофотлаш концепциясини (Total Rewards) тармоқнинг ўзига хос хусусиятларига мос ҳолда назарий шакллантириш ва услубий базасини ривожлантиришни талаб этади. Анъанавий ёндашувларда иш ҳақи фақат тўғридан-тўғри моддий тўловлар, яъни компенсация ва имтиёзлар (C&B) доирасида қаралган бўлса, замонавий тадқиқотлар ва амалиёт шуни кўрсатадики, ходимларнинг меҳнат унумдорлигини оширишда номоддий мотивация омилларининг роли ҳам аҳамиятга эга. Шу сабабли, номоддий рағбатлантириш воситалари сифатида касбий таълим ва малака

¹ Sodiqova N. T., Qudratova G. M. Korxonada ish haqi to'lash tizimlari va shakllari // European science international conference: Studying the progress of science and its shortcomings. – 2024. – B. 279–282.

ошириш, иш ва шахсий ҳаёт мувозанати ҳамда ходимларнинг эришган ютуқларини корпоратив даражада эътироф этиш механизмларини ягона ва яхлит моделга интеграция қилиш лозим. Бундай услубий интеграция ходимларнинг ташкилотга бўлган садоқатини ошириш билан бирга, инсон капиталига йўналтирилган сармояларнинг узоқ муддатли иқтисодий қайтимини таъминлашга хизмат қилади.

Хизмат кўрсатиш жараёнининг номоддий табиати ҳамда истеъмолчи билан бевосита мулоқотга асосланиши сабабли, ходимларнинг асосий самарадорлик кўрсаткичлари (KPI) моделига фақат ҳажмий кўрсаткичларни (савдо ёки тушум миқдори) киритиш етарли ҳисобланмайди. Илмий-услубий ёндашувларни кенгайтириш жараёнида миқдорлар қониқиши ва садоқати индекслари бўлмиш миқдорлар садоқати индекси (NPS) ҳамда миқдорлар қониқиши кўрсаткичи (CSAT) метрикаларини рағбатлантириш тизимига тизимли равишда сингдириш зарур. Ходимнинг якуний иш ҳақини ёки ўзгарувчан бонус қисмини бевосита ушбу сифат кўрсаткичларига боғлаш хизмат кўрсатиш сифатининг узлуксиз яхшиланишига олиб келади. Бу эса ўз навбатида, миқдорлар оқимининг барқарорлашувига ва корхонанинг бозордаги рақобатбардошлиги ошишига туртки бериб, моддий рағбатлантириш харажатларининг иқтисодий асослилигини таъминлайди.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида олиб борилган тадқиқотлар натижасида меҳнатга ҳақ тўлаш тизимининг шаклланиши ва ривожланиши оддий вақтбай ҳамда меҳнатбай шакллардан ходимларнинг инсон капиталини мажмуали ривожлантирувчи ялпи мукофотлаш ва тизимлаштирилган гибрид моделлар даражасига эволюцион трансформация бўлганлиги кўрсатиб берилди. Хизмат кўрсатиш соҳасида меҳнат натижадорлиги фақат моддий ҳажмлар билан эмас, балки ходимларнинг билими, мулоқот маданияти, хизмат кўрсатиш тезлиги ҳамда сифат кўрсаткичлари орқали белгиланиши назарий жиҳатдан синтез қилинди. Анъанавий ёндашувлардан воз кечиб, асосий самарадорлик кўрсаткичлари (КПИ) ҳамда даражалаш (Градинг) тизимларига ўтиш иш ҳақи харажатларини корхона учун шунчаки мажбурий молиявий юк эмас, балки иқтисодий қайтими юқори бўлган инсон капиталига сармояга айлантириши асослаб берилди ҳамда қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

Биринчидан, ялпи мукофотлаш (Total Rewards) концепциясини хизмат кўрсатиш соҳасининг ўзига хос хусусиятларига мос ҳолда назарий шакллантириш ҳамда иш ҳақини фақат тўғридан-тўғри компенсация ва имтиёзлар (C&B) билан чекламай, касбий таълим, иш ва шахсий ҳаёт мувозанати ҳамда эътироф этиш каби номоддий мотивация воситалари билан интеграциялашган яхлит модель сифатида қўллаш бўйича услубий базани ривожлантириш лозим;

Иккинчидан, хизмат кўрсатиш жараёнининг номоддий ва мулоқотга асосланган табиати сабабли ходимларни рағбатлантиришни нафақат ҳажмий кўрсаткичлар (тушум ёки сотув ҳажми), балки миқдорлар садоқати индекси (NPS) ҳамда миқдорлар қониқиши кўрсаткичи (CSAT) каби сифат метрикалари билан узвий боғловчи назарий-услубий ёндашувларни кенгайтириш зарур;

Учинчидан, меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларининг иқтисодий қайтимини таъминлаш мақсадида меҳнат унумдорлиги ўсиш суръатининг ўртача иш ҳақи ўсишидан илгарилаб боришини кафолатловчи гибрид ва тарифсиз маош тизимларининг мезонларини назарий жиҳатдан асослаб бориш талаб этилади;

Тўртинчидан, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексидаги тегишли меъёр ва кафолатларга мос равишда хизмат кўрсатиш субъектларида адолатли ҳамда шаффоф даражалаш (Grading) ва рағбатлантирувчи тўловлар тизимини амалиётга жорий этиш бўйича умумий услубий тавсиялар шакллантириш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу тавсияларнинг амалиётга жорий қилиниши, инсон ресурсларининг корхоналарда барқарор ишлашини таъминлайди, корхоналарнинг рақобатбардошлигини оширади ва соҳанинг барқарор иқтисодий ўсишига ҳам имконият яратилади. Пировардида мамлакатимиз Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида белгиланган нафақат иқтисодий, балки ижтимоий аҳамиятга молик вазифаларнинг бажарилишини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. – Тошкент: Адолат, 2023.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11-сентябрдаги “«Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони. // <https://lex.uz/uz/docs/-6600413>.
3. Абдурахмонов Қ. Х. Инсон ресурсларини бошқариш: Дарслик. – Т.: Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, 2020. – 488 б.
4. Арабов Н. У. Меҳнат бозори ва бандлик: Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2018. – 210 б.
5. Ғайбуллаев С. Ў., Пўлатова М. Х. Иш ҳақи ва меҳнат муносабатлари // “Янги Ўзбекистон: Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этишда муваффақиятли халқаро тажриба” мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2022. – Б. 368–370.
6. Ғойибназаров Б. К. Аҳоли даромадлари ва уларни ошириш омиллари: Монография. – Т.: Фан ва технология, 2018. – 184 б.
7. Ҳайитов А. Б. Инсон ресурсларини бошқариш: Дарслик. – Т.: 2019. – 409 б.
8. Маллаханов Ж. Қ. Ўзбекистонда иш ҳақи ҳисоблаш тизимидаги қонунчилик ўзгаришлари ва амалиётдаги муаммолар // “Рақамли иқтисодиёт” илмий-электрон журнали. – 2025. – 12-сон. – Б. 325–333.
9. Пардаев М. К., Пардаева О. М. Импортант Фактор in the Formation of Human Capital and its Role in the Development of Society // Miasto Przyszłości. – 2024. – Вол. 51. – П. 224–230.
10. Содиқова Н. Т., Қудратова Г. М. Корхонада иш ҳақи тўлаш тизимлари ва шакллари // European science international conference: Studying the progress of science and its shortcomings. – 2024. – В. 279–282.
11. Уразов К. Б. Бухгалтерия ҳисоби ва аудит: Дарслик. – Т.: Иқтисод-Молия, 2020. – 512 б.
12. Холмўминов Ш. Р. Меҳнат бозори иқтисодиёти: Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2014. – 280 б.
13. Зокирова Н. Қ. Инсон ресурсларини бошқариш: Дарслик. – Т.: ТДИУ, 2021. – 340 б.
14. Armstrong M. Armstrong’s Handbook of Human Resource Management Practice. – Лондон: Коган Паге, 2017. – 800 п.
15. Genkin В. М. Экономика и социология труда: Учебник. – М.: Норма, 2013. – 464 с.
16. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 695 с.
17. Одегов Ю. Г., Руденко Г. Г. Экономика труда: Учебник. – М.: Юрайт, 2019. – 386 с.
18. Pardaev M. K., Babanazarova S. A. Состояние развития образования и его сравнительный анализ на международном уровне // TJE-Tematics journal of Education. – 2021. – С. 2249-9822.
19. Volgin N. A. Оплата труда: механизмы, порядок, условия: Учебное пособие. – М.: Альфа-Пресс, 2014. – 384 с.
20. Pardaev M.K. va boshqalar. Mehnat bozori transformatsiyasi. O‘quv qo‘llanma. Hammualliflar: Babanazarova S.A., Pardaeva O.M.) – Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot matbaa uyi”, 2025. – 328 bet.

Б.Усмонов, М.Пардаев Оценка экономической эффективности системы оплаты труда в сфере услуг	B.Usmonov, M.Pardaev Evaluation of the economic efficiency of the remuneration system in the services sector
Аннотация. В статье анализируются методы формирования систем оплаты труда и оценки их экономической эффективности в отраслях сферы услуг. В работе обсуждаются современные формы оплаты труда, механизмы стимулирования, факторы повышения производительности кадров и оптимизации расходов. Также приводятся предложения по обеспечению соразмерности между производительностью труда и заработной платой, а также по совершенствованию показателей экономической эффективности на предприятиях сферы услуг. Ключевые слова: сфера услуг, оплата труда, экономическая эффективность, оценка, производительность труда, стимулирование, стимулирующие выплаты, анализ расходов, мотивация, трудовые ресурсы.	Abstract. The article analyzes the methods of forming remuneration systems and evaluating their economic efficiency in the service industries. The paper discusses modern forms of remuneration, incentive mechanisms, factors for increasing personnel productivity, and cost optimization. Additionally, proposals are provided for ensuring proportionality between labor productivity and wages, as well as improving economic efficiency indicators in service enterprises. Keywords: service sector, remuneration, economic efficiency, evaluation, labor productivity, incentives, incentive payments, cost analysis, motivation, labor resources.

TURIZM VA MEHMONXONA XO‘JALIGI

Алишер Абдуғаниевич Эштаев – ТДИУ, Туризм ва меҳмонхона бизнеси кафедраси
муdiri иқтисодиёт фанлари доктори (DsC),
профессор

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини такомиллаштириш, кўрсатиладиган туристик хизматлар сифатини ошириш, соҳани мувофиқлаштириш, уларнинг замонавий таҳлили, ҳамда ривожлантириш тенденциялари ва бу борада вужудга келаётган муаммолар, уларни бартараф этиш масалалари бўйича фикр юритилган.

Калит сўзлар: туризм соҳаси, халқаро туризм бозори, рақобатбардош хизматлар кўрсатиш, туризм инфратузилмаси, миллий иқтисодиётда туризмнинг улуши, туризм ресурслари, минтақавий туризм, туризм ҳудудлари, туризм дестинациялари, туризм имконияти, билимларга асосланган туризм, туризм соҳасида барқарор ривожланиш.

Кириш. Халқаро туризм бозорида рақобатнинг кучайиб бориши натижасида барча хусусан, ривожланган давлатлар туризм соҳасида ўз мавқеини сақлаб қолишга ҳаракат қилмоқда. Бугунги кунда жаҳонда 200 миллионга яқин киши туризм соҳасида фаолият олиб бориб, соҳадан тушаётган даромад 1 триллион АҚШ долларини ташкил қилмоқда. Туристлар сони ҳар йили 4-5 фоиз кўпайиб, бошқа давлатларга сафар қилувчилар сони 1 миллиарддан ошади. Қолаверса ҳозир жаҳонда яратилаётган ҳар 10 иш ўрнининг биттаси айнан туризм соҳаси ҳиссасига тўғри келмоқда. Туризм соҳасида топилган даромаднинг 30 фоизи одамларнинг қўлига иш ҳақи бўлиб боради, саноатда ва бошқа тармоқларда бу кўрсаткич 10 фоиздан ошмайди. Бундан кўриниб турибдики, ушбу жараёнларда барча давлатлар ўзи учун қулай бўлган туризм йўналишини, яъни бозорда ўз мавқеини эгаллашга, хизматлар кўрсатишнинг ҳар томонлама қулай бўлган йўналишларини танлашга ҳаракат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ҳам кейинги йиллар мобайнида туризм соҳасида жуда кескин ўзгаришлар кузатилмоқда. Жумладан, туризм соҳасини ривожлантиришга қаратилган янги дастурлар, лойиҳалар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилмоқда, халқаро ва маҳаллий даражада ўтказилаётган тадбирлар, соҳада кадр тайёрлашнинг замонавий усуллари йўлга қўйилиши, янги туризм маҳсулотлари ва хизматларнинг диверсификация қилиниши, туризм инфратузилмасини такомиллаштиришга оид саъи-ҳаракатлар, хорижий инвесторларни жалб қилиш, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқ вакиллариининг ташрифи ва бошқа бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш, соҳада давлат бошқаруви механизмларини такомиллаштириш ва уни ривожланиш тенденциялари борасида бир қатор олимлар томонидан тадқиқотлар олиб борилган, бу бўйича турлича фикр ва мулоҳазалар билдирилган.

Ўзбекистонлик олимлардан А.Саидов[5], И.Тўхлиев[6], М.Пардаев[7] А. Эштаев[8], Н. Сафароваларнинг [9] илмий тадқиқотларида ҳам Ўзбекистонда туризмнинг ривожланиш тенденцияларини очиқ беришга қаратилган.

А.Саидов томонидан қадимги Ўзбекистон заминининг сўлим табиати, кўҳна шаҳарларидаги осори-атиқалар, дунё тамаддуни (цивилизацияси)га катта ҳисса қўшган алломаларни вояга етказган масканлар жаҳон аҳлини, сайёҳларни ўзига чорлаб келган, деган фикр билдирилган[5].

И.Тўхлиевнинг фикрича, туризм соҳасининг ривожланиш тарихининг илдизлари Марказий Осиё давлатларига бориб тақалишини асослаб берилган, яъни туризм қадим замонлардан бошлаб сайёрамиз халқлари ўртасида дўстлик ришталарини мустаҳкамлашга хизмат қилган[6].

М.Пардаев таъкидлаганидек, Ўзбекистон, айниқса Самарқанд, Бухоро, Хива шаҳарлари мисилсиз туристик имкониятларга эга. Агар ушбу соҳани тез ривожлантирилса аҳолининг кўп қисми ишга жойлашади, даромади ошади. Шу туфайли туризм индустриясини ривожлантириш Ўзбекистонда энг устувор соҳалардан бирига айланмоғи лозим[7].

А.Эштаев томонидан, 1994-йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва Ўзбекистон ҳукуматининг ташаббуси билан Самарқанд шаҳрида Буюк ипак йўлидаги шаҳарларда халқаро туризмни ривожлантириш бўйича Самарқанд Декларацияси қабул қилинганлиги, 1998-йилдан бошлаб, Тошкент шаҳрида мунтазам равишда Халқаро туризм ярмаркаси ташкил этилиши илк қадамлардан бири ҳисобланади, деган фикр билдирилган[8].

Н.Н.Сафарова томонидан нашр этилган “Туризм ривожланишининг илмий-назарий асослари” номли монографиясида туризм соҳасини ривожланишининг илмий-назарий асослари, мамлакатимизнинг туризм соҳасидаги улкан салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва туризм соҳасининг миллий иқтисодиётдаги салмоғини оширишга қаратилган чора-тадбирлар ва амалий тавсиялар ёритилган[9].

Тадқиқот методологияси. Ушбу илмий мақоланинг назарий ва услубий асосини замонавий иқтисодий назария, билишнинг диалектик усули, туризм маҳсулотларини ва хизматларини бошқариш, ташкил этиш ва самарадорлигини ошириш муаммолари бўйича хорижий ва маҳаллий тадқиқотчиларнинг илмий ишлари ташкил этиб, илмий ва оммалашиб бораётган манбаларни таҳлил қилиш, бозорда рақобат кураши ривожланиб бораётган даврда жаҳон ҳудудларида туризмни ривожлантириш жараёнлари салоҳиятидан фойдаланиш механизмлари, аҳамияти ва ролини таҳлил қилишга қаратилган. Тадқиқот методологиясининг асосини доимий ривожланиш ва ўзаро боғлиқликдаги ҳодисаларни ўрганишни олдиндан белгилаб берувчи диалектика ташкил этади.

Таҳлил ва натижалар. Мамлакатимизда туризм соҳасини ривожлантириш борасида олиб борилаётган ишлар доимо давлатимиз раҳбарининг диққат-эътиборида бўлиб келмоқда. Қолаверса, янги Ўзбекистонни барпо этишда туризм соҳасини ривожлантириш мақсадида давлат томонидан бир қатор устувор вазифалар белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 16 февралдаги “Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислохотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-21-сонли Фармонида Ўзбекистонда ташқи ва ички туризмни ривожлантириш учун кенг шароитлар яратиш орқали сайёҳлар сонини ошириш белгиланган. Бунда 2030 йилга келиб, мамлакатимизда туризм соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 7 фоизга, туризм хизматлари экспортини 6 миллиард долларга, мамлакатимизга ташриф буюрадиган хорижий туристларнинг йиллик сонини 20 миллион нафарга етказиш, “Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қил” дастури доирасида ички сайёҳларнинг республика бўйлаб 25 миллионга сафарларини амалга ошириш, хусусий инвестицияларни жалб қилиш ҳисобига туризм кластерлари сонини 25 тага етказиш керак бўлади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 30 апрелдаги “Ҳудудларда туризм инфратузилмасини жадал ривожлантириш ва соҳада лойиҳа бошқаруви тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-161-сонли қарори имзоланди. Ушбу қарорга асосан ҳудудларда туризм инфратузилмасини комплекс ривожлантириш, туризм соҳасида янги иш ўринларини яратиш ва аҳоли даромадларини ошириш белгиланган. Бунда асосий мақсад қилиб, туризм ва унга ёндош соҳаларда 24 мингта янги иш ўрни яратиш ҳамда 16 мингта иш ўринларини соядан чиқариш орқали 40 мингта иш ўрнини ташкил этиш, соҳани лойиҳавий бошқарув тизимига ўтказиш орқали 31 та туризм объектини ташкил этиш ва ривожлантириш, жойлаштириш воситалари сонини 8250 тага, улардаги хоналар сонини 95 мингтага, шундан меҳмонхоналар сонини 1380 тага ҳамда улардаги хоналар сонини 45 мингтага етказиш белгиланган.

Ўзбекистон Республикасига ташриф буюрган хорижий¹

Асосий кўрсаткичлар номи	ўлчов бирлиги	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2023 йил	2024 йил	2025 йил	2026 йил январь-июль
Хорижий туристлар ташрифи	миллион нафар	2,03	2,69	5,36	6,75	1,50	1,88	5,23	6,63	10,06	11,68	7,75

¹ Ўзбекистон Республикаси туризм қўмитасининг маълумотлари

Олиб борилаётган сайёи-ҳаракатларнинг натижаларини таҳлил қиладиган бўлсак, Республикамизга 2026 йилнинг январь-июль оий мобайнида жами 7 миллион 749,3 минг нафар хорижий сайёҳ ташриф буюрган. Бу 2025 йилнинг мос даврига нисбатан 23 фоиз ўсиш суръати қайд этилган.

Қўшнидавлатлардан ва МДХ мамлакатларидан ташриф буюрган сайёҳлар сони 2025 йилнинг мос даврига нисбатан 1,2 баробар ошган бўлса, узоқ хориж давлатларидан ташриф буюрганлар 1,5 баробарга ошган.

Давлатлар кесимида таҳлил қиладиган бўлсак, Хитойдан ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 3 баробарга (+148,5 минг), Малайзиядан 1,9 баробарга (+4,1 минг), Япониядан 1,6 баробарга (+6,9 минг), Россиядан 1,4 баробарга (+155 минг), АҚШ (+5,3 минг), Германия (+4,9 минг) ва Франциядан (+3,4 минг) 1,3 баробарга, Британиядан (+2,2 минг) 19 фоизга ва Туркиядан (+14,7 минг) 18 фоизга кўп сайёҳлар ташриф буюрган.

Ўзбекистон Республикасининг туризм хизматлари экспорти¹

Асосий кўрсаткич номи		Ўлчов бирлиги	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2023 йил	2024 йил	2025 йил	2026 йил январь-июль
Туризм хизматлари экспорти	режа	млрд АҚШ долл	1,04	1,18	1,36	0,40	0,90	2,00	2,50	4,00	5,40
	амалда	млрд АҚШ долл	1,04	1,31	0,26	0,42	1,61	2,14	3,40	4,83	3,90
	Бажа-рилиши	фоиз	100,0	111,3	19,2	105,5	179,0	107,1	135,8	120,7	72,1

2026 йил январь-июль ойларида давомиди туристик хизматлар экспорти 3 млрд 895,7 млн АҚШ долларини (йиллик режа-5,4 млрд доллар) ташкил этди, 2025 йилнинг шу даврига нисбатан 56,1 фоизга ошди.

Мамлакатимизда “Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қил” ички туризмни ривожлантириш дастури доирасида аҳолининг ҳудудларга 13,455 миллион ташрифлари амалга оширилган. 2026 йилнинг январь ойини биринчи декадаси ва март ойини учинчи декадасида – “Ёшлар туризми ҳафталиги” тадбирлари ўтказилди.

Ҳудудларда 595 та жойлаштириш воситалари, жумладан, 90 та меҳмонхона, 271 та оилавий меҳмон уйи, 159 та хостеллар ва 75 та бошқа жойлаштириш воситалари фаолияти йўлга қўйилиб, жойлаштириш воситаларининг сони 7 364 тага, ўринлар сони 202,3 мингтага етган.

Ушбу даврда туристлар учун хизмат кўрсатувчи 379 та янги туристик ташкилот ва турагентлар фаолияти йўлга қўйилиши натижасида уларнинг сони 4 768 тани ташкил этмоқда.

Хорижий туристларни кенг жалб қилиш мақсадида 2026 йил давомиди 6 та қишлоққа “туризм қишлоғи” мақоми берилган ва ҳозирда уларнинг умумий сони 48 тага етан.

Ўзбекистоннинг туризм салоҳиятини халқаро миқёсда кенг тарғиб қилиш, мамлакатимиз туристик йўналишларини глобал рақамли платформаларда фаол реклама қилиш ҳамда сайёҳлар оқимини ошириш мақсадида етакчи хорижий медиа компаниялари ва интернет платформалари билан ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш мақсадида АҚШнинг “Expedia Group” компанияси (130 миллионгача ойлик глобал фойдаланувчи), Испаниянинг “Amadeus” компанияси (90мингдан ортиқ туризм компаниялари ва агентликлари фойдаланувчилари), Хитойнинг “Trip.com” интернет платформаси (400миллиондан ортиқ ойлик фаол фойдаланувчи) билан дастлабки келишувларга эришилган.

¹Ўзбекистон Республикаси туризм қўмитасининг маълумотлари

Албатта ушбу топшириқларнинг ижросини таъминлашда мамлакатимизда туризм соҳасини тартибга солиш, соҳада давлат бошқаруви механизмларини такомиллаштириш, соҳада тадбиркорликни кенг йўлга қўйиш муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса. Умуман олганда мамлакатимизда туризм соҳасини ривожланиб, унинг стратегик соҳалардан бирига айланиб бориши, иқтисодий ўсишни таъминлаш билан бир қаторда, аҳолининг барқарор яшаши, миллий урф-одатларимиз ва анъаналаримизнинг халқаро миқёсда кенг тарғиб қилиниши, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнини топишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 18 июлдаги “Туризм тўғрисида”ги Қонуни № ЎРҚ–549 //www.lex.uz.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016-йил 2-декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4861-сонли Фармони.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 27 iyuldagi “Turizm yo‘nalishidagi islohotlarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-238-son Qarori.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 19 ноябрда “Ўзбекистон Республикаси Туризм қўмитаси фаолиятини ташкил этиш ва туризм соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-348 сонла қарори
5. А.Саидов. Организационно-экономические основы развития и управления туризмом Республики Узбекистан. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук.—Ташкент. 1995 г.
6. И.Тухлиев. Марказий Осиёдаги туризмнинг тарихий илдиэлари. Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги Uz A 27.08.2021 й.
7. М.Қ.Пардаев, Р.Атабоев Туризм асослари (маърузалар матни). СамИСИ 2006 йил.
8. А. Эштаев. Ўзбекистоннинг туризм салоҳияти ва уни ривожлантириш истиқболлари (Монография)—Тошкент. 2025 й.
9. Сафарова Н.Н.Туризм ривожланишининг илмий-назарий асослари “IFMR” нашриёти, 2017 й.
10. www. lex.uz.
11. www. unwto.org.
12. www. uzbektourism.uz.
13. www. stat.uz.

А.Эштаев Тенденции развития сферы туризма в Республике Узбекистан	A.Eshtaev Development trends of the tourism sector in the Republic of Uzbekistan
Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования туристического сектора в Республике Узбекистан, повышения качества предоставляемых туристических услуг, гармонизации сектора, их текущий анализ, а также тенденции развития, возникающие проблемы в этой области и пути их преодоления. Ключевые слова: сфера туризма, международный туристический рынок, предоставление конкурентоспособных услуг, туристическая инфраструктура, доля туризма в национальной экономике, туристические ресурсы, региональный туризм, туристические регионы, туристические дестинации, туристический потенциал, туризм, основанный на знаниях, устойчивое развитие в сфере туризма.	Abstract. This article discusses the issues of improving the tourism sector in the Republic of Uzbekistan, improving the quality of tourist services provided, harmonizing the sector, their current analysis, as well as development trends, emerging problems in this regard, and ways to overcome them. Keywords: tourism sector, international tourism market, provision of competitive services, tourism infrastructure, share of tourism in the national economy, tourism resources, regional tourism, tourism regions, tourism destinations, tourism potential, knowledge-based tourism, sustainable development in the tourism sector.

Dilbar Xasanovna Aslanova – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Farida Abduxalimovna Axmedjanova – texnika fanlari nomzodi, professor v.b., Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

INKLYUZIV TURIZMDA STANDARTLASHTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv turizm sohasida standartlashtirish masalalari turizm industriyasining barqaror rivojlanishining muhim yo‘nalishi sifatida ko‘rib chiqilgan. Xalqaro normativ hujjatlar, jumladan ISO 21902:2021 standarti, shuningdek turli mamlakatlar tajribasi tahlil qilingan. Standartlashtirishning asosiy yo‘nalishlari, joriy etish muammolari va inklyuziv turizmni rivojlantirish istiqbollari alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv turizm, kirish imkoniyati mavjud turizm, to‘siqsiz muhit, turizm infratuzilmasi, nogironligi bo‘lgan shaxslar, ijtimoiy integratsiya, turizm xizmatlari, turizmning barqaror rivojlanishi, davlat siyosati, turizm industriyasi.

Kirish. Zamonaviy turizm industriyasi barqaror va inklyuziv rivojlanish tamoyillariga asoslanib, aholining barcha qatlamlari uchun turistik resurslardan teng foydalanish imkoniyatini ta‘minlashga yo‘naltirilgan. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv turizmni standartlashtirish alohida dolzarblik kasb etadi, chunki u xizmatlarning sifati va mavjudligiga yagona talablarni shakllantirishga xizmat qiladi. World Tourism Organization[2] ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo aholisining 15% dan ortig‘i turli shakldagi nogironlikka ega bo‘lib, bu esa turistik talabning muhim segmentini tashkil etadi.

Inklyuziv turizm — bu sog‘lig‘ida o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan insonlar uchun sayohat qilish imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan turizm yo‘nalishidir. Uning asosiy g‘oyasi — har bir inson hech qanday cheklov va to‘siqlarsiz turistik faoliyatda to‘liq ishtirok eta oladigan sharoitlarni yaratishdan iborat.

Inklyuziv turizm faqat jismoniy mavjudlik bilan cheklanmaydi, balki undan kengroq tushunchani qamrab oladi. U insonlarning individual xususiyatlaridan qat‘i nazar, turizm sohasida teng ishtirokini nazarda tutadi. Bu esa ijtimoiy moslashuvni ta‘minlash, diskriminatsiyaning oldini olish, axborotga erkin kirish, madaniy sezgirlik va qulay psixologik muhit yaratishni anglatadi. Inklyuziv turizm nafaqat jismoniy, balki ijtimoiy, iqtisodiy va axborot to‘siqlarini ham bartaraf etishga intiladi. O‘zbekistonning turistik yo‘nalish sifatida ommalashuvi ortib borayotgan bir sharoitda, sog‘lig‘ida turli cheklovlari bo‘lgan shaxslar uchun foydalanish imkoniyatini ta‘minlash masalasi tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Yaqin vaqtgacha yetarli darajada e‘tibor qaratilmagan inklyuziv turizm bugungi kunda sohaning muhim yo‘nalishiga aylanib, yangi imkoniyatlar ochmoqda hamda barcha uchun teng va qulay sharoitlar yaratish zarurligini ta‘kidlamog‘da. Ushbu yondashuv United Nationsning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida (CRPD — Convention on the Rights of Persons with Disabilities)[3] mustahkamlab qo‘yilgan bo‘lib, unda obyektlardan foydalanish imkoniyati insonning asosiy huquqlaridan biri sifatida e‘tirof etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Inklyuziv turizm sohasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, standartlashtirish masalasi mavjud va qulay turistik muhitni rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida qoraladi.

Xususan, O.A. Almuxamedova, A.V. Xanina va M.V. Yakimenko¹ (2023) ishlarida inklyuziv turizmning rivojlanishi bevosita mavjud muhitni shakllantirish va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun turistik xizmatlarni tashkil etishda yagona yondashuvlarni joriy etish bilan bog‘liqligi ta‘kidlanadi. Mualliflar standartlarning yo‘qligi inklyuziv amaliyotlarni samarali amalga oshirishni pasaytirishi va ularning xalqaro miqyosda tarqalishini qiyinlashtirishini qayd etadilar.

¹О.А. Альмухамедова, А.В. Ханина и М.В. Якименко. Особенности развития инклюзивного туризма в мире: анализ мирового опыта формирования доступной среды для лиц с ограниченными возможностями здоровья. Ж-л Эко-вектор. том 13 №3. 2023

Sh.T. Azimova¹ (2024) tadqiqotida O‘zbekistonda inklyuziv turizmni rivojlantirish aholining barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlarni ta’minlovchi universal turistik mahsulot va xizmatlarni shakllantirish zarurati bilan bog‘liqligini ko‘rsatilgan. Muallifning fikricha, inklyuziv turizm foydalanish imkoniyati bo‘yicha yagona standartlarning yo‘qligi turizm sohasining rivojlanishini cheklab, kompleks normativ yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Z. Gaibnazarova² (2018) ilmiy ishlarida O‘zbekiston turizm salohiyatini rivojlantirish istiqbollari tahlil qilinib, inklyuziv turizm infratuzilmaviy cheklovlar va turistik muhitning yetarli darajada moslashtirilmaganligi asosiy to‘siqlar sifatida ajratib ko‘rsatiladi. Bu muammolar sohada tizimli tartibga solish va standartlashtirishni kuchaytirishni talab etadi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, quyidagi asosiy xulosalarni ta’kidlash mumkin: O‘zbekistonda inklyuziv turizm bo‘yicha yagona standartlar tizimi hali to‘liq shakllanmagan; soha rivoji infratuzilmaviy va normativ cheklovlar bilan bog‘liq; ustuvor yo‘nalishlardan biri milliy standartlarni xalqaro amaliyot bilan uyg‘unlashtirish hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda inklyuziv turizm standartlashtirish jarayonlarini o‘rganish uchun tizimli va qiyosiy tahlil yondashuvlari qo‘llanildi. Xalqaro normativ hujjatlar, ilmiy adabiyotlar va turli mamlakatlar amaliyotini tahlil qilishda tadqiqot metodlari sifatida kontent tahlili, qiyosiy tahlil hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda “hamma uchun turizm” konsepsiyasi bosqichma-bosqich ommalashib bormoqda. So‘nggi yillarda inklyuziv muhitni shakllantirishga qaratilgan davlat va xususiy tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Jumladan, *Travel for All* loyihasi barcha fuqarolar, shu jumladan nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun sayohat qilish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Davlat darajasida ham bu yo‘nalishda muhim chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Xususan, Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2024-yil 12-yanvarda imzolangan qarorda[1] to‘siqsiz turizm infratuzilmasini rivojlantirish, nogironligi bo‘lgan shaxslarning erkin harakatlanishi uchun sharoit yaratish hamda barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash turizm sohasining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan.

Shuni ta’kidlash joizki, O‘zbekistonda olib borilayotgan siyosat global tendensiyalar bilan hamohangdir. Bu borada xalqaro tajriba muhim ahamiyat kasb etadi. Yevropa Ittifoqida European Network for Accessible[5] Tourism tashkiloti faoliyat yuritib, ilg‘or tajribalar almashivinu va standartlarni ishlab chiqishga ko‘maklashmoqda. AQShda esa Americans with Disabilities Act[6] qonuni infratuzilma, jumladan turizm obyektlarining mavjudligiga qat’iy talablar qo‘yadi. Yaponiya esa “barrier-free tourism” konsepsiyasini amalga oshirib, infratuzilma va transport tizimini faol modernizatsiya qilmoqda.

O‘zbekistonda inklyuziv turizm rivojlanmoqda, ammo hozircha standartlarning yo‘qligi bilan bog‘liq qator tizimli muammolarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni shartli ravishda konseptual, infratuzilmaviy, ijtimoiy va boshqaruv omillariga ajratish mumkin.

Konseptual va normativ muammolar. Inklyuziv turizm tushunchasining aniq va yagona ta’rifi mavjud emas. Ilmiy adabiyotlarda bu atama ko‘pincha “mavjud turizm”, “ijtimoiy turizm” va “to‘siqsiz turizm” tushunchalari bilan aralashtirib yuborilmoqda, bu esa yagona siyosat va standartlarni shakllantirishni qiyinlashtiradi. Shuningdek, standartlashtirish yetarli emas — turistik obyektlar, transport va xizmatlarning mavjudligiga doir yagona talablar ishlab chiqilmagan.

Infratuzilmaviy muammolar. Panduslar, liftlar va moslashtirilgan hududlar joriy etilayotganiga qaramay, umumiy infratuzilma hali ham tarqoqligicha qolmoqda. Ko‘plab turistik obyektlar (ayniqsa tarixiy yodgorliklar va eski shahar hududlari) to‘liq moslashtirilmagan. Shuningdek, shahar muhiti bilan bog‘liq muammolar (trotuarlar, piyodalar o‘tish joylari, transport) saqlanib qolmoqda. Mehmonxonalar va sanitariya xonalarining mavjudligi cheklangan, jamoat transporti (avtobuslar) yetarli darajada moslashtirilmagan. Asosiy muammo yagona va yaxlit to‘siqsiz muhitning shakllanmaganligidadir.

¹Ш. Т. Азимова. Многогранность концепции «инклюзивный туризм» Иктисодий тарақиёт ва таҳлил. v son -may, 2024. 409-417

²З. Гаибназарова. Перспективы развития туристического потенциала Узбекистана. Scientific research of faculty of economics electronic journal 10(1):94-104

Ijtimoiy va kadrlar bilan bog‘liq muammolar. Inklyuziv turizm faqat infratuzilma bilan cheklanmaydi, balki xizmat sifati va jamiyatdagi munosabatga ham bog‘liq bo‘lib, bu yo‘nalish hali yetarli darajada rivojlanmagan. Xususan, kadrlar tayyorgarligi past darajada: gidlar, mehmonxona xodimlari va xizmat ko‘rsatuvchi personal nogironligi bo‘lgan shaxslar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega emas. Jamiyatda inklyuziv madaniyat yetarli darajada shakllanmagan, shuningdek, nogironligi bo‘lgan shaxslarning turistik mahsulotlarni ishlab chiqish jarayoniga jalb etilishi ham sust.

Axborot to‘siqlari. Inklyuziv turizm rivojida muhim muammolardan biri — ishonchli va to‘liq axborotning yetishmasligidir. Mavjud marshrutlar haqida aniq ma‘lumotlar kam, infratuzilmalarga kirish imkoniyati va qulaylik darajasi bo‘yicha filtr va qulay interfeysga ega raqamli platformalar yetarli emas. Raqamlashtirish darajasi past bo‘lgani sababli, turist oldindan tanlangan manzilning haqiqiy darajada qanchalik moslashganini baholay olmaydi.

Iqtisodiy va investitsion cheklovlar. Turistik obyektlarni inklyuziv turizmga moslashtirish katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmagan. Natijada, ko‘plab kompaniyalar inklyuzivlikni investitsiya emas, balki qo‘shimcha xarajat sifatida qabul qilmoqda.

Xulosa va takliflar. Standartlashtirish inklyuziv turizmni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, yagona talablarning joriy etilishi nafaqat ijtimoiy integratsiyani ta‘minlaydi, balki turizm sohasining iqtisodiy o‘sishiga ham xizmat qiladi. Kelgusida standartlarni yanada uyg‘unlashtirish va mavjud muhitni tartibga solishda davlat rolini kuchaytirish zarur.

Mavjud muammolarni hal etish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Inklyuziv turistik infratuzilma va xizmatlarga milliy standartlarni ishlab chiqish va joriy etish, ularni nogironligi bo‘lgan shaxslar ehtiyojlariga mos ravishda majburiy qilish.
2. Transport, mehmonxonalar va madaniy muassasalarni o‘z ichiga olgan holda turistik obyektlarni to‘siqsiz muhit talablari asosida modernizatsiya qilish.
3. Turizm sohasida kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish, ularni nogironligi bo‘lgan shaxslarga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirish.
4. Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashi, subsidiyalari va soliq imtiyozlari orqali biznesni inklyuziv turizm tamoyillarini joriy etishga yo‘naltirish.
5. Sohani raqamlashtirish, jumladan turistik obyektlar va xizmatlarning mavjudligi haqida ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan axborot platformalarini yaratish.

Д. Асланова, Ф. Ахмеджанова Стандартизация в инклюзивном туризме: международный опыт и перспективы развития Аннотация. В статье вопросы стандартизации в сфере инклюзивного туризма рассматриваются как важное направление устойчивого развития туристической индустрии. Проанализированы международные нормативные документы, включая стандарт ISO 21902:2021, а также опыт различных стран. Особое внимание уделено основным направлениям стандартизации, проблемам внедрения и перспективам развития инклюзивного туризма. Ключевые слова: инклюзивный туризм, туризм с доступной средой, безбарьерная среда, туристическая инфраструктура, лица с ограниченными возможностями, социальная интеграция, туристические услуги, устойчивое развитие туризма, государственная политика, туристическая индустрия.	D.Aslanova, F.Axmedjanova Standardization in Inclusive Tourism: International Experience and Development Prospects Abstract. The article examines issues of standardization in the field of inclusive tourism as an important direction for the sustainable development of the tourism industry. It analyzes international regulatory documents, including ISO 21902:2021, as well as the practices of various countries. Particular attention is paid to the key areas of standardization, implementation challenges, and prospects for the development of accessible tourism. Keywords: inclusive tourism, accessible tourism, barrier-free environment, Uzbekistan, tourism infrastructure, people with disabilities, social integration, tourism services, accessibility, sustainable tourism development, public policy, tourism industry.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 12-yanvardagi PQ-20-sonli “To‘siqsiz turizm infratuzilmasini rivojlantirish va uni rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. UNWTO. Accessible Tourism for All: An Opportunity Within Our Reach. – Madrid: UNWTO, 2016.
3. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: BMT, 2006.
4. ISO. ISO 21902:2021 Tourism and related services — Accessible tourism for all — Requirements and recommendations. – Geneva: Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (ISO), 2021.
5. European Network for Accessible Tourism (ENAT). Rasmiy veb-sayt. – URL: <https://www.accessibletourism.org>
6. Americans with Disabilities Act of 1990. – AQShning 101–336-sonli federal qonuni.

Rayhona Sadriddinova Amriddinova – SamISI, Turizm kafedrası prof.v.b.

Gulasal Oqmurodovna Bozorova – SamISI, MTMM-125 guruh magistranti

IJTIMOY MAS’ULIYATLI BIZNES, BARQAROR RIVOJLANISH MAQSADLARI VA TURIZM: O‘ZBEKISTON UCHUN AMALIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Maqolada korporativ ijtimoiy mas’uliyat (CSR) va barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) tizimlarining turizm va mehmondo‘stlik sohasidagi o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi. Carrollning CSR piramidasi hamda Doksining “g‘azablanish indeksi” (Irridex) modellari asosida turizm korxonalarining mahalliy jamoalar oldidagi mas’uliyati tizimlashtirildi. Xalqaro metodologik yondashuvlar O‘zbekistonning joriy turizm statistikasi va institutsional islohotlari bilan qiyoslanib, CSR tashabbuslarini SDG bilan bog‘lash hamda ularning samarasini o‘lchash bo‘yicha amaliy matritsa taklif etildi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, korporativ ijtimoiy mas’uliyat, barqaror rivojlanish maqsadlari, turizm, mehmondo‘stlik, CSR piramidasi, Doksi indeksi, ijtimoiy tadbirkorlik, SROI, mahalliy jamoalar.

Kirish. Zamonaviy turizm sanoati shunday bosqichga qadam qo‘ydiki, unda miqdoriy o‘shishning o‘zi muvaffaqiyatning yagona mezonini sifatida qaralmaydi. Turistik oqimning tez ko‘payishi bandlik, transport, mehmonxona xo‘jaligi, umumiy ovqatlanish va hunarmandchilik uchun multiplikativ samara yaratadi, biroq ayni vaqtda infratuzilma, jamoat maydonlari va mahalliy jamoalarga yuklamani kuchaytiradi. Aynan shu sababli korxona darajasidagi ixtiyoriy mas’uliyat amaliyotlari **korporativ ijtimoiy mas’uliyat** so‘nggi yillarda tor kasbiy atamadan destinatsiyalarni boshqarishning amaliy vositasiga aylandi.

O‘zbekiston uchun ushbu masala alohida ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PF-87-son Farmonida turistlar sonini va turistik xizmatlar eksportini oshirish, yangi turoperatorlar va turizm infratuzilmasi obyektlarini tashkil etish bo‘yicha ambitsiyali maqsadli ko‘rsatkichlar belgilangan. 2025-yil 19-noyabrdagi PQ-348-son Qaror bilan esa Turizm qo‘mitasi faoliyati qayta tashkil etilib, uning tarkibida barqaror rivojlanish, raqamlashtirish, standartlashtirish va infratuzilmani rivojlantirish yo‘nalishlari bo‘yicha alohida tuzilmalar shakllantirildi. Bu institutsional bazaning murakkabroq boshqaruv modeliga o‘tishga tayyorlanayotganini ko‘rsatadi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yil yakunlari bo‘yicha mamlakatga 11,7 million xorijiy turist tashrif buyurgan, turistik xizmatlar eksporti esa 4,8 milliard AQSH dollaridan oshgan. Joylashtirish vositalari soni 6 921 tani, ulardagi o‘rinlar soni esa 185,6 ming donani tashkil etib, 2025-yilning o‘zida 1 023 ta yangi obyekt ishga tushirilgan. Bunday sur‘at muvofiqlashtirish sifati, infratuzilma va turistik talabni boshqarishga qo‘yiladigan talablarni keskin oshiradi.

Shu bilan birga, o‘shishning o‘zi avtomatik tarzda barqarorlikni ta’minlamaydi. Turizmdan olinadigan foydaning mahalliy hududda qolishi, mahalliy aholining sohaga munosabati va resurslardan foydalanish rejimi — bularning barchasi korxona darajasidagi ongli qarorlarga bog‘liq. Mazkur maqolaning maqsadi CSR va SDG tizimlarining nazariy asoslarini tahlil qilish hamda ularni O‘zbekiston turizm korxonalari amaliyotiga tatbiq etishning aniq mexanizmlarini

asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Barqaror turizm, uning zarurati hamda mahalliy jamoalarning turizmga munosabati masalalari bo'yicha I.S.Tuxliyev, M.Q.Pardayev, D.X.Asanova, S.A.Abduxamidov kabi olimlarning ishlarini alohida qayd etish mumkin. Ularda asosiy e'tibor turizm sohasi iste'molchilarining xulq-atvori va ehtiyojlarini tahlil qilish orqali raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan. Xalqaro adabiyotda esa A.Carroll korporativ mas'uliyat darajalarini tizimlashtirgan, G.Doksi mahalliy aholi munosabatining bosqichma-bosqich o'zgarishini asoslagan, UN Tourism hujjatlarida esa turizmning SDG larga qo'shadigan hissasi metodologik jihatdan mustahkamlangan. Shu bilan birga, ushbu modellarni O'zbekiston turizm korxonalari amaliyotiga tatbiq etish masalasi hali yetarlicha o'rganilmagan bo'lib, mazkur maqola shu bo'shliqni to'ldirishga qaratildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy asosini Archie Carroll tomonidan taklif etilgan CSR piramidasi modeli, Doksining “g'azablanish indeksi” (Irridex) modeli hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari ramkasi tashkil etadi. Empirik baza sifatida O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va Turizm qo'mitasining ochiq ma'lumotlari, shuningdek milliy qonunchilik hujjatlari qo'llanildi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy usul, tizimli yondashuv hamda xalqaro metodologik modellarni milliy kontekstga moslashtirish usulidan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Korporativ ijtimoiy mas'uliyat (Corporate Social Responsibility, CSR) — korxonaning qonuniy majburiyatlari va foyda olish maqsadidan tashqari, jamiyat, mahalliy jamoalar, xodimlar va atrof-muhit oldidagi ixtiyoriy mas'uliyatni o'z zimmasiga olishidir. Turizm va mehmondo'stlik sohasida bu tushuncha alohida ahamiyat kasb etadi, chunki soha mahalliy jamoalar bilan bevosita va kundalik aloqada bo'ladi hamda ularning madaniy va tabiiy resurslaridan foydalanadi. CSR ning nazariy asosi Carroll ning “CSR piramidasi” modelida yaqqol ifodalangan bo'lib, u korxona mas'uliyatini to'rt bosqichga ajratadi (1-rasm):

- iqtisodiy mas'uliyat (foyda keltirish va iqtisodiy hayotiylikni ta'minlash),
- huquqiy mas'uliyat (qonunga rioya qilish),
- axloqiy mas'uliyat (qonun talab qilmasa-da, adolatli va to'g'ri harakat qilish),
- filantropik mas'uliyat (jamiyat farovonligiga ixtiyoriy hissa qo'shish).

1-rasm. Carroll ning CSR piramidasi modeli¹.

CSR va ESG mezonlari o'rtasidagi asosiy farq shundaki, CSR ko'proq korxonaning jamiyatga nima berayotganini (tashqi qarash, ixtiyoriy tashabbuslar) tavsiflasa, ESG investorlar nuqtai nazaridan korxonaning nomoliyaviy riskini o'lchaydigan standartlashtirilgan va auditga tortiladigan miqdoriy ramka hisoblanadi. Amaliyotda bu ikki tushuncha bir-birini istisno qilmaydi: kuchli CSR amaliyoti, odatda, yuqori ESG ko'rsatkichlarida ham o'z aksini topadi, chunki CSR tashabbuslarining aksariyati ESG ning ijtimoiy va boshqaruv ustunlariga bevosita hissa qo'shadi.

Turizm sohasidagi CSR amaliyotlari bir necha aniq yo'nalishda namoyon bo'ladi. **Mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash** — mahalliy aholini ishga yollash, mahalliy fermer va hunarmandlardan mahsulot sotib olish, mahalliy ta'minotchilar bilan uzoq muddatli shartnomalar tuzish turizmdan olinadigan iqtisodiy foydaning hududda qolishini ta'minlashning eng bevosita usuli hisoblanadi va u klaster ichidagi qiymat zanjiri tamoyili bilan uzviy bog'liq. **Xodimlarga munosabat** yo'nalishi adolatli ish haqi, xavfsiz mehnat sharoitlari, kasbiy o'sish imkoniyatlari va kamsitishga yo'l qo'ymaslikni qamrab oladi. **Madaniy merosni muhofaza qilish** yo'nalishi esa tarixiy obyektlarni tiklash loyihalarini moliyalashtirish, an'anaviy hunarmandchilikni qo'llab-

¹<https://strategicmanagementinsight.com/tools/carrolls-csr-pyramid/>

quvvatlash va mahalliy madaniy amaliyotlarni hurmat qilishni o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy tadbirkorlik CSR ning yanada rivojlangan shakli bo‘lib, unda ijtimoiy yoki ekologik maqsad korxonaning qo‘shimcha faoliyati emas, balki uning asosiy biznes modelining o‘zagida turadi. Turizm sohasida bunday model ijtimoiy jihatdan zaif guruhlarini (imkoniyati cheklangan shaxslar, uzoq qishloq aholisi, ayollar) ishga jalb qilishga yo‘naltirilgan mehmon uylari va restoranlar yoki foydaning belgilangan qismini tabiatni muhofaza qilishga yo‘naltiruvchi ekoturizm operatorlari shaklida namoyon bo‘ladi. Bunday tashkilotlarda ijtimoiy samara va moliyaviy hayotiylik bir-biriga zid emas, balki bir-birini talab qiluvchi omillardir: tashkilot moliyaviy jihatdan barqaror bo‘lmasa, u o‘z ijtimoiy missiyasini uzoq muddatda davom ettira olmaydi.

CSR faoliyati samaradorligini o‘lchash uning eng murakkab metodologik jihatlaridan biri hisoblanadi, chunki ijtimoiy va ekologik samarani moliyaviy foyda kabi aniq miqdoriy ifodalash ko‘pincha qiyin. Xalqaro amaliyotda bu maqsadda **ijtimoiy investitsiya qaytimi** (Social Return on Investment, SROI) metodologiyasi qo‘llaniladi. U ijtimoiy samarani — yaratilgan ish o‘rinlari, o‘qitilgan yoshlar soni, muhofaza qilingan gektar maydon kabi natijalarni shartli pul ekvivalentiga aylantirib, sarflangan mablag‘ bilan taqqoslaydi. SROI, garchi NPV kabi qat’iy moliyaviy aniqlikka ega bo‘lmasa-da, CSR tashabbuslarini “xayriya xarajati” darajasidan “o‘lchanadigan strategik investitsiya” darajasiga ko‘tarishning muhim analitik vositasi hisoblanadi.

Mahalliy jamoalar bilan munosabatlarni boshqarish CSR ning turizm sohasidagi eng nozik va strategik jihati hisoblanadi, chunki mahalliy aholining turizmga munosabati vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boradi. Doksining “g‘azablanish indeksi” (Irridex) modeliga ko‘ra, bu munosabat to‘rt bosqichdan o‘tadi:

dastlabki hayajon va mehmondo‘stlik (euphoria),
loqaydlik (apathy),
bezovtalik (annoyance),
ochiq qarshilik (antagonism).¹

Birinchi bosqichda hudud aholisi turizmni rivojlantirish istiqboli tufayli ijobiy hissiyot holatida bo‘ladi, ikkinchi bosqichda turistlarga daromad va investitsiya manbai sifatida qaray boshlaydi, uchinchi bosqichda odam ko‘pligi, transport tiqilinchligi, chiqindilar hamda mahalliy aholi ehtiyojlariga emas, balki turistik qulayliklarga yo‘naltirilgan sarmoyalar salbiy munosabat uyg‘otadi, to‘rtinchi bosqichda esa turistlar hududdagi barcha muammolarning ildizi sifatida qabul qilina boshlaydi.

Bu evolyutsiya, odatda, turistlar sonining hududning ko‘tarish sig‘imidan oshib ketishi va turizmdan olinadigan foydaning mahalliy aholiga adolatsiz taqsimlanishi natijasida tezlashadi. Aynan shu sababli CSR va mahalliy jamoalar bilan ochiq muloqot turistik obyektning uzoq muddatli ijtimoiy barqarorligini ta’minlashning zaruriy sharti hisoblanadi. O‘zbekiston sharoitida bu xulosa amaliy ahamiyatga ega: turistik oqim eng ko‘p to‘planadigan tarixiy shaharlarda aholining munosabatini muntazam o‘lchash va uni destinatsiya boshqaruvining KPI tizimiga kiritish maqsadga muvofiqdir.

Ko‘ngillilik turizmi (volunteer tourism) — turistlarning ta’til davomida mahalliy ijtimoiy yoki ekologik loyihalarda ishtirok etishi — CSR va turizmning kesishgan sohasi bo‘lib, so‘nggi yillarda ham ommalashgan, ham jiddiy tanqidga uchragan. Tanqidchilar bu amaliyotning ayrim shakllari mahalliy jamoalarga haqiqiy foyda keltirishdan ko‘ra ko‘proq turistning hissiy ehtiyojini qondirishga xizmat qilishini, malakasiz ko‘ngillilar mahalliy malakali xodimlar o‘rnini egallashi mumkinligini va, ayniqsa bolalar muassasalari bilan ishlashda, jiddiy etik muammolar keltirib chiqarishini ta’kidlaydi. Shu sababli mas’uliyatli ko‘ngillilik turizmi mahalliy jamoaning haqiqiy ehtiyojidan kelib chiqishi, ko‘ngillilarning malakasiga mos vazifalarni belgilashi va uzoq muddatli hamkorlikka asoslanishi lozim.²

Barqaror rivojlanish maqsadlari (Sustainable Development Goals, SDG) — Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2015-yilda qabul qilingan, 2030-yilgacha mo‘ljallangan 17 ta global maqsad va 169 ta vazifadan iborat universal ramka hisoblanadi. Turizm sohasi ushbu

¹Что такое индекс раздражения Дохей и как он работает? - Преподаватель туризма

²<https://www.worldvision.ca/en/stories/voluntourism-the-good-and-the-bad>

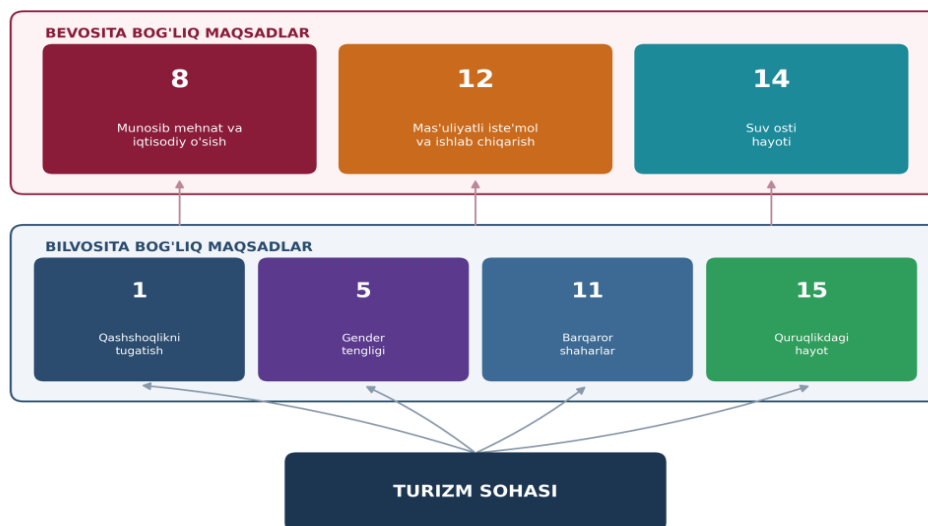
maqsadlarning bir qanchasiga bevosita hissa qo‘shadi (2-rasm). Uchta maqsad turizm bilan eng bevosita bog‘langan deb tan olinadi:

8-maqsad (“Munosib mehnat va iqtisodiy o‘shish”) — turizm dunyodagi eng yirik ish o‘rinlari yaratuvchi sohalardan biri;

12-maqsad (“Mas’uliyatli iste’mol va ishlab chiqarish”) — barqaror turizm amaliyotlari resurslardan oqilona foydalanishga bevosita xizmat qiladi;

14-maqsad (“Suv osti hayoti”) — sohil bo‘yi va dengiz turizmi ekotizimlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, turizm bilvosita tarzda 1, 5, 11 va 15-maqsadlarga ham hissa qo‘shadi.

2-rasm. Turizm sohasining Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan bog‘liqligi.

Shu bilan birga, turizmning SDG larga ta’siri har doim ham ijobiy bo‘lavermaydi. Nazoratsiz rivojlangan ommaviy turizm bir qator maqsadlarga zarar yetkazishi mumkin: haddan tashqari suv iste’moli 6-maqsadga, uglerod chiqindilari 13-maqsadga, mahalliy madaniyatning tijoratlashuvi va ko‘chmas mulk narxlarining oshishi natijasida mahalliy aholining siqib chiqarilishi esa 10-maqsadga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Aynan shu ikki tomonlama tabiat SDG tamoyillarini ongli va tizimli ravishda joriy etish zaruratini keltirib chiqaradi: turizm o‘z-o‘zidan barqaror rivojlanishga xizmat qilmaydi, u faqat maqsadli boshqarilgandagina shunday samara beradi.

O‘zbekistonda SDG tamoyillarini milliy siyosatga integratsiya qilish institutsional darajada amalga oshirilmoqda. Mamlakat o‘zining milliy barqaror rivojlanish maqsadlarini qabul qilib, ularning ijrosini Statistika agentligi yuritadigan milliy SDG statistika platformasi orqali muntazam monitoring qilib bormoqda. Korxona darajasida esa “SDG xaritalash” usuli keng qo‘llaniladi: korxona o‘zining mavjud va rejalashtirilgan faoliyatini 17 ta maqsad bilan taqqoslab, qaysi maqsadlarga eng katta hissa qo‘shayotganini va qaysilariga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganini aniqlaydi. Bunday xaritalash korxonaga barcha maqsadlar bo‘yicha bir vaqtda ishlash o‘rniga, o‘z faoliyati bilan eng chuqur bog‘liq uch-besh maqsadga strategik e’tibor qaratish imkonini beradi.

Yuqoridagi nazariy qoidalarni O‘zbekiston turizm korxonalari amaliyotiga tatbiq etish uchun quyidagi amaliy matritsa taklif etiladi (1-jadval). Unda har bir CSR yo‘nalishi aniq boshqaruv qaroriga, kutiladigan samaraga va o‘lchanadigan ko‘rsatkichga bog‘langan.

1-jadval

CSR va SDG tamoyillarini O‘zbekiston turizm korxonalarida joriy etish matritsasi

CSR yo‘nalishi	Korxona darajasidagi qaror	Kutiladigan samara	O‘lchov ko‘rsatkichi (KPI)
Mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash	Mahalliy ta’minotchilar ulushini oshirish, hunarmandchilik mahsulotlarini paketga kiritish	Turizm daromadining hududda qolishi, mahalliy bandlikning	Mahalliy xaridlar ulushi; mahalliy xodimlar soni

		o'sishi	
Xodimlarga munosabat	Adolatli ish haqi tizimi, muntazam malaka oshirish, mehnat xavfsizligi standartlari	Kadrlar qo'nimsizligining kamayishi, xizmat sifatining barqarorligi	Kadrlar almashinuvi koeffitsienti; o'qitish soatlari
Madaniy merosni muhofaza qilish	Tarixiy obyektlarni tiklashga hissa qo'shish, an'anaviy hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash	Turistik mahsulotning autentikligi va farqlanuvchanligi oshishi	Meros loyihalariga sarflangan mablag'; mahalliy usta-hamkorlar soni
Ekologik mas'uliyat	Suv va energiya iste'molini kamaytirish, chiqindilarni ajratib yig'ish, "yashil" sertifikatlash	Operatsion xarajatlarning kamayishi, ekologik risklarning pasayishi	Bir mehmon-tunga suv/energiya sarfi; sertifikat mavjudligi
Mahalliy jamoalar bilan muloqot	Aholi munosabatini muntazam so'rovnoma orqali o'lchash, ochiq muloqot maydonchalari	Doksi indeksi bo'yicha salbiy bosqichga o'tishning oldini olish	Aholi qoniqish indeksi; shikoyatlar dinamikasi
Ijtimoiy tadbirkorlik	Zaif guruhlarini bandlikka jalb qilish, ijtimoiy missiyani biznes modelga kiritish	Ijtimoiy samara va moliyaviy barqarorlikning uyg'unlashuvi	SROI koeffitsienti; jalb qilingan shaxslar soni

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi. Birinchidan, korporativ ijtimoiy mas'uliyat va Barqaror rivojlanish maqsadlari turizm sohasining jamiyat oldidagi mas'uliyatini ikki xil, ammo bir-birini to'ldiruvchi darajada ifodalaydi: CSR korxona darajasidagi ixtiyoriy va amaliy tashabbuslarni, SDG esa global va milliy darajadagi umumiy maqsadlar ramkasini belgilaydi. Ularning uyg'unlashuvi turizm salohiyatini nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik jihatdan ham barqaror tarzda ro'yobga chiqarishning asosini tashkil etadi.

Ikkinchidan, turistik oqimning tez o'sishi sharoitida mahalliy aholining munosabatini kuzatib borish zarur. Doksi indeksi modeli shuni ko'rsatadiki, salbiy munosabat bir kunda shakllanmaydi — u bosqichma-bosqich rivojlanadi va dastlabki bosqichlarda uni boshqarish ancha oson. Shu sababli asosiy turistik markazlarda aholi qoniqishini muntazam o'lchash tizimini yo'lga qo'yish taklif etiladi.

Uchinchidan, CSR tashabbuslari “xayriya xarajati” sifatida emas, balki o'lchanadigan investitsiya sifatida rasmiylashtirilishi lozim. Buning uchun SROI metodologiyasidan foydalanish hamda har bir tashabbusni aniq KPI bilan bog'lash zarur. 1-jadvalda taklif etilgan matritsa ana shunday bog'lanishning amaliy namunasi hisoblanadi.

To'rtinchidan, korxona darajasida “SDG xaritalash” usulini joriy etish maqsadga muvofiq. Cheklangan resurslar sharoitida barcha 17 maqsad bo'yicha bir vaqtda ishlashdan ko'ra, korxona faoliyati bilan eng chuqur bog'liq uch-besh maqsadga e'tibor qaratish ancha katta real samara beradi.

Beshinchidan, barqaror turizmni rivojlantirish ko'p tomonlama vazifa bo'lib, u davlat organlari, xususiy sektor, mahalliy jamoalar, ilmiy muassasalar va xalqaro tashkilotlarning muvofiqlashtirilgan hamkorligini talab qiladi. Bunda davlat huquqiy ramka va infratuzilmani, xususiy sektor kapital va operatsion samaradorlikni, mahalliy jamoa bilim va madaniy autentiklikni, ilmiy muassasalar esa monitoring va ekspertizani ta'minlaydi. Aynan shu taqsimot SDG larning 17-maqsadi — “Maqsadlar yo'lidagi sheriklik” mazmunini turizm sohasida amaliy ifodalaydi.

Keyingi tadqiqotlar doirasida O'zbekistonning yirik turistik markazlarida mahalliy aholi va

turizm korxonalarini o'rtasida tanlanma so'rovlarni o'tkazish hamda CSR tashabbuslarining SROI ko'rsatkichini milliy ma'lumotlar asosida hisoblash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PF-87-son Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/7531353>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-noyabrda PQ-348-son Qarori. <https://lex.uz/>
3. Tuxliyev I.S., Abduhamidov S.A. “Turizm: nazariya va amaliyot”. Darslik. T.: “Fan va texnologiya”, 2020 y. 424 b.
4. <https://strategicmanagementinsight.com/tools/carrolls-csr-pyramid/>
5. <https://stat.uz/>
6. <https://gov.uz/uz/uzbektourism>
7. <https://www.worldvision.ca/en/stories/voluntourism-the-good-and-the-bad>
8. Что такое индекс раздражения Докси и как он работает? - Преподаватель туризма

Р.Амриддинова, Г.Бозорова Социально ответственный бизнес, цели устойчивого развития и туризм: практические подходы для Узбекистана Аннотация. В статье анализируется взаимосвязь между корпоративной социальной ответственностью (КСО) и Целями устойчивого развития (ЦУР) в сфере туризма и гостеприимства. На основе пирамиды КСО Кэрролла и модели «индекса раздражения» (Irridex) Докси систематизирована ответственность туристических предприятий перед местными сообществами. Международные методологические подходы сопоставлены с текущей туристической статистикой и институциональными реформами в Узбекистане, а также предложена практическая матрица для увязки инициатив КСО с ЦУР и измерения их эффективности. Ключевые слова: Узбекистан, корпоративная социальная ответственность, цели устойчивого развития, туризм, гостеприимство, пирамида КСО, индекс Докси, социальное предпринимательство, SROI, местные сообщества.	R.Amriddinova, G.Bozorova Socially responsible business, sustainable development goals, and tourism: practical approaches for Uzbekistan Abstract. This article analyzes the relationship between corporate social responsibility (CSR) and the Sustainable Development Goals (SDGs) in the tourism and hospitality sector. The responsibility of tourism enterprises towards local communities is systematized based on Carroll's CSR pyramid and Doxey's Irritation Index model. International methodological approaches are compared with current tourism statistics and institutional reforms in Uzbekistan. Additionally, a practical matrix is proposed for linking CSR initiatives with the SDGs and measuring their effectiveness. Keywords: Uzbekistan, corporate social responsibility, sustainable development goals, tourism, hospitality, CSR pyramid, Doxey's index, social entrepreneurship, SROI, local communities.

Temurbek Boburmirzo o'g'li Salomov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti doktoranti, timurbek.sam1995@gmail.com

O'ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMI RIVOJIDA HALOL XIZMATLAR TIZIMINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda halol xizmatlarning o'rnini va ahamiyatini ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Shuningdek, halol mehmonxona, ovqatlanish, transport va axborot xizmatlarining ziyoratchilar qoniqishiga ta'siri o'rganildi. Tadqiqotda tizimli tahlil va qiyosiy tahlil, metodlaridan foydalanildi. Ayniqsa, halol xizmatlarni xalqaro standartlar asosida rivojlantirish O'zbekistonning ziyorat turizmi bozorida raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar. Ziyorat turizmi, halol xizmatlar, halol tourism, xizmatlar sifati, ziyoratchilar, halol mehmonxona, halol ovqatlanish, turizm infratuzilmasi, xizmatlar sektori, barqaror turizm, musulmon sayyohlar.

Kirish. So'nggi yillarda jahon turizm sanoatida diniy va ma'naviy qadriyatlarga asoslangan sayohatlarga bo'lgan talab izchil ortib bormoqda. Ayniqsa, musulmon sayyohlar

sonining o‘shishi natijasida halol turizm va ziyorat turizmi global turizmning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Halol turizm faqat diniy talablarni bajarishga qaratilgan xizmatlar majmui bo‘lib qolmay, balki xavfsizlik, sifat, gigiyena, ishonchlilik va madaniy qadriyatlarga mos xizmat ko‘rsatish tizimini ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli ko‘plab davlatlar halol xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirish orqali xalqaro turizm bozoridagi ulushini kengaytirishga intilmoqda. O‘zbekiston qadimdan islom sivilizatsiyasining yirik markazlaridan biri hisoblanadi. Mamlakat hududida Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Imom Termiziy, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahror Valiy singari buyuk allomalar va mutafakkirlarning maqbaralari joylashgan bo‘lib, ular har yili minglab mahalliy va xorijiy ziyoratchilarni o‘ziga jalb etadi. Shu jihatdan O‘zbekiston Markaziy Osiyoda ziyorat turizmini rivojlantirish uchun ulkan tarixiy, diniy va madaniy salohiyatga ega davlatlardan biri sanaladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ziyorat maskanlarini rekonstruksiya qilish, transport infratuzilmasini yaxshilash, mehmonxonalar sonini ko‘paytirish, elektron vizalar tizimini joriy etish hamda xorijiy sayyohlar uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mazkur islohotlar ziyorat turizmini iqtisodiyotning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylantirishga xizmat qilmoqda.

Biroq zamonaviy xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, faqat tarixiy obidalar yoki diniy maskanlarning mavjudligi ziyoratchilar oqimini keskin oshirish uchun yetarli emas. Bugungi kunda sayyohlar xizmatlarning diniy me‘yorlarga mosligi, ovqatlanish sifati, ibodat qilish imkoniyatlari, mehmonxonalardagi qulayliklar, transport, moliyaviy xizmatlar va axborot ta‘minotiga ham katta e‘tibor qaratmoqda. Aynan halol xizmatlar tizimi ushbu ehtiyojlarni kompleks ravishda qondirish imkonini beradi. Shu sababli O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish jarayonida halol xizmatlar tizimini xalqaro standartlar asosida shakllantirish dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Halol mehmonxonalar, sertifikatlangan ovqatlanish korxonalari, ibodat uchun qulay sharoitlar, halol moliyaviy xizmatlar hamda raqamli axborot platformalarining rivojlanishi mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.¹ Bugungi kunda "halol xizmat" tushunchasi faqat oziq-ovqat mahsulotlari bilan cheklanmaydi. U xizmat ko‘rsatishning barcha bosqichlarini qamrab oluvchi kompleks tizim sifatida qaralmoqda. Jumladan, mehmondo‘stlik madaniyati, sanitariya-gigiyena talablari, xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarning malakasi, iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish, axborot texnologiyalaridan foydalanish hamda ekologik barqarorlik tamoyillariga amal qilish halol xizmatlar konsepsiyasining muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Shu sababli halol xizmatlar sifati nafaqat musulmon sayyohlar, balki barcha turistlar uchun xizmat sifatining yuqori darajasini ifodalaydi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, mehmonxonalar sonini ko‘paytirish, transport xizmatlarini takomillashtirish va xalqaro marketing faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq halol xizmatlarni xalqaro standartlar asosida sertifikatlash, halol-friendly mehmonxonalar sonini ko‘paytirish, restoranlarda xalqaro halol sertifikatlarini keng joriy etish hamda xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarni maxsus tayyorlash masalalari hali ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bu esa mamlakatning Global Muslim Travel Index (GMTI)² kabi xalqaro reytinglardagi o‘rnini yaxshilash uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Ziyorat turizmini rivojlantirish nafaqat turizm daromadlarini oshiradi, balki mahalliy aholining bandligini ta‘minlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, milliy hunarmandchilik mahsulotlari savdosini kengaytirish hamda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida ziyorat turizmi bilan bog‘liq xizmatlar tarmog‘ining kengayishi yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, O‘zbekistonda halol xizmatlar tizimini rivojlantirish ziyorat turizmining raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro bozorda mamlakat imijini mustahkamlash, xorijiy turistlar oqimini ko‘paytirish va turizm xizmatlari eksportini kengaytirishning muhim omillaridan biri

¹ <https://iccu.uz/uz/news/1366>

² <https://crescentrating.com/insights/gmti>

hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, halol xizmatlar tizimini ilmiy asosda takomillashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish bugungi kunning eng dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ziyorat turizmi va halol xizmatlar tizimi so‘nggi yillarda turizm iqtisodiyoti, xizmatlar marketingi hamda barqaror rivojlanish yo‘nalishlarida faol tadqiq etilayotgan ilmiy mavzulardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, musulmon turistlar sonining ortishi “halol-friendly” xizmatlarni rivojlantirish zaruratini kuchaytirgan. Shu bois mazkur yo‘nalish bo‘yicha ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Turizm sohasidagi mashhur olim Dallen J. Timothy diniy va ziyorat turizmini turizmning eng barqaror yo‘nalishlaridan biri sifatida baholaydi. Uning fikriga ko‘ra, ziyorat turizmi faqat diniy marosimlarni bajarish bilan cheklanmaydi, balki tarixiy merosni asrash, madaniy almashinuvni rivojlantirish va mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Turizm nazariyasining yetuk olimlaridan biri Richard Butler o‘zining Turizm hududlari hayotiy sikli (Tourism Area Life Cycle – TALC)¹ modeli orqali turistik hududlarning rivojlanish bosqichlarini izohlab bergan. Mazkur nazariya O‘zbekiston uchun ham dolzarb bo‘lib, ziyorat maskanlari atrofida “halol-friendly” xizmatlarni kengaytirish mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi. Singapur Milliy universiteti professori Joan C. Henderson halol turizmni musulmon turistlar uchun maxsus yaratilgan xizmatlar majmui sifatida tavsiflaydi.

Uning ilmiy ishlarida quyidagi jihatlar asosiy omillar sifatida ko‘rsatilgan:

- halol ovqatlanish;
- alkogolsiz mehmonxonalar;
- ibodat qilish imkoniyatlari;
- oilaviy dam olish muhiti;

Hendersonning fikricha, aynan mana shu xizmatlar turistlarning qoniqish darajasini sezilarli oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda turli metodologik yo‘nalishlardan, xususan, induksiya va deduksiya, miqdor va sifat, makon va zamon, tahlil va sintez, mantiqiy tahlil kabi metodologik yondashuvlardan metodlar qo‘llanilib, Samarqand va Buxoro kabi shaharlardagi ziyorat obektlari holati o‘rganildi. Saudiya Arabistoni kabi davlatlarning xizmat ko‘rsatish standartlari tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda ziyorat turizmi salohiyati yuqori bo‘lishiga qaramasdan, logistika, zamonaviy sanitariya xizmatlari va raqamli infratuzilma yetarli emas. Mazkur jadval ziyorat turizmidagi xizmatlar holatini, mavjud muammolarni va ularni hal qilish yo‘llarini umumiy tarzda ko‘rsatadi. Uni tahlil qilganda shuni ko‘rish mumkinki, ziyorat turizmi tizimi hali to‘liq shakllanmagan va uning asosiy qismlari bir-biri bilan yetarli darajada bog‘lanmagan.

O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda halol xizmatlar tizimining asosiy tarkibiy qismlarini baholash²

Halol xizmat turi	Hozirgi holat	Ziyoratchilar uchun ahamiyati	Takomillashtirish darajasi
Halol mehmonxonalar	O‘rta	Juda yuqori	Yuqori
Halol ovqatlanish xizmatlari	Yuqori	Juda yuqori	O‘rta
Namozxonalar va tahorat joylari	Yaxshi	Juda yuqori	O‘rta
Halol sertifikatlash tizimi	Past	Yuqori	Juda yuqori
Halol transport xizmatlari	O‘rta	Yuqori	Yuqori
Turistik gidlar malakasi	O‘rta	Yuqori	Yuqori
Raqamli halol xizmatlari	Past	Yuqori	Juda yuqori
Halol moliyaviy xizmatlar	Past	O‘rta	Yuqori

¹ https://www.ibtbl.co.uk/web_documents/toursim_area_life_cycle_original.pdf

² Muallifning ishlanmasi

Jadval natijalari O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda halol xizmatlar tizimini barcha elementlari bir xil darajada rivojlanmaganligini ko‘rsatadi. Ayrim yo‘nalishlarda sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, ayrim xizmat turlarida xalqaro standartlarga moslashish zarurati saqlanib qolmoqda. Birinchi navbatda, halol ovqatlanish xizmatlari mamlakatning eng kuchli jihatlardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston aholisi asosan musulmonlardan iborat bo‘lganligi sababli milliy taomlarning katta qismi tabiatan halol tamoyillariga mos tayyorlanadi. Shu bilan birga, xalqaro turistlar uchun xizmat ko‘rsatuvchi restoranlarda halol sertifikatlarini kengroq joriy etish xorijiy ziyoratchilar ishonchini yanada oshiradi.

Halol mehmonxona xizmatlari so‘nggi yillarda rivojlanayotgan bo‘lsa-da, barcha mehmonxonalarda musulmon turistlar ehtiyojlarini to‘liq qondiradigan infratuzilma mavjud emas. Masalan, namoz uchun maxsus joylar, qibla ko‘rsatkichlari, Qur‘on nusxalari yoki oilaviy dam olish uchun mos sharoitlar barcha joylarda bir xil darajada emas. Xalqaro tajribada aynan shu xizmatlar halol-friendly mehmonxonaning muhim mezonlari sifatida baholanadi.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, eng katta rivojlantirish talab etiladigan yo‘nalishlardan biri halol sertifikatlash tizimidir. Halol standartlar bo‘yicha mustaqil sertifikatlash tizimining keng qo‘llanilishi xorijiy turistlarning ishonchini oshiradi hamda xizmatlarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Raqamli halol xizmatlari ham istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Zamonaviy turistlar mobil ilovalar orqali halol restoranlar, masjidlar, mehmonxonalar, transport, ibodat vaqtlari va boshqa xizmatlar haqida tezkor ma‘lumot olishni istaydilar. Shu sababli yagona raqamli halol platformasini yaratish O‘zbekiston ziyorat turizmini rivojlantirishda muhim omil bo‘lishi mumkin.

Halol moliyaviy xizmatlar ham rivojlantirilishi lozim bo‘lgan yo‘nalishdir. Islom moliyasi elementlari, shaffof elektron to‘lov tizimlari va xalqaro to‘lov vositalarining qulayligi xorijiy ziyoratchilar uchun muhim omil hisoblanadi. Davlat tomonidan ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan qarorlar ushbu yo‘nalishning strategik ahamiyatini tasdiqlaydi. Xususan, "Umrah Plus"¹ dasturini rivojlantirish, Malayziya va Indoneziyadan ziyoratchilar oqimini ko‘paytirish, xizmatlar sifatini oshirish hamda halol standartlarga mos infratuzilmani rivojlantirish bo‘yicha yangi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston ziyorat turizmi uchun kuchli tarixiy va diniy salohiyatga ega. Biroq ushbu salohiyatni to‘liq iqtisodiy ustunlikka aylantirish uchun halol xizmatlar tizimini kompleks rivojlantirish zarur. Bunda xalqaro halol standartlarini joriy etish, sertifikatlash tizimini takomillashtirish, xizmatlar sifatini oshirish, raqamlashtirish va malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifalar hisoblanadi. Mazkur yo‘nalishlar amalga oshirilsa, O‘zbekiston Markaziy Osiyoda “halol-friendly” ziyorat turizmi bo‘yicha yetakchi markazlardan biriga aylanish imkoniyatiga ega. Turizm infratuzilmasini jadallashtirish va ziyorat turizmini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha so‘nggi tashabbuslar ham aynan shu maqsadga xizmat qilmoqda.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda halol xizmatlar tizimining o‘rni va ahamiyati ilmiy hamda amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mamlakatning boy islomiy tarixiy-madaniy merosi, mashhur ziyorat maskanlari va qulay geografik joylashuvi O‘zbekistonni xalqaro ziyorat turizmi bozorida muhim yo‘nalishlardan biriga aylantirish uchun katta salohiyat yaratadi. Biroq ushbu salohiyatdan to‘liq foydalanish uchun faqat tarixiy obidalarni saqlash va targ‘ib qilishning o‘zi yetarli emas. Ziyoratchilarga ko‘rsatiladigan xizmatlarning sifati, xavfsizligi va islomiy qadriyatlarga mosligi ham raqobatbardoshlikni belgilovchi muhim omillar hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda halol ovqatlanish xizmatlari nisbatan yaxshi rivojlangan bo‘lsa-da, halol mehmonxona xizmatlari, xalqaro halol sertifikatlash tizimi, raqamli halol platformalar va halol moliyaviy xizmatlar kabi yo‘nalishlarda sezilarli rivojlanish imkoniyatlari mavjud. Xalqaro tajriba shuni tasdiqlaydiki, ziyoratchilar uchun xizmatlarning diniy talablarga mosligi, axborotning qulayligi va xizmat sifati ularning umumiy qoniqishiga hamda qayta tashrif buyurish qaroriga bevosita ta’sir qiladi.

Tadqiqot davomida xalqaro tajribalar ham tahlil qilindi. Malayziya, Turkiya, Indoneziya va Saudiya Arabistonida halol-friendly infratuzilma, xalqaro sertifikatlash tizimlari, raqamli

¹ <https://dunyo.info/uz/turizm/uzbekistan-prodvigaet-programmu-umrah-plus-sredi-indoneziyskih>

xizmatlar va malakali kadrlar tayyorlash orqali ziyorat turizmi sezilarli darajada rivojlantirilgan. Mazkur tajriba O‘zbekiston uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, uni milliy sharoitga moslashtirish mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari ziyorat turizmi nafaqat turizm daromadlarini oshirish, balki mehmonxona xo‘jaligi, umumiy ovqatlanish, transport, hunarmandchilik, savdo va boshqa xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Bu esa yangi ish o‘rinlari yaratish, hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish va xizmatlar eksportini kengaytirishga xizmat qiladi.

Halol xizmatlar tizimini rivojlantirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- O‘zbekistonda xalqaro e’tirof etilgan halol sertifikatlash tizimini keng joriy etish va xizmat ko‘rsatish korxonalarini ushbu tizimga bosqichma-bosqich jalb etish.
- Mehmonxonalar, restoranlar va transport korxonalarida halol-friendly xizmat standartlarini ishlab chiqish hamda ularning bajarilishini muntazam monitoring qilish.
- Ziyorat maskanlari atrofida zamonaviy ibodat xonalari, tahorat joylari, oilaviy dam olish hududlari va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun qulay infratuzilmani rivojlantirish.
- Halol xizmatlar bo‘yicha gidlar, mehmonxona xodimlari va restoran mutaxassislarini tayyorlash hamda malakasini oshirish bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini joriy etish.
- Halol-friendly mehmonxonalar va restoranlar reyestrini yaratish hamda uni xalqaro turizm platformalari bilan integratsiya qilish.
- Ziyoratchilar uchun mobil ilova ishlab chiqish. Unda halol restoranlar, mehmonxonalar, masjidlar, ziyorat obyektlari, transport yo‘nalishlari va namoz vaqtlari haqidagi ma’lumotlar jamlanishi lozim.
- O‘zbekistonning ziyorat turizmi salohiyatini xalqaro ko‘rgazmalar, forumlar va raqamli marketing vositalari orqali faol targ‘ib qilish.
- Davlat-xususiy sheriklik asosida ziyorat maskanlari atrofidagi xizmatlar infratuzilmasiga investitsiyalarni jalb etish.
- Halol xizmatlar sifatini baholash bo‘yicha milliy indikatorlar tizimini ishlab chiqish va muntazam monitoring o‘tkazish.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda halol xizmatlar tizimini kompleks rivojlantirish ziyorat turizmi raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro turistlar oqimini ko‘paytirish va xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda ishlab chiqilgan takliflarni amaliyotga joriy etish nafaqat ziyorat turizmini rivojlantirishga, balki mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi mavqeini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Timothy D. J., Olsen D. H. 2006. Turizm, din va ziyorat sayohatlari. Routledge nashriyoti, London. – 284 bet.
2. Battour M., Ismail M. N. 2016. Halol turizm: tushunchalari, amaliyoti, muammolari va istiqbollari. Tourism Management Perspectives jurnali, 19-jild. – 150–154-betlar.
3. Henderson J. C. 2016. Musulmon mamlakatlarida islomiy turizm va turizmni boshqarish. Tourism Management Perspectives jurnali, 19-jild. – 121–123-betlar.
4. Henderson J. C. 2011. Diniy turizm va uning iqtisodiy ahamiyati. Tourism Review jurnali, 66-jild. – 35–43-betlar.
5. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon Turizm Tashkiloti (UN Tourism). 2022. Diniy turizm manzillarini barqaror rivojlantirish. Madrid.
6. CrescentRating. 2023. Global musulmon sayohat indeksi – 2023. Singapur.
7. Mohsin A., Ramli N., Alkhulayfi B. 2016. Halol turizm: yangi imkoniyatlar va rivojlanish istiqbollari. Tourism Management Perspectives jurnali, 19-jild. – 137–143-betlar.
8. Junaidi J. 2020. Halol turizm va uning rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillar. Management Science Letters jurnali, 10(8). – 1755–1762-betlar.
9. Abdullayev Z. 2023. O‘zbekistonda halol turizm: muammolar va yechimlar. IMRAS ilmiy jurnali, 6(8). – 174–177-betlar.
10. Zaripov T. Y. 2025. O‘zbekistonda ziyorat turizmi infratuzilmasini rivojlantirish: xorijiy tajriba va zamonaviy tendensiyalar. Innovation Science and Technology jurnali, 1(3). – 116–118-betlar.
11. Shokhrux S. 2026. Global Muslim Travel Index ko‘rsatkichlari asosida O‘zbekistonda ziyorat turizmi raqobatbardoshligini rivojlantirish. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 7(3). – 378–386-betlar.

12. Mirsaatov J. 2026. O‘zbekiston Respublikasidagi ziyoratgohlar: tasnifi, xususiyatlari va davlat muhofazasi siyosati. Samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali, 4(4). – 266–270-betlar.
13. Abdullayeva S. 2025. O‘zbekistonda ziyorat turizmi salohiyati: imkoniyatlar va muammolar. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 1(5). – 520–522-betlar.
14. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. 2023. O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha statistik va tahliliy ma'lumotlar. Toshkent.
15. UNESCO. 2023. O‘zbekistonning Butunjahon merosi obyektlari. Parij.

Т.Саломов Значение системы халяльных услуг в развитии паломнического туризма в Узбекистане	T.Salomov The Importance of the Halal Services System in the Development of Pilgrimage Tourism in Uzbekistan
Аннотация. В данной статье исследуется значение системы халяльных услуг в развитии паломнического туризма Узбекистана. Рассматриваются современные тенденции развития паломнического туризма, роль халяльных услуг на мировом туристическом рынке, а также потенциал Узбекистана в данной сфере. Особое внимание уделено халяльным гостиничным услугам, общественному питанию, транспорту, финансовым и информационным услугам. В исследовании использованы методы сравнительного анализа, статистического анализа, системного подхода и научного обобщения. Полученные результаты свидетельствуют о том, что внедрение международных стандартов халяльных услуг способствует повышению конкурентоспособности паломнического туризма Узбекистана, увеличению потока иностранных паломников и устойчивому развитию туристической отрасли. Ключевые слова: Паломнический туризм, халяльные услуги, халяльный туризм, качество услуг, паломники, халяльный отель, халяльное питание, туристическая инфраструктура, сектор услуг, устойчивый туризм, мусульманские туристы.	Abstract. This article examines the importance of the halal service system in the development of pilgrimage tourism in Uzbekistan. The study analyzes the current trends in pilgrimage tourism, the role of halal services in the global tourism market, and Uzbekistan's potential for becoming a leading halal-friendly destination. Particular attention is given to halal accommodation, food services, transportation, financial services, and information support for pilgrims. The research employs comparative analysis, statistical analysis, system analysis, and scientific synthesis. The findings indicate that the implementation of internationally recognized halal service standards can significantly improve Uzbekistan's competitiveness in pilgrimage tourism, increase international visitor arrivals, enhance tourist satisfaction, and contribute to sustainable tourism development. Keywords: Pilgrimage tourism, halal services, halal tourism, service quality, pilgrims, halal hotels, halal food, tourism infrastructure, service sector, sustainable tourism, Muslim tourists.

Зафаржон Толибжонович Вахобов – Международный университет туризма и культурного наследия «Шелковый путь»; старший специалист по работе со студентами.
E-mail: vakhobov@univ-silkroad.uz

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ БРЕНДИНГА ТУРИСТСКИХ ДЕСТИНАЦИЙ: МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ НА ПРИМЕРЕ САМАРКАНДА

Аннотация. В статье обосновывается роль брендинга туристских дестинаций как инструмента стимулирования социально-экономического развития региона. На основе синтеза теорий маркетинга мест, конкурентной идентичности и культурного кода территории предложена авторская модель оценки социально-экономических эффектов брендинга, включающая три группы индикаторов: экономические, социальные и репутационные. Проведён сравнительный анализ туристического брендинга Самарканда, Баку и Тбилиси, выявивший ключевые ограничения сложившейся модели позиционирования Самарканда. Сформулированы рекомендации по трансформации бренда города, ориентированные на рост турпотока, создание новых рабочих мест и привлечение инвестиций.   Ключевые слова: брендинг туристских дестинаций, социально-экономическое развитие, культурный код, конкурентная идентичность, Самаркандский туристский бренд, инвестиционная привлекательность, туристский поток.

Введение. В условиях глобальной конкуренции за туристские потоки и инвестиции

брендинг территории перерастает рамки маркетингового инструмента и становится фактором, непосредственно влияющим на социально-экономическую динамику региона. Города и регионы, сумевшие выстроить сильный, узнаваемый и содержательно насыщенный бренд, демонстрируют опережающие темпы роста турпотока, занятости в сфере гостеприимства и притока внешних инвестиций [1; 2]. Напротив, дестинации, чей образ застыл в архаичных формах и не отвечает запросам современных туристских аудиторий, сталкиваются с эффектом «затухания» интереса, снижением доли повторных визитов и, как следствие, замедлением экономической отдачи от туризма [3].

Проблематика количественной оценки социально-экономических эффектов брендинга туристских территорий остаётся недостаточно разработанной. Большинство исследований фокусируется либо на маркетинговых метриках (узнаваемость, лояльность, ассоциативный ряд) [4; 5], либо на макроэкономических показателях (доля туризма в ВВП), тогда как связующее звено — модель, демонстрирующая, каким образом усиление бренда конвертируется в конкретные экономические и социальные результаты, — проработано фрагментарно. Для Узбекистана, взявшего курс на форсированное развитие туристической отрасли в рамках стратегии «Узбекистан-2030» [6], восполнение этого пробела имеет выраженную практическую значимость.

Цель настоящей статьи — разработать модель оценки социально-экономических эффектов брендинга туристской дестинации и апробировать её на примере Самарканда в сопоставлении с Баку и Тбилиси — городами, добившимися заметных успехов в трансформации туристского образа.

Задачи:

1. выделить ключевые каналы влияния бренда на экономику и социальную сферу региона;
2. предложить систему индикаторов для количественной оценки этих эффектов;
3. провести сравнительный анализ трёх вышеуказанных городов;
4. сформулировать рекомендации для Самарканда.

Анализ научной литературы. Проблематика брендинга туристских территорий находится на стыке нескольких научных дисциплин, что предопределяет множественность подходов к её изучению.

Теоретическую основу исследования образуют несколько взаимодополняющих подходов, каждый из которых вносит свой вклад в разработку модели оценки социально-экономических эффектов брендинга.

Концепция маркетинга мест, сформулированная Ф. Котлером, Д. Хайдером и И. Рейном [1], задала базовый принцип: территория может рассматриваться как продукт, а её продвижение требует сегментирования аудиторий и продуманного позиционирования. Этот принцип использован в статье при выделении трёх целевых групп, на которые работает бренд: туристы, инвесторы, местное население.

С. Анхольт [2, 7] усложнил данную схему, показав, что бренд места формируется на пересечении шести каналов: туризм, экспорт, политика, инвестиции, культура и люди, и не может быть эффективным, если развивается изолированно по одному из направлений. Этот вывод послужил обоснованием для межсекторального подхода, реализованного в предлагаемой модели.

К. Динни [4] на материале мировых кейсов доказал, что успешный городской бренд всегда является результатом координации усилий множества субъектов, а не административной директивы. Данное положение учтено при формулировании практических рекомендаций для Самарканда.

Применительно к экономике Узбекистана проблематика эффективности туризма исследована в работах Б.Н. Навруз-Зоды и Н.С. Ибрагимова [9], показавших мультипликативное влияние отрасли на смежные сектора, а также Н.М. Ибрагимовой и Н.А. Якубова [10], выявивших институциональные барьеры, сдерживающие реализацию этого потенциала. О.Д. Хамракулова [12] в своей монографии «Инвестиционная привлекательность и либерализация экономики Узбекистана: состояние, проблемы, направления их улучшения» на эмпирическом уровне обосновала прямую зависимость

между международным имиджем региона и притоком прямых иностранных инвестиций, что легло в основу выделения инвестиционного канала в авторской модели.

Несмотря на наличие значительного массива публикаций по смежным темам, связь «брендинг – социально-экономический эффект» остаётся наименее проработанным звеном. Восполнение этого пробела путём построения интегральной трёхкомпонентной модели составляет научную новизну настоящей статьи.

Методология исследования. Для решения поставленных задач использован комплекс взаимодополняющих общенаучных и специальных методов.

Метод научной абстракции применён для выделения ключевых каналов влияния брендинга на социально-экономическое развитие региона. На его основе сформулирована трёхканальная схема: туристский поток и сопряжённые доходы, инвестиционная привлекательность, рынок труда и качество человеческого капитала.

Метод группировки использован при построении авторской модели оценки социально-экономических эффектов брендинга. Выделены три группы индикаторов — экономические, социальные и репутационные, – каждая из которых объединяет однородные по содержанию показатели.

Метод сравнительного анализа (кейс-стади) применён для сопоставления туристического брендинга Самарканда, Баку и Тбилиси. Выбор последних двух городов в качестве объектов сравнения обусловлен их принадлежностью к постсоветскому пространству, наличием богатого историко-культурного наследия и успешным опытом реализации программ ребрендинга в последние 10-15 лет.

Эмпирическую базу исследования составили: данные Комитета по туризму Республики Узбекистан, Государственного агентства по туризму Азербайджана и Национальной администрации туризма Грузии за последние 5 лет; результаты контент-анализа поисковых запросов Google Trends.

Брендинг как фактор социально-экономического развития: каналы влияния.

Анализ теоретической литературы и эмпирических данных позволяет выделить 3 ключевых канала, через которые брендинг туристской дестинации воздействует на социально-экономическое развитие региона (табл. 1).

Первый канал – туристский поток и сопряжённые доходы. Сильный бренд увеличивает узнаваемость дестинации, снижает издержки выбора для потенциального туриста и формирует позитивные ожидания, что конвертируется в рост числа прибытий, продолжительности пребывания и среднего чека. Расходы туристов, в свою очередь, мультипликативно распределяются по секторам: гостиничный бизнес, общественное питание, транспорт, розничная торговля, индустрия развлечений [11].

Второй канал – инвестиционная привлекательность. Узнаваемый и позитивно воспринимаемый бренд снижает воспринимаемые риски для внешнего инвестора. Как показано в монографии О.Д. Хамракуловой, инвестиционная привлекательность региона находится в прямой зависимости от его международного имиджа [12]. Бренд выступает сигналом качества институциональной среды: город, последовательно инвестирующий в собственный образ, воспринимается как предсказуемый и надёжный партнёр.

Третий канал – рынок труда и качество человеческого капитала. Развитие туристической индустрии создаёт спрос на рабочие места – от линейного персонала до специалистов в области маркетинга, цифровых коммуникаций и event-менеджмента. Кроме того, сильный бренд удерживает квалифицированную молодёжь в регионе и привлекает креативный класс, что, согласно теории Р. Флориды [13], является самостоятельным драйвером экономического роста.

Таблица 1.

Каналы влияния брендинга на социально-экономическое развитие региона

Канал влияния	Механизм воздействия	Измеряемые показатели
Туристский поток	Рост числа прибытий и продолжительности пребывания	Число прибытий (чел./год); средняя продолжительность пребывания (дней); средний чек (\$); доля повторных

		визитов (%)
Инвестиционная привлекательность	Снижение воспринимаемых рисков, сигнал качества среды	Объём ПИИ* в туристический сектор (\$ млн.); число реализованных инвестиционных проектов
Рынок труда	Создание рабочих мест, удержание молодёжи	Число занятых в туризме и смежных отраслях (тыс. чел.); доля молодёжи среди занятых (%)

* ПИИ – прямые иностранные инвестиции.

Источник: составлено автором.

Сравнительный анализ: Самарканд, Баку, Тбилиси.

Для оценки эффектов брендинга проведён сравнительный анализ трёх городов по выделенным показателям (табл. 2).

Таблица 2.

Сравнительные показатели туристического брендинга и социально-экономических эффектов

Показатель	Самарканд, Узбекистан	Баку, Азербайджан	Тбилиси, Грузия
Международные туристские прибытия (2024 г., тыс. чел.)	2 100	3 400	4 800
Средняя продолжительность пребывания (дней)	1,7	2,9	3,5
Средний чек туриста (долл. США / день, оценка)	85	140	120
Доля повторных визитов (% , оценка по отзывам)	12	22	28
Индекс узнаваемости бренда (Google Trends)	18	59	48

Источники: данные Комитета по туризму Республики Узбекистан; Государственного агентства по туризму Азербайджана [14]; Национальной администрации туризма Грузии [15]; Google Trends (усреднённые данные за последние 5 лет, график 1); расчёты автора.

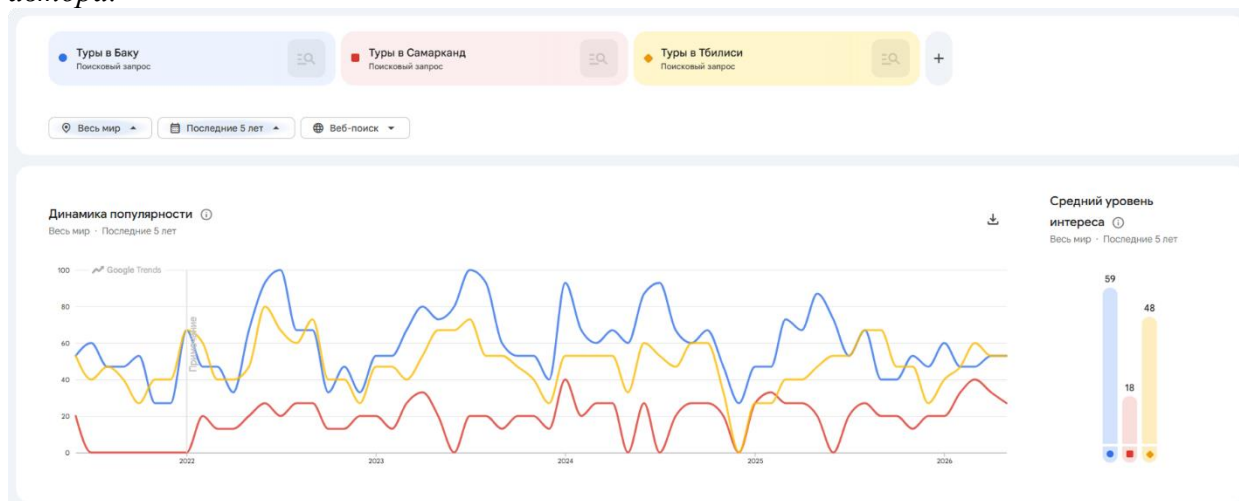

График 1. Динамика изменений упоминаний запросов “Туры в Баку”, “Туры в Самарканд” и “Туры в Тбилиси” в поисковике Google за последние 5 лет.

Данные Таблицы 2 свидетельствуют о системном отставании Самарканда от сопоставимых городов-конкурентов. При сопоставимом индексе узнаваемости бренда (18 баллов против 59 и 48) Самарканд существенно проигрывает по показателям, отражающим глубину туристского потребления: продолжительность пребывания ниже в 1,7–2,1 раза, средний чек — в 1,4–1,6 раза, доля повторных визитов — в 1,8–2,3 раза. Это указывает на то, что проблема носит не количественный, а качественный характер: бренд привлекает, но не удерживает, не стимулирует продление визита и не побуждает возвращаться.

Анализ брендинговых стратегий Баку и Тбилиси позволяет выделить факторы, обусловившие их относительный успех.

Кейс Баку. В период 2010–2020 гг. азербайджанская столица реализовала комплексную программу ребрендинга, ядром которой стала концепция «современного города на стыке Европы и Азии». Ключевыми элементами стратегии выступили: проведение знаковых международных мероприятий («Евровидение-2012», Европейские игры-2015, гонки «Формулы-1»); масштабная модернизация городской инфраструктуры с акцентом на архитектурные достопримечательности (Центр Гейдара Алиева, Flame Towers); развитие событийного и делового туризма [14]. В результате к 2024 г. Баку удалось диверсифицировать туристское предложение и увеличить долю повторных визитов до 22 %.

Кейс Тбилиси. Стратегия грузинской столицы строилась вокруг концепции «гостеприимного, креативного и доступного города». Ключевые элементы: либеральная визовая политика; программа реставрации исторического центра и создания пешеходных зон; поддержка локальных креативных индустрий (дизайнерские кафе, галереи, коворкинги); активное продвижение в социальных сетях через пользовательский контент [15]. Тбилиси удалось привлечь значительный сегмент цифровых кочевников и самостоятельных путешественников, что обеспечило высокую долю повторных визитов (28 %) и продолжительность пребывания (3,5 дня).

Модель оценки социально-экономических эффектов брендинга.

На основе проведённого анализа предлагается трёхкомпонентная модель оценки социально-экономических эффектов брендинга туристской дестинации (рис. 1). Модель включает три группы индикаторов.

- **Экономические индикаторы:** темп прироста туристского потока (%); средняя продолжительность пребывания (дней); средний чек туриста (USD/день); доля туризма в ВВП (в %); объем прямых иностранных инвестиций.

- **Социальные индикаторы:** число занятых в туризме и смежных отраслях (тыс. чел.); доля молодёжи (до 30 лет) среди занятых в туристической индустрии (%); средняя заработная плата в сфере гостеприимства (в % к средней по региону).

- **Репутационные индикаторы:** индекс узнаваемости бренда; доля позитивных отзывов на основных туристических платформах (%); доля повторных визитов (%).

Предлагаемая модель отличается от существующих подходов [4; 5] тем, что связывает репутационные показатели (промежуточный результат брендинга) с экономическими и социальными в единой системе индикаторов. Это позволяет не только оценивать текущее состояние бренда, но и прогнозировать экономическую отдачу от его усиления (Рис.1.).

Выводы и научно-практические рекомендации.

Применение предложенной модели к самаркандскому кейсу, а также обобщение опыта Баку и Тбилиси позволяют не только сформулировать практические рекомендации, но и выразить их в виде обобщённой формулы успешной реализации концепции брендинга туристской дестинации.

Опыт Баку демонстрирует, что ключевым драйвером выступают инвестиции в знаковые объекты и событийный маркетинг (Евровидение, Европейские игры, Формула-1), которые резко повышают международную узнаваемость и запускают рост турпотока. Опыт Тбилиси показывает, что не менее важны институциональные факторы – либеральная визовая политика, поддержка креативных индустрий и развитие комфортной городской среды, – которые обеспечивают глубину туристского потребления и высокую

Рис.1. Трёхкомпонентная модель оценки социально-экономических эффектов брендинга. Составлена автором.

долю повторных визитов. Работы отечественных экономистов [9; 10; 12] подтверждают, что ни один из этих элементов не даёт устойчивого эффекта по отдельности: инвестиции без институциональной поддержки оседают в единичных проектах, а институциональные реформы без инвестиций не создают рабочих мест.

Синтез этих наблюдений позволяет предложить следующую формулу успешной реализации концепции брендинга туристской дестинации:

$$B_e = f(I, G, C)$$

где:

B_e — интегральный социально-экономический эффект брендинга (BrandingEffect – рост турпотока, занятости и инвестиций); I — инвестиционная компонента (Investment – знаковые объекты, событийный маркетинг, инфраструктура гостеприимства); G — институциональная компонента (Governance – нормативная база, межведомственная координация, специализированный бренд-департамент); C — средовая компонента (Comfort / Culture – качество городской среды, навигация, пешеходная доступность, современные культурные практики).

Функция f отражает нелинейный и взаимодополняющий характер связи: эффект достигается только при одновременном наличии всех трёх компонент. Выпадение любой из них ведёт к тому, что бренд либо привлекает, но не удерживает (есть I , нет G и C , что наблюдается в кейсе Самарканда), либо остаётся комфортным, но малоизвестным, либо институционально выстроенным, но не подкреплённым реальными объектами притяжения (рис 2).

Применительно к Самарканду данная формула позволяет выстроить следующие приоритеты:

Во-первых, необходима диверсификация туристского предложения (компоненты I и C). Текущий бренд Самарканда практически полностью завязан на тимуридское архитектурное наследие. Опыт Баку и Тбилиси свидетельствует, что устойчивый рост турпотока и занятости достигается через расширение смыслового спектра бренда: добавление современных культурных практик, гастрономической повестки, событийного и образовательного туризма.

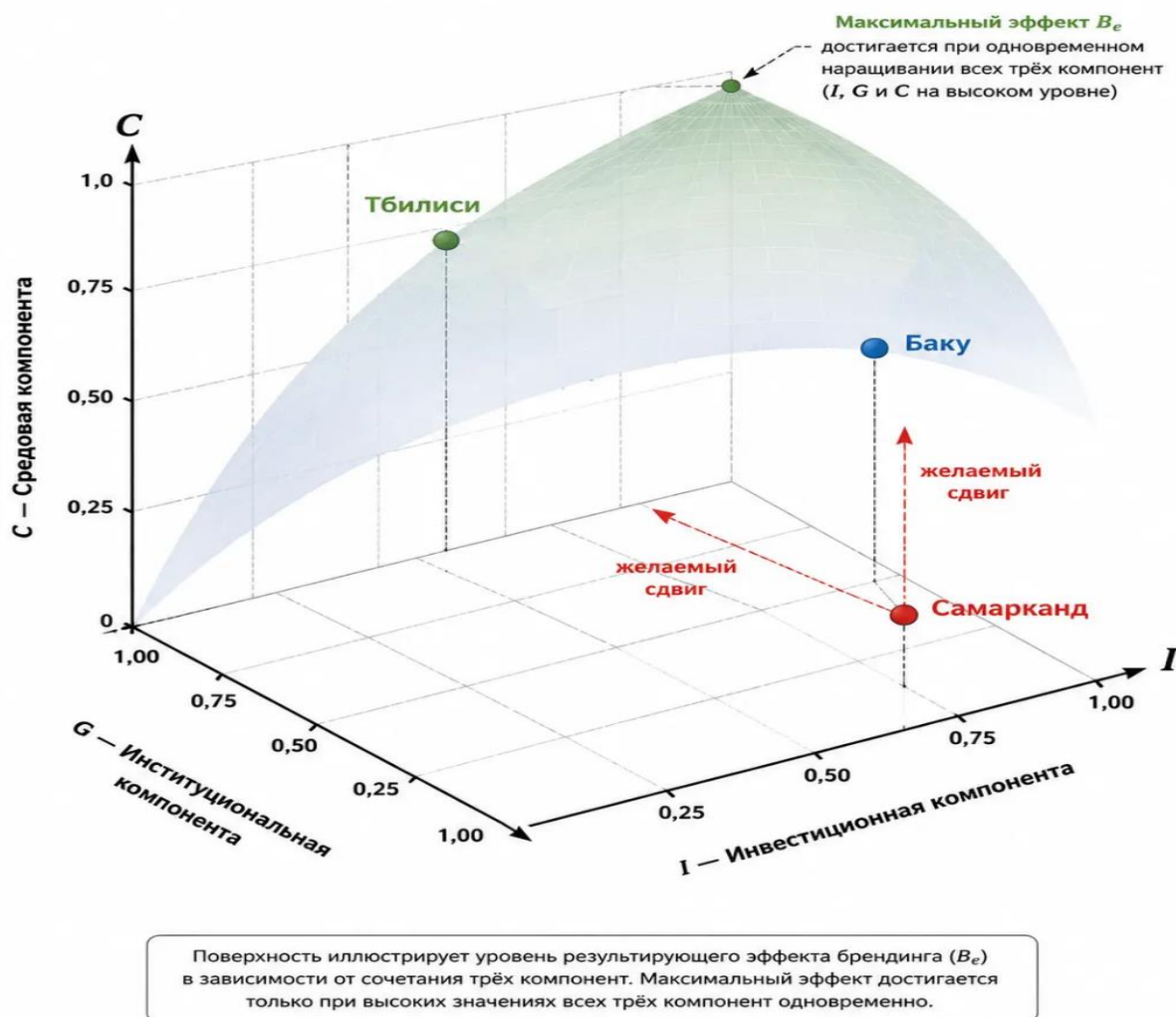

Рис. 2. Трёхкомпонентная модель успешной реализации брендинга туристской дестинации по формуле $B_e = f(I, G, C)$. Составлена автором.

Во-вторых, требуется институциональное оформление брендинга (компонента G). Создание бренд-департамента в структуре хокимията Самаркандской области позволит перейти от разрозненных промо-акций к системному управлению брендом и обеспечит координацию усилий туроператоров, отельеров и культурных учреждений.

В-третьих, приоритетом должно стать развитие пешеходной и навигационной инфраструктуры за пределами исторического ядра (компонента C). Как показывает кейс Тбилиси, комфортная городская среда выступает самостоятельным фактором увеличения продолжительности пребывания и среднего чека.

Проведённое исследование позволяет обобщить полученные результаты и сформулировать следующие выводы.

1. Брендинг туристской дестинации воздействует на социально-экономическое развитие региона по трём каналам: рост турпотока и сопряжённых доходов, повышение инвестиционной привлекательности, расширение занятости в туристической индустрии и смежных секторах.

2. Предложенная трёхкомпонентная модель оценки объединяет экономические, социальные и репутационные индикаторы, позволяя количественно оценивать эффективность брендинговых стратегий.

3. Сравнительный анализ Самарканда, Баку и Тбилиси выявил, что при сопоставимом уровне узнаваемости Самарканд проигрывает по показателям глубины

туристского потребления (продолжительность пребывания, средний чек, доля повторных визитов) в 1,4-2,3 раза, что указывает на необходимость качественной трансформации бренда.

4. На основе обобщения опыта Баку и Тбилиси, а также результатов эмпирических исследований отечественных и зарубежных экономистов предложена формула успешной реализации концепции брендинга туристской дестинации $B_e = f(I, G, C)$. Её прикладное значение состоит в том, что она задаёт три взаимодополняющих направления работы — инвестиционное, институциональное и средовое, — ни одно из которых не может быть проигнорировано без потери итогового эффекта.

5. Практические рекомендации для Самарканда включают диверсификацию туристского предложения, создание бренд-департамента и развитие городской инфраструктуры за пределами исторического ядра.

Ограничением настоящего исследования является оценочный характер ряда показателей (средний чек, доля повторных визитов), что связано с фрагментарностью доступной статистики. Дальнейшие исследования могут быть направлены на проведение полевых замеров (опросы туристов, экспертные интервью) для верификации предложенной модели.

Список использованной литературы:

1. Kotler P., Haider D., Rein I. Marketing Places: Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States, and Nations. New York: The Free Press, 1993. 388 p.
2. Анхольт С. Брендинг: дорога к мировому рынку / Симон Анхольт; [Пер. с англ. Ю.В. Алабина]. — М.: КУДИЦ-ОБРАЗ, 2004. — 270 с.
3. Аузан А.А. Культурные коды экономики: как ценности влияют на конкуренцию, демократию и благосостояние народа. М.: АСТ, 2022. 256 с.
4. Dinnie K. City Branding: Theory and Cases. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. 272 p.
5. Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм. М.: Юнити-Дана, 2017. 1071 с.
6. Указ Президента Республики Узбекистан, от 16.02.2026 г. № УП-21 «О дополнительных мерах по последовательному продолжению и выведению на новый этап реформ в рамках приоритетных направлений развития страны до 2030 года». URL: <https://lex.uz/docs/8050769>
7. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. 160 p.
8. Аузан А.А., Никишина Е.Н. Социокультурная экономика: как культура влияет на экономику, а экономика — на культуру. М.: Экономический факультет МГУ, 2021. 200 с.
9. Навруз-Зода Б.Н., Ибрагимов Н.С. Экономика туризма: теория и практика. Ташкент: Iqtisodiyot, 2019. 320 с.
10. Ибрагимова Н.М., Якубов Н.А., Повышение роли туризма как важной отрасли экономики Узбекистана, Институт прогнозирования и макроэкономических исследований при Министерстве экономического развития и сокращения бедности Республики Узбекистан, IFMR, 2021 г. №5.
11. Urry J., Larsen J. The Tourist Gaze 3.0. London: Sage, 2011. 282 p.
12. Хамракулова О.Д. Инвестиционная привлекательность и либерализация экономики Узбекистана: состояние, проблемы, направления их улучшения. Монография. Самарканд, 2022. С. 143.
13. Florida R. The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York: Basic Books, 2002. 434 p.
14. Государственное агентство по туризму Азербайджанской Республики. URL: <https://tourism.gov.az>
15. Национальная администрация туризма Грузии. URL: <https://gnta.ge>
16. Uzbekistan's tourism ambitions clash with historic preservation // BBC Travel. 2025. 12 February. Reposted URL: <https://caliber.az/en/post/uzbekistan-s-tourism-ambitions-clash-with-historic-preservation>
17. Landry C. The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators. London: Earthscan, 2000. 320 p.

Z.Vaxobov Sayyohlik destinasiyalari brendingining ijtimoiy-iqtisodiy samaralari: Samarqand misolida baholash modeli	Z.Vakhobov Socio-Economic Effects of Tourist Destination Branding: An Evaluation Model on the Example of Samarkand
Annotatsiya. Maqolada sayyohlik destinasiyalari brendingining mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini rag‘batlantiruvchi vosita sifatidagi o‘rni asoslab berilgan. Joylar marketingi, raqobatbardosh identiklik va hududning madaniy kodi nazariyalarini sintez qilish asosida brendingning ijtimoiy-iqtisodiy samaralarini baholashning uchta indikator guruhini (iqtisodiy, ijtimoiy va reputasion) o‘z ichiga olgan mualliflik modeli taklif etilgan. Samarqand, Boku va Tbilisi shaharlari turistik brendingining qiyosiy tahlili o‘tkazilib, Samarqandni pozitsiyalashtirishning mavjud modelidagi asosiy cheklovlar aniqlangan. Sayyohlar oqimining o‘sishi, yangi ish o‘rinlari yaratilishi va investisiyalarni jalb qilishga yo‘naltirilgan shahar brendini transformasiya qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Kalit so‘zlar: sayyohlik destinasiyalari brendingi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, madaniy kod, raqobatbardosh aydentiklik, Samarqand turistik brendi, investision jozibadorlik, sayyohlar oqimi.	Abstract. The article substantiates the role of tourist destination branding as a tool for stimulating the socio-economic development of a region. Based on the synthesis of place marketing theory, competitive identity concept and cultural code approach, an original model for assessing the socio-economic effects of branding is proposed, comprising three groups of indicators: economic, social, and reputational. A comparative analysis of tourism branding in Samarkand, Baku, and Tbilisi is conducted, revealing key limitations of Samarkand's existing positioning model. Recommendations for transforming the city's brand are formulated, aimed at increasing tourist flows, creating new jobs, and attracting investment. Keywords: tourist destination branding, socio-economic development, cultural code, competitive identity, Samarkand tourist brand, investment attractiveness, tourist flow.

Хасан Абдусайитович Рахимов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти “Иқтисодий таҳлил ва статистика” кафедраси доценти, PhD.

МЕҲМОНХОНАЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада меҳмонхона корхоналарининг иқтисодий рақобатбардошлигини таъминлашнинг назарий ва амалий жиҳатлари ёритилган. Меҳмонхона хизматлари бозорида рақобатнинг кучайиши шароитида хизматлар сифатини ошириш, замонавий ахборот технологияларини жорий этиш, нарх сиёсатини такомиллаштириш, ходимлар малакасини ошириш, маркетинг фаолиятини кучайтириш ҳамда мижозлар эҳтиёжларига мос инновацион хизматларни шакллантириш рақобатбардошликни оширишнинг муҳим омиллари сифатида асосланган. Шунингдек, меҳмонхоналарнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.   Калит сузлар: меҳмонхона, туризм, рақобатбардошлик, меҳмонхона хизматлари, хизмат сифати, маркетинг, инновация, рақамлаштириш, нарх сиёсати, иқтисодий самарадорлик.

Кириш. Бугунги кунда туризм соҳасининг жадал ривожланиши меҳмонхона хизматлари бозорида рақобат муҳитининг кучайишига олиб келмоқда. Туристлар ва бошқа истеъмолчиларнинг меҳмонхона хизматларига бўлган талаблари тобора ўзгариб, улар нафақат қулай жойлашув ва мақбул нархни, балки юқори сифатли хизмат, тезкор ахборот, хавфсизлик, рақамли хизматлар ва индивидуал ёндашувни ҳам талаб қилмоқда.

Бундай шароитда меҳмонхоналарнинг бозорда барқарор фаолият юритиши уларнинг иқтисодий рақобатбардошлигига бевосита боғлиқ. Рақобатбардош меҳмонхона юқори сифатли хизмат кўрсатиш билан бир қаторда харажатларни самарали бошқариши, мижозлар базасини кенгайтириши, даромадларни ошириши ва ташқи муҳитдаги ўзгаришларга тез мослаша олиши зарур.

Меҳмонхона корхонасининг рақобатбардошлиги унинг бошқа меҳмонхона ва жойлаштириш воситаларига нисбатан истеъмолчилар учун юқори қиймат ярата олиши ҳамда иқтисодий жиҳатдан самарали фаолият юритиш қобилиятини ифодалайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Буни муаммонинг ўрганилганлик даражасидан ҳам яққол билиш мумкин. Хизмат кўрсатиш ватуризм соҳаси тадқиқотлари билан бир

канча МДХ мамлакатлари олимлари шуғулланиб келмоқдалар. Булар жумласига Ю.Ф.Волков¹, Л.П.Шматко² кабиларини киритиш мумкин. Республикамиз олимларидан М.Қ.Пардаев³, И.С.Тухлиев⁴, Н.Тухлиев⁵ кабиларнинг асарларида ҳам туризм ва меҳмонхона бизнесини ривожлантиришнинг у ёки бу жиҳатлари, айрим ҳолларда уларда самарадорликни ошириш масалалари тадқиқ этилган.

Бироқ, мазкур олимларнинг асарларида туризм ва меҳмонхоналарда сервис сифатини яхшилаш ва улар самарадорлигини ошириш масалалари яхлит ҳолда бир-бири билан боғлиқ равишда чуқур тадқиқ этилмаган. Туризм ва меҳмонхона хўжаликларида кўрсатиладиган хизматлар самарадорлигини ўрганишнинг объектив зарурлиги ушбу мавзуда чуқур тадқиқот олиб бориш лозимлигини тақозо қилади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида анализ ва синтез, индукция ва дедукция, сабаб ва оқибат, макон ва замон, тизимли ёндошув каби услублардан, натижа билан омиллар ўртасидаги боғлиқлик функционал бўлганда молиявий-иқтисодий таҳлилнинг анъанавий усулларидан ҳам фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Меҳмонхона корхонасининг рақобатбардошлиги унинг бошқа меҳмонхона ва жойлаштириш воситаларига нисбатан истеъмолчилар учун юқори қиймат ярата олиши ҳамда иқтисодий жиҳатдан самарали фаолият юритиш қобилиятини ифодалайди.

Меҳмонхона рақобатбардошлиги кўплаб иқтисодий, ташкилий ва ижтимоий омиллар таъсирида шаклланади. Уларни қуйидаги асосий гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Хизматлар сифати. Меҳмонларни қабул қилиш, жойлаштириш, овқатлантириш, хоналарга хизмат кўрсатиш ва қўшимча хизматларнинг сифати меҳмонхонанинг бозордаги мавқеига бевосита таъсир қилади.

2. Нарх сиёсати. Хизмат нархларининг истеъмолчи учун мақбуллиги ва уларнинг хизмат сифатига мутаносиблиги муҳим рақобат устунлигини таъминлайди.

3. Меҳмонхонанинг жойлашуви. Транспорт инфратузилмасига, туристик объектларга, бизнес марказларига ва бошқа диққатга сазовор жойларга яқинлик мижозлар танловида муҳим аҳамиятга эга.

4. Ходимлар малакаси. Хушмуомалалик, хорижий тилларни билиш, касбий билим ва мижозлар билан мулоқот қилиш маданияти хизмат сифатига таъсир этувчи асосий омиллардан ҳисобланади.

5. Меҳмонхонанинг моддий-техник базаси. Хоналарнинг жиҳозланиши, интернет сифати, хавфсизлик тизими, ресторан ва бошқа қўшимча инфратузилманинг ривожланганлиги меҳмонхонанинг рақобатбардошлигини белгилайди.

6. Маркетинг фаолияти. Меҳмонхона ҳақида ахборотни самарали тарқатиш, рақамли маркетингдан фойдаланиш ва ижобий имидж яратиш янги мижозларни жалб қилиш имконини оширади.

Меҳмонхоналар иқтисодий рақобатбардошлигини оширишнинг асосий йўналишлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

Хизматлар сифатини ошириш. Меҳмонхона рақобатбардошлигини оширишнинг энг муҳим йўналишларидан бири хизматлар сифатини доимий равишда такомиллаштиришдир. Бунинг учун мижозларнинг фикр-мулоҳазаларини мунтазам ўрганиш, шикоят ва таклифларни таҳлил қилиш, хизмат кўрсатиш стандартларини ишлаб чиқиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш зарур. Меҳмонхона хизматининг сифати фақат моддий

¹Волков Ю.Ф. Экономика гостиничного бизнеса. Изд. 2-е.- Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 380 с.

²Шматко Л.П.и др. Туризм и гостиничное хозяйство. – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д.: ИЦ МарТ, 2003.

³Пардаев М.Қ. Атабаев Р. Туризм асослари. Самарқанд, СамИСИ. 2006 – 74 б., Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Т.: “Иқтисод ва молия”. 2008. -259 б.

⁴Тухлиев И.С ва бошқалар. Туризм асослари. Ўқув қўлланма. - Самарқанд, СамИСИ, 2010. -247 б.

⁵Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Менеджмент и организация бизнеса в туризме Узбекистана. –Т.: Гос. Науч. Изд-во “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. – 386 б., Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Экологический туризм: сущность, тенденции и стратегия развития. –Т.: Гос. Науч. Изд-во “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. – 416 с., Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризме. –Т.: Гос. Науч. Изд-во “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2006. – 386 с.

шароитлар билан эмас, балки мижоз билан мулоқот маданияти, хизмат кўрсатиш тезлиги ва ходимларнинг муаммоларни ҳал қилиш қобилияти билан ҳам белгиланади.

Рақамли технологияларни жорий этиш. Рақамлаштириш меҳмонхона бизнесининг самарадорлигини оширишда муҳим восита ҳисобланади. Замонавий меҳмонхоналарда онлайн бронлаш, электрон тўлов, рақамли рўйхатдан ўтиш, электрон калитлар, CRM тизимлари ва автоматлаштирилган бошқарув дастурларидан фойдаланиш хизмат кўрсатиш тезлиги ва қулайлигини оширади. Бундан ташқари, меҳмонхона маълумотлар базасини таҳлил қилиш орқали мижозларнинг эҳтиёжлари, ташриф буюриш даврийлиги ва хизматлардан фойдаланиш хусусиятларини аниқлаш мумкин. Бу эса индивидуал таклифлар ишлаб чиқиш имконини беради.

Самарали нарх сиёсатини шакллантириш. Меҳмонхона хизматларида нарх рақобатбардошликнинг муҳим кўрсаткичларидан биридир. Бироқ рақобатбардош нархни фақат арзон нарх сифатида талқин қилиш нотўғри. Асосий мақсад — мижоз учун «нарх–сифат» нисбатини оптимал даражага келтиришдир. Меҳмонхоналар талабнинг мавсумий ўзгаришларини ҳисобга олган ҳолда динамик нархлаш усулларидан фойдаланиши мумкин. Масалан, талаб юқори бўлган даврларда нархларни ошириш, талаб пасайган мавсумда эса чегирмалар ва махсус пакетларни таклиф қилиш корхона даромадларини барқарорлаштиришга хизмат қилади.

Ходимлар салоҳиятини ривожлантириш. Меҳмонхона хизматларининг ўзига хос хусусияти шундаки, хизмат сифати кўп жиҳатдан инсон омилига боғлиқ. Шу сабабли ходимларни мунтазам равишда ўқитиш ва малакасини ошириш муҳим аҳамиятга эга. Ходимларни хорижий тилларга, замонавий хизмат кўрсатиш технологияларига, мижозлар билан мулоқот қилиш ва низоли вазиятларни бошқариш усулларига ўргатиш меҳмонхона хизматларининг сифатини сезиларли даражада оширади. Шу билан бирга, ходимларни моддий ва номоддий рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш уларнинг меҳнат унумдорлиги ва хизмат кўрсатишга бўлган масъулиятини оширади.

Маркетинг ва рақамли тарғиботни кучайтириш. Ҳозирги шароитда меҳмонхона учун рақамли муҳитда ижобий имидж шакллантириш муҳим рақобат устунлиги ҳисобланади. Расмий веб-сайт, ижтимоий тармоқлар, онлайн бронлаш платформалари ва мижозларнинг фикр-мулоҳазалари меҳмонхона танловига сезиларли таъсир кўрсатади. Маркетинг стратегиясида мақсадли аудиторияни аниқлаш муҳим. Масалан, бизнес туристлар, оилавий туристлар, ёшлар, хорижий сайёҳлар ва маҳаллий меҳмонлар учун алоҳида хизмат пакетлари ишлаб чиқиш мумкин.

Қўшимча хизматларни диверсификация қилиш. Меҳмонхона фақат яшаш жойи сифатида эмас, балки комплекс хизмат кўрсатувчи туристик объект сифатида ривожланиши мақсадга мувофиқ. Қўшимча даромад манбалари сифатида ресторан ва кафе хизматлари, конференция заллари, трансфер, экскурсия, кир ювиш, фитнес, SPA, коворкинг ва бошқа хизматларни ташкил этиш мумкин.

Рақобатбардошликни ошириш чора-тадбирларининг самарадорлигини баҳолаш учун бир қатор иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин. Жумладан:

- хоналардан фойдаланиш даражаси;
- бир хонанинг ўртача кунлик даромади;
- мавжуд хоналарнинг ўртача даромадлиги;
- меҳмонхона хизматларидан олинган умумий даромад;
- бир меҳмонга тўғри келадиган ўртача даромад;
- меҳнат унумдорлиги;
- хизмат кўрсатиш харажатлари;
- соф фойда ва рентабеллик даражаси;
- мижозларнинг қайта ташриф буюриш улуши;
- мижозлар қониқиш даражаси.

Ушбу кўрсаткичларни мунтазам таҳлил қилиш меҳмонхона раҳбариятига мавжуд муаммоларни аниқлаш ва бошқарув қарорларини асослаш имконини беради.

Хулоса ва таклифлар. Меҳмонхоналарнинг иқтисодий рақобатбардошлигини ошириш учун мижозлар қониқишини мунтазам ўрганиш ва натижалар асосида

хизматларни яхшилаш, мавсумий талабни ҳисобга олган ҳолда динамик нархлаш механизмларини қўллаш, рақобатчилар фаолиятини мунтазам мониторинг қилиш, меҳмонхона бренди ва корпоратив имижини ривожлантириш.

Меҳмонхоналарнинг иқтисодий рақобатбардошлиги кўп омилли тушунча бўлиб, уни таъминлаш фақат хизмат нархларини пасайтириш ёки моддий-техник базани яхшилаш билан чекланмайди. Рақобатбардош меҳмонхона мижозларга юқори қиймат ярата олиши, ўз харажатларини самарали бошқариши, бозордаги ўзгаришларга тез мослашиши ва инновацияларни мунтазам жорий этиши лозим.

Шунингдек, меҳмонхона корхоналари рақобатбардошлик стратегиясини ишлаб чиқишда бозор талабини, туристлар эҳтиёжини, рақобатчилар фаолиятини ва корхонанинг ички иқтисодий имкониятларини комплекс равишда баҳолаши зарур. Бундай ёндашув меҳмонхоналарнинг даромадлари ва рентабеллигини ошириш, мижозлар базасини кенгайтириш ҳамда бозорда барқарор мавқега эга бўлишини таъминлайди.

Х.Рахимов	Kh.Rakhimov
Способы повышения экономической конкурентоспособности отелей	Ways to increase the economic competitiveness of hotels
Аннотация.В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты обеспечения экономической конкурентоспособности гостиничных предприятий. В условиях усиления конкуренции на рынке гостиничных услуг важными факторами повышения конкурентоспособности считаются улучшение качества услуг, внедрение современных информационных технологий, совершенствование ценовой политики, повышение квалификации персонала, усиление маркетинговой деятельности и формирование инновационных услуг, отвечающих потребностям клиентов. Также разработаны практические предложения и рекомендации по повышению экономической эффективности гостиничного бизнеса. Ключевые слова: гостиничный бизнес, туризм, конкурентоспособность, гостиничные услуги, качество обслуживания, маркетинг, инновации, цифровизация, ценовая политика, экономическая эффективность.	Abstract.This article discusses the theoretical and practical aspects of ensuring the economic competitiveness of hotel enterprises. In the context of increased competition in the hotel services market, improving the quality of services, introducing modern information technologies, improving pricing policy, improving staff training, strengthening marketing activities, and forming innovative services that meet customer needs are considered important factors for increasing competitiveness. Practical proposals and recommendations for increasing the economic efficiency of hotels are also developed. Keywords: hotel, tourism, competitiveness, hotel services, service quality, marketing, innovation, digitalization, pricing policy, economic efficiency.

Mohigul Ulug‘bekovnaShodiqulova – “Ipak Yo‘li” turizm va madaniy meros xalqaro universiteti o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi.

ORCID ID: 0009-0004-5723-4171

MADANIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA KICHIK BIZNES VA MAHALLIY TADBIRKORLIKNING O‘RNI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekistonda madaniy turizmni rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o‘rni hamda bog‘liqligi, milliy hunarmandchilik yo‘nalishlarining turistik jozibadorlikni oshirishdagi ahamiyati tadqiq etilgan. Shuningdek, hunarmandchilik faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan davlat siyosati, yaratilayotgan imtiyozlar hamda ularning mahalliy tadbirkorlik va aholi bandligi hamda daromadlariga ta’siri milliy mahsulotlarni ichki va xalqaro bozorlarga olib chiqish hamda madaniy merosni saqlashga xizmat qilishi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: madaniy turizm, kichik biznes, tadbirkorlik, milliy daromad, ishlab chiqarish, hunarmandchilik, amaliy san’at, yangi ish o‘rinlari

Kirish. Turizm sohasi XXI asrda iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan va ko‘p daromad keltirayotgan muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Uning turli xil xizmat ko‘rsatish sohalarini o‘z ichiga olganligi, savdo va boshqa tarmoqlar bilan bog‘langanligi, bu industriyaning yanada kengayishi va sifatli xizmatlar tashkil qilinishiga sabab bo‘lmoqda. Bunda har bir turistik potentsialga ega bo‘lgan mamlakatning, mazkur hududda qaysi turdagi turistik resurs hamda, qaysi turizm turlari nisbatan yaxshi rivojlanganligi ustunlik qilishini inobatga olish lozim.

Bugungi kunda turizmda ko‘rsatiladigan xizmatlar yuqori daromadli va samarali ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, hozirda butun dunyo mamlakatlari yalpi ichki mahsuloti indeksiga sezilarli darajada hissa qo‘shmoqda. Bunda madaniy meros turizmi yo‘nalishi statistikasi tabiiyki doimiy yuqori o‘rinda turadi. Sayyohlar odatda, har bir tashrif chog‘ida mamlakatning madaniy va tarixiy merosi bilan bog‘liq obyektlar, ziyoratgohlar obidalar va yodgorliklarga bo‘lgan qiziqishlari yuqori darajada bo‘ladi, bu orqali ularda ayni mamlakat madaniyati hamda odatlari, tarixi va turmush tarzini o‘rganish maqsadi yotadi. Mazkur sabablar ayni sohaga va yo‘nalishga ko‘proq urg‘u berish va unda sifatli xizmatlar tizimini yaratishni talab qiladi.

Xalqaro ekspertlar va tajribalarga asoslangan holatda aytish mumkinki, turizmi rivojlanayotgan mamlakatlar miqyosida xizmatlar eksportiga bo‘lgan talab yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lishi hamda aholi bandligi oshishi, ularni ish bilan ta‘minlanishi, turli xil ishlab chiqarish yo‘nalishlarida faoliyat olib borishlari ko‘p kuzatiladigan holatdir. O‘zbekistonda ham madaniy turizmni yanada rivojlantirish va salmog‘ini ortirish uchun, milliy ishlab chiqarish va kichik biznes rivojlanishi jarayonini jadallashtirish hamda uning rolini oshirish alohida ahamiyatga egadir. U asosiy kuch sifatida sayyohlar uchun milliy hunarmandchilik, oilaviy mehmon uylari, milliy taomlar va xizmatlarni tashkil etishga, hududiy iqtisodiyotni yuksaltirishga va madaniy merosni saqlab qolishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillar davomida prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan turizm sohasini jadallashuvi va kompleks rivojlanishiga berilayotgan e‘tibor va qabul qilinayotgan bir qator qarorlar hamda yaratilayotgan imkoniyatlar bu sohada turistik biznesga va mahalliy ishlab chiqarishni sezilarli darajada oshishiga, tadbirkorlik bilan shug‘ullanish imkoniyatlarini ham kengaytirdi. Bunda turizm iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishda muhim omil sifatida ta‘kidlangan{1}.

Bu orqali nafaqat turizm investitsion jozibadorlikning oshishi, milliy brend yaratish yoki uni ommalashtirish, shuningdek milliy va amaliy hunarmandchilikning rivojlanishi ham ko‘zda tutilgan. Natijada turizm biznesida faoliyat olib boradigan mahalliy tadbirkor kadrlar sonining ortishi va yaratilayotgan turli milliy mahsulotlarning nafaqat mamlakat yuzi sifatida shuningdek, milliy hunarmandchilikning nufuzi va sayyohlarning ularga bo‘lgan qiziqishini yanada oshishiga sabab bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Turizm kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish orqali daromadlar ko‘rsatkichi yuqorilashi xizmatlar ko‘lami kengayishiga omil bo‘ladi. Ayniqsa, madaniy turizm rivoji uchun tadbirkorlikning rivojlanishi va yo‘lga qo‘yilishi, sohada iqtisodiyotning asosiy kuchi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadbirkorlarga ko‘proq imkoniyat yaratilishi maqsadida davlat tomonidan ajratilgan subsidiya va soliq tizimidagi yengilliklar ham bunga yaqqol misol bo‘ladi. Kichik biznes rivojlanishi orqali turli mahsulotlar ishlab chiqariladi va bu mahalliy tadbirkorlikning asosidir.

A.Rasulov (2020) izlanishlarida, turizm tadbirkorlik faoliyatining muvaffaqiyatini iqtisodiy o‘rinish bilan bog‘laydi. Kichik va o‘rta biznesga yo‘naltirilgan dasturlar, investitsiya va iqtisodiy o‘rinish turizm tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan asosiy element ekanligiga urg‘u bergan{2}.

S.Tursunov (2017) tadqiqotida esa, turizmning ijtimoiy ta‘sirini va aholining turizmga bo‘lgan ehtiyojlarini o‘rganib, jamiyatda turizmga bo‘lgan qiziqishning oshishi natijasida yangi turistik yo‘nalishlar va xizmatlar paydo bo‘lishini ta‘kidlaydi{3}.

Xolmuhammedov. X (2018) tadqiqotida ta‘kidlaganidek, turizmni rivojlantirish uchun hukumat qo‘llab quvvatlovi, soliq imtiyozlari va investitsiya jalb qilishda ta‘sir etuvchi omillarni tahlil qilgan. Davlat tomonidan yaratilgan qulay sharoitlar va soliq tizimidagi yengilliklar, turizm biznesi rivojlanishi va investitsion muhitni yaxshilashi ta‘kidlangan{4}.

Mamlakatimizning barcha hududlarida turizmga ixtisoslashtirilgan mahsulotlar ishlab

chiqarish imkoniyatlari juda keng yoʻlga qoʻyilmoqda, yaʼni har bir viloyat bitta turdagi mahsulot ishlab chiqarish rivojlangan yoʻnalish boʻyicha ixtisoslashtirilgan, bu esa nafaqat mahsulotlar yaratilishi shuningdek ularning jozibadorligi va qiymatini oshiradi. Masalan, Namanganning Chust pichoqlari, Fargʻonada adras va atlas mahsulotlari, Buxoroning kashtachilik va zardoʻzlik yoʻnalishi, kulolchilik maktab va markazlari faoliyati, Samarqand viloyatining yogʻoch oʻymakorligi, ipakdan tayyorlanadigan mahsulotlar va qogʻoz ishlab chiqarish markazi nafaqat etnoturizm, shu bilan birga madaniy turizm rivoji va shu orqali yaratilgan mahsulotlar sotuvi esa mahalliy tadbirkorlikning faol tarzda yuqori natija koʻrsatishiga omil boʻladi.

2026-yilda hunarmandlar faoliyati yaxshi yoʻlga qoʻyilganligi va milliy anʼanalar, mahalliy ustalariga yaratilgan imkoniyatlar natijasida amaliy sanʼat namunalarimiz xalqaro darajada eʼtirof etildi va Samarqand shahri “Jahon hunarmandchilik shahri” maqomiga ega boʻldi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tizimli tahlil, Oʻzbekiston Respublikasida turizm sohasi rivojida kichik biznes va tadbirkorlikning oʻrni, shuningdek statistik maʼlumotlar va berilgan bir qator takliflar tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar. 2023 yil 12 iyundagi “Aholini hunarmandchilikka jalb qilish va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” gi prezident farmoni xalq amaliy sanʼatini yangi bosqichga olib chiqish bilan birga, aholi daromadlarining oshishiga xizmat qildi.

Hunarmandchilik faoliyatining yoʻnalishlari amaldagi 34 tadan 43 taga koʻpaytirildi. “Xalq amaliy sanʼati ustalarining milliy katalogi” va “Turizm sohasida faoliyat yuritayotgan hunarmandlar reyestri” ga kiritilgan mazkur soha vakillari uchun preferensiyalar 2023-yil 1 iyundan 2025-yil 1 yanvargacha uzaytirildi.

Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturi doirasida 500 milliard soʻm miqdoridagi kasanachilik va hunarmandchilik loyihalariga ajratiladigan kreditlarning 70 foizi faoliyat loyihalarini moliyalashtirishga yoʻnaltiriladi [6].

1-jadval

Viloyatlarning qaysi turdagi hunarmandchilikka moslashganligi va ularning iqtisodiy salohiyati¹

Viloyat	Moslashgan asosiy hunarmandchilik yoʻnalishlari	Iqtisodiy xususiyati va daromad manbalari
Fargʻona	Rishton kulolchiligi, Margʻilon ipakchiligi (atlas, adras), Qoʻqon yogʻoch oʻymakorligi	Eksport salohiyati eng yuqori hududlardan biri. Mahsulotlar AQSh, Yevropa va BAAGA sotiladi.
Buxoro	Zardoʻzlik, zargarlik, gilamchilik, Gʻijduvon kulolchiligi, misgarlik	Turistlar oqimi hisobiga daromad juda yuqori. Bitta sifatli zardoʻzi toʻn yoki gilam bir necha ming dollargacha baholanadi.
Samarqand	Samarqand qogʻozi, kulolchilik, ipak gilam toʻqish, kashtachilik	Sayyohlik markazi boʻlgani sababli ichki va tashqi bozorda milliy esdalik sovgʻalariga talab yuqori.
Andijon	Shahrixon pichoqchiligi, doʻppichilik, qoʻgʻirchoqsozlik	Qoʻshni Qirgʻiziston va vodiydagi ichki bozor hisobiga doimiy va barqaror aylanma daromadga ega.
Namangan	Chust pichoqlari va doʻppilari, misgarlik	Kundalik turmushda ishlatiladigan Chust pichoqlari respublika boʻylab va MDH davlatlarida katta talabga ega.
Xorazm	Xiva gilamchiligi, yogʻoch oʻymakorligi (eshik va ustunlar), toʻquvchilik	“Ichon-Qalʼa”ga tashrif buyuruvechi xorijiy sayyohlar hisobiga mavsumiy daromadlar juda yuqori.

¹ Muallif tomonidan yigʻilgan maʼlumotlar asosida ishlangan

Surxondaryo	Boysun kashtachiligi (so‘zana), jundan gilam va kigiz to‘qish	Mahalliy xomashyo (jun, tabiiy bo‘yoq) arzonligi sababli sof foyda ulushi yuqori.
Toshkent sh.	Naqqoshlik, zamonaviy mebelsozlik, zargarlik, chinni mahsulotlari	Respublikada eng ko‘p hunarmand ro‘yxatga olingan hudud. Yirik shourumlar va ko‘rgazmalar hisobiga ichki savdo aylanmasi eng baland.
Qashqadaryo	Gilamchilik, milliy liboslar, charmchilik	Shahrisabz "Iroqi" kashtachiligi xorijliklar orasida brend hisoblanib, yuqori narxlanadi.
Navoiy	Nurota kashtachiligi, tosh yo‘nuvchilik	Nurota so‘zanalari o‘ziga xos dizayni bilan eksport bozorida qadrlanadi.
Jizzax va Sirdaryo	Savatchilik, kasanachilik, jun mahsulotlari	Asosan ichki bozor va kasanachilik loyihalari asosida barqaror daromad shakllanadi
Qoraqalpog‘iston	O‘tov jihozlari, milliy liboslar, bo‘yra to‘qish	O‘ziga xos ekologik va etno-turizm yo‘nalishida o‘tov yasash juda serdaromad hisoblanadi.

Birgina kulolchilik yoki do‘ppichilik bilan shug‘ullanuvchilar daromadi oyiga 5 milliondan 15 millionga teng, zardo‘zlik va keramik mahsulotlar esa ko‘rgazma va shartnomalar orqali 100 minglab dollargacha daromad olib kelsa, gilam va kashtachilikdan keladigan daromad 50-100 million so‘mdan oshadi{7}.

Hunarmandlar reyestriga kiritilganlar uchun yillik soliq stavkasi 100 million so‘mdan oshganlar uchun ham 50 % ga yengilliklar berildi. Ishlab chiqaruvchilar o‘z mahsulotlari tovar belgisi va brendini ro‘yxatdan o‘tkazishlari bepul tarzda amalga oshiriladi.{8}

Ishlab chiqarishda imkoniyatlar va resurslar yetarliligi ish unumdorligi, mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining oshishi va daromadlarga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi.

Hunarmandchilik turlarining viloyatlar kesimida ixtisoslashuvi ham kichik biznes va ishlab chiqarish hajmi kengayishi va aynan bir yo‘nalish bo‘yicha faoliyat olib borish orqali, mahsulotlarning sifatiga, soniga hamda sotuviga ta‘sir qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, madaniy turizmning rivojlanishi faqatgina sayyohlar bilan ishlashni emas, ularga xizmatlar ko‘rsatish sohasining ishlab chiqarish va mahalliy tadbirkorlik yo‘nalishlari bilan bog‘liqligini tahlillar ham ko‘rsatdi. Bunda bir qator faktorlar muhim rol o‘ynaydi. Ushbu yo‘nalishda mavjud potensial va imkoniyatlar inobatga olingan holda bir qator rejalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- turizmdan kelgan daromadlar milliy iqtisodiyot rivojiga sezilarli darajada ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, sarflangan mablag‘lar milliy iqtisodiyotga yo‘naltiriladi;
- yangi ish o‘rinlari yaratilishi orqali aholi bandligi ta‘minlanadi, bunda gidlik xizmati, oilaviy mehmonxonalar va milliy taomlar tayyorlaydigan oshxonalar faoliyati va o‘rni beqiyos;
- milliy mahsulotlar va qo‘l mehnati orqali yaratilgan buyumlar (kulolchilik, kashtachilik, gilamchilik) qiymati yuqoriligi sabab ularga bo‘lgan qiziqish oshishi hamda xaridlar ko‘payishi kuzatiladi;
- sayyohlar milliy hunarmandchilik, ustaxonalar va master klasslar jarayoniga bevosita qatnashish xoxishi tabiiyki doim yuqori suratda bo‘ladi, bu esa xalqning madaniyati va urf-odatlarini bilish va ma‘lumotga ega bo‘lish imkonini beradi;
- kulolchilik va yog‘och o‘ymakorligi mahsulotlari ayniqsa, turli laganlar, milliy uslubda yasalgan suvenirlar, milliylikni o‘zida aks ettiradigan kichik haykalchalar, ularning turli ko‘rinishdagi ranglari va bezak berilishi ham sayyohlarga o‘zgacha ruhda taasurot qoldirib, mahsulot sotib olinishiga katta hissa qo‘shadi.
- hozirda yurtimizda turizm mavsumiyligini inobatga oladigan bo‘lsak bir qator madaniy tadbirlar, hunarmandchilik festivallari, yarmarkalar yilning istagan davrida sayyohlarni o‘ziga jalb qilish kuchiga ega;

- turli platformalar yaratish va onlayn savdo orqali mahsulotlarimizni milliy brend ostida jahon bozoriga olib chiqish va nufuzini oshirishga erishish mumkin;
- shaharning tarixiy qismlarida “Hunarmandlar mahallasi” yoki “Hunarmandlar ko‘chalari” ni tashkil qilish va ayni hududlarda ixtisoslashtirilgan turistik mahsulotlar ishlab chiqarishini yo‘lga qo‘yish orqali turistik atmosferani va qadimiy muhitni jonlantirishga erishish mumkin.

Globallashuv davrida milliy urf-odatlar va o‘ziga xoslikni saqlash madaniy merosni asrashda muhim jarayon hisoblanadi.

Shu sabab, kichik biznes va hunarmandchilikka bo‘lgan e‘tibor, madaniy turizm rivoji uchun bir sabab bo‘lib qolmay, butun turizm sohasini ham harakatlantiruvchi iqtisodiy va madaniy kuch hisoblanadi. Yetarli resurs hamda imkoniyatlardan foydalanib, ishlab chiqarish sohasini stabil yo‘lga qo‘yish orqali iqtisodiyotning muhim bo‘g‘iniga aylanish va kichik biznesda faoliyat yuritish, keng ko‘lamda tovar ishlab chiqarish, milliy mahsulot sotuvi va aylanmasiga erishish orqali nafaqat foyda va daromad miqdori oshishi butun mamlakat turizm imijiga sezilarli darajada hissa qo‘shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi turizm sohasini rivojlantirishga oid nutq va farmonlar to‘plami. – T.: O‘zbekiston, 2021–2024 yillar
2. Rasulov, A. (2020). Turizm va kichik biznes: Iqtisodiy o‘rnatish va investitsiyalar. Samarkand : Development publishing.
3. Tursunov, S. (2017). Ijtimoiy omillar va turizmning rivojlanishiga ta’siri.
4. Xolmuhammedov, X. (2018). Turizm sanoatining iqtisodiy asoslari va investitsiya muhitining rivojlanishi. Tashkent: Economy press.
5. <https://www.uzdaily.uz/uz/samarqand-jahon-hunarmandchilik-shahri-maqomiga-ega-boldi/>
6. https://uza.uz/uz/posts/hunarmandchilik-yanada-rivojlanadi_499430
7. https://uza.uz/uz/posts/ozbek-milliy-hunarmandchiligini-dunyoga-tanitayotgan-oila_624031
8. <https://varan.uz/uz/hunarmandlar-uchun-imtiyoz-va-preferensiyalar/>

М.Шодикулова Роль малого бизнеса и местного предпринимательства в развитии культурного туризма	M.Shodikulova The role of small business and local entrepreneurship in the development of cultural tourism
Аннотация. В данной статье рассматриваются роль и значение малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии культурного туризма в Узбекистане, а также важность национальных народных промыслов для повышения туристической привлекательности страны. Кроме того, анализируются меры государственной политики и механизмы стимулирования, направленные на поддержку сферы народных промыслов, их влияние на местное предпринимательство, занятость и доходы населения, а также их вклад в продвижение национальной продукции на внутренний и международный рынки и сохранение культурного наследия. Ключевые слова: культурный туризм, малый бизнес, предпринимательство, национальный доход, производство, мастерство, прикладное искусство, новые рабочие места.	Abstract. This article examines the role and significance of small business and private entrepreneurship in the development of cultural tourism in Uzbekistan, as well as the importance of national handicrafts in enhancing tourism appeal. It also highlights state policies and incentives designed to support the handicraft sector, their impact on local entrepreneurship, employment, and incomes, their contribution to bringing national products to domestic and international markets and preserving cultural heritage. Keywords: cultural tourism, small business, entrepreneurship, national income, production, craftsmanship, applied arts, new jobs.

Shaxnoza Shomurotovna Toshpulatova – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti doktoranti

MEHMONXONALARNING RIVOJLANISH TARIXI HAMDA “MEHMONXONA” TUSHUNCHASINING ILMIY, NAZARIY VA AMALIY MASALALARI

Annotatsiya Mazkur maqolada mehmonxonalarning rivojlanish tarixi hamda “mehmonxona” tushunchasining ilmiy, nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tarzda tahlil qilindi. Shuningdek axolining tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab quvvatlash, mehmonxonalarning yangi turlari ustida izlanishlar olib borish, ajratish, mehmonxona xodimlarini xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish maqsadida bepul turli ta‘lim dasturlarini yo‘lga qo‘yish ilgari surilgan. Tadqiqot davomida mehmonxona xo‘jaligining shakllanish bosqichlari, xizmat ko‘rsatish tizimi, boshqaruv mexanizmlari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: mehmonxona, mehmondo‘stlik industriyasi, turizm, xizmat ko‘rsatish sifatii,marketing, innovatsiya, raqamlashtirish, mehmonxona xo‘jaligi, xizmatlar bozori.

Kirish. Bugungi kunda turizm qator mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga, shuningdek, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga keng imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, mehmondo‘stlik industriyasi bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Mehmonxona saonoti turistlarning dam olish va ko‘ngil ochar maskani muhim ahamiyatga ega maskan hisoblanadi. Shu bilan birga hududlardagi aholining tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Davlatimiz tomonidan soha rivoji uchun qator qo‘llab quvvatlash ishlari olib borilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 15.05.2025 yildagi PF-87-sonda “Respublika hududlarida yangi 108 ta mehmonxona, 375 ta oilaviy mehmon uyi va 123 ta xostel qurish, 745 ta kapsula va o‘tov uylari, apart-otel, modulli mehmonxonalar hamda 12 ta turizm qishlog‘i va turizm mahallasini tashkil etish”¹ ishlari bo‘yicha topshiriqlar berib o‘tildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuga doir ko‘plab ilmiy ishlar qilingan. Xususan, xorijlik olimlar, jumladan: “A.Yu.Aleksandrova, N.A.Goncharova, M.A.Jukova, I.V.Zorin, Ye.N.Pavlova, W.Althof, D.Buhalis”² va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Ushbu mavzularni o‘rganishga O‘zbekistonlik olimlardan M.Q.Pardayev, I.S.Tuxliyev, B.N.Navroz-zoda, D.X.Asanova, A.A.Eshtayev, B.Sh.Safarov, M.T.Alimova, M.T.Aliyeva, A.N.Norchayev, S.A. Abduhamidov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlashda mantiqiy tahlil, ilmiy mushohada, statistik guruhlash, innovatsion usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. “Mehmonxona ishining tarixi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Savdo yo‘llari, diniy ziyoratgohlar va diplomatik missiyalar paydo bo‘lganidan beri sayohatchilar uchun vaqtinchalik turar joylarga ehtiyoj paydo bo‘ldi. Turli mamlakatlarda bunday muassasalar turli nomlar bilan atalgan: qo‘noqxonalar, tavernalar, karvonsaroylar. Vaqt o‘tishi bilan ularning ba‘zilari to‘laqonli mehmonxonalarga aylangan. Ba‘zi mehmonxonalar urushlar, tabiiy ofatlar va o‘zgaruvchan davrlarga qaramay, bugungi kungacha saqlanib qolgan. Bu mehmonxonalar tarix, madaniyat va me‘morchilikning noyob yodgorliklari hisoblanadi.

Dunyodagi eng qadimgi mehmonxona 705-yilda tashkil etilgan Nishiyama Onsen Keiunkan (Yaponiya) hisoblanadi. U Ginnesning rekordlar kitobi tomonidan rasman dunyodagi eng qadimgi mehmonxona sifatida tan olingan. Yamanashi prefekturasining tog‘larida, tabiiy issiq buloqlar yaqinida joylashgan mehmonxona 1300 yildan ortiq vaqt davomida bitta oila tomonidan boshqariladi. Modernizatsiya qilinishiga qaramay, mehmonxonaning ichki qismi

¹ <https://lex.uz/uz/docs/-7531559>

² Александрова А. Ю. Международный туризм. Учебное пособие для вузов. - М.: Аспект Пресс, 2001. – 464 с.; Гончарова Н.А. Управление жизненным циклом дестинации // Известия Томского политехнического университета. Т.318, №6, 2011 с.53-55; Жукова М.А. Менеджмент в туристском бизнесе. Учебное пособие. - М.: КНОРУС, 2006. -160 с.; Зорин И.В. Дестинация. М.: ВЛАЦ, 2009. 28 с.; Павлова Е.Н. Развитие регионального профессионального туристского образования на основе туристской дестинации (на примере Карелии). Петрозаводск: КарНЦПАН. 2009. 105 с.; Althof W. IncomingTourismus. Munchen. Wien: Oldenbourg Verlag. 2001. 356 p.; Buhalis D. Marketing the competitive destination of the future//Tourism Management 2000.№21(1). P.97-116.

an'anaviy yapon uslubini: tatami gilamchalari, suriladigan to'siqlar va minimal dizaynni saqlab qolgan.”¹

Ilmiy adabiyotlarda “mehmonxona” tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Aslida mehmonxona — bu vaqtincha yashash uchun mo'ljallangan, turar joy, ovqatlanish va boshqa xizmatlarni taklif etuvchi tashkilot sifatida qaraladi. Biroq ushbu tushuncha faqat amaliy faoliyat bilan cheklanib qolmay, balki iqtisodiy, ijtimoiy va boshqaruv nuqtai nazaridan ham keng o'rganiladi. Mehmonxona xo'jaligi xizmat ko'rsatish sohasi doirasida xizmat sifati, mijozlar ehtiyojini qondirish, tizimli boshqaruv hamda marketing strategiyalari asosiy o'rin tutadi. Amaliy jihatdan mehmonxona faoliyati infratuzilma, kadrlar tayyorlash, xizmat ko'rsatish standartlari va raqobatbardoshlik masalalari bilan bog'liq.

Mehmonxona xo'jaligining shakllanishi jamiyatning savdo-sotiq, sayohat, ziyorat va xalqaro aloqalarning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab jarayon hisoblanadi. Dastlab sayohatchilarni vaqtincha joylashtirishga mo'ljallangan maskanlar sifatida shakllangan bo'lsada keyinchalik nafaqat tunash joyi, balki turli turistik va servis xizmatlarini kompleks tarzda taqdim etuvchi xo'jalik subyektiga aylandi. Shuningdek, mehmonxona xo'jaligining tarixiy evolyutsiyasini xizmatlar bozorining rivojlanish bosqichlari bilan bog'liq holda o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Mehmonxona xo'jaligi rivojlanishini to'rtta asosiy bosqichga ajratish mumkin: an'anaviy joylashtirish bosqichi, klassik mehmonxona xo'jaligining shakllanish bosqichi, zamonaviy servis tizimining rivojlanish bosqichi hamda raqamli va innovatsion mehmondo'stlik bosqichi. Ushbu evolyutsiya davomida mehmonlarning ehtiyojlari, xizmat ko'rsatish shakllari, boshqaruv mexanizmlari va foydalaniladigan texnologiyalar o'zgarib borgan.

Mazkur tasniflar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy mehmonxona faoliyatining asosiy mezonini faqatgina mehmonni joylashtirish emas, balki uning umumiy xizmat tajribasini shakllantirishdir. Bunda xizmat sifati, xodimlarning professionalligi, xizmat ko'rsatishdagi tezkorlik, mehmonlarning xavfsizligi, qulaylik, axborot texnologiyalaridan foydalanish va individual yondashuv kabilar muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, bugungi kunda har bir mehmonxona zamonaviy marketing xizmatlariga muxtoj va mehmonxona bozorida raqobatning kuchayishi korxonalarni an'anaviy xizmatlardan innovatsion xizmatlarga o'tishga undamoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar mehmonni bronlashtirish, ro'yxatdan o'tkazish, to'lovlarni amalga oshirish jarayoni, mijozlar fikrini o'rganish va xizmatlarni individuallashtirish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

Tadqiqot natijasida mehmonxona tushunchasini faqatgina “vaqtincha yashash joyi” sifatida qarash zamonaviy turizm iqtisodiyoti talablarini to'liq aks ettirmasligi yaqqol namoyon bo'ladi. Zamonaviy mehmonxona — bu joylashtirish, ovqatlanish, axborot, transport, ko'ngilochar va boshqa servis xizmatlarini yagona boshqaruv tizimi asosida birlashtiruvchi turistik xizmatlar majmuasi sifatida qaralishi kerak.

Shuningdek, mehmonxona xo'jaligining iqtisodiy samaradorligi faqat xona fondining bandlik darajasi bilan emas, balki xizmatlar diversifikatsiyasi, mijozlar qoniqishi, takroriy tashriflar, raqamli texnologiyalardan foydalanish va hududning turistik salohiyatini xizmat mahsulotiga aylantirish darajasi bilan ham baholanishi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar mehmonxona xo'jaligi dinamik rivojlanayotgan va innovatsiyalarga moslashuvchan soha ekanligini ko'rsatadi. Kelgusida ushbu sohada raqamlashtirish, ekologik barqarorlik va mijozga yo'naltirilgan xizmatlarni yanada rivojlantirish muhim yo'nalishlardan biri ekanligi bilan ajralib turadi.

Xulosa va takliflar. “Dunyodagi eng qadimgi mehmonxonalar insoniyat tarixiy va madaniy merosining ajralmas qismidir. Ular mehmonxona ishining evolyutsiyasini namoyish etadi va avloddan-avlodga o'tib kelayotgan mehmondo'stlik an'analarini saqlab qoladi. Bunday joylarga tashrif buyurish nafaqat dam olish, balki tirik tarixni boshdan kechirish imkonini beradi.”²

¹ <https://tourquality.uz/uz/press-center/news/samye-starye-gostinitsy-mira/>

² <https://tourquality.uz/uz/press-center/news/samye-starye-gostinitsy-mira/>

O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, mehmonxona xo‘jaligi insoniyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan va bugungi kunda murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizimga aylangan. Yuqorida keltirib o‘tilgan ilmiy izlanishlar doirasida muallif tomonidan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Hududlarda aholining tadbirkorlik faoliyatini oshirib, mehmonxonalarning yangi turlari ustida izlanishlar olib borish; ajratish, mehmonxona xodimlarini xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish maqsadida bepul turli ta‘lim dasturlarini yo‘lga qo‘yish;
2. Tarix bilan uyg‘unlashib ketgan mehmonxonalar tarmog‘ini rivojlantirish;
3. Buyuk ipak yo‘li yurtimiz hududidan o‘tgan tarixiy-geografik o‘rnini inobatga olib, mavjud qadimiy karvonsaroylarni asliyatiga zarar yetkazmagan holda turistik maskanga aylantirish va “Moziyga sayohat” konsepsiyasi asosida yangi loyihalarni ishlab chiqish;
4. Tarixiy obyektlarni hunarmandchilik, milliy gastronomiya va madaniy tadbirlar bilan integratsiyalash orqali turistik mahsulot sifatida rivojlantirish;
5. Mehmonxona xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga asosan moslashtirish – mahalliy sayyohlar uchun arzon va sifatli xizmatlar taqdim etish maqsadida hududlarda xalqaro mehmonxona tarmoqlari va restoranlar salmog‘ini yanada ko‘paytirish;

Mazkur takliflarni amaliyotga joriy etilishi mehmonxona xo‘jaligining barqaror rivojlanishi, turistik xizmatlar diversifikatsiyasi va mahalliy aholi farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 15.05.2025 yildagi PF-87-son
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi strategik islohatlar agentligi ma‘lumotlari
3. “Turizm xizmatlarini sertifikatlash markazi” DM ma‘lumotlari
4. X.M. Mamatqulov —Turizm infratuzilmasil o‘quv qo‘llanma, Toshkent, 2011.
5. I.S. Tuxliyev, S.A. Abduhamidov —Turizm nazariya va amaliyotl, darslik. 2021.

Ш.Тошпулатова История развития гостиничного бизнеса и научно-теоретические и практические вопросы концепции «гостиницы».	Sh.Toshpulatova History of the development of the hotel business and scientific, theoretical, and practical issues of the hotel concept.
Аннотация. В статье представлен всесторонний анализ истории развития гостиничного дела, а также научно-теоретических и практических аспектов понятия «гостиница». Кроме того, предложены меры по поддержке предпринимательской активности населения, проведению исследований новых типов гостиниц и реализации бесплатных образовательных программ, направленных на повышение качества обслуживания гостиничным персоналом. В работе рассматриваются этапы развития гостиничной индустрии, системы обслуживания, механизмы управления и современные тенденции развития отрасли. Ключевые слова: отель, индустрия гостеприимства, туризм, качество обслуживания, менеджмент, маркетинг, инновации, цифровизация, гостиничный менеджмент, рынок услуг.	Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the history of hotel development and the scientific, theoretical, and practical aspects of the concept of a "hotel." It also proposes measures to support entrepreneurial activity among the population, conduct research on new types of hotels, and implement free educational programs aimed at improving service quality among hotel staff. The study examines the stages of development of the hotel industry, its service systems, management mechanisms, and modern development trends. Keywords: hotel, hospitality industry, tourism, service quality, management, marketing, innovation, digitalization, hotel management, services market.

MENEJMENT VA MARKETING

Xilola Nematovna Ochilova – SamISI, “Menejment” kafedrası dotsenti v.b., PhD

ILMIY KADRLAR TAYYORLASH VA ILM-FAN SOHASIDA BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasida boshqaruv samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari tadqiq etilgan. Ilmiy faoliyatni boshqarishda natijadorlikka asoslangan yondashuvni kuchaytirish, ilmiy kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilmiy rahbarlar mas‘uliyati va manfaatdorligini uyg‘unlashtirish, ilmiy natijalarni iqtisodiyot va jamiyat ehtiyojlari bilan bog‘lash hamda boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish masalalari yoritilgan. Ilmiy tashkilotlar va oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini baholashda faqat miqdoriy ko‘rsatkichlarga tayanib qolmasdan, tadqiqotlarning sifati, ilmiy yangiligi, amaliy ahamiyati va ijtimoiy-iqtisodiy natijadorligini hisobga olish zarurligi asoslangan hamda bu sohani rivojlantirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ilmiy kadrlar, ilm-fan, boshqaruv samaradorligi, ilmiy faoliyat, doktorantura, ilmiy rahbar, natijadorlik, rag‘batlantirish, raqamli boshqaruv, monitoring, akademik halollik, ilm-fan va amaliyot integratsiyasi.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiyotda ilmiy salohiyatdan qay darajada unumli foydalanilayotgani mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish imkoniyatlarini belgilovchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Ilmiy izlanishlar natijasida yaratilgan bilimning amaliy yechimga aylanishi, yangi texnologiyalarning iqtisodiyot tarmoqlariga kirib borishi va malakali tadqiqotchilarning ushbu jarayondagi faol ishtiroki ilm-fanning taraqqiyotdagi o‘rnini yanada kuchaytiradi. Shu sababli ilmiy kadrlar tayyorlash masalasida ularning sonini ko‘paytirishga qaratilgan yondashuvning o‘zi yetarli emas. Asosiy e‘tibor tadqiqotchining ilmiy salohiyatini shakllantirish, izlanishlar sifatini ta‘minlash va olingan natijalardan samarali foydalanish imkonini beradigan boshqaruv sharoitlarini yaratishga qaratilishi lozim.

O‘zbekistonda ilmiy faoliyat uchun yaratilayotgan imkoniyatlarning kengayishi va oliy ta‘limdan keyingi ta‘limga e‘tiborning kuchayishi ilmiy kadrlar tayyorlash tizimi oldiga yangi boshqaruv vazifalarini qo‘ymoqda. Endilikda masala faqat tadqiqotchilar safini kengaytirish bilan chegaralanmaydi. Tayyorlanayotgan ilmiy kadrning sifati, ilmiy rahbarlikning natijadorligi, tadqiqot uchun ajratilgan imkoniyatlardan oqilona foydalanish va olingan ilmiy natijaning amaliy ahamiyatini ta‘minlash ham boshqaruvning muhim vazifalariga aylanmoqda. Shu jihatdan ilmiy kadrlar tayyorlash ko‘lamining kengayishi bilan uning sifat va natijadorligini ta‘minlaydigan boshqaruv mexanizmlarini mutanosib ravishda rivojlantirish zarurati yuzaga keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan 2026-yil 25-may kuni ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasini yanada rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan taqdimotda mazkur yo‘nalishdagi mavjud holat tahlil qilinib, tizimni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan qator tashabbuslar ilgari surildi. Xususan, ilmiy kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilmiy rahbarlarning natijadorligini baholash va rag‘batlantirish, ilmiy kengashlar faoliyatini takomillashtirish, ortiqcha ma‘muriy tartiblarni qisqartirish, jarayonlarni raqamlashtirish hamda ilmiy tadqiqotlarni real sektor ehtiyojlari bilan yaqinlashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratildi.¹

Mazkur vazifalar ilm-fan sohasidagi islohotlarga faqat ilmiy faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash yoki doktorantlar sonini oshirish nuqtayi nazaridan emas, balki boshqaruv samaradorligini ta‘minlash nuqtayi nazaridan yondashish zarurligini ko‘rsatadi. Chunki ilm-fanga yo‘naltirilayotgan resurslarning sifatli ilmiy natijaga aylanishi, ilmiy rahbar va izlanuvchining manfaatlari uyg‘unligi, tadqiqot natijalarining amaliyotga yetib borishi hamda ilmiy faoliyat sifatining ta‘minlanishi ko‘p jihatdan boshqaruv mexanizmlarining qay darajada samarali tashkil etilganiga bog‘liq.

Ilmiy kadrlar tayyorlash samaradorligini faqat doktoranturaga qabul qilingan yoki dissertatsiya himoya qilgan tadqiqotchilar soni bilan baholash yetarli emas. Ilmiy tadqiqotning

¹ <https://president.uz/uz/lists/view/9248>

yangiligi, olingan natijalarning ishonchliligi, ularning ilmiy muammolar yechimiga qo‘shgan hissasi, amaliyotga joriy etilish imkoniyati hamda tadqiqotchining mustaqil ilmiy faoliyat olib borish salohiyati ham boshqaruv natijadorligini ifodalovchi muhim mezonlar sifatida qaralishi lozim. Shundan kelib chiqib, ilmiy kadrlar tayyorlash jarayonida “qancha ilmiy kadr tayyorlandi?” degan yondashuvdan “qanday salohiyatga ega ilmiy kadr tayyorlandi va uning tadqiqoti qanday natija bermoqda?” degan yondashuvga bosqichma-bosqich o‘tish maqsadga muvofiq. Bu esa ilm-fan sohasida jarayonlarni boshqarish bilan bir qatorda natijalarni boshqarishga asoslangan tizimni rivojlantirishni talab qiladi.

Maqolaning maqsadi O‘zbekistonda ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasidagi mavjud boshqaruv jarayonlarini zamonaviy yondashuvlar asosida tahlil qilish hamda boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish masalasi ta’lim, inson kapitali, ilmiy faoliyat natijadorligi va boshqaruv mexanizmlarini o‘zaro bog‘liq holda tadqiq etishni talab qiladi. Mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida ushbu masalaning ayrim jihatlarini ta’lim xizmatlari samaradorligi, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, boshqaruv tahlili, inson kapitalini rivojlantirish hamda ilmiy kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash nuqtayi nazaridan o‘rganilgan.

M.Q. Pardayevning ilmiy tadqiqotlarida samaradorlikni baholash va boshqaruv qarorlarini tahliliy axborot bilan ta’minlash masalalari muhim o‘rin egallaydi. M.Q. Pardayev, B.A. Hasanov, J.I. Isroilov, M.E. Po‘latov, O‘.T. Eshboyev va A.N. Xoliqulovlar hammuallifligida yaratilgan “Moliyaviy va boshqaruv tahlili” darsligida¹ boshqaruv tahlili tashkilot faoliyati natijalarini baholash, mavjud resurslardan foydalanish holatini aniqlash hamda asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qiluvchi vosita sifatida yoritilgan. Mazkur yondashuvni ilm-fan sohasiga tatbiq etish ilmiy kadrlar tayyorlash jarayonida erishilgan natijalarni muntazam baholash, mavjud muammolarning sabablarini aniqlash va tegishli boshqaruv qarorlarini shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

M.Q. Pardayev, A.N. Xoliqulov va T.I. Yahyoyevlar tomonidan tayyorlangan “Boshqaruv tahlili” o‘quv qo‘llanmasida² boshqaruv jarayonlarini erishilgan natijalar bilan bog‘liq holda tahlil qilishga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu yondashuv ilmiy faoliyatni boshqarishda faqat amalga oshirilgan ishlar hajmini hisobga olish bilan chegaralanmasdan, sarflangan resurslarning yakuniy natijaga ta’sirini baholash zarurligini anglatadi. Shu nuqtayi nazardan, doktoranturaga qabul, ilmiy maqolalar soni yoki dissertatsiya himoyasi kabi miqdoriy ko‘rsatkichlar ilmiy kadrlar tayyorlash samaradorligining muhim mezonlari bo‘lsa-da, ular tadqiqot sifati va uning amaliy qiymatini to‘liq ifodalab bera olmaydi.

M.Q. Pardayev va H.N. Ochilovalarning “Innovatsion iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim xizmatlari samaradorligini oshirish va boshqarishni takomillashtirish” nomli monografiyasida³ oliy ta’lim xizmatlari samaradorligi va uni boshqarish masalalari innovatsion iqtisodiyot talablaridan kelib chiqib tadqiq etilgan. Mazkur qarash ta’lim tizimining natijadorligini iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlar, kadrlar sifati va innovatsion rivojlanish ehtiyojlari bilan uzviy bog‘liq holda baholash zarurligini ko‘rsatadi. Fikrimizcha, ushbu yondashuv oliy ta’limdan keyingi ta’lim tizimiga ham tatbiq etilishi mumkin. Bunda ilmiy kadrlar tayyorlash mamlakatning ilmiy-texnologik taraqqiyot yo‘nalishlari hamda iqtisodiyotning yuqori malakali ilmiy kadrlarga bo‘lgan istiqboldagi ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirilishi lozim.

Shu bilan birga, o‘rganilgan ilmiy ishlarda ilmiy kadrlar tayyorlash va boshqarishning alohida jihatlari tadqiq etilgan bo‘lsa-da, bugungi yangi sharoitda ilmiy kadrlar tayyorlash sifati, ilmiy rahbar faoliyati natijadorligi, tadqiqotlarning amaliy qiymati, ilmiy tashkilotlar faoliyatini baholash, raqamli monitoring va akademik halollikni o‘zaro bog‘liq boshqaruv elementlari sifatida yagona tizim doirasida o‘rganish zarurati mavjud.

Mazkur ilmiy muammoning dolzarbligi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti

¹Пардаев М.Қ. ва муаллифлар жамоаси. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Дарслик. Т.: “Ўзлпон”, 2012. - 490 бет.

² Пардаев М.Қ., Холиқулов А.Н., Яхёев Т.И. Бошқарув таҳлили. Ўқув қўлланма. Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2024. 324 бет.

³Пардаев М.Қ., Очиллова Х.Н. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida oliy ta’lim xizmatlari samaradorligini oshirish va boshqarishni takomillashtirish. Monografiya. – Samarqand, SamISI, 2024. – 256 бет.

Sh.M.Mirziyoyevning 2026-yil 25-mayda ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasini yanada rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan taqdimotida ilgari surilgan vazifalarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Shulardan kelib chiqib, ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish masalasini alohida boshqaruv funksiyalari doirasida emas, balki strategik rejalashtirish, ilmiy kadrlar sifatini ta'minlash, natijadorlikni baholash, rag'batlantirish, raqamli monitoring, akademik halollik va ilmiy natijalarni amaliyotga joriy etishni o'zaro birlashtiruvchi yaxlit boshqaruv mexanizmi sifatida tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasidagi boshqaruv jarayonlarini tizimli, natijaga yo'naltirilgan hamda kompleks yondashuv asosida o'rganish tashkil etadi. Tadqiqotda ilmiy kadrlar tayyorlash alohida ta'lim jarayoni sifatida emas, balki ilmiy salohiyatni shakllantirish, undan samarali foydalanish va yaratilgan ilmiy natijalarni amaliyotga yo'naltirish bilan bog'liq yaxlit boshqaruv tizimi sifatida qaraldi.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish, guruhlash, induksiya va deduksiya, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv asosida ilmiy kadrarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash, tadqiqotchilarni tayyorlash, ilmiy rahbarlikni tashkil etish, ilmiy faoliyat natijalarini baholash, rag'batlantirish, monitoring qilish va ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish jarayonlarining o'zaro bog'liqligi o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish masalasi bugungi kunda faqat ta'lim yoki ilmiy faoliyat doirasidagi vazifa sifatida qaralishi mumkin emas. Mazkur tizim mamlakatning uzoq muddatli ilmiy-texnologik salohiyatini shakllantirish, iqtisodiyot tarmoqlarini malakali ilmiy kadrlar bilan ta'minlash, yangi bilim va ishlanmalarni yaratish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini birlashtiradi. Shuning uchun ushbu sohadagi boshqaruv qarorlari ilmiy kadrni tayyorlashdan boshlab uning yaratgan natijasidan foydalanishgacha bo'lgan jarayonni qamrab olishi lozim.

2026-yil 25-maydagi muhokamada mamlakatning uzoq muddatli ilmiy-texnologik rivojlanishi uchun sun'iy intellekt, qayta tiklanuvchi energiya, oziq-ovqat xavfsizligi, tibbiyot, suv resurslari, yangi materiallar va seysmologiya ustuvor yo'nalishlar sifatida ko'rsatildi. Mazkur sohalarida tahsil olayotgan doktorantlarning stipendiyalarini 1,7 barobarga oshirish, ilmiy tadqiqotlar uchun zarur asbob-uskunalar va reagentlar xaridiga qo'shimcha mablag' ajratish taklif etildi.

Boshqaruv nuqtayi nazaridan mazkur yondashuv ilmiy kadrlarni tayyorlashda resurslarni barcha yo'nalishlarga bir xil taqsimlashdan ustuvorliklarga asoslangan boshqaruvga o'tish tendensiyasini ifodalaydi. Bunda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash darajasi mamlakatning istiqboldagi ilmiy va texnologik ehtiyojlari bilan muvofiqlashtiriladi. Ushbu yondashuvni yanada rivojlantirish uchun ilmiy kadrlarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash tizimini “ilmiy ixtisoslik – iqtisodiyot tarmog'i – hudud – istiqboldagi texnologik ehtiyoj” bog'liqligida shakllantirish maqsadga muvofiq. Chunki bir xil ixtisoslikdagi ilmiy kadrlarga bo'lgan talab hududlar yoki iqtisodiyot tarmoqlari kesimida sezilarli farq qilishi mumkin. Bunday yondashuv doktorantura kvotalarini belgilashda mavjud holat bilan bir qatorda istiqboldagi ehtiyojni ham hisobga olish imkonini beradi.

Ilmiy kadrlar tayyorlash sifatiga ta'sir qiluvchi asosiy subyektlardan biri ilmiy rahbar hisoblanadi. Amaldagi tizimda ilmiy rahbarning faoliyati ko'p hollarda izlanuvchining dissertatsiya ishini tayyorlashi va himoyaga olib chiqishi bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Biroq zamonaviy ilmiy boshqaruv sharoitida ilmiy rahbarning vazifasi bundan kengroq bo'lishi kerak. U tadqiqotchining ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, to'g'ri metodologiyani tanlash, ilmiy natijalarning ishonchligini ta'minlash, akademik halollik me'yorlarini shakllantirish va tadqiqotchining xalqaro ilmiy muhitga kirishiga ko'maklashishda ham muhim o'rin tutadi.

Prezidentimiz bilan bo'lgan ushbu muhokamada ilmiy rahbarlar mas'uliyati va ularni rag'batlantirish mexanizmlarini kuchaytirish, muvaffaqiyatli himoya qilingan dissertatsiyalar bilan birga ilmiy rahbarning xalqaro ilmiy faolligini ham hisobga oluvchi natijaga yo'naltirilgan rag'batlantirish tizimini joriy etish taklif qilindi. Bizning fikrimizcha, ushbu tizimda miqdor va sifat o'rtasidagi muvozanatni saqlash alohida ahamiyatga ega. Agar ilmiy rahbar faoliyatining samaradorligi faqat himoya qilingan dissertatsiyalar soni bilan baholansa, miqdoriy natijaga ustuvorlik berish xavfi yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli ilmiy rahbar faoliyatini baholashda

bir nechta mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday mezonlar qatoriga doktorantning dissertatsiyani belgilangan muddatda sifatli yakunlashi, tadqiqot natijalarining ilmiy yangiligi, nashrlarning sifati, ilmiy natijalarning amaliyotga tatbiq etilishi, xalqaro ilmiy hamkorlik, yosh tadqiqotchining keyingi ilmiy faolligi va akademik halollik talablariga rioya etilishi kiritilishi mumkin.

Ilm-fan sohasidagi boshqaruv samaradorligiga ta'sir qiluvchi navbatdagi muhim yo'nalish ilmiy darajalar berish tizimining tashkiliy mexanizmlaridir. 25-maydagi taqdimotda Oliy attestatsiya komissiyasi faoliyatini Fanlar akademiyasi tizimida tashkil etish, ilmiy kengashlar mas'uliyatini oshirish va ularning faoliyatini reyting asosida baholash bo'yicha yangi yondashuvlar taklif qilindi.

Ilmiy kengashlar faoliyatini reyting asosida baholash boshqaruvda javobgarlik va natijadorlikni kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq bunday reytingning samaradorligi uning qanday ko'rsatkichlarga asoslanishiga bog'liq. Faqat himoyalar soniga asoslangan reyting ilmiy kengashning haqiqiy faoliyat sifatini to'liq ifodalamaydi.

Shu sababli ilmiy kengash faoliyatini baholashda himoya qilingan dissertatsiyalar sifati, ekspertiza jarayonining xolisligi, belgilangan muddatlarga rioya qilinishi, akademik halollik bilan bog'liq holatlar, dissertatsiya natijalarining ilmiy va amaliy qiymati hamda kengash faoliyatining ochiqqligini aks ettiruvchi ko'rsatkichlarni birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq.

Ilmiy kadrlar tayyorlash tizimida boshqaruv samaradorligini pasaytiruvchi omillardan yana biri ortiqcha ma'muriy tartib-taomillar hisoblanadi. Dissertatsiya tayyorlash jarayonida tadqiqotchining ilmiy faoliyatga ajratishi mumkin bo'lgan vaqtning bir qismi hujjatlar tayyorlash, takroriy muhokamalar va boshqa tashkiliy jarayonlarga sarflanishi ilmiy mehnat unumdorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

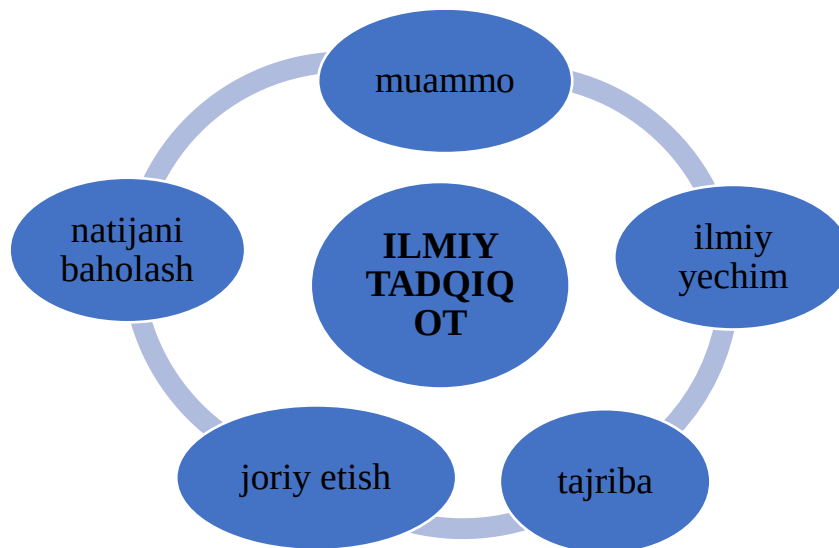
Taqdimotda ilmiy daraja berish jarayonlarini to'liq raqamlashtirish va buning hisobiga dissertatsiya himoyasi bilan bog'liq amaldagi tartib-taomillarning 50 foizini qisqartirish taklif etildi. Shuningdek, ko'p sonli hujjatlarni chop etish, katta miqdorda avtoreferat tayyorlash va dissertatsiyalarni takroran muhokama qilish bilan bog'liq ayrim ortiqcha talablarni bekor qilish nazarda tutilgan. Bunda raqamlashtirishni faqat qog'oz hujjatlarni elektron shaklga o'tkazish sifatida tushunish yetarli emas. Bizningcha, ilmiy kadrlar tayyorlashda raqamli boshqaruv tizimi doktorantning ilmiy faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni muntazam shakllantirib borishi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tahliliy axborot yaratishi kerak.

Masalan, yagona tizim orqali doktorantning individual rejasi bajarilishi, ilmiy nashrlari, konferensiyalardagi ishtiroki, ilmiy rahbar bilan ishlash holati, tadqiqot bosqichlari, xalqaro hamkorligi, amaliyotga joriy etilgan natijalari va akademik halollikka rioya etishi kuzatib borilishi mumkin. Bunday yondashuv muammoni dissertatsiya himoyasi arafasida aniqlashdan ko'ra, uning yuzaga kelishining dastlabki bosqichlarida tegishli boshqaruv choralari ko'rish imkoniyatini yaratadi.

Ilmiy kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan yana biri ilm-fan va real sektor o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashdir. Prezident muhokamada PhD ilmiy darajasini amaliy tadqiqot loyihasi doirasida olish imkonini beruvchi “Loyiha doirasida ilmiy daraja” va “Amaliy doktorantura” dasturlarini yo'lga qo'yish taklif etildi. Bunda doktorlik tadqiqotlari ishlab chiqarish va iqtisodiyotning real ehtiyojlari asosida shakllantirilishi hamda tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etishga alohida e'tibor qaratilishi nazarda tutilgan.

Mazkur yondashuv ilmiy kadrlar tayyorlashning natijadorligini baholash mezonlarini ham o'zgartirishni talab qiladi. Ilmiy tadqiqot natijasi faqat dissertatsiya himoyasi va maqola nashri bilan yakunlanmasligi, balki muayyan iqtisodiy, texnologik, boshqaruv yoki ijtimoiy muammoni hal qilishga qo'shgan hissi bilan ham baholanishi lozim. Ilmiy tadqiqotlarni quyidagi bir-biri bilan bog'langan shaklda tashkillashtirish maqsadga muvofiqdir (1-rasm.):

Yuqoridagi rasmda ilmiy tadqiqot natijalarini amaliyotga yo'naltirishda ishtirok etuvchi tomonlarning o'zaro hamkorlik mexanizmi aks ettirilgan. Mazkur jarayonda korxona va tashkilotlar amaliy faoliyatda yechimini kutayotgan muammolarni aniqlashda ishtirok etsa, oliy ta'lim va ilmiy tashkilotlar tadqiqotning nazariy-metodologik asoslarini shakllantirish hamda zarur ilmiy salohiyat bilan ta'minlash vazifasini bajaradi. Tadqiqotchi esa mavjud muammoni ilmiy jihatdan o'rganib, asoslangan yechim ishlab chiqadi. Ushbu hamkorlikning natijadorligi ishlab chiqilgan taklifning amaliyotda qo'llanilishi va undan olingan samara orqali aniqlanadi.

1-rasm. Ilmiy tadqiqotlarni olib borish zanjiri

Ilm-fan sohasidagi boshqaruv natijadorligiga ta'sir qiluvchi yo'nalishlardan biri ilmiy loyihalarni saralash va ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimidir. 2026-yil 25-maydagi muhokamada ilmiy loyihalarni ekspertizadan o'tkazish jarayoniga xalqaro mutaxassislarni jalb etish, baholashda raqamli imkoniyatlardan foydalanish hamda moliyalashtirish jarayonining ochiqqligi va natijadorligini kuchaytirishga qaratilgan vazifalar belgilangan. Bu yerda Prezidentning rasmiy materialiga havola beriladi.

Fikrimizcha, ilmiy loyihalarni moliyalashtirish natijadorligini baholashda mablag'larning belgilangan maqsadlar bo'yicha sarflanganini aniqlashning o'zi yetarli emas. Baholash jarayoniga ajratilgan resurslar hisobiga olingan yangi ilmiy natija, uning amaliy qo'llanilish darajasi, yosh tadqiqotchilarning ilmiy salohiyati rivojlanishiga qo'shgan hissasi hamda kelgusidagi tadqiqotlar uchun yaratgan ilmiy imkoniyatlarini ham kiritish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv moliyalashtirish hajmini emas, undan olingan yakuniy ilmiy va amaliy natijani boshqaruv samaradorligining muhim mezoniga aylantiradi.

Ilmiy faoliyat sifatini ta'minlashda akademik halollik boshqaruv tizimining alohida ahamiyatga ega bo'lgan tarkibiy qismi hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar ko'lami kengayib borishi bilan ularning ishonchligini ta'minlash, ilmiy etika me'yorlariga rioya etilishini kuzatish va ehtimoliy buzilishlarning oldini olishga qaratilgan boshqaruv vositalariga ehtiyoj ham ortadi. 2026-yil 25-maydagi muhokamada ilmiy faoliyatni raqamli kuzatib borish, ilmiy etika talablarini kuchaytirish va tadqiqotlar sifatini monitoring qilish tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu jumladan keyin ham Prezidentning rasmiy materialiga havola beriladi.

Muallif nuqtayi nazaridan, akademik halollikni faqat tayyor ilmiy ishning matnii o'xshashligini aniqlash bilan cheklash uning mazmunini toraytiradi. Uni tadqiqotning barcha bosqichlarida amal qiladigan ilmiy faoliyat tamoyili sifatida qarash maqsadga muvofiq. Bunda tadqiqot muammosini belgilashdan boshlab, ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash, natijalarni xolis talqin qilish, mualliflik mas'uliyatini belgilash, foydalanilgan manbalarni to'g'ri rasmiylashtirish hamda natijalarni ilmiy jamoatchilikka taqdim etishgacha bo'lgan jarayonlarda akademik halollik talablarining bajarilishi nazarda tutiladi.

Tadqiqot davomida amalga oshirilgan tahlillar ilmiy kadrlar tayyorlash bilan bog'liq boshqaruv jarayonlarining bir-biridan ajratilgan holda tashkil etilishi kutilgan yakuniy natijaga erishishni murakkablashtirishi mumkinligini ko'rsatdi. Shu sababli mazkur jarayonlarni yagona maqsadga yo'naltirilgan va o'zaro uzviy bog'langan boshqaruv mexanizmi doirasida tashkil etish taklif etiladi. Mualliflik yondashuviga ko'ra, bunday mexanizm quyidagi ketma-ketlikda shakllantirilishi maqsadga muvofiq:

Strategik ehtiyojlarni aniqlash → zarur ilmiy salohiyatni shakllantirish → ilmiy rahbarlik sifatini ta'minlash → tadqiqot uchun zarur resurslarni maqsadli yo'naltirish → olingan natijalarni kompleks baholash → natijaga muvofiq rag'batlantirish → jarayonni raqamli kuzatib borish → ilmiy ishlanmani amaliyotga tatbiq etish → uning amaliy samarasini aniqlash → aniqlangan yangi ehtiyojlarni keyingi tadqiqotlarga yo'naltirish.

Bu variantda uch narsani ataylab ajratdim: Prezident materialidan olingan fikrlar — manba bilan; sizning tahlilingiz — “fikrimizcha/muallif nuqtayi nazaridan”; yangi boshqaruv zanjiri esa — aniq “mualliflik yondashuvi” sifatida.

Taklif etilayotgan yondashuvning amaldagi an’anaviy yondashuvdan asosiy farqi shundaki, unda dissertatsiya himoyasi ilmiy kadrlar tayyorlash jarayonining yakuniy natijasi sifatida qaralmaydi. Himoyadan keyin ilmiy natijaning amaliyotda qo’llanilishi, tadqiqotchining keyingi ilmiy faoliyati va yaratilgan bilimning iqtisodiy yoki ijtimoiy qiymati ham boshqaruv tizimining natijasi sifatida baholanadi.

Shunday qilib, ilmiy kadrlar tayyorlash samaradorligini “qancha kadr tayyorlandi?” mezonidan “qanday ilmiy kadr tayyorlandi”, “qanday ilmiy natija yaratildi” va “ushbu natija qanday qiymat yaratadi?” mezoniga o’tkazish ilm-fan sohasidagi boshqaruvning natijaga yo’naltirilgan modelini shakllantirish uchun muhim asos bo’lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari ilmiy kadrlar tayyorlash samaradorligi mamlakatning ilmiy salohiyati bilan cheklanib qolmasdan, yangi bilimlarning yaratilishi, innovatsion yechimlarning shakllanishi va ularning iqtisodiyot tarmoqlarida qo’llanilish imkoniyatlariga ham bog’liq ekanligini ko’rsatadi. Shu sababli ilmiy kadrlar tayyorlashga oliy ta’limdan keyingi ta’limning alohida bosqichi sifatida emas, balki ilmiy salohiyatni shakllantirish va undan istiqboldagi taraqqiyot maqsadlari yo’lida foydalanishni ta’minlaydigan boshqaruv tizimi sifatida yondashish zarur.

2026-yil 25-mayda O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilmiy kadrlar tayyorlash va ilmiy faoliyat samaradorligini oshirish yuzasidan belgilangan vazifalar sohada sifat va natijadorlikka asoslangan boshqaruv usullarini kengroq qo’llash zaruratini ko’rsatadi. Mazkur vazifalarni boshqaruv nuqtayi nazaridan umumlashtirish ilmiy faoliyatning ustuvor yo’nalishlarini belgilash, tadqiqotchilar va ilmiy rahbarlarning natijadorligini oshirish, boshqaruv jarayonlarida raqamli vositalardan foydalanish hamda ilmiy natijalarning amaliy qiymatini kuchaytirishni o’zaro bog’liq holda tashkil etish zarurligini asoslaydi. Bunda amalga oshirilayotgan islohotlarning samarasi alohida tadbirlarning bajarilishi bilan emas, balki ilmiy kadr tayyorlash sifati va yaratilgan ilmiy natijalarning amaliy qiymatida namoyon bo’lishi lozim.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar va amaliy takliflar shakllantirildi.

Birinchidan, ilmiy kadrlar tayyorlashni rejalashtirishda mavjud talabni qondirishga asoslangan yondashuvdan istiqboldagi ehtiyojlarni oldindan aniqlashga asoslangan strategik boshqaruvga bosqichma-bosqich o’tish zarur. Buning uchun ilmiy kadrlarga bo’lgan ehtiyojni “ilmiy ixtisoslik – iqtisodiyot tarmog’i – hudud – texnologik istiqbol” kesimida muntazam prognoz qilib borish maqsadga muvofiq. Mazkur prognoz natijalari doktorantura kvotalari, davlat tomonidan moliyalashtiriladigan ilmiy loyihalar va ustuvor ilmiy yo’nalishlarni belgilashda foydalanilishi mumkin.

Ikkinchidan, ilmiy kadrlar tayyorlash samaradorligini baholashda dissertatsiyalar, maqolalar va boshqa ilmiy ishlar soni bilan chegaralanish ilmiy faoliyatning haqiqiy natijadorligini to’liq ifodalaymaydi. Shu sababli miqdoriy ko’rsatkichlarni tadqiqotning ilmiy yangiligi, metodologik asoslanganligi, amaliy qiymati, xalqaro ilmiy hamkorlik darajasi hamda akademik halollik kabi sifat mezonlari bilan uyg’unlashtirish lozim. Bunda asosiy e’tibor ilmiy faoliyat hajmidan yaratilgan ilmiy qiymatni baholashga yo’naltiriladi.

Uchinchidan, ilmiy rahbarlik institutining boshqaruv tizimidagi o’rnini kuchaytirish zarur. Ilmiy rahbar faoliyatini faqat tayyorlangan va himoya qilingan dissertatsiyalar soniga qarab baholash o’rniga, doktorantning ilmiy kompetensiyalari rivojlanishi, tadqiqot natijalari sifati, xalqaro ilmiy faolligi, amaliy natijalar va akademik halollik holatini ham qamrab oluvchi kompleks baholash tizimini joriy etish maqsadga muvofiq. Bu ilmiy rahbarning mas’uliyati va manfaatdorligini bir vaqtda kuchaytirishga xizmat qiladi.

To’rtinchidan, ilmiy kadrlar tayyorlash jarayonini raqamlashtirishni faqat hujjatlar almashinuvini elektron shaklga o’tkazish bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. Raqamli tizim doktorantning ilmiy faoliyatini uzluksiz kuzatish, individual reja bajarilishi, ilmiy natijalar, nashrlar, xalqaro hamkorlik, amaliyotga joriy etish holati va ilmiy rahbar bilan ishlash natijalarini tahlil qilish imkoniyatini yaratishi lozim. Natijada raqamlashtirish ma’muriy yuklamani kamaytirish bilan bir qatorda boshqaruv qarorlarini axborot bilan ta’minlovchi vositaga aylanadi.

Beshinchidan, ilmiy kadrlar tayyorlashni iqtisodiyotning real ehtiyojlari bilan bog'lash mexanizmlarini kuchaytirish zarur. Buning uchun doktorlik tadqiqotlarining muayyan qismini korxona, tashkilot, hudud yoki tarmoq oldida turgan aniq muammolarning ilmiy yechimiga yo'naltirish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlarda manfaatdor tashkilot tadqiqot muammosini shakllantirish va natijani sinovdan o'tkazishda, ilmiy tashkilot metodologik ta'minotda, tadqiqotchi esa ilmiy asoslangan yechimni ishlab chiqishda ishtirok etishi mumkin. Natijada “ilm-fan – ta'lim – ishlab chiqarish” aloqasi muayyan ilmiy loyiha doirasida amaliy mazmun kasb etadi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan ilmiy kadrlar tayyorlash va ilm-fan sohasida boshqaruv samaradorligini baholash mezonlari strategik muvofiqlik, ilmiy kadr tayyorlash sifati, ilmiy rahbar faoliyati natijadorligi, ilmiy natijalarning amaliy qiymati, raqamli boshqaruv va monitoring hamda akademik halollik kabi o'zaro bog'langan yo'nalishlarni qamrab oladi. Mazkur mezonlarning birgalikda qo'llanilishi ilmiy faoliyat natijadorligini bir tomonlama baholashdan kompleks baholash tizimiga o'tishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida ilmiy faoliyatni boshqarishda uzluksizlik tamoyiliga asoslangan yondashuvni qo'llash taklif etiladi. Mazkur yondashuvga ko'ra, ilmiy ishlanmaning amaliyotga tatbiq etilishi boshqaruv jarayonining yakuniy nuqtasi sifatida emas, balki keyingi ilmiy izlanishlarni shakllantiruvchi bosqich sifatida qaraladi. Joriy etish natijasida aniqlangan yangi muammolar va ehtiyojlarni qayta tahlil qilish orqali istiqboldagi tadqiqot yo'nalishlarini belgilash, ularga tegishli boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish hamda ilmiy resurslarni maqsadli yo'naltirish taklif etiladi. Bunday yondashuv ilmiy izlanishlar bilan iqtisodiyot va jamiyatning amaliy ehtiyojlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ilmiy kadrlar tayyorlash samaradorligini baholashda faqat bajarilgan ishlar va erishilgan miqdoriy natijalarga tayanishdan voz kechib, ilmiy salohiyatdan foydalanish darajasi, tadqiqotchining shakllangan ilmiy kompetensiyalari, yaratilgan ilmiy natijaning sifati va amaliy qiymati hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy samarasini birgalikda hisobga olish taklif etiladi. Mazkur mezonlarning o'zaro uyg'unlashtirilishi ilmiy kadrlar tayyorlashda miqdoriy natijalarni qayd etishga asoslangan baholashdan sifat va yakuniy samarani ifodalovchi boshqaruv tizimiga o'tish imkonini beradi.

Х.Очилова Подготовка научных кадров и пути повышения эффективности управления в сфере науки	Kh.Ochilova Scientific personnel training and ways to increase management efficiency in the field of science
Аннотация. В статье исследуются приоритетные направления подготовки научных кадров и повышения эффективности управления в сфере науки в Узбекистане. Освещены вопросы усиления подхода, основанного на результативности в управлении научной деятельностью, повышения качества подготовки научных кадров, гармонизации ответственности и заинтересованности научных руководителей, связи научных результатов с потребностями экономики и общества, а также цифровизации процессов управления. Обоснована необходимость учета качества, научной новизны, практической значимости и социально-экономической результативности исследований, а не опираться только на количественные показатели при оценке деятельности научных организаций и высших учебных заведений, а также разработаны предложения, направленные на развитие этой сферы. Ключевые слова: научные кадры, наука, эффективность управления, научная деятельность, докторантура, научный руководитель, результативность, стимулирование, цифровое управление, мониторинг, академическая честность, интеграция науки и практики.	Abstract. The article examines the priority areas for training scientific personnel and increasing the efficiency of management in the field of science in Uzbekistan. Issues of strengthening a performance-based approach to scientific activity management, improving the quality of scientific personnel training, harmonizing the responsibility and interest of scientific supervisors, linking scientific results with the needs of the economy and society, and digitalizing management processes are highlighted. The necessity of considering the quality, scientific novelty, practical significance, and socio-economic effectiveness of research, rather than relying solely on quantitative indicators when evaluating the activities of scientific organizations and higher educational institutions, has been substantiated, and proposals aimed at developing this field have been developed. Keywords: scientific personnel, science, management efficiency, scientific activity, doctoral studies, scientific supervisor, effectiveness, incentives, digital management, monitoring, academic integrity, integration of science and practice.

Mahliyo Islamovna Diyarova – SamISI, Moliya kafedrası dotsenti v.b.

Sanjar Abdulahodovich Rahimov – Zarmed universiteti, Iqtisodiyot va moliya kafedrası dotsenti v.b.

UY-JOY QURILISHINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY BOSHQARUV MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion iqtisodiyot sharoitida uy-joy qurilishini rivojlantirishni boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. Uy-joy qurilish kompleksi faoliyatida mavjud muammolar, jumladan moliyaviy resurslar cheklanganligi, to'lovga qobiliyatli talabni tartibga solish vositalari hamda davlat dasturlarining yetarli darajada samarali emasligi tahlil qilingan. Olib borilgan tadqiqotlar asosida boshqaruvning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan bo'lib, ular investitsion faoliyat samaradorligini oshirish va sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: uy-joy qurilishi, iqtisodiy boshqaruv mexanizmi, uy-joy bozori, to'lovga qodir talab, investitsion resurslar, moliyaviy barqarorlik, yakka tartibdagi uy-joy qurilishi, davlat dasturlari, subsidiyalar, urbanizatsiya, axborot nomutanosibligi, uzoq muddatli investitsiyalar, hududiy rivojlanish.

Kirish. Bugungi kunga kelib mamlakatimizda uy-joy qurilishi bozori infratuzilmasining to'laqonli faoliyatini ta'minlash eng muhim vazifalardan biriga aylandi. Qurilish korxonalari mazkur infratuzilmaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida uy-joy qurilishi bozori infratuzilmasining rivojlanishi va uning barqaror faoliyatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shunga qaramay, innovatsion iqtisodiyotning rivojlanish sharoitida ushbu sohada so'nggi yillarda resurslar tanqisligi, moddiy-texnik baza (MTB)ning cheklanganligi, kadrlar malakasining yetarli darajada emasligi, puxta ishlab chiqilgan uy-joy siyosatining yetishmasligi hamda qurilish va uy-joy korxonalari (tashkilotlari) faoliyatining iste'molchilar bilan o'zaro munosabatlariga doir normativ-huquqiy jihatlarining yetarli darajada takomillashtirilmaganligi bilan bog'liq jiddiy muammolar kuzatilmoqda. Shu bilan bir qatorda, ushbu sohada moliyaviy resurslarning cheklanganligi, sohadagi boshqaruv mexanizmlarining yetarli darajada takomillashtirilmaganligi hamda davlat dasturlarini amalga oshirish samaradorligining pastligi kabi muammolar haligacha saqlanib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Uy-joy qurilishi faoliyatini rivojlanishi, qurilishda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash muammolari keng fundamental asoslari, ya'ni qurilish sohasida kichik va o'rta biznes, qurilish xizmatlarini amalga oshirish va uni boshqarishning nazariy-metodologik muammolari chet ellik olimlardan A.V.Vasyutichev, E.Gerber Maykl, K.V.Ekimova va boshqalarning ilmiy ishlarida keng yoritilgan¹.

M.B.Xamidulin² o'zining ilmiy tadqiqotlarida korporativ boshqaruv va uning moliyaviy mexanizmlarini tadqiq qilgan. R.X.Karlibaevlarning³ ilmiy ishlarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy resurslarini boshqarishning ilmiy metodologik asoslari, tashkiliy tamoyillari, kapitalni shakllantirish, moliyaviy barqarorligini boshqarish kabi masalalar yoritilgan. Ammo xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni jumladan, qurilish korxonalarida moliyaviy resurslarini boshqarishni e'tiborga olgan holda alohida ilmiy yo'nalish sifatida tadqiq etilmagan.

Shuningdek, professor R.I.Nurimbetov uy-joy qurilishi sohasini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi va strategiyasi masalalari, U.I.Djumaniyazov⁴ uy-joy qurilishi sohasida davlat-xususiy sherikchiligi asosida korporativ boshqaruvni yanada takomillashtirishning ayrim nazariy-uslubiy masalalarini tadqiq qilishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Uy-joy qurilishini rivojlantirishni boshqarishning iqtisodiy

¹ Васютинев А.В. Предпринимательская деятельность на рынке строительных услуг (на материалах Калужской области). Дисс. на соиск.уч.степ.к.э.н. Москва - 2003. -134 с.; Гербер Майкл Э. Малый бизнес: от иллюзий к успеху. Возвращение к миру предпринимательства: Пер. с англ. – М.: Олимп-бизнес, 2005. -242 с.; Екимова К.В. Формирование интегрального механизма взаимодействия субъектов инвестиционно-строительной деятельности региона – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ. 2006. –175 с.

² Хамидулин М.Б. Развитие финансового механизма корпоративного управления. Автореф. дис. на соискание уч.степ.д.э.н. -Т.: БМА, 2008.

³ Karlibayeva R.X. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment tizimini samarali tashkil etish yo'llari: dis. avtoreferati. i.f.d. -T., 2018. -34 b.

⁴ Djumaniyazov U.I. Davlat xususiy sherikchiligasosida uy-joy qurilish sohasida korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish. i.f.b.fal.dok.(PhD) dis. avtoreferati. Toshkent.: TDIU, 2017. - 28 b.

mexanizmlarini o'rganish uchun kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Olib borilgan tadqiqotlarda tizimli tahlil, solishtirma tahlil hamda SWOT tahlil usullari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiy boshqaruv mexanizmining ring asosiy jihatlaridan biri - uning obyekt chegeralarini aniq belgilab olishdan iborat bo'lib, aynan mana shu doirada shaxsning to'lovga qobiliyatli talab parametrlariga maqsadli ta'sir ko'rsatish mumkin bo'ladi. Hozirgi kunda O'zbekiston uchun bunday talab hajmini cheklab turuvchi obyektiv omillarning mavjudligiga bog'liq bo'lib, ularni bartaraf etish alohida ijtimoiy-iqtisodiy siyosat yo'nalishlari doirasidan tashqariga chiqadi va uy-joy siyosatining bevosita predmeti sifatida qaralishi mumkin emas.

1-jadval

Aholining to'lovga qobiliyatli talab hajmiga ta'sir etuvchi omillar

№	Omillar	Omillarning mazmuni	Ta'sirning namoyon bo'lish shakli	Ta'sir xususiyati
1	Makroiqtisodiy	YaIMda mehnatga haq to'lash ulushining pastligi	Aholining xarid qobiliyatining pasayishi	Moliya bozori institutlari rivojlanishini rag'batlantiruvchi omil
2	Ijtimoiy	Jamiyatning buzilgan ijtimoiy tuzilmasi	Joriy iste'mol tarkibini o'zgartirishga bo'lgan motivatsiyaning pastligi	Uy-joy bozorida talab tarkibining nomutanosibligi
3	Urbanizatsiya darajasi	Qishloq aholisi ulushining yuqoriligi	Uy-joyga bo'lgan ehtiyojni qondirishning bozor mexanizmlariga asoslanmagan shakllaridan foydalanish.	Investitsiya resurslariga bo'lgan talab tarkibidagi nomutanosiblik
4	Axborot asimmetriyasi	Uy-joy qurilishi korxonalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarga bo'lgan talab va taklif nuqtalarining hududiy nomuvofiqligi.	Uy-joy bozorining hududiy nomutanosibligi	Uy-joy fondi tarkibidagi nomutanosiblik

1-jadvalda keltirilgan omillarning umumiy xususiyatlariga ularning aholining to'lovga qobiliyatli talab hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, shuningdek uy-joy qurilishining alohida elementlariga notekis ta'sir etish xususiyatiga oid bo'lib, bu holat 1-jadvalning 4-ustunida aks ettirilgan. Biroq milliy iqtisodiyotda uzoq muddatli kredit resurslari, ya'ni "uzoq muddatli pullar" taqchilligining kuzatilishi axborot assimetriyasi oqibatlarining yaqqol namoyon bo'layotganini ko'rsatadi. Xususan, uy xo'jaliklarining uzoq muddatli jamg'armalari banklar va boshqa moliyaviy institutlarga nisbatan ishonchning yetarli emasligi, aholining moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi hamda boshqa omillar sababli iqtisodiy muomalaga to'liq jalb etilmayapti. Boshqa tomondan, axborot assimetriyasining salbiy oqibatlari uy-joy bozorida xulq-atvor motivatsiyasi an'anaviy uy-joy xaridori modelidan farq qiladigan aholi guruhlari mavjudligi bilan bog'liq ijtimoiy omilning yetarli darajada inobatga olinmasligi natijasida yanada kuchayadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, sanoati rivojlangan mamlakatlarda uy-joy mulkiga bo'lgan talabning asosiy harakatlantiruvchi omili aniq va barqaror chegaralarga ega bo'lmagan ijtimoiy guruh hisoblanadi. Shu bois ushbu guruh maqsadli davlat tartibga solish choralarga nisbatan kamroq darajada ta'sirchan sanaladi. Tartibga solish obyektining aniq parametrlarini belgilash maqsadida uy-joy siyosatini shakllantirishda ishtirok etadigan hamda uning parametrlariga, eng avvalo, uy-joy fondi tarkibiga ta'sir ko'rsatadigan aholining quyidagi uchta guruhini ajratish zarur:

- uy-joyni moliyaviy resurslarni saqlash va ularni qadrsizlanishdan himoya qilish vositasi sifatida baholaydigan, shu bois uy-joy bozorida taklif hajmini kengaytirish hamda uy-joy mahsulotining iste'mol xususiyatlarini yaxshilashdan manfaatdor bo'lmagan aholi guruhi.

- turli omillar ta'sirida an'anaviy iste'mol modeli va xulq-atvoriga yo'naltirilgan, shu sababli joriy iste'mol hajmini qisqartirish evaziga uzoq muddatli investitsiyalarni amalga oshirishga moyillik bildirmaydigan aholi guruhlari.

- uy-joyga bo'lgan ehtiyojlari to'lovga qobiliyatli talabni shakllantiruvchi omil sifatida baholanishi mumkin bo'lmagan alohida aholi guruhlari. Bunday guruhlarning uy-joyga bo'lgan ehtiyojlari Konstitutsiyada belgilangan uy-joy huquqi kafolatlari asosida davlat tomoni-

dan ta'minlanishi zarur.

Ijtimoiy hamda axborot omillarining muhim ahamiyati davlat maqsadli dasturlarini (DMD) hududiy uzoq muddatli maqsadli dasturlarni (HUMD) ishlab chiqish va amalga oshirish orqali to'ldirish zarurligini taqozo etadi. Taklif etilgan tartibga solishning maqsadli guruhlarini tasniflashning amaliy ahamiyati hududiy uy-joy bozorining kutilayotgan sig'imini aniqlashdan iborat. Shuni alohida ta'kidlash joizki, uy-joy qurilishi korxonalarining to'lovga qobiliyatlilik darajasi to'lovga qobiliyatlilikni ifodalovchi moliyaviy ko'rsatkichlar tizimi asosida aniqlanadi. Uy-joy qurilishi korxonalarining to'lovga qobiliyatliliigi dinamikasini tahlil qilishda to'lovga qobiliyatlilik ko'rsatkichlarini quyidagi ikki guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir:

- to'lovga qobiliyatlilikning me'yoriy ko'rsatkichlari — to'lovga qobiliyatlilikning me'yoriy va amaldagi ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro nisbatni ifodalovchi ko'rsatkichlar;
- to'lovga qobiliyatlilikning me'yoriy xususiyatga ega bo'lmagan ko'rsatkichlari.

Birinchidan, ushbu to'lovga qobiliyatlilik ko'rsatkichlari davlat boshqaruvi organlari tomonidan uy-joy qurilishi korxonalari faoliyatining barqaror rivojlanishini ta'minlash va nazorat qilish maqsadida belgilanadi hamda ularga rioya etish majburiy hisoblanadi.

Xususan, to'lovga qobiliyatlilikni baholashda qo'llaniladigan quyidagi me'yoriy ko'rsatkichlar belgilangan:

- qonunchilik hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan hollarda, uy-joy qurilishi korxonalarining boshqa yuridik shaxslar ustav kapitaliga kiritilgan aktivlarining umumiy miqdori korxona ustav kapitalining 50 foizidan oshmasligi belgilangan;
- agar qonunchilik hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, uy-joy qurilishi korxonasining istalgan bitta yuridik shaxs ustav kapitalidagi ulushli ishtiroki mazkur yuridik shaxs ustav kapitalining 30 foizidan oshmasligi belgilangan. Mazkur talab qurilish faoliyati, jumladan, uy-joy qurilishi bilan shug'ullanuvchi sho'ba korxonalariga tatbiq etilmaydi;
- uy-joy qurilishi korxonalari aktivlari bank omonatlariga (depozitlarga) joylashtirilganda, bitta tijorat bankiga joylashtiriladigan depozit miqdori korxona aktivlarining 40 foizidan oshmasligi belgilangan;
- uy-joy qurilishi korxonalari aktivlari kredit tashkilotlariga (tijorat banklari bundan mustasno) omonatlar (depozitlar) sifatida joylashtirilganda, omonatlar (depozitlar)ning umumiy miqdori korxona aktivlarining 20 foizidan oshmasligi belgilangan.

Ikkinchidan, me'yoriy xususiyatga ega bo'lmagan to'lovga qobiliyatlilik ko'rsatkichlari uy-joy qurilishi korxonalarining to'lovga qobiliyatlilik darajasining turli jihatlarini ifodalaydi. **Ularning to'lovga qobiliyatliliigini aniqlashda, odatda, nisbiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Mazkur holatda uy-joy qurilishi korxonalarining to'lovga qobiliyatliliigini har tomonlama baholash maqsadida ushbu ko'rsatkichlarni likvidlilik va daromadlilik mezonlari asosida ikki guruhga ajratish maqsadga muvofiqdir.**

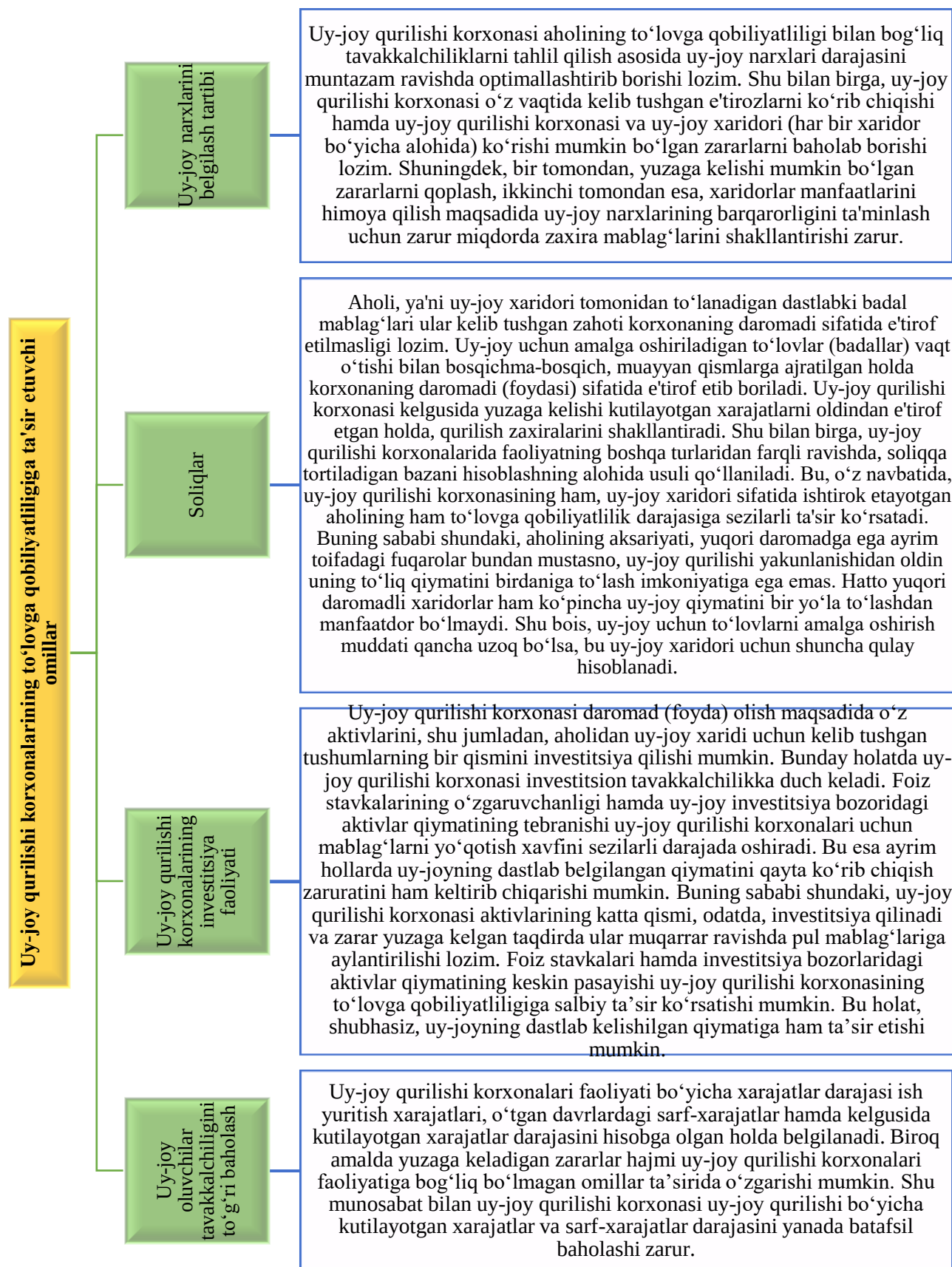
Likvidlilik to'lovga qobiliyatlilikni ta'minlovchi muhim omillardan biri bo'lib, joriy hamda boshqa majburiyatlar bo'yicha hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun tez realizatsiya qilinadigan aktivlarning yetarlilik darajasini belgilaydi.

Uy-joy qurilishi korxonalarida likvidlilik quyidagi manbalar hisobidan ta'minlanadi:

1. Pul mablag'lari oqimi. Mazkur mablag'lar quyidagi ikki yo'nalish bo'yicha shakllanadi:
  - qurilish xizmatlarini ko'rsatishdan, ya'ni uy-joylarni ta'mirlash ishlarini amalga oshirishdan tushadigan tushumlar;
  - uy-joy qurilishi korxonalari mablag'larini investitsiya qilish natijasida foizlar, dividendlar, ko'chmas mulkni ijaraga berishdan olinadigan renta hamda boshqa shakllardagi daromadlar ko'rinishida kelib tushadigan mablag'lar.

2. Aktivlarni realizatsiya qilish. Mazkur likvidlilik manbai investitsion aktivlarni o'z ichiga oladi. Uy-joy qurilishi korxonasi o'zining pul mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida ko'chmas mulkni yoki boshqa turdagi aktivlarni realizatsiya qilishi mumkin.

Natijalar. Yuqorida keltirilgan 1-sxemadan kelib chiqib, shuni ta'kidlash joizki, uy-joy qurilishi korxonalari daromad (foйда) darajasini uy-joy xaridorlari, ya'ni aholi oldida zimmasiga olgan qurilish shartnomalari bo'yicha majburiyatlar hajmidan kelib chiqib belgilashi lozim. Faqat shundagina korxona foyda olish maqsadida aholidan uy-joy uchun jalb qilingan mablag'larning yoki zaxira mablag'larining bir qismini investitsiya qilishga qaror qilishi hamda tavakkalchilik yuzaga kelgan hollarda kutilmagan zararlarni qoplash uchun ushbu mablag'larni saqlab qolishi

1-sxema. Qurilish korxonalarining to'lovga qobiliyatligiga ta'sir etuvchi omillar

mumkin. Uy-joy qurilishi korxonalari barcha to'lovlar va joriy xarajatlarni to'liq qoplash imkonini beradigan yetarli moliyaviy-resurs salohiyatiga ega bo'lishi zarurligini anglatadi.

Shu bilan birga, iqtisodiy tartibga solish hamda Davlat maqsadli dasturlari (DMD)ni amalga oshirish samaradorligini ta'minlash nuqtai nazaridan, yakka tartibdagi uy-joy qurilishi

(YTUQ) tushunchasining kam qavatli (3–5 qavatli) uy-joy qurilishi bilan aynanlashtirilishi dasturlar samaradorligini baholashda jiddiy buzilishlar va xatoliklarga olib keladi. Mazkur nomutanosib yondashuvning asosiy sababi O‘zbekistondagi urbanizatsiya darajasi va uy-joy qurilishi rivojlanish xususiyatlaridan farq qiladigan sanoati rivojlangan mamlakatlar tajribasidan tanqidiy tahlilsiz foydalanilishidir. Buning natijasida mazkur mamlakatlarda yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ)ning nisbatan kam tarqalganligi yoki uning innovatsion texnologiyalar asosida amalga oshirilishi e’tibordan chetda qolmoqda. Holbuki, mamlakatimiz sharoitida makroiqtisodiy omillarning ta’siri tufayli yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ) o‘ziga xos tashkiliy va amalga oshirish shakllari bilan tavsiflanadi. Mazkur omillarning ta’siri SWOT-tahlil asosida 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ) sektori rivojlanishi ta’sirlarining SWOT-tahlili

T/r	Yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ)ni rivojlantirish	Afzalliklari va ustunliklari	Kamchiliklari (xatarlar yoki tahdidlar)
1	Uy-joy qurilishining umumiy hajmida yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ) ulushining oshishi	Byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalarini jalb etish ko‘rsatkichlarining shaffofligini ta’minlash. Investitsiya resurslarining ayrim turlariga, xususan, qurilish materiallari va tijorat kreditlariga bo‘lgan talabning barqaror o‘shishi.	Boshqaruvning ma’muriy usullarini qo‘llash doirasining kengayishi. Qurilish sohasida mehnat unumdorligining keskin pasayishi. Norasmiy iqtisodiyot ko‘lamining kengayishi. Axborot xatarlarining ortishi.
2	Uy-joy qurilishining umumiy hajmida yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ) ulushining kamayishi	Investitsiya resurslari bozorining muvozanatlik darajasining oshishi. Xatarlar darajasining, xususan, axborot xatarlarining kamayishi. Qurilish faoliyatining iqtisodiy va byudjet samaradorligining oshishi.	Uy-joy bozorini tashkil etish hamda uni moliyaviy ta’minlash tizimining murakkablashuvi. Qurilish sifati hamda hududiy joylashtirish, ya’ni hududiy rejalashtirish sifatiga qo‘yiladigan talablarning ortishi.

2-jadval ma’lumotlariga asoslanib, mazmun-mohiyatiga ko‘ra bir-biridan farq qiluvchi ikki tushunchani aynanlashtirish hamda keyinchalik yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ) natijalarini tashqi belgilari jihatidan unga o‘xshash kam qavatli uy-joy qurilishi mahsuloti bilan almashtirish Hududiy uzoq muddatli maqsadli dastur (HUMD) mazmuniga jiddiy o‘zgartirishlar kiritmagan holda, uning natijadorlik ko‘rsatkichlarini yaxshilash imkonini beradi, degan xulosaga kelish mumkin. Shu bilan birga, bunday yondashuvning salbiy oqibatlari kechikkan tavsifga ega bo‘lib, ular Hududiy uzoq muddatli maqsadli dastur (HUMD) natijadorligini tezkor baholash jarayonida o‘z aksini topmaydi.

Shunga qaramay, yuqorida bayon etilgan holatlarni yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ) sohasini rivojlantirishdan voz kechish uchun asos sifatida baholash to‘g‘ri emas. Bozor infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli resurslar taqchilligi kuzatiladigan hamda tashqi investitsiyalar uchun jozibadorligi past bo‘lgan hududlarda yakka tartibdagi uy-joy qurilishi (YTUQ)ni rag‘batlantirish ustuvor vazifalardan biri bo‘lishi mumkin. Mazkur vazifani amalga oshirish esa hududlarning o‘ziga xos sharoitlariga mos keladigan maxsus iqtisodiy vositalarni qo‘llashni taqozo etadi.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, uy-joy qurilishi sohasini tartibga solish uzoq muddatli maqsadli dasturlar (HUMD) samaradorligini ta’minlovchi tashqi shartlardan biri hisoblanadi. Shu bois ularni ishlab chiqish va amal qilish muddatlarini muayyan Davlat maqsadli dasturlari (DMD)ni amalga oshirish jarayoni bilan uzviy bog‘lash maqsadga muvofiqdir. Chunki bunday nomuvofiqlik uy-joy qurilishi jarayoni ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ishonch darajasining pasayishiga olib keladi hamda xususi investitsiyalar tavakkalchiligining ortishiga sabab bo‘luvchi omillardan biri

sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, uy-joyga bo‘lgan to‘lovga qodir talab hajmiga ta’sir etuvchi omillarning muhim xususiyatlaridan biri ularning tizimli o‘zaro bog‘liqligidir. Masalan, makroiqtisodiy omillarning ta’sir xususiyati mamlakat aholisining mutlaq ko‘pchiligi qonuniy daromadlarning asosiy manbai sifatida yollanma mehnatni e’tirof etishi bilan belgilanadi. Ayni paytda, uy-joyni birlamchi ehtiyoj mahsuloti sifatida e’tirof etish ushbu holatni uy-joy bozorini rivojlantirish hamda pul daromadlarini jamg‘armalarga aylantirish vositasi sifatida uning moliyaviy ta’minoti tizimini takomillashtirishni rag‘batlantiruvchi omil sifatida baholash imkonini beradi.

Uchinchidan, uy-joy bozorida boshqaruv usullari hamda to‘lovga qodir talabni shakllantirish shakllarini quyidagi to‘rtta asosiy guruhga tasniflash mumkin:

- pul mablag‘lari va jamg‘armalarni uy-joy qurilishiga investitsiya qilish maqsadida jamlash, shu jumladan, maqsadli obligatsiya qarzlarini chiqarish va joylashtirishni tashkil etish;
- uy-joy qurilishi sohasini byudjet mablag‘lari orqali rag‘batlantirish hamda davlat byudjeti kafolatlarini taqdim etish;
- moliyaviy resurslar (kredit va investitsiya mablag‘lari)dan yangi uy-joy qurilishiga yo‘naltiriladigan uzoq muddatli investitsiyalarni maqsadli ravishda jalb etish va ulardan samarali foydalanishni rag‘batlantirish.

Yuqorida keltirilgan mulohazalar pul mablag‘lari va jamg‘armalarni jamlash to‘lovga qodirlikning shaffofligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Солдато́ва Л.А. Финансовое обеспечение жилищного строительства. Монография. Оренбург: НОУ ВПО Оренбургский институт экономики и культуры, 2011. — 250 с.
2. Васютичев А.В. Предпринимательская деятельность на рынке строительных услуг (на материалах Калужской области). Дисс. на соиск.уч.степ.к.э.н. Москва - 2003. -134 с.
3. Гербер Майкл Э. Малый бизнес: от иллюзий к успеху. Возвращение к миру предпринимательства: Пер. с англ. – М.: Олимп-бизнес, 2005. -242 с.
4. Екимова К.В. Формирование интегрального механизма взаимодействия субъектов инвестиционно-строительной деятельности региона – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ. 2006. –175 с.
5. Хамидулин М.Б. Развитие финансового механизма корпоративного управления. Автореф. дис. на соискание уч.степ.д.э.н. -Т.: БМА, 2008.
6. Karlibayeva R.X. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy menejment tizimini samarali tashkil etish yo‘llari: dis. avtoreferati. i.f.d. -T., 2018. -34 b.
7. Djumaniyazov U.I. Davlat xususiy sherikchiligi asosida uy-joy qurilishi sohasida korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish. i.f.b. fal.dok. (PhD) dis.avtoreferati.Toshkent.: TDIU, 2017. - 28 b.

М.Диярова, С.Рахимов Совершенствование экономических механизмов управления развитием жилищного строительства	M.Diyarova, S.Rahimov Improving economic mechanisms for managing housing construction development
Аннотация. В статье рассмотрены основные экономические механизмы управления жилищным строительством. Проведен анализ факторов, влияющих на объем платежеспособного спроса на жилье. Разработаны методы управления спросом на жилье, а также предложены конкретные рекомендации по совершенствованию управления жилищным строительством в условиях инновационной экономики. Ключевые слова: жилищное строительство, экономический механизм управления, рынок жилья, платежеспособный спрос, инвестиционные ресурсы, финансовая устойчивость, индивидуальное жилищное строительство, государственные программы, субсидии, урбанизация, информационная асимметрия, долгосрочные инвестиции, территориальное развитие.	Abstract. The article examines key economic mechanisms for managing housing construction. The factors influencing the level of effective demand for housing are analyzed. Methods for managing housing demand are developed, and specific proposals are provided for improving the management of housing construction in the context of an innovative economy. Keywords: housing construction, economic management mechanism, housing market, effective demand, investment resources, financial stability, individual housing construction, government programs, subsidies, urbanization, information asymmetry, long-term investment, regional development.

MOLIYA, PUL MUOMALASI VA KREDIT

Azim Qayumovich G‘apparov – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası v.b. dotsenti, PhD.

Dostonbek Jo‘rabek o‘g‘li Qoplonov – Jizzax viloyat hokimligi yagona buyurtmachi xizmati injiniring kompaniyasi davlat muassasasi direktori

IJTIMOIIY OBYEKTlarda QURILISH XIZMATLARINI MOLIYALASHTIRISHNING SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARINI TAHLIL QILISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy obyektlarda qurilish xizmatlarini moliyalashtirishning iqtisodiy mohiyati, moliyalashtirish manbalari va ularning samaradorligini baholashning zamonaviy yondashuvlari tadqiq etilgan. Tadqiqotning empirik bazasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining 2021–2025-yillar bo‘yicha rasmiy statistik ma‘lumotlari, davlat investitsiyalarini boshqarish va davlat-xususiy sheriklikka oid xalqaro metodik materiallar hamda muallifning taklif etayotgan integratsion baholash modeli olindi. Tahlil natijasida ijtimoiy obyektlar uchun iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy natijadorlik, raqamli shaffoflik va risklarni boshqarishni birlashtiruvchi ISE (Integrated Social Efficiency) modeli taklif etildi. Mazkur model loyiha tanlash, budjet va investitsiya resurslarini ustuvorlashtirish, davlat-xususiy sheriklik loyihalarini baholash hamda obyektning hayotiy sikl xarajatlarini boshqarishda qo‘llanishi mumkin.

Kalit suzlar: ijtimoiy infratuzilma, qurilish xizmatlari, moliyalashtirish, investitsiya, davlat-xususiy sheriklik, hayotiy sikl xarajatlari, NPV, IRR, BIM, GIS, raqamli monitoring, ijtimoiy samaradorlik.

Kirish. Ijtimoiy infratuzilma maktablar, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, tibbiyot muassasalari, sport va madaniyat obyektlari, ichimlik suvi va kanalizatsiya tizimlari kabi aholining kundalik farovonligi va inson kapitalini shakllantirishga xizmat qiluvchi obyektlar majmuasidir. Bunday obyektlarning iqtisodiy xususiyati shundan iboratki, ular yaratadigan ijtimoiy samaraning katta qismi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tijorat daromadi sifatida qaytmaydi. Shu sababli ularni moliyalashtirishda faqat moliyaviy rentabellik emas, balki ijtimoiy natijadorlik, hududiy tenglik va uzoq muddatli ekspluatatsiya xarajatlari ham hisobga olinishi lozim.

Maqolaning dolzarbligi O‘zbekistonda investitsiya va qurilish faolligining jadal o‘sishi bilan belgilanadi. Rasmiy statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2021-yilda qurilish ishlari hajmi 107,5 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib 313,9 trln so‘mga yetgan. Asosiy kapitalga investitsiyalar ham shu davrda 239,6 trln so‘mdan 591,1 trln so‘mgacha oshgan^{1,2}. Bu o‘shish ijtimoiy obyektlarni moliyalashtirish hajmini kengaytirish bilan bir qatorda, ajratilgan resurslarning natijadorligini aniq o‘lchashni ham talab etadi³.

Tadqiqot maqsadi — ijtimoiy obyektlarda qurilish xizmatlarini moliyalashtirish samaradorligini baholashning nazariy va amaliy asoslarini takomillashtirish hamda O‘zbekiston sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan integratsion baholash modelini ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: ijtimoiy qurilishning iqtisodiy xususiyatlarini aniqlash; moliyalashtirish manbalarini tahlil qilish; 2021–2025-yillar statistik dinamikasini baholash; iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional samaradorlik mezonlarini tizimlashtirish; hayotiy sikl xarajatlari va raqamli monitoringning rolini asoslash; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamoat tovarlari nazariyasi ijtimoiy infratuzilmaning bir qator xizmatlari bozor mexanizmi orqali yetarli darajada ta‘minlanmasligi mumkinligini izohlaydi. Shu sababli davlatning moliyaviy ishtiroki ijtimoiy samara va tashqi effektlarni hisobga olgan holda asoslanadi⁴. transaksion xarajatlarning institutsional tanlovdagi rolini

¹ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Qurilish ishlari hajmi (yillik). SIAT, 2021–2024-yillar.

<https://siat.stat.uz/data/2402/>

² O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida bajarilgan qurilish ishlari, 2025-yil yanvar-dekabr. <https://stat.uz/>

³ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (yillik), 2021–2025. SIAT. <https://siat.stat.uz/data/2621/>

⁴ Coase R.H. The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics. 1960. Vol. 3, No. 1. P. 1–44. <https://doi.org/10.1086/466560>

ko‘rsatgan bo‘lsa¹, shartnomaviy munosabatlar va boshqaruv tuzilmalarini tahlil qilish orqali iqtisodiy samaradorlikka institutsional omillarning ta‘sirini asoslagan.

Qurilish loyihalarida ushbu yondashuvlar ayniqsa muhim, chunki buyurtmachi, loyiha tashkiloti, pudratchi, moliyalashtiruvchi institut va nazorat organlari o‘rtasidagi ko‘p bosqichli munosabatlar axborot va nazorat xarajatlarini oshirishi mumkin. Demak, loyiha qiymatini baholashda faqat qurilish-montaj ishlari qiymatini emas, balki tender, shartnoma, monitoring, o‘zgartirishlar va nizolar bilan bog‘liq xarajatlarni ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Zamonaviy investitsion tahlilda NPV, IRR, rentabellik indeksi va diskontlangan qaytish muddati asosiy ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Biroq maktab, shifoxona yoki suv ta‘minoti obyektlarida iqtisodiy foydaning katta qismi ijtimoiy ko‘rinishda namoyon bo‘lgani sababli ushbu ko‘rsatkichlarni ijtimoiy natijalar bilan to‘ldirish zarur.

Hayotiy sikl xarajatlari (Life-Cycle Costing) yondashuvi obyektning qurilish bosqichidan tashqari ekspluatatsiya, joriy va kapital ta‘mir, energiya sarfi, modernizatsiya va almashtirish xarajatlarini ham baholaydi. Jahon bankining PPP metodik materiallarida whole-of-life costing va value for money tamoyillari loyiha samaradorligini ta‘minlashning muhim vositalari sifatida ko‘rsatiladi^{2,3}.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli, qiyosiy va statistik tahlil, dinamik qatorlar, guruhlash, mantiqiy umumlashtirish va ko‘p mezonli baholash usullaridan foydalanildi. Empirik ma‘lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining SIAT tizimidagi rasmiy yillik ma‘lumotlardan olindi. Qurilish ishlari hajmi 2021–2024-yillar uchun SIATning yillik qatori, 2025-yil uchun Milliy statistika qo‘mitasining yakuniy yillik ko‘rsatkichi asosida olindi. Investitsiya ko‘rsatkichlari markazlashgan va markazlashmagan moliyalashtirish manbalari bo‘yicha SIAT ma‘lumotlarining yig‘indisi sifatida hisoblandi⁴.

Muallif tomonidan ijtimoiy obyektlarni baholash uchun ISE (Integrated Social Efficiency) modeli taklif etiladi: $ISE = 0,35E + 0,35S + 0,15D + 0,15R$. Bu yerda E — iqtisodiy samaradorlik; S — ijtimoiy natijadorlik; D — raqamli shaffoflik va monitoring; R — moliyaviy va institutsional risklarni boshqarish. Mazkur og‘irliklar mualliflik metodik taklifi bo‘lib, kelgusida real loyiha ma‘lumotlari va ekspert baholashlari asosida kalibrlanishi mumkin.

Tahlil va natijalar. 2021–2025-yillar dinamikasi O‘zbekistonda qurilish va investitsiya faolligining sezilarli oshganini ko‘rsatadi. Qurilish ishlari hajmi 2021-yildagi 107,5 trln so‘mdan 2022-yilda 130,8 trln so‘mga, 2023-yilda 222,9 trln so‘mga, 2024-yilda 259,7 trln so‘mga va 2025-yilda 313,9 trln so‘mga yetgan. 2021–2025 davrida nominal o‘sish qariyb 2,9 baravarni tashkil etadi.

Asosiy kapitalga investitsiyalar ham 2021-yildagi 239,6 trln so‘mdan 2022-yilda 266,2 trln so‘mga, 2023-yilda 356,1 trln so‘mga, 2024-yilda 507,5 trln so‘mga va 2025-yilda 591,1 trln so‘mga oshgan. 2021–2025-yillar oralig‘ida o‘sish qariyb 2,5 baravar bo‘lgan⁵. Bu jarayon ijtimoiy obyektlar qurilishida moliyalashtirish portfelini diversifikatsiya qilish va investitsiya qarorlarini natijaga yo‘naltirish zaruratini kuchaytiradi.

1-jadval.

O‘zbekiston Respublikasida qurilish va investitsiya dinamikasi, 2021–2025-yillar

Yil	Qurilish ishlari, trln so‘m	Asosiy kapitalga investitsiyalar, trln so‘m	Qurilish o‘sishi, %	Investitsiya o‘sishi, %
2021	107.5	239.6	—	—
2022	130.8	266.2	21.7	11.1
2023	222.9	356.1	70.5	33.7
2024	259.7	507.5	16.5	42.5
2025	313.9	591.1	20.9	16.5

¹ Williamson O.E. The Economic Institutions of Capitalism. Free Press, 1985.

² World Bank. PPP Cycle: PPP Online Reference Guide. https://ppp.worldbank.org/PPP_Online_Reference_Guide/PPP_Cycle

³ World Bank. Infrastructure Challenges and How PPPs Can Help. <https://ppp.worldbank.org/infrastructure-challenges-and-how-ppps-can-help-0>

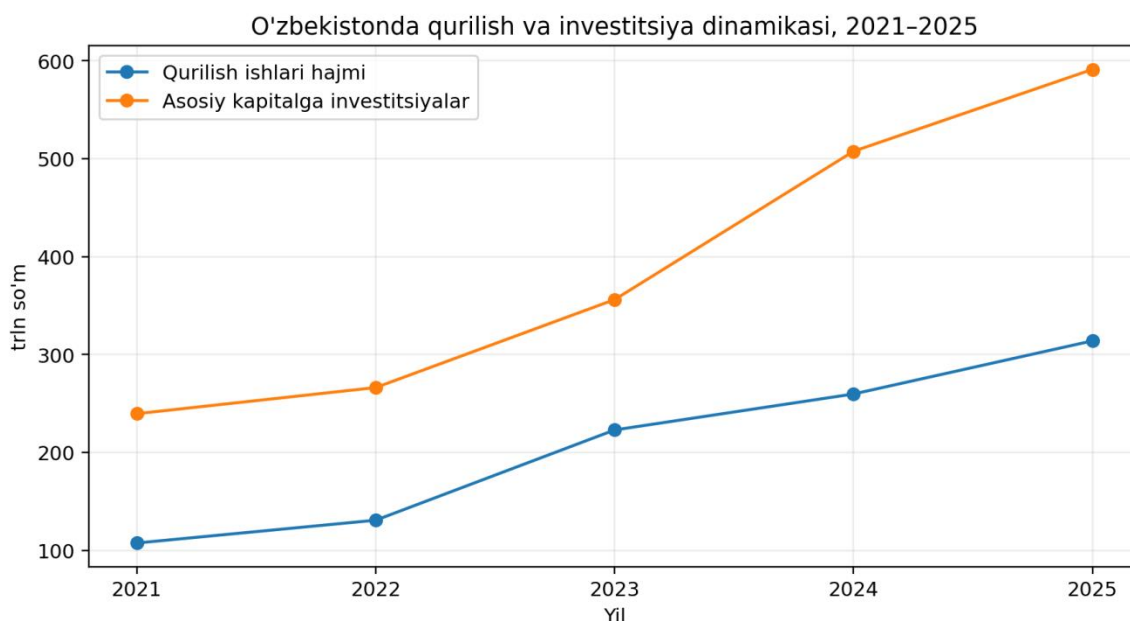
⁴ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (yillik), 2021–2025. SIAT. <https://siat.stat.uz/data/2627/>

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (yillik), 2021–2025. SIAT. <https://siat.stat.uz/data/2621/>

Izoh: 2021–2024-yillar qurilish qatori SIATdagi rasmiy yillik ma’lumotlardan; 2025-yil qurilish ko’rsatkichi Milliy statistika qo’mitasining 2025-yil yakuniy ma’lumotidan olindi. Investitsiya qatori markazlashgan va markazlashmagan moliyalashtirish manbalari yig’indisi asosida hisoblandi.

Moliyalashtirish manbalari tarkibidagi o’zgarishlar. SIAT ma’lumotlariga ko’ra, markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar 2021-yildagi 46,1 trln so’mdan 2025-yilda 62,9 trln so’mgacha oshgan. Markazlashmagan manbalar esa 2021-yildagi 193,5 trln so’mdan 2025-yilda 540,7 trln so’mgacha yetgan. Shunday qilib, investitsiya tizimida markazlashmagan resurslarning roli keskin yuqori bo’lib qolmoqda.

2025-yilda korxonalarning o’z mablag’lari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar 90,4 trln so’mni, aholi mablag’lari hisobidan 37,9 trln so’mni, tijorat bank kreditlari va boshqa qarz mablag’lari hisobidan 11,5 trln so’mni tashkil etgan^{1,2,3}. Bu holat ijtimoiy obyektlarni moliyalashtirishda davlat resurslarini xususiy kapital, bank moliyasi va DXSh mexanizmlari bilan uyg’unlashtirish imkoniyatini ko’rsatadi.

1-rasm. O‘zbekistonda qurilish ishlari va asosiy kapitalga investitsiyalar dinamikasi, 2021–2025-yillar.

2-jadval.

2021–2025-yillarda asosiy kapitalga investitsiyalarning ayrim manbalari

Manba	2021	2025	O‘shish, %
Markazlashgan manbalar	46.1	62.9	36.4
Markazlashmagan manbalar	193.5	540.7	179.5
Korxona o‘z mablag‘lari	68.4	90.4	32.3
Aholi mablag‘lari	22.7	37.9	67.1
Bank kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari	19.1	11.5	-39.9

Ijtimoiy obyektlarda moliyalashtirish samaradorligini baholashda uchta darajani ajratish maqsadga muvofiq. Birinchi daraja — moliyaviy-iqtisodiy samaradorlik: loyiha qiymati, NPV, IRR, LCC, smeta og‘ishlari va qurilish muddati. Ikkinchi daraja — ijtimoiy natijadorlik: yangi o‘quv o‘rinlari, tibbiy xizmat qamrovi, aholining xizmatdan foydalanish vaqti, hududiy tenglik va xizmat sifati. Uchinchi daraja — institutsional va raqamli samaradorlik: tender shaffofligi, shartnoma o‘zgarishlari, BIM/GISdan foydalanish, elektron monitoring va risklarni boshqarish.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Korxonaning o‘z mablag‘lari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (yillik), 2021–2025. SIAT. <https://siat.stat.uz/data/2628/>

² O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Aholi mablag‘lari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (yillik), 2021–2025. SIAT. <https://siat.stat.uz/data/2634/>

³ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Tijorat bank kreditlari va boshqa qarz mablag‘lari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (yillik), 2021–2025. SIAT. <https://siat.stat.uz/data/2632/>

Taklif etilayotgan ISE modeli mazkur uch darajani yagona baholash tizimiga birlashtiradi. Masalan, yangi maktab qurilishi loyihasida E komponenti qurilish va ekspluatatsiya xarajatlarini, S komponenti yangi o‘quv o‘rinlari va qamrovni, D komponenti loyiha va xarajatlarning raqamli kuzatuvchanligini, R komponenti esa muddat va smeta risklarini aks ettiradi.

Modelning amaliy qiymati shundaki, u “eng arzon loyiha”ni emas, balki hayotiy sikl davomida eng katta ijtimoiy-iqtisodiy qiymat yaratadigan loyihani tanlashga yordam beradi. Ayniqsa, davlat budjeti cheklangan sharoitda loyiha portfelini ustuvorlashtirishda bunday ko‘p mezonli yondashuv muhimdir.

Raqamli monitoring va transaksion xarajatlarni kamaytirish: Qurilish loyihalarida moliyaviy oqimlar, loyiha-smeta hujjatlari va bajarilgan ishlarning fizik hajmi o‘rtasidagi nomuvofiqlik xarajatlar oshishiga olib kelishi mumkin. BIM va GIS texnologiyalari obyektning fizik parametrlarini moliyaviy ma’lumotlar bilan bog‘lash, bajarilgan ishlarni bosqichma-bosqich tasdiqlash va loyiha o‘zgarishlarini kuzatish imkonini beradi.

Transaksion xarajatlarni kamaytirish uchun elektron hujjat aylanishi, ochiq tender ma’lumotlari, shartnoma o‘zgarishlarining sabablarini qayd etish, raqamli dalolatnomalar va risk indikatorlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Jahon bankining infratuzilma va DXSh bo‘yicha metodik materiallari ham loyiha tanlash, risklarni taqsimlash va value for moneyni baholashga kompleks yondashishni tavsiya qiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari O‘zbekistonda 2021–2025-yillarda qurilish va investitsiya faolligi sezilarli oshganini ko‘rsatdi. Qurilish ishlari hajmi 107,5 trln so‘mdan 313,9 trln so‘mgacha, asosiy kapitalga investitsiyalar esa 239,6 trln so‘mdan 591,1 trln so‘mgacha oshgan. Bunday kengayish sharoitida asosiy masala moliyalashtirish hajmini oshirishdan tashqari, resurslarning ijtimoiy va iqtisodiy natijadorligini ta’minlashdan iborat.

Ijtimoiy obyektlar uchun moliyalashtirish samaradorligini faqat NPV, IRR yoki qurilish qiymati bilan baholash yetarli emas. Xizmat qamrovi, hududiy tenglik, ekspluatatsiya xarajatlari, raqamli shaffoflik va risklarni boshqarish ham yakuniy qarorga kiritilishi kerak. Shu asosda maqolada ISE integratsion modeli taklif qilindi.

Kelgusidagi tadqiqotlar taklif etilgan modelni real maktab, shifoxona, suv ta’minoti va boshqa ijtimoiy obyektlar loyihalari ma’lumotlari asosida ekonometrik tekshirish, mezonlar og‘irliklarini ekspert va statistik usullar bilan kalibrlash hamda hududlar kesimida ijtimoiy investitsiyalarning xizmat sifati va inson kapitaliga ta’sirini miqdoriy baholashga yo‘naltirilishi lozim.

Tadqiqot natijalari asosida bir qancha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Birinchidan, ijtimoiy obyektlarni moliyalashtirish samaradorligini iqtisodiy, ijtimoiy, raqamli va risk komponentlari orqali birgalikda baholovchi ISE integratsion modeli taklif qilindi.

Ikkinchidan, 2021–2025-yillar statistik dinamikasi asosida qurilish va investitsiya hajmining o‘sishi bilan moliyalashtirish sifatini baholash zarurati o‘rtasidagi bog‘liqlik asoslandi.

Uchinchidan, ijtimoiy obyektlar uchun moliyalashtirish qarorlarida hayotiy sikl xarajatlarini boshlang‘ich qurilish qiymati bilan birgalikda hisobga olish mexanizmi taklif qilindi.

To‘rtinchidan, raqamli monitoring va transaksion xarajatlarni moliyalashtirish samaradorligining mustaqil institutsional komponenti sifatida baholash yondashuvi ishlab chiqildi.

Beshinchidan, ijtimoiy infratuzilma loyihalarini tanlashda ISE indeksini pilot tarzda joriy etish va loyiha portfelini natijadorlik bo‘yicha reytinglash.

Oltinchidan, har bir yirik ijtimoiy qurilish loyihasi uchun 10–20 yillik hayotiy sikl xarajatlari hisobini loyiha pasportiga kiritish.

Ettinchidan, BIM/GIS asosida loyiha, smeta, shartnoma, bajarilgan ishlar va to‘lovlarni yagona raqamli monitoring tizimiga birlashtirish.

Sakkizinchidan, DXSh loyihalarida davlatning uzoq muddatli to‘lov majburiyatlari, kafolatlar va boshqa fiskal risklarni alohida baholash.

To‘qqizinchidan, loyihalarni baholashda qamrov, yangi xizmat quvvati va qishloq/shahar hududlari bo‘yicha tenglik ko‘rsatkichlarini iqtisodiy mezonlar bilan bir qatorda qo‘llash.

O‘ninchidan, obyekt foydalanishga topshirilgandan keyin 1, 3 va 5 yil oralig‘ida post-loyiha baholashini joriy etish.

Ushbu ilmiy-amaliy tavsiyalarning amaliyotga joriy qilinishi “O‘zbekiston-2030” strategiyasida belgilangan ijtimoiy obyektlarda qurilish xizmatlarini moliyalashtirishning samaradorligini oshirishning maqsad va vazifalarni bajarilishiga xizmat qiladi.

А.Гаппаров, Д.Коплонов Теоретические и практические основы анализа показателей эффективности финансирования строительства объектов социальной сферы Аннотация. В статье исследованы экономическая сущность финансирования строительных услуг на объектах социальной инфраструктуры, источники финансирования и современные подходы к оценке их эффективности. Эмпирической базой исследования послужили официальные статистические данные Национального комитета по статистике Республики Узбекистан за 2021–2025 годы, международные методические материалы по управлению государственными инвестициями и государственно-частному партнерству, а также предложенная автором интегрированная модель оценки. В результате анализа предложена модель ISE (Integrated Social Efficiency), объединяющая экономическую эффективность, социальную результативность, цифровую прозрачность и управление рисками. Модель может применяться при отборе проектов, приоритизации бюджетных и инвестиционных ресурсов, оценке проектов государственно-частного партнерства и управлении затратами жизненного цикла социальных объектов. Ключевые слова: социальная инфраструктура, строительные услуги, финансирование, инвестиции, государственно-частное партнерство, затраты жизненного цикла, NPV, IRR, BIM, GIS, цифровой мониторинг, социальная эффективность.	A.Gapparov, D.Koplonov Theoretical and practical foundations for analyzing the efficiency indicators of financing the construction of social sphere facilities Abstract. The article examines the economic nature of construction services financing for social infrastructure facilities, financing sources and modern approaches to measuring their efficiency. The empirical basis consists of official statistics of the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan for 2021–2025, international methodological materials on public investment management and public-private partnerships, and the author's integrated assessment model. Based on the results, an Integrated Social Efficiency (ISE) model is proposed, combining economic efficiency, social outcomes, digital transparency and risk management. The model can be used for project selection, prioritization of budget and investment resources, assessment of public-private partnership projects, and life-cycle cost management of social facilities. Keywords: social infrastructure, construction services, financing, investment, public-private partnership, life-cycle costing, NPV, IRR, BIM, GIS, digital monitoring, social efficiency.

Abdunazar Narzullayevich Ibragimov – ISFT mustaqil izlanuvchisi

ISLOM MOLIYA TASHKILOTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TASHKIL ETISH

ORCID: 0009-0007-4981-2375

Email: abdunazaribragimov937@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Murabaha operatsiyalarini AAOIFI standartlari asosida buxgalteriya hisobida aks ettirishning konseptual va metodologik jihatlarini tadqiq etildi. Murabahaning an'anaviy kreditdan farqlari, aktiv, debitorlik qarzi va foydani tan olish xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinib, Shariat talablariga muvofiq integratsiyalashgan hisob metodologiyasi taklif etildi.   Kalit so'zlar: AAOIFI, islom moliyasi, Murabaha, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, Shariat, savdo foydasi, kechiktirilgan foyda, quasi-equity, islom banki.

Kirish. Jahon moliya tizimida islom moliyasining rivojlanishi buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot oldiga an'anaviy moliyaviy munosabatlardan farq qiluvchi yangi metodologik vazifalarni qo'ymoqda. Islom moliyasida moliyaviy operatsiyalarning huquqiy shakligina emas, balki ularning iqtisodiy mazmuni, real aktiv bilan bog'liqligi, risk va daromadning taqsimlanishi hamda Shariat talablariga muvofiqligi alohida ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy moliyalashtirish modelida mablag'larning vaqt qiymati asosida foiz daromadi yoki foiz xarajati shakllanishi mumkin. Islom moliyasi tizimida esa daromadning shakllanishi real savdo, ijara, sheriklik yoki boshqa Shariatga muvofiq iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq bo'lishi

lozim. Shu sababli iqtisodiy natijasi tashqi tomondan o‘xshash bo‘lgan ikki operatsiyaning buxgalteriya mazmuni sezilarli darajada farqlanishi mumkin. Bunday farq, ayniqsa, Murabaha operatsiyalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. An’anaviy kreditlashda moliyalashtiruvchi tomon pul mablag‘ini taqdim etadi va qarz oluvchi asosiy qarz hamda tegishli foiz majburiyatini qaytaradi. Murabahada esa moliya instituti mijoz talab qilgan aktivni dastlab o‘zi sotib oladi, unga egalik qiladi va keyinchalik tannarxi hamda oldindan kelishilgan foyda ustamasini oshkor qilgan holda mijozga sotadi. Demak, Murabaha operatsiyasini buxgalteriya hisobida oddiy kredit sifatida aks ettirish uning iqtisodiy mohiyatini to‘liq ifodalaymaydi. Bunda aktivning bank mulkiga o‘tishi, aktivga egalik bilan bog‘liq risklar, keyinchalik uning mijozga sotilishi, Murabaha debitorlik qarzinig shakllanishi va foydaning tegishli davrlarda tan olinishi hisob metodologiyasining mustaqil elementlari hisoblanadi.

AAOIFI tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy hisob konsepsiyasida an’anaviy buxgalteriya tenglamasidan farqli ravishda quasi-equity elementining mavjudligi ham islom moliya institutlari moliyaviy hisobotining o‘ziga xos xususiyatini ifodalaydi. Quasi-equity kapitalning ayrim risk xususiyatlari va majburiyatning ayrim qaytarish xususiyatlarini birlashtiruvchi alohida moliyaviy hisobot elementi sifatida qaraladi.

Mazkur holatlar islom moliyasi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda Murabaha operatsiyalarini hisobga olishning ilmiy-uslubiy asoslarini tadqiq qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi AAOIFI moliyaviy hisob standartlari asosida Murabaha operatsiyalarining buxgalteriya hisobini an’anaviy kredit hisobi bilan qiyosiy tahlil qilish hamda operatsiyaning iqtisodiy mohiyati va Shariat talablarini birlashtiruvchi takomillashtirilgan hisob metodologiyasini ishlab chiqish.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. AAOIFI va an’anaviy buxgalteriya hisobi konseptual yondashuvlarining farqlarini aniqlash;
2. Murabaha bitimining iqtisodiy mohiyatini buxgalteriya hisobi nuqtayi nazaridan asoslash;
3. Murabaha operatsiyasining bank va moliyalashtirish oluvchisidagi hisob mexanizmini tahlil qilish;
4. Murabaha va an’anaviy kredit operatsiyalarining hisob natijalarini qiyoslash;
5. Murabaha operatsiyalarini bosqichma-bosqich hisobga olishning integratsiyalashgan metodologik modelini taklif etish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O‘zbekistonlik tadqiqotchi Oybek Bahramovich Isayev o‘zining “Внедрение международных стандартов при исламском финансировании в Узбекистане” nomli ilmiy ishida O‘zbekistonda islomiy moliyalashtirishni joriy etishda xalqaro standartlardan foydalanish masalasini tadqiq etib, islom moliya tizimini rivojlantirish jarayonida buxgalteriya hisobi va auditning alohida metodologik ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. Olimning fikricha, islom moliyasi mahsulotlarini amaliyotga tatbiq etish faqat yangi moliyaviy instrumentlarni joriy qilish bilan cheklanmasdan, ularning iqtisodiy mazmunini to‘g‘ri aks ettiradigan hisob va audit tizimini shakllantirishni ham talab etadi. Tadqiqotda AAOIFI va IFSB kabi xalqaro tashkilotlarning standartlaridan foydalanish O‘zbekistonda islomiy moliyalashtirish operatsiyalarini tartibga solish, ularning Shariat talablariga muvofiqligini ta’minlash va moliyaviy axborotning ishonchligini oshirishning muhim sharti sifatida baholanadi. Shu jihatdan, muallif tomonidan ilgari surilgan yondashuv Murabaha operatsiyalarini ham oddiy kredit munosabatlari sifatida emas, balki islom moliyasining o‘ziga xos iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarini hisobga olgan holda aks ettirish uchun maxsus hisob standartlari zarurligini asoslashga xizmat qiladi[8].

O‘zbekistonlik olimi Laziza Qudratova “Islom moliya muassasalarida moliya hisobini yuritishning o‘ziga xos xususiyatlari va tamoyillari” nomli ilmiy maqolasida islom moliya institutlaridagi buxgalteriya hisobining an’anaviy hisob tizimidan farqlanuvchi konseptual jihatlarini tadqiq etadi. Muallif islom moliya muassasalarida hisob yuritishda moliyaviy operatsiyaning faqat iqtisodiy natijasini emas, balki uning Shariat tamoyillariga muvofiqligini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqotda AAOIFI standartlari, islom banklari, moliyaviy hisob, hisob siyosati va pulning vaqt qiymati bilan bog‘liq masalalarga alohida e’tibor qaratilib, islom moliya institutlari tomonidan shakllantiriladigan moliyaviy hisobotlarning o‘ziga

xos xususiyatlari yoritilgan. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib, Murabaha kabi savdoga asoslangan moliyalashtirish operatsiyalarining buxgalteriya hisobida ularning real iqtisodiy mohiyati, aktivga egalik qilish bosqichi, savdo foydasining shakllanishi va Shariatga muvofiqligi bir-biridan ajratilmagan holda yagona hisob jarayoni sifatida qaralishi lozim[9].

Chet ellik olim Mezbah Uddin Ahmed hammualliflari Ruslan Sabirzyanov va Romzie Rosman bilan birgalikda “A critique on accounting for murabaha contract: A comparative analysis of IFRS and AAOIFI accounting standards” nomli tadqiqotida Murabaha shartnomasini AAOIFI va IFRS talablari asosida hisobga olish mexanizmlarini qiyosiy o‘rgangan. Tadqiqotchilar Murabaha operatsiyasining buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotga ta’sirini tahlil qilib, IFRS yondashuvi, avvalo, moliyaviy instrumentning iqtisodiy oqibatlariga e’tibor qaratsa, AAOIFI operatsiyaning Shariat talablariga asoslangan huquqiy tuzilishini ham hisobga olishini aniqlagan. Mualliflarning fikricha, aynan shu jihat Murabaha operatsiyasining oddiy foizli moliyalashtirishdan farqini belgilaydi, chunki Murabahada moliya instituti aktivni dastlab sotib olishi, unga egalik qilishi va undan keyingina mijozga kelishilgan foyda bilan sotishi kerak. Shuning uchun Murabaha foydasini an’anaviy foiz daromadi bilan aynanlashtirish operatsiyaning iqtisodiy va Shariat mohiyatini yetarli darajada aks ettirmaydi. Mazkur tadqiqot Murabaha hisobida “substance over form”, aktivga egalik va foydani tan olish masalalarining metodologik ahamiyatini asoslovchi muhim ilmiy manbalardan hisoblanadi[10].

Chet ellik olim Habib Ahmed Faruq Arif Tajul Ariffin, Yusuf Karbhari va Zurina Shafii bilan olib borgan “Diverse accounting standards on disclosures of Islamic financial transactions: Prospects and challenges in narrowing gaps” tadqiqotida islom moliya institutlarining moliyaviy operatsiyalarini ochib berishda IFRSga asoslangan standartlar va AAOIFI talablarining o‘zaro muvofiqligi masalasini o‘rgangan. Olimlar IFRS dastlab islom banklarining maxsus hisob ehtiyojlari uchun ishlab chiqilmaganini, shu sababli Shariatga muvofiq moliyaviy operatsiyalarni aks ettirish uchun AAOIFI tomonidan alohida standartlar shakllantirilganini ta’kidlaydilar. Tadqiqotda AAOIFI FAS 1 hamda IFRSga asoslangan Malayziya standartlarining axborotni ochib berish talablari qiyoslanib, ikki tizim o‘rtasida ayrim yaqinlashuvlar mavjud bo‘lishiga qaramay, islom moliya operatsiyalarining o‘ziga xos huquqiy va Shariat mazmuni sababli sezilarli farqlar saqlanib qolishi ko‘rsatilgan. Ushbu xulosa Murabaha operatsiyalarini hisobga olishda faqat umumiy moliyaviy hisobot standartlari bilan cheklanmasdan, savdo bitimining o‘ziga xos xususiyatlari va Shariat talablarini ham moliyaviy hisobotda yetarli darajada ochib berish zarurligini ko‘rsatadi[11].

Chet ellik olim Serge Agbodjo Kaouther Toumi va Khaled Hussainey bilan birgalikda “Accounting standards and value relevance of accounting information: a comparative analysis between Islamic, conventional and hybrid banks” nomli empirik tadqiqotida buxgalteriya standartlarining islomiy, an’anaviy va gibrid banklarda moliyaviy axborotning qiymat relevanligiga ta’sirini baholagan. Tadqiqot 2010–2018-yillar davomida 14 mamlakatdagi 47 ta islom banki, 112 ta an’anaviy bank va 42 ta islomiy oynaga ega gibrid bank ma’lumotlari asosida panel regressiya usullari orqali amalga oshirilgan. Mualliflar islom banklarida buxgalteriya axborotining qiymat relevanligi an’anaviy banklarga nisbatan yuqoriroq ekanligini aniqlagan hamda IFRS va AAOIFI standartlarining qo‘llanilishi moliyaviy axborot sifatiga ta’sir etuvchi muhim institutsional omil ekanligini empirik jihatdan asoslagan. Ushbu natijalar AAOIFI talablarining ahamiyati faqat Shariatga muvofiqlikni ta’minlash bilan chegaralanmasdan, islom moliya institutlarining moliyaviy hisobotlarida foydalanuvchilar uchun iqtisodiy ahamiyatga ega axborotni shakllantirish bilan ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bu esa Murabaha operatsiyalarini aktiv, debitorlik qarzi va savdo foydasini to‘g‘ri tan olish orqali aks ettirish moliyaviy hisobotning axborot qiymatini oshirishi mumkinligini nazariy jihatdan asoslash imkonini beradi[12].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda AAOIFI moliyaviy hisob yondashuvlariga asoslangan Murabaha operatsiyasining iqtisodiy va buxgalteriya mazmuni tadqiqot obyekti sifatida tanlandi.

Tadqiqot metodologiyasi Murabaha va an’anaviy kredit operatsiyalarining iqtisodiy mazmuni, aktivlarni tan olish, majburiyat va debitorlik qarzlarni shakllantirish, daromad va xarajatlarni tan olish hamda Shariat talablarining hisobda ifodalanishini qiyoslashga asoslandi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, tranzaksion tahlil, buxgalteriya modellashtirish, mantiqiy tahlil va sintez usullaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil AAOIFI va an’anaviy hisob modellarini solishtirishga; tizimli yondashuv Murabaha bitimini yagona iqtisodiy jarayon sifatida baholashga; tranzaksion tahlil esa aktivni xarid qilishdan yakuniy to’lovgacha bo’lgan bosqichlarni ajratishga xizmat qildi.

Empirik-amaliy model sifatida quyidagi shartli Murabaha operatsiyasi qabul qilindi:

$$C = 100 \text{ mln so'm} \quad (1)$$

bu yerda C — aktivning xarid tannarxi.

$$P = 20 \text{ mln so'm} \quad (2)$$

bu yerda P — bank tomonidan belgilangan Murabaha foydasi.

$$SP = C + P \quad (3)$$

$$SP = 100 + 20 = 120 \text{ mln so'm} \quad (4)$$

Agar mijoz mazkur majburiyatni 12 oy davomida teng miqdorda to’lasa, soddalashtirilgan sharoitda bir oylik to’lov quyidagicha aniqlanadi:

$$MP = \frac{SP}{n} \quad (5)$$

$$MP = \frac{120}{12} = 10 \text{ mln so'm} \quad (6)$$

bu yerda MP — davriy to’lov miqdori, n — to’lov davrlari soni. Mazkur model Murabaha va an’anaviy kredit operatsiyalarining hisob natijalarini yagona iqtisodiy summa doirasida taqqoslash imkonini beradi.

Tahlil va natijalar.

1. AAOIFI va an’anaviy hisob konsepsiyalarining qiyosiy xususiyatlari

Tahlil natijalari ikki hisob tizimi o’rtasidagi asosiy farq faqat hisobvaraqlar nomlanishida emas, balki operatsiyaning iqtisodiy mohiyatini talqin qilishda ekanligini ko’rsatdi.

1-jadval.

AAOIFI va an’anaviy hisob konsepsiyalarining qiyosiy tavsifi

Mezon	AAOIFI yondashuvi	An’anaviy yondashuv
Operatsiyani baholash	Iqtisodiy, ijtimoiy va Shariat mazmuni	Iqtisodiy va moliyaviy mazmun
Daromadning asosiy manbai	Savdo, ijara, sheriklik va Shariatga muvofiq faoliyat	Moliyaviy va boshqa iqtisodiy faoliyat
Murabaha mohiyati	Aktivning ustama bilan sotilishi	Moliyalashtirish natijasi kreditga o’xshash bo’lishi mumkin
Aktivga egalik	Bank aktivga egalik qiladi	Kredit modelida kreditor aktivga egalik qilmaydi
Bank daromadi	Murabaha savdo foydasi	Foiz daromadi
Mijozdagi moliyaviy natija	Murabaha bitimi shartlariga muvofiq	Foiz xarajati
Shariatga muvofiqlik	Hisob va hisobotning muhim elementi	Maxsus hisob elementi emas
Moliyaviy hisobot elementlari	Aktiv + kapital + majburiyat + quasi-equity	Aktiv + kapital + majburiyat

AAOIFI yondashuvida quasi-equityning mavjudligi alohida e’tiborga loyiq. U sof majburiyat yoki oddiy mulkdor kapitali sifatida qaralmaydi. Bunday mablag’lar zarar riskida ishtirok etishi mumkin, shu bilan birga ularning ma’lum muddat yoki qaytarish xususiyatlari mavjud bo’lishi mumkin.

Shu sababli islom moliya institutining moliyaviy holatini an’anaviy “aktivlar = kapital + majburiyatlar” tenglamasi bilangina tavsiflash ayrim moliyalashtirish manbalarining iqtisodiy xususiyatlarini yetarli darajada ifodalamasligi mumkin.

2. Murabaha operatsiyasining iqtisodiy mexanizmi

Murabaha bitimi quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

Sotuvchi → Bank tomonidan aktivni xarid qilish → Bankning aktivga egaligi → Mijozga tannarx + foyda asosida sotish → Muddatli to'lovlar

Ushbu ketma-ketlikdagi eng muhim jihat — bankning aktivni mijozga sotishdan oldin unga egalik qilishidir. Shuning uchun Murabaha foizli pul munosabati emas, balki real aktivning xaridi va savdosiga asoslangan zanjir sifatida ifodalanadi.

Pul → Aktiv → Aktivning sotilishi → Savdo foydasi (7)

Bu holat buxgalteriya hisobida aktivni tan olish bosqichini alohida aks ettirish zaruratini yuzaga keltiradi.

3. Bankda Murabaha operatsiyasini hisobga olish

Birinci bosqichda bank 100 mln so'mlik aktivni sotuvchidan xarid qiladi.

Aktivning bank tomonidan xarid qilinishi	Hisobvaraq	Debet, mln so'm	Kredit, mln so'm
	Murabaha aktivi	100	—
	Pul mablag'lari	—	100

$$A_{\text{Murabaha}} = 100 \text{ mln so'm} \quad (8)$$

Ikkinchi bosqichda bank aktivni mijozga 120 mln so'mga sotadi.

$$SP = C + P = 100 + 20 = 120 \text{ mln so'm} \quad (9)$$

	Hisobvaraq	Debet, mln so'm	Kredit, mln so'm
Murabaha aktivining mijozga sotilishi	Murabaha bo'yicha debitorlik qarzi	120	—
	Murabaha aktivi	—	100
	Kechiktirilgan Murabaha foydasi	—	20

Ushbu bosqichda 100 mln so'mlik aktiv bank balansidan chiqariladi va 120 mln so'mlik Murabaha debitorlik qarzi shakllanadi.

$$P = SP - C = 120 - 100 = 20 \text{ mln so'm} \quad (10)$$

Mazkur 20 mln so'mning iqtisodiy mazmuni an'anaviy kreditdagi foiz daromadidan farq qiladi: u pul mablag'idan vaqt davomida foydalanishning narxi emas, balki real aktivni sotishdan shakllangan kelishilgan savdo foydasidir.

4. Murabaha foydasini tan olish

Murabaha foydasini hisobga olishda foydaning tegishli davrlarga taqsimlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Soddashtirilgan teng taqsimlash sharoitida oylik foyda quyidagicha ifodalanadi:

$$P_m = \frac{P}{n} = \frac{20}{12} = 1.667 \text{ mln so'm} \quad (11)$$

Bunda tegishli davrda kechiktirilgan Murabaha foydasining bir qismi daromad sifatida tan olinadi.

Hisobvaraq	Debet	Kredit
Kechiktirilgan Murabaha foydasi	X	—
Murabaha foyda daromadi	—	X

Bu mexanizm foydaning aktiv sotilgan paytdayoq to'liq joriy daromadga aylantirilmadan, tegishli tan olish tartibi asosida moliyaviy natijalarga kiritilishini ta'minlaydi.

5. Moliyalashtirish oluvchisida hisob

Mijoz aktivni 120 mln so'mlik kechiktirilgan to'lov sharti bilan qabul qilganda tadqiqot manbasidagi model quyidagicha ifodalanadi.

Hisobvaraq	Debet, mln so'm	Kredit, mln so'm
Asosiy vosita / tovar-zaxira	120	—
Murabaha bo'yicha kreditorlik qarzi	—	120

12 oy davomida teng to'lov sharti qabul qilinganda davriy to'lov miqdori:

$$MP = \frac{120}{12} = 10 \text{ mln so'm} \quad (12)$$

Hisobvaraq	Debet, mln so'm	Kredit, mln so'm
Murabaha bo'yicha kreditorlik qarzi	10	—
Pul mablag'lari	—	10

6. An'anaviy kredit modeli bilan qiyoslash

Aynan 100 mln so'mlik moliyalashtirish va 20 mln so'mlik moliyaviy xarajat shartli ravishda an'anaviy kredit modeli asosida hisobga olinganda operatsiyaning iqtisodiy talqini o'zgaradi.

Bosqich	Debet	Kredit
Aktivni sotib olish	Asosiy vosita / tovar-zaxira — 100 mln	Olingan kredit — 100 mln
Foiz xarajatini hisoblash	Foiz xarajati — 20 mln	Hisoblangan foiz majburiyati — 20 mln
Qarzni qaytarish	Olingan kredit — 100 mln; Hisoblangan foiz majburiyati — 20 mln	Pul mablag'lari — 120 mln

$$100 + 20 = 120 \text{ mln so'm} \quad (13)$$

Demak, iqtisodiy natija miqdor jihatdan o'xshash ko'rinsa ham, Murabaha va an'anaviy kreditning buxgalteriya hamda iqtisodiy tabiati bir xil emas.

7. Taklif etilayotgan integratsiyalashgan hisob modeli

O'tkazilgan tahlil asosida Murabaha operatsiyalarini hisobga olishning quyidagi integratsiyalashgan metodologik modeli taklif qilinadi:

$$BC \rightarrow AO \rightarrow RT \rightarrow S \rightarrow AR \rightarrow DPR \rightarrow SC \quad (14)$$

BC (Business Contract) — bitimning iqtisodiy va Shariat mohiyatini aniqlash;

AO (Asset Ownership) — aktivga egalikning bankka o'tishini aniqlash;

RT (Risk Transfer) — aktiv bilan bog'liq tegishli risklarning mavjudligini baholash;

S (Sale) — aktivni tannarx va kelishilgan foyda asosida mijozga sotish;

AR (Accounts Receivable) — Murabaha debitorlik qarzini tan olish;

DPR (Deferred Profit Recognition) — Murabaha foydasini tegishli davrlarda tan olish;

SC (Sharia Compliance) — bitim va uning hisobda aks ettirilishining Shariat talablariga muvofiqligini nazorat qilish.

Taklif etilayotgan yondashuvning asosiy xususiyati Murabaha hisobini faqat debet-kredit yozuvlari yig'indisi sifatida emas, balki **“bitim mohiyati → aktiv → egalik → risk → sotish → hisob → daromad → Shariat nazorati”** zanjiri sifatida tashkil etishdan iborat.

Muhokama

Tadqiqot natijalari Murabaha va an'anaviy kredit operatsiyalarining yakuniy pul oqimlari o'xshash bo'lishi mumkinligiga qaramasdan, ularning iqtisodiy mazmuni va buxgalteriya hisobida tan olinishi o'rtasida fundamental farqlar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Birinchidan, Murabaha operatsiyasining asosini real aktiv tashkil etadi. Bankning aktivni sotib olishi faqat hujjatlarni rasmiylashtirish bosqichi emas, balki Murabaha operatsiyasining iqtisodiy mazmunini shakllantiruvchi asosiy hodisadir. Bank aktivni sotib olmasdan va tegishli egalik munosabatiga kirmasdan turib, operatsiyani oddiy pul moliyalashtirishidan farqlash qiyinlashadi.

Ikkinchidan, daromadni tasniflashdagi farq hisob axborotining mazmuniga bevosita ta'sir qiladi. An'anaviy kreditda kreditor daromadi foiz sifatida shakllansa, Murabahada moliya institutining daromadi real aktiv savdosidan olingan foyda sifatida talqin qilinadi. Shu sababli iqtisodiy natijalar miqdor jihatidan bir xil bo'lsa ham, ularni bir xil hisob kategoriyasida aks ettirish bitimning iqtisodiy tabiatini buzishi mumkin.

Uchinchidan, Murabaha operatsiyalarida aktivga egalik qilish davrining hisobda aks ettirilishi moliyaviy hisobotning ishonchliligini oshiradi. Aktivning bank balansiga kirishi va keyinchalik mijozga sotilganda balansdan chiqarilishi operatsiyaning real savdo xususiyatini kuzatish imkonini beradi.

To'rtinchidan, Murabaha foydasini tan olish mexanizmi moliyaviy natijalarning davrlar bo'yicha shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kechiktirilgan Murabaha foydasining hisobini to'g'ri tashkil qilish daromadlarni tegishli davrlarga taqsimlash va moliyaviy hisobot ko'rsatkichlarini haqqoniy shakllantirish uchun muhimdir.

Beshinchidan, islom moliyasi hisobining an’anaviy hisobdan muhim farqlaridan biri Shariatga muvofiqlikning hisob tizimiga integratsiya qilinishidir. Bunda buxgalter operatsiyaning summasini qayd etish bilan cheklanmay, operatsiya bosqichlarining iqtisodiy mazmunini to’g’ri tasniflashi uchun yetarli axborotga ega bo’lishi zarur.

Tadqiqot asosida Murabaha hisobining metodologik mazmunini quyidagi formula orqali umumlashtirish mumkin:

$$\text{Murabaha Accounting} = \text{Economic Substance} + \text{Asset Ownership} + \text{Risk} + \text{Profit Recognition} + \text{Sharia Compliance} \quad (15)$$

Mazkur formula tadqiqotning asosiy metodologik xulosasini ifodalaydi.

Shuningdek, tahlil islom moliya operatsiyalari bilan ishlovchi buxgalter va auditorlardan oddiy buxgalteriya texnikasidan tashqari AAOIFI standartlari, Murabaha, Ijara, Musharaka, Istisna kabi moliyaviy instrumentlarning mazmuni, aktivga egalik qilish momenti, foydani tan olish, Shariatga muvofiqlik va operatsiyalarni hujjatlashtirish bo’yicha maxsus bilimlar talab etilishini ko’rsatadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati O’zbekistonda islom moliyasi institutlari va mahsulotlari rivojlanishi sharoitida yanada ortadi. Islom moliyasi mahsulotlarini an’anaviy kredit operatsiyalarining hisob mexanizmini mexanik ravishda qo’llash orqali aks ettirish iqtisodiy mohiyat va hisob shakli o’rtasidagi nomuvofiqlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli milliy hisob amaliyotida islom moliyasi operatsiyalarini tan olish, baholash, hisobvaraqlarda aks ettirish va moliyaviy hisobotda ochib berish masalalarini tizimli ravishda ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy yo’nalish hisoblanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi Murabaha operatsiyalarining buxgalteriya hisobini faqat savdo va kredit hisobining qiyosiy tavsifi sifatida emas, balki aktivga egalik, riskning mavjudligi, debitorlik qarzining shakllanishi, foydani davriy tan olish va Shariatga muvofiqlikni yagona metodologik zanjirga birlashtiruvchi model sifatida talqin qilishdan iborat.

$$BC \rightarrow AO \rightarrow RT \rightarrow S \rightarrow AR \rightarrow DPR \rightarrow SC \quad (16)$$

Ushbu model Murabaha operatsiyalarini tan olish va hisobga olish jarayonining har bir bosqichida iqtisodiy hodisa bilan buxgalteriya yozuvi o’rtasidagi bog’liqlikni ta’minlashga qaratilgan. Mazkur tadqiqot asosan Murabaha operatsiyasining konseptual va buxgalteriya mexanizmini tadqiq qilishga qaratilgan. Tadqiqotda real islom banklari bo’yicha katta hajmdagi panel ma’lumotlari yoki ekonometrik tahlildan foydalanilmagan. Shu sababli kelgusidagi tadqiqotlarda turli mamlakatlardagi islom banklarining real moliyaviy hisobotlari asosida AAOIFI standartlarini qo’llashning aktivlar sifati, daromadlilik, moliyaviy barqarorlik va hisobot shaffofligiga ta’sirini empirik baholash maqsadga muvofiq.

Xulosa va takliflar. Birinchidan, AAOIFI asosidagi Murabaha hisobi bilan an’anaviy kredit hisobi o’rtasidagi fundamental farq hisobvaraqlarning nomlanishida emas, balki operatsiyaning iqtisodiy mohiyatini tan olish mexanizmida namoyon bo’ladi. Murabaha pulni foiz evaziga taqdim etish operatsiyasi emas, balki moliya institutining real aktivni xarid qilishi, unga egalik qilishi va kelishilgan foyda bilan mijozga sotishiga asoslangan savdo bitimidir.

Ikkinchidan, Murabaha operatsiyasini ishonchli hisobga olish uchun aktivning bank balansiga kirishi, uning keyinchalik mijozga sotilishi, Murabaha debitorlik qarzining shakllanishi va foydaning tegishli davrlarda tan olinishi yagona hisob jarayonining o’zaro bog’liq bosqichlari sifatida tashkil etilishi lozim.

Uchinchidan, 100 mln so’mlik aktivning 20 mln so’m foyda bilan 120 mln so’mga realizatsiya qilinishi misolida Murabaha va an’anaviy kreditning yakuniy pul oqimi o’xshash bo’lishi mumkinligi, biroq ularning aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlar tizimidagi iqtisodiy tasnifi bir-biridan tubdan farq qilishi asoslandi.

To’rtinchidan, Murabaha operatsiyalarini hisobga olish uchun $BC \rightarrow AO \rightarrow RT \rightarrow S \rightarrow AR \rightarrow DPR \rightarrow SC$ integratsiyalashgan modeli taklif etildi. Mazkur model bitimning iqtisodiy va Shariat mohiyatini aniqlashdan boshlab aktivga egalik, risk, sotish, debitorlik qarzi, foydani tan olish va Shariatga muvofiqlik nazoratigacha bo’lgan jarayonlarni yagona metodologik tizimga birlashtiradi.

Beshinchidan, islom moliyasi operatsiyalarini hisobga olish buxgalterdan nafaqat umumiy buxgalteriya hisobi bo'yicha, balki AAOIFI moliyaviy hisob standartlari, aktivga egalik va riskning o'tishi, Murabaha foydasini tan olish, hujjatlashtirish va Shariatga muvofiqlik bo'yicha maxsus kompetensiyalarni ham talab qiladi.

Natijada Murabaha operatsiyalarining iqtisodiy mohiyatini to'g'ri aks ettirishga asoslangan maxsus hisob metodologiyasini rivojlantirish islom moliyasi joriy qilinayotgan mamlakatlarda moliyaviy axborotning shaffofligi, taqqoslanuvchanligi va ishonchliligini oshirishning muhim sharti sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). Financial Accounting Standards. Manama, Kingdom of Bahrain.
2. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). Conceptual Framework for Financial Reporting by Islamic Financial Institutions. Manama, Kingdom of Bahrain.
3. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). Murabaha and other deferred payment sales bo'yicha tegishli Financial Accounting Standard materiallari.
4. Islamic Financial Services Board (IFSB). Islamic Financial Services Industry bo'yicha prudensial va moliyaviy hisobot materiallari.
5. IFRS Foundation. Conceptual Framework for Financial Reporting. London.
6. IFRS Foundation. IFRS Accounting Standards.
7. Islom moliyasi, Murabaha hisobi va AAOIFI–IFRS qiyosiy tahliliga bag'ishlangan xalqaro ilmiy tadqiqotlar.
8. Isaev O.B. “Внедрение международных стандартов при исламском финансировании в Узбекистане.” Qo'qon universiteti xabarnomasi. DOI: 10.54613/ku.v6i6.246.
9. Qudratova L. “Islom moliya muassasalarida moliya hisobini yuritishning o'ziga xos xususiyatlari va tamoyillari.” Islom tafakkuri, 2026, 138–142-b.
10. Ahmed M.U., Sabirzyanov, R., Rosman, R. “A critique on accounting for murabaha contract: A comparative analysis of IFRS and AAOIFI accounting standards.” Journal of Islamic Accounting and Business Research, 2016, Vol. 7, No. 3, pp. 190–201. DOI: 10.1108/JIABR-04-2016-0041.
11. Ahmed H., Ariffin, F.A.T., Karbhari, Y., Shafii, Z. “Diverse accounting standards on disclosures of Islamic financial transactions: Prospects and challenges in narrowing gaps.” Accounting, Auditing & Accountability Journal, 2019, Vol. 32, No. 3, pp. 866–896. DOI: 10.1108/AAAJ-10-2015-2266.
12. Agbodjo S., Toumi K., Hussainey K. “Accounting standards and value relevance of accounting information: a comparative analysis between Islamic, conventional and hybrid banks.” Journal of Applied Accounting Research, 2020/2021, Vol. 22, No. 1, pp. 168–193. DOI: 10.1108/JAAR-05-2020-0090.

А.Ибрагимов Организация бухгалтерского учета в исламских финансовых организациях на основе международных стандартов	A.Ibragimov Organization of accounting in Islamic financial organizations based on international standards
Аннотация. В статье исследованы концептуальные и методологические аспекты бухгалтерского учета операций Мурабаха в соответствии со стандартами AAOIFI. Проведен сравнительный анализ отличий Мурабахи от традиционного кредитования, особенностей признания активов, дебиторской задолженности и прибыли, а также предложена интегрированная методология учета, соответствующая требованиям Шариата. Keywords: AAOIFI, исламские финансы, Мурабаха, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, Шариат, торговая прибыль, отсроченная прибыль, квази-капитал, исламский банк.	Abstract. The article examines the conceptual and methodological aspects of accounting for Murabaha transactions under AAOIFI standards. It compares Murabaha with conventional lending, analyzes the recognition of assets, receivables, and profit, and proposes an integrated accounting methodology ensuring compliance with Sharia principles. Keywords: AAOIFI, Islamic finance, Murabaha, accounting, financial reporting, Sharia, trading profit, deferred profit, quasi-equity, Islamic bank.

BUXGALTERIYA HISOBI, IQTISODIY Tahlil VA AUDIT

Низомиддин Бегбутаевич Хўжабеков – “Amulet-Audit” МЧЖ Аудиторлик ташкилоти
аудитори, и.ф.н.

КОНСОЛИДАЦИЯЛАШГАН МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ ВА БИЗНЕС БИРЛАШУВЛАРИДА КЕЧИКТИРИЛГАН ФОЙДА СОЛИҒИНИ МҲХС (IAS) 12 АСОСИДА ТАН ОЛИШ

Аннотация. Мақолада консолидациялашган молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва бизнес бирлашувларини ҳисобга олишда МҲХС (IAS) 12 «Фойда солиғи» талабларини қўллаш масалалари тадқиқ этилган. Консолидация даражасидаги актив ва мажбуриятларнинг баланс қиймати билан уларнинг фойда солиғи базаси ўртасидаги ички ва ташқи вақтинчалик фарқлар, сотиб олиш санасидаги ҳаққоний қиймат тузатишлари, гудвилл, фойдаланилмаган солиқ зарарлари, гуруҳ ичидаги операциялар ҳамда инвестицияларнинг солиқ оқибатлари таҳлил қилинган. Таҳлил натижасида сотиб олиш нархини тақсимлаш ҳисоб-китоби, консолидация тузатишлари реестри ва солиқ базаси маълумотларини ягона назорат тизимида боғлаш таклиф этилган.

Калит сўзлар: МҲХС (IAS) 12, МҲХС (IFRS) 3, консолидациялашган молиявий ҳисобот, бизнес бирлашуви, кечиктирилган солиқ, вақтинчалик фарқ, гудвилл, солиқ базаси, ташқи база фарқи, гуруҳ ичидаги операциялар.

Қискартирилган атамалар

МҲХС - Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари;

МҲХС (IFRS) 3 - МҲХС (IFRS) 3 “Бизнес бирлашишлари”;

МҲХС (IFRS) 10 - МҲХС (IFRS) 10 “Консолидациялашган молиявий ҳисобот”;

МҲХС (IAS) 12 - МҲХС (IAS) 12 “Фойда солиғи”;

МҲХС (IAS) 36 - МҲХС (IAS) 36 “Активларнинг қадрсизланиши”;

МҲХС (IAS) 38 - МҲХС (IAS) 38 “Номоддий активлар”;

Қириш. Ўзбекистонда МҲХСни жорий этиш корхоналар фаолияти тўғрисидаги молиявий ахборотнинг сифати ва таққосланувчанлигини оширишга хизмат қилмоқда. Шу нуқтаи назардан, корпоратив гуруҳлар, холдинглар, давлат улуши мавжуд корхоналар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги субъектлар томонидан консолидациялашган молиявий ҳисоботларни халқаро талаблар асосида тайёрлаш шаффоф бошқарувни таъминлаш, инвесторлар ишончини мустаҳкамлаш ва капитал бозорини ривожлантиришнинг муҳим шарти ҳисобланади [1].

Корпоратив гуруҳ молиявий натижаларини ягона иқтисодий субъект нуқтаи назаридан тақдим этишда солиқ ҳисоби алоҳида корхона даражасидаги ҳисобга нисбатан анча мураккаблашади. Бу мураккаблик фақат шўъба корхоналарининг жорий солиқ суммаларини жамлаш билан боғлиқ эмас. Консолидация тузатишлари, сотиб олиш санасида актив ва мажбуриятларни ҳаққоний қийматда баҳолаш, гуруҳ ичидаги фойдани чиқариб ташлаш, инвестиция объектининг тақсимланмаган фойдаси ва валюта курслари ўзгариши консолидациялашган баланс қийматлари ва солиқ базалари ўртасида фарқ юзага келишига сабаб бўлади. МҲХС (IAS) 12 айнан шу фарқларнинг жорий ва келгуси солиқ оқибатларини тан олиш, баҳолаш ва тақдим этишни талаб қилади.

Мавзунинг аҳамияти шундан иборатки, бизнес бирлашуви санасида ҳисобланган кечиктирилган солиқ гудвилл миқдорида бевосита таъсир қилади; кейинги даврларда эса унинг тескари айланиши, масалан активлар қадрсизланиши туфайли улар қийматининг пасайиши, гуруҳнинг солиқ харажати, фойда/зарари ва айрим ҳолларда бошқа ялпи даромадига таъсир кўрсатади. Шундай экан, кечиктирилган солиқни бизнесни харид қилиш нархини тақсимлаш жараёнидан кейин бажариладиган техник ҳисоб-китоб деб эмас, балки идентификация қилинадиган соф активлар ва гудвиллни баҳолашнинг ажралмас қисми деб қараш зарур.

Тадқиқотнинг мақсади - МҲХС (IAS) 12 талабларини консолидация ва бизнес бирлашувлари контекстида тизимлаштириш, ички ва ташқи база фарқларини ажратиш ҳамда амалиёт учун назорат алгоритмини таклиф этиш ҳисобланади. Мақоладаги хулосалар МҲХС (IAS) 12нинг мос бандларидаги қоидаларга таянади. Консолидация регистри, харид нарҳини тақсимлаш жадвали ва солиқ реестрини интеграциялашга оид тавсиялар эса муаллифнинг амалий-услубий таклифлари сифатида баён этилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Юртимизда амалга оширилган тадқиқотларда консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузишнинг ташкилий-услубий асослари, бош ва шўъба корхоналар маълумотларини ягона ҳисоб сиёсатига келтириш, гуруҳ ичидаги операцияларни консолидациялашган ҳисоботдан чиқариб ташлаш ҳамда ҳисобот ахборотини таҳлил қилиш масалалари ёритилган [2, 4, 5, 7, 8]. Ушбу ишлар консолидация натижаларининг ишончлилиги гуруҳ таркибини тўғри белгилаш, ҳисоб сиёсатини мувофиқлаштириш ва консолидация тузатишларини ҳужжатлаштиришга боғлиқлигини кўрсатади.

Бизнес бирлашувларига бағишланган тадқиқотларда харид қилинган корхона ёки бизнеснинг идентификация қилинадиган активлари ва мажбуриятларини баҳолаш, сотиб олиш қийматини тақсимлаш, шунингдек, гудвилл ва назорат қилмайдиган улушларни ҳисобга олишни такомиллаштириш орқали консолидациялашган молиявий ҳисобот ахборотининг сифатини ошириш масалалари ўрганилган [3, 9]. Инвестицияларни МҲХС бўйича таснифлаш ва баҳолаш масалалари ҳам алоҳида тадқиқот йўналиши сифатида шакллانган [6]. Бироқ ушбу ишларда консолидация тузатишлари, бизнес бирлашувда тан олиннадиган номоддий активлар, гудвилл ва инвестициялар бўйича вақтинчалик фарқларнинг солиқ оқибатларини ягона услубий тизимда ҳисобга олиш масаласи етарлича очиб берилмаган. Шу боис Ўзбекистон солиқ қонунчилиги хусусиятларини МҲХС (IAS) 12 [10], МҲХС (IFRS) 3 [11] ва МҲХС (IFRS) 10 [12] талаблари билан боғлайдиган амалий механизмни ишлаб чиқиш зарурати сакланиб қолмоқда.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда норматив-ҳуқуқий таҳлил, қиёсий таҳлил, иқтисодий моҳияти бўйича гуруҳлаш, ҳисоб-китобга асосланган моделлаштириш ва тизимли ёндашув усулларида фойдаланилди. МҲХС (IAS) 12да белгиланган кечиктирилган солиққа оид талаблар МҲХС (IFRS) 3да назар тутилган харид усули ва МҲХС (IFRS) 10даги консолидация тамойиллари билан ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилинди [10–12]. Вақтинчалик фарқлар келиб чиқиш манбаси ва қайтарилиш усули бўйича гуруҳланди, бизнес бирлашув мисолида ҳаққоний қиймат тузатишларининг кечиктирилган солиқ ва гудвиллга таъсири моделлаштирилди. Фойда солиғи базаси ва солиқ тўловчиларнинг консолидациялашган гуруҳини тартибга солувчи Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси ва бошқа миллий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар норматив асос сифатида ўрганилди [15].

Таҳлил ва натижалари. МҲХС (IAS) 12га кўра, консолидациялашган молиявий ҳисоботда актив ва мажбуриятларнинг баланс қиймати консолидациялашган молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботдан олинади. Фойда солиғи базаси тегишли юрисдикцияда консолидациялашган солиқ декларацияси талаб қилинса шу декларация, бошқа ҳолларда эса гуруҳдаги ҳар бир алоҳида корхонанинг солиқ декларацияси асосида аниқланади [МҲХС (IAS) 12, 11-банд]. Ўзбекистонда солиқ тўловчиларнинг консолидациялашган гуруҳини тузиш шартлари Солиқ кодексининг 5-бобида белгиланган [15]. Демак, молиявий ҳисобот нуқтаи назаридан консолидациялашган ҳисоботнинг мавжудлиги ўз-ўзидан фойда солиғи консолидацияси мавжудлигини англатмайди.

Мазкур фарқ кейинги таҳлил учун муҳим ҳисобланади: гуруҳ ягона иқтисодий субъект сифатида консолидациялашган молиявий ҳисобот тузса ҳам, солиқ қонунчилиги унинг таркибидаги юридик шахсларни, белгиланган тартибда консолидациялашган солиқ гуруҳи тузилмаган тақдирда, мустақил солиқ тўловчилар сифатида қарайди. Кечиктирилган солиқ активлари ва мажбуриятларини гуруҳ таркибидаги турли корхоналар ўртасида ўзаро ҳисобга олишга фақат МҲХС (IAS) 12 талаблари бажарилган тақдирдагина йўл қўйилади. Бунда ушбу актив ва мажбуриятлар бир хил солиқ органи томонидан ундириладиган фойда солиғига тегишли бўлиши, шунингдек жорий солиқ активлари ва мажбуриятларини соф асосда ёки бир вақтнинг ўзида ҳисоб-китоб қилиш ҳуқуқи ва нияти мавжуд бўлиши шарт ҳисобланади [МҲХС (IAS) 12, 74 ва 76-бандлар].

Шу сабабли бир корхонанинг кечиктирилган солиқ активини бошқа корхонанинг кечиктирилган солиқ мажбурияти билан ўзаро ҳисобга олиш фақат юридик ҳуқуқ, айти солиқ органи ва соф асосда ёки бир вақтда ҳисоб-китоб қилиш ниятига оид мезонлар бажарилганда мумкин бўлади[МҲХС (IAS) 12, 74 ва 76-бандлар].

Консолидация даражасида солиқ базасини аниқлаш. Алоҳида молиявий ҳисоботда вақтинчалик фарқ актив ёки мажбуриятнинг шу корхона ҳисоботидаги баланс қиймати билан унинг солиқ базаси негизда аниқланади. Консолидациялашган ҳисоботдаги баланс қиймати эса сотиб олиш санасидаги ҳаққоний қиймат тузатишлари, гуруҳ ичидаги операциялар бўйича фойда ёки зарарни чиқариб ташлаш, ҳисоб сиёсатини бирхиллаштириш ва бошқа консолидация ёзувлари таъсирида ҳам ўзгаради. Агар ушбу тузатишлар солиқ ҳисобида тан олинмаса, солиқ базаси ўзгармасдан қолади. Шу сабабли кечиктирилган солиқни шўба корхоналарнинг тайёр балансларини механик жамлаш орқали тўлиқ аниқлаб бўлмайди.

Услубий жиҳатдан консолидацияда икки даражадаги фарқни ажратиш мақсадга мувофиқдир: «ички база фарқи» - инвестиция объектининг алоҳида актив ва мажбуриятлари бўйича баланс қиймати билан солиқ базаси ўртасидаги фарқ; «ташқи база фарқи» - бош корхона ёки инвесторнинг инвестиция объекти соф активларидаги улуши билан инвестициянинг солиқ базаси ўртасидаги фарқ. Амалиётда қўлланадиган ушбу тасниф МҲХС (IAS) 12 талабларини консолидация даражасида изчил қўллашга ёрдам беради. Икки фарқ бир вақтда мавжуд бўлиши мумкин; уларни ўзаро фарқламаслик кечиктирилган солиқни икки марта ҳисоблаш ёки тан олмаслик рискинни келтириб чиқаради.

1-жадвал.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботда вақтинчалик фарқларнинг келиб чиқиш манбалари ва қайтарилиш усуллари

Фарқ тури	Баланс қиймати манбаи	Солиқ базаси	Одатий қайтарилиш йўли
Ички база фарқи	Алоҳида актив/мажбуриятнинг консолидациялашган балансдаги қиймати	Актив ёки мажбуриятнинг солиқ базаси	Фойдаланиш, сотиш ёки мажбуриятни сўндириш
Ташқи база фарқи	Гуруҳнинг инвестиция объекти соф активларидаги улуши	Инвестициянинг солиқ қонунчилигига мувофиқ аниқланган таннарни	Дивиденд, капитални қайтариш ёки улушни сотиш
Консолидация тузатиши	Гуруҳ ичидаги операциялардан юзага келган фойда бартараф этилгандан кейинги қиймат	Солиқ декларациясида акс эттирилган қиймат	Актив ташқи томонга сотилганда ёки истеъмол қилинганда

Манба: МҲХС (IAS) 12нинг 11 ва 38–44-бандлари асосида муаллиф томонидан тузилган [10].

Муаллиф таклифига кўра, консолидация пакети ҳар бир вақтинчалик фарқ учун бешта аналитик белгини қамраб олиши керак: келиб чиқиш манбаи, солиқ юрисдикцияси, қайтарилиш усули, қайтарилиш муддати ва солиқ таъсири молиявий ҳисоботнинг қайси таркибий қисмида тан олинishi. Бундай белгилаш вақтинчалик фарқни тан олиш, солиқ ставкасини танлаш, ўзаро ҳисобга олиш ва ахборотни ёритишни ягона маълумотлар занжирида назорат қилиш имконини беради.

Гуруҳ ичида товар, асосий восита ёки бошқа актив сотилганда сотувчи юридик шахс фойдани ўзининг алоҳида ҳисоботида ва, одатда, солиқ декларациясида тан олади. Консолидациялашган ҳисоботда эса гуруҳ нуқтаи назаридан амалга ошмаган фойда чиқариб ташланиб, активнинг баланс қиймати гуруҳ учун дастлабки тан олинган таннарга, ёхуд кейинчалик қадрсизланиш бўйича зарар тан олинган бўлса, ушбу зарар суммасига камайтирилган таннарга келтирилади. Агар харидорнинг солиқ базаси гуруҳ

ичидаги сотиш нархига тенг бўлиб қолса, консолидациялашган ҳисоботдаги камайтирилган баланс қиймати билан юқориқ солик базаси ўртасида чегириладиган вақтинчалик фарқ юзага келади. Тан олиш мезонлари бажарилса, ушбу фарқ бўйича кечиктирилган солик активи тан олинади.

Бу ерда жорий фойда солиғи ва кечиктирилган соликни ўзаро фарқлаш лозим. Сотувчи Солик кодексига мувофиқ тўлаган жорий солик алоҳида юридик шахснинг солик мажбурияти бўлиб қолади; консолидация ёзуви уни автоматик тарзда бекор қилмайди. Кечиктирилган солик активи эса актив ташқи томонга сотилганда ёки фойдаланиш орқали харажатга айланганда гуруҳ доирасида олдин соликка тортилган ички фойданинг иқтисодий таъсири бартараф бўлишини ифодалайди. Шундай қилиб, консолидациялаш билан боғлиқ тузатувчи ёзувлар бухгалтерия фойдасини тан олишни кечиктиради, солик декларацияси эса уни олдинроқ тан олган бўлади.

Амалиётдаги асосий рисклар актив ҳаракатини кузатмаслик, ички фойдани нотўғри ставкада баҳолаш, жумладан трансмиллий гуруҳлар учун бошқа юрисдикцияларнинг фойда солиғи ставкаларини қўллаш ва актив кейинги даврда ташқи томонга сотилганда кечиктирилган соликни тескари айлантормасликдан иборат. Шу сабабли муаллиф гуруҳ ичидаги фойдани ҳисобга олишга мўлжалланган реестрда актив идентификатори, сотувчи ва харидор юрисдикцияси, соликка тортилган фойда, консолидациядан чиқариб ташланган сумма ҳамда кечиктирилган солик қолдиғини акс эттиришни таклиф қилади.

Бизнес бирлашувида харид қилинган идентификация қилинадиган актив ва мажбуриятлар, чекланган истисноларни ҳисобга олган ҳолда, сотиб олиш санасидаги ҳаққоний қиймати бўйича консолидациялашган молиявий ҳисоботга киритилади. Уларнинг солик базаси эса кўп юрисдикцияларда бизнес бирлашуви натижасида қайта баҳоланмайди. Масалан, бинонинг консолидациялашган ҳисоботдаги қиймати ҳаққоний қийматгача оширилиб, солик базаси сотиб олинган корхонадаги тарихий қийматда қолса, солик солинадиган вақтинчалик фарқ ва кечиктирилган солик мажбурияти юзага келади [МҲХС (IAS) 12, 19-банд].

Кечиктирилган солик мажбурияти идентификация қилинадиган соф активлар қийматини камайтиради ва, бошқа омиллар ўзгармаган ҳолатда, гудвилл қийматини оширади. Шу сабабли сотиб олиш нархини тақсимлаш жадвалида ҳар бир ҳаққоний қиймат тузатишининг солик базаси ва тегишли ставкаси алоҳида кўрсатилиши шарт. Солик базасини актив ёки мажбурият «баланс қийматига тенг» деб автоматик қабул қилиш хато ҳисобланади, чунки бизнес бирлашувида актив ва мажбуриятлар қийматини бухгалтерия ҳисобида қайта баҳолаш, солик қонунчилигига мувофиқ ҳисобга олинadиган солик базасида бир хил тарзда акс этмаслиги мумкин.

Сотиб олинган корхона айрим активлар ёки мажбуриятлар бўйича кечиктирилган соликни МҲХС (IAS) 12 да назарда тутилган дастлабки тан олиш истисноси сабабли ўз молиявий ҳисоботида тан олмаган бўлиши мумкин. Бироқ бизнес бирлашуви доирасида консолидация қилинган ҳисоботда мазкур актив ёки мажбуриятлар билан боғлиқ солик таъсири тан олиниши шарт, чунки бу ҳолат одатий дастлабки тан олиш ҳисобланмайди. Бу талаб сотиб олиш санасида идентификация қилинган соф активларнинг соликдан кейинги ҳаққоний қийматини акс эттиришга қаратилгандир [МҲХС (IAS) 12, 15 ва 24-бандлар].

Таъкидлаш жоизки, МҲХС (IAS) 38 [14] талабларига мувофиқ номоддий активларни ҳисобга олиш шу нуқтаи назардан айниқса муҳим ҳисобланади. Мижозлар билан муносабатлар, бренд, технология ёки шартнома ҳуқуқи сотиб олинган корхонанинг алоҳида ҳисоботида тан олинмаган, аммо бизнес бирлашувида идентификация қилинган бўлиши мумкин. Агар уларнинг солик базаси нолга тенг бўлса, бутун ҳаққоний қиймат солик солинадиган вақтинчалик фарқни ташкил этади. Кечиктирилган солик мажбурияти кейинчалик номоддий актив амортизация қилингани, қадрсизлангани ёки ҳисобдан чиқарилгани сари тескари айланиб, одатда, фойда ёки зарарда акс этади.

Бизнес бирлашуви натижасида юзага келадиган ва солик мақсадларида чегирилмайдиган гудвиллнинг солик базаси нолга тенг бўлиши мумкин. Баланс қиймати билан нол қийматга тенг солик базаси ўртасида солик солинадиган вақтинчалик фарқ юзага келса-да, МҲХС (IAS) 12 гудвиллни дастлабки тан олишдан келиб чиқадиган

кечиктирилган солиқ мажбуриятини тан олишни тақиқлайди. Бунинг сабаби гудвиллни қолдиқ сумма сифатида баҳолаш ва мазкур мажбуриятни тан олиш гудвилл қийматини яна ошириб, айланма ҳисоб-китобни келтириб чиқаришидадир [МҲХС (IAS) 12, 21-банд].

Ушбу истиснони гудвилл билан боғлиқ ҳар қандай солиқ фарқига қўллаш тўғри ҳисобланмайди. Агар гудвилл солиқ мақсадларида чегириладиган бўлса ёки солиқ базасининг кейинги ўзгариши гудвиллни дастлабки тан олишга эмас, бошқа операцияга тегишли бўлса, бунда алоҳида таҳлил талаб қилинади. МҲХС (IAS) 12 солиқ мақсадларида чегириладиган гудвилл бўйича солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ ва кечиктирилган солиқ мажбурияти тан олинишини қайд этади.

Гудвиллнинг қадрсизланишини МҲХС (IAS) 36 [13] га мувофиқ ҳисобга олиш натижасида юзага келадиган зарар ҳам икки даражада таҳлил қилинади. Агар гудвилл солиқ мақсадларида чегирилмаса, тан олинмаган вақтинчалик фарқ қадрсизланиш натижасида камаяди, аммо дастлабки тан олиш бўйича истисно қондасига тегишли бўлган бу камайиш бўйича солиқ даромади тан олинмайди. Агар қадрсизланиш солиқ мақсадларида чегирилса, солиқ базаси динамикаси ва олдин тан олинган кечиктирилган солиқ қолдиғи қайта ҳисобланиши керак. Демак, гудвилл бўйича реестр бухгалтерия ҳисобига мувофиқ тан олинган қиймат билан бирга солиқ мақсадларида чегирилиш хусусиятини ҳам акс эттириши лозим.

Сотиб олинган корхона ўтган давр солиқ зарарлари бўйича кечиктирилган солиқ активини етарли солиқ солинадиган фойдаси мавжуд эмаслиги сабабли тан олмаган бўлиши мумкин. Бизнес бирлашувидан кейин кенгайган гуруҳнинг солиқ солинадиган фойдаси ёки солиқ зарарларини қонуний равишда ўтказиш механизми ушбу активни қоплаш эҳтимолини ошириши мумкин. МҲХС (IAS) 12га мувофиқ, фойдаланилмаган солиқ зарарлари ва солиқ кредитлари бўйича кечиктирилган солиқ активи, улардан фойдаланиш имконини берадиган етарли миқдордаги солиқ солинадиган фойданинг келгусида олиниши эҳтимоли юқори бўлган тақдирдагина тан олинади [МҲХС (IAS) 12, 34-банд].

Харид қилинган кечиктирилган солиқ нафининг қачон тан олингани унинг ҳисобда қерда акс эттирилишини белгилайди. Агар харид санасида мавжуд бўлган факт ва шароитлар ҳақидаги янги маълумот баҳолаш даврида, яъни бизнес харид қилингандан кейин кўпи билан бир йил ичида олинса, тан олинган наф гудвиллни камайтиради; гудвилл нолгача камайтирилганидан кейинги ортиқча сумма фойда ёки зарарда тан олинади. Бошқа ҳолларда, кейин тан олинган наф фойда ёки зарарда ёхуд МҲХС (IAS) 12 талаб қилса, бошқа ялпи даромад ёки капиталда тан олинади [МҲХС (IAS) 12, 68-банд].

Харидорнинг ўзига тегишли, аввал тан олинмаган солиқ зарарлари сотиб олинган корхонанинг келгуси фойдаси ҳисобига қопланиши мумкин бўлса, ушбу актив бизнес бирлашувидagi идентификация қилинадиган актив ҳисобланмайди. МҲХС (IAS) 12га мувофиқ, у фойда ёки зарарда тан олинади ва гудвиллга таъсир қилмайди. Сотиб олинган корхонанинг солиқ зарарлари билан харидорнинг ўз солиқ зарарларини алоҳида аналитик кодларда юритиш мазкур таснифни таъминлайди.

Консолидациялашган молиявий ҳисоботда шўъба корхонага инвестиция алоҳида «инвестиция» сатри сифатида эмас, унинг актив ва мажбуриятларини сатрма-сатр жамлаш орқали акс эттирилади. Шунга қарамай, бош корхона улушига тўғри келадиган соф активлар билан улуш (акция)ларга қилинган инвестициянинг солиқ солиш мақсадидаги таннархи ўртасида ташқи база фарқи юзага келади. У, одатда, сотиб олишдан кейинги тақсимланмаган фойда, валюта айирбошлаш фарқлари ёки қадрсизланиш таъсирида ўзгаради [МҲХС (IAS) 12, 38-банд].

МҲХС (IAS) 12га кўра, агар бош корхона вақтинчалик фарқнинг қайтарилиш муддатини назорат қила олмаса ёки ушбу фарқнинг яқин келажакда қайтарилиши эҳтимоли юқори бўлса, солиқ солинадиган ташқи база фарқи бўйича кечиктирилган солиқ мажбурияти тан олинади. Шўъба корхона бўйича истисно фақат қуйидаги икки шарт бир вақтда бажарилганда қўлланади:

- вақтинчалик фарқнинг қайтарилиш муддатини назорат қилиш;
- фарқнинг яқин келажакда қайтарилмаслиги эҳтимоли юқори бўлиши.

[МҲХС (IAS) 12, 39–40-бандлар].

Ассоциациялашган корхонада инвестор сезиларли таъсирга эга бўлса-да, дивиденд тўловларини якка тартибда белгилай олмайди. Шу сабабли фойданинг яқин келажакда тақсимланмаслиги ҳақида мажбурий келишув мавжуд бўлмаса, тақсимланмаган фойдадан юзага келган солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ бўйича кечиктирилган солиқ мажбурияти, одатда, тан олинади [МҲХС (IAS) 12, 42-банд]. Қўшма корхонада эса иштирокчилар келишуви ва фойдани тақсимлаш устидан биргаликдаги назорат шартлари таҳлил қилиниши лозим [МҲХС (IAS) 12, 43-банд].

МҲХС (IAS) 12га мувофиқ, чегириладиган вақтинчалик фарқ бўйича кечиктирилган солиқ активи ушбу фарқ келажакда қайтарилиши ва ундан фойдаланиш имконини берувчи суммадаги солиқ солинадиган фойда мавжуд бўлиши эҳтимоли юқори бўлган тақдирдагина тан олинади [МҲХС (IAS) 12, 44-банд]. Масалан, инвестиция кадрсизланиб, унинг бухгалтерия қиймати камайган, аммо солиқ базаси ўзгармаган бўлса, кечиктирилган солиқ активини тан олиш учун инвестицияни сотиш режаси ёки солиқ чегирмасидан фойдаланиш имкониятини тасдиқловчи бошқа ишончли далиллар мавжуд бўлиши лозим.

МҲХС (IAS) 12ни консолидациялашган ҳисоботда қўллашга оид амалий мисол. Қуйидаги мисол юқоридаги услубий ёндашувларни ҳисоб-китоб орқали кўрсатиш мақсадида тузилган. «O‘zneftgaz qurilish» МЧЖ 2025 йилда «Neftgaz loyiha» МЧЖнинг 80 фоиз улушини сотиб олган. Сотиб олиш санасида «Neftgaz loyiha» МЧЖнинг идентификация қилинадиган соф активлари баланс қиймати 100 млрд сўмни ташкил этади. Бино қиймати 30 млрд сўмга оширилган бўлиб, мижозлар билан муносабатлар номоддий активи эса 20 млрд сўмга тан олинган. Бинонинг солиқ базаси ўзгармайди, номоддий активнинг солиқ базаси нолга тенг деб қабул қилинади. Фойда солиғи ҳисоб-китоб учун 15 фоизлик солиқ ставкаси қўлланилган.

2-жадвал.

Бизнес бирлашувида ҳаққоний қиймат тузатишларининг кечиктирилган солиққа таъсири (млн сўм)

Кўрсаткич	Ҳаққоний қиймат тузатиши	Солиқ базаси ўзгариши	Вақтинчалик фарқ	Кечиктирилган солиқ мажбурияти (15%)
Бино	30,000	0	30,000	4,500
Мижозлар билан муносабатлар	20,000	0	20,000	3,000
Жами	50,000	0	50,000	7,500

Манба: «O‘zneftgaz qurilish» МЧЖ ва «Neftgaz loyiha» МЧЖ маълумотлари асосида амалга оширилган ҳисоб-китоб.

Бунда, сотиб олиш санасида 50 млрд сўм солиқ солинадиган вақтинчалик фарқ ва 7,5 млрд сўм кечиктирилган солиқ мажбурияти тан олинади. Идентификация қилинадиган соф активлар ҳаққоний қиймат тузатишларидан кейин 150 млрд сўмга етса-да, кечиктирилган солиқ мажбурияти уларнинг солиқдан кейинги қийматини 142,5 млрд сўмга туширади. Бизнесни харид қилиш учун тўланган ҳақ, назорат кучига эга бўлмаган улуш ва олдинги улуш қиймати йиғиндиси 176 млрд сўм деб олинганда гудвилл 33,5 млрд сўмни ташкил этади: $176 - 142,5 = 33,5$. Кечиктирилган солиқ ҳисобланмаганида гудвилл 26 млрд сўм бўлиб, 7,5 млрд сўмга кам кўрсатилган бўлар эди.

Кейинги даврларда бино бўйича 30 млрд сўмлик тузатиш амортизация ҳисоблаш орқали, номоддий актив бўйича 20 млрд сўмлик тузатиш эса унинг фойдали хизмат муддати давомидаги амортизацияси, кадрсизланиши ёки чиқиб кетиши орқали тескари айланади. Масалан, бино 30 йил давомида амортизация қилинса, ҳар йили 1 млрд сўм вақтинчалик фарқ қайтарилиб, 150 млн сўм кечиктирилган солиқ даромади тан олинади. Ушбу даромад сотиб олиш санасидаги гудвиллни қайта ҳисобламайди; у активдан фойдаланиш билан боғлиқ жорий давр солиқ таъсирини ифодалайди.

«Neftgaz loyiha» МЧЖнинг сотиб олиш санасида 4 млрд сўм фойдаланилмаган

солиқ зарари мавжуд бўлса, 15 фоизлик ставкада 600 млн сўм потенциал кечиктирилган солиқ активи юзага келади. Бунда солиқ активи фақат қопланиш эҳтимоли юқори бўлган суммада тан олинади. Агар сотиб олиш санасида 400 млн сўмлик активни тан олиш мезони бажарилса, идентификация қилинадиган соф активлар 400 млн сўмга ошиб, гудвилл шунча суммага камаяди. Қолган 200 млн сўм кейинчалик янги маълумот асосида тан олинса, унинг гудвилл ёки фойда ва зарарга таъсири МҲХС (IAS) 12нинг 68-бандидаги тартиб асосида аниқланади.

Кечиктирилган солиқ ҳисобот санасига қадар қабул қилинган ёки моҳиятан қабул қилинган солиқ ставкалари асосида, актив қопланадиган ёки мажбурият сўндириладиган даврда қўлланилиши кутилаётган ставкада баҳоланади. Баҳолаш активни фойдаланиш, сотиш ёки бошқа усулда қоплашнинг солиқ оқибатларини акс эттириши лозим. Ташқи база фарқларини ҳисоблашда дивиденд олиш ва улушни сотиш турли солиқ оқибатларини юзага келтириши мумкин. Шу сабабли қўлланадиган ставка ҳисобот санасида амал қилган қонунчилик, солиқ тўловчи ва даромад олувчининг мақоми, қайтарилиш усули ҳамда тегишли халқаро солиқ шартномаси мавжудлиги асосида ҳужжатлаштирилиши лозим [15].

МҲХС (IAS) 12га мувофиқ, жорий ва кечиктирилган солиқ активлари ҳамда мажбуриятларини гуруҳ даражасида ўзаро ҳисобга олиш учун корхоналарнинг бир гуруҳ таркибига киришининг ўзи етарли эмас. Бундай ҳисобга олишга фақат қонуний ҳуқуқ мавжуд бўлган, солиқ активлари ва мажбуриятлари бир хил солиқ органи томонидан бошқариладиган ҳамда уларни соф асосда ёки бир вақтнинг ўзида ҳисоб-китоб қилиш нияти мавжуд бўлган тақдирдагина йўл қўйилади [МҲХС (IAS) 12, 74 ва 76-бандлар].

Ўзбекистон Солиқ кодексининг 5-бобида белгиланган шартларга жавоб берадиган юридик шахслар фойда солиғини жами молиявий натижа асосида ҳисоблаш мақсадида солиқ тўловчиларнинг консолидациялашган гуруҳини тузиши мумкин [15]. Бироқ бундай гуруҳнинг мавжудлиги кечиктирилган солиқ активлари ва мажбуриятларини автоматик равишда ўзаро ҳисобга олиш ҳуқуқини бермайди. Бундай ҳисобга олишга фақат МҲХС (IAS) 12да белгиланган шартлар, жумладан, юридик ҳуқуқнинг мавжудлиги ҳамда солиқ активлари ва мажбуриятларини соф асосда ёки бир вақтнинг ўзида ҳисоб-китоб қилиш нияти мавжудлиги алоҳида баҳоланган тақдирдагина йўл қўйилади.

Турли солиқ юрисдикцияларида юзага келган солиқ активлари ва мажбуриятларини гуруҳнинг умумий солиқ режалаштириш имкониятларига асосланиб ўзаро ҳисобга олиш мумкин эмас.

Бизнес бирлашуви доирасида тан олинадиган кечиктирилган солиқ одатда жорий солиқ харажати эмас, балки сотиб олиш ҳисоби (purchase accounting) таркибида акс эттирилади. Кейинчалик ушбу суммалардаги ўзгаришлар уларнинг келиб чиқиш манбаига қараб гудвилл, фойда ёки зарар, бошқа ялпи даромад ёки капитал таркибида тан олинади. Шунинг учун МҲХС (IAS) 12даги “солиқ таъсири асосий операцияга эргашади” тамойили қайта баҳолашлар, валюта курслари фарқлари ва бошқа ялпи даромад элементларига нисбатан изчил қўлланилиши лозим [МҲХС (IAS) 12, 58 ва 61А-бандлар].

Агарда харидорнинг сотиб олишдан аввал ҳам кечиктирилган солиқ активи мавжуд бўлса ва бизнес бирлашуви натижасида илгари тан олинган сумма ўзгарса, МҲХС (IAS) 12 ушбу ўзгаришнинг хусусияти ва таъсирини ёритишни талаб қилади. Шунингдек, сотиб олинган корхонага тегишли кечиктирилган солиқ нафининг сотиб олиш санасида тан олинмаган, аммо кейинчалик тан олинган қисми бўлса, унинг тан олиншига сабаб бўлган ходиса ёки шароитлар ўзгариши ҳақида ахборот тақдим этилиши лозим [МҲХС (IAS) 12, 81(j) ва 81(k)-бандлар].

Бундан ташқари, тан олинмаган ташқи база фарқларининг жами суммаси ҳам МҲХС (IAS) 12нинг тегишли ошкор қилиш талабларига мувофиқ ёритилиши шарт ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Таҳлил натижалари консолидациядаги солиқ ҳисобининг асосий вазифаси гуруҳ корхоналари солиқ кўрсаткичларини механик жамлаш эмас, балки консолидациялашган баланс қийматлари билан тегишли солиқ базалари ўртасидаги фарқларни тўлиқ аниқлаш эканини кўрсатди. Харид санасидаги ҳаққоний қиймат тузатишлари, гуруҳ ичидаги амалга ошмаган фойда, фойдаланилмаган солиқ зарарлари ва инвести-

циялар бўйича ташқи база фарқлари кечиктирилган солиқнинг асосий манбаларидир.

Бизнес бирлашувида кечиктирилган солиқ идентификация қилинадиган соф активларнинг солиқдан кейинги қиймати ва гудвилл миқдорига бевосита таъсир қилади. Гудвиллни дастлабки тан олиш бўйича мавжуд истисно қондаси тор доирада қўлланиши ва бошқа актив ҳамда мажбуриятларга автоматик тарзда кўчирилмаслиги лозим. Сотиб олинган корхона ва хариддорнинг ўзига тегишли солиқ зарарлари эса тан олиш санаси ва манбаси бўйича алоҳида таҳлил қилиниши керак.

Инвестициялар бўйича кечиктирилган солиқ мажбуриятини тан олмасликка фақат қуйидаги икки шарт бир вақтнинг ўзида бажарилгандагина йўл қўйилади: корхона вақтинчалик фарқнинг қайтарилиш вақтларини назорат қила олиши ва ушбу фарқнинг яқин келажакда қайтарилмаслиги эҳтимоли юқори бўлиши лозим. Шу сабабли мазкур истисно қондасини барча инвестиция турларига бир хил тарзда қўллаш мумкин эмас, чунки ассоциациялашган ва қўшма корхоналарда инвесторнинг вақтинчалик фарқнинг қайтарилиш жараёнини назорат қилиш даражаси турлича бўлади [МХХС (IAS) 12, 39 ва 42-бандлар].

Ўтказилган тадқиқотларимиз натижасида берилаётган биринчи таклиф, бу бизнеснинг харид нархини тақсимлаш жадвалида «солиқ кўприги» блокинни жорий этиш ҳисобланади. Унда ҳар бир идентификация қилинадиган актив ва мажбурият бўйича сотиб олинган корхонадаги баланс қиймати, ҳаққоний қиймат, консолидация тузатиши, солиқ базаси, вақтинчалик фарқ, солиқ ставкаси ва кечиктирилган солиқ суммалари акс эттирилиши лозим. Ушбу блокни гудвилл ҳисоб-китоби билан боғлаш солиқ таъсирини ўтказиб юбориш ёки икки марта ҳисоблаш рискинни камайтиради.

Иккинчи таклиф - ички ва ташқи база фарқларини алоҳида субрегистрларда юритишга тааллуқлидир. Ички регистр актив ёки мажбурият идентификатори бўйича вақтинчалик фарқларнинг қайтарилишини кузатиши, ташқи регистр эса ҳар бир инвестиция бўйича тақсимланмаган фойда, валюта захираси, қадрсизланиш, режалаштирилган дивиденд ва чиқиб кетиш стратегиясини қамраб олиши керак. Тан олиш бўйича истисно қондасига оид далиллар ҳар бир ҳисобот санасида қайта кўриб чиқилиши лозим.

Учинчи таклиф - консолидация жараёнида солиқ назоратини қуйидаги уч босқичда ташкил этиш ҳисобланади:

- барча консолидация ёзувларининг солиқ базасига таъсирини белгилаш;
- юзага келган вақтинчалик фарқ бўйича тан олишга оид истисно қондаларини текшириш;
- қўлланиладиган ставка, қайтарилиш усули, ҳисоботда тан олиш жойи ва ёритиш талабларини тасдиқлаш.

Бу кетма-кетлик солиқ ҳисобини арифметик амалдан ҳужжатлаштирилган профессионал назорат жараёнига айлантиради.

Тўртинчи таклиф - солиқ мутахассиси, баҳоловчи ва консолидация жамоаси ўртасида ахборот алмашинувини харид санасидан бошлаб ташкил этиш лозим. Баҳоловчи ҳаққоний қийматни, солиқ мутахассиси солиқ базаси ва чегирилиш хусусиятини, консолидация жамоаси эса кечиктирилган солиқнинг гудвилл ва кейинги давр натижаларига таъсирини тасдиқлаши лозим. Масъулиятларнинг бундай тақсимоли ҳисоб-китобнинг тўлиқлиги ва текширилувчанлигини оширади.

Мазкур таклифлар ўзаро боғлиқ тизимни ташкил этади: «солиқ кўприги» дастлабки ҳисоб-китобни шакллантиради, ички ва ташқи база субрегистрлари фарқларни кейинги даврларда кузатади, уч босқичли назорат эса тан олиш, баҳолаш ва ёритишнинг тўлиқлигини таъминлайди. Ахборот алмашинуви ушбу тизим учун зарур далилларни ўз вақтида тақдим этади.

Натижада сотиб олиш нархини тақсимлаш, консолидация тузатишлари ва солиқ базаси маълумотларини бирлаштирувчи интеграциялашган регистр МХХС (IAS) 12 талабларини ўзгартирмаган ҳолда уларнинг амалий ижросини мустаҳкамлайди. Бундай ёндашув кечиктирилган солиқнинг келиб чиқиши, қайтарилиши, молиявий натижаларга таъсири ва ёритилишини даврлар кесимида кузатиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 февралдаги “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4611-сонли ва 2025 йил 15 сентябрдаги «Молиявий ҳисоб тизимини халқаро талаб ва стандартларга мувофиқ такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-282-сонли қарорлари
2. С.С. Насретдинов, Б.А. Хасанов. Консолидациялаштирилган (умумлаштирилган) бухгалтерия ҳисоботи // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. – Тошкент, 2003. -№10. – Б.14-16.
3. Н.Б. Хўжабеков. Бизнес бирлашишида консолидациялашган молиявий ҳисоботларни такомиллаштириш: иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Тошкент, 2009. – Б. 7-17.
4. С.А. Джуманов. Молиявий ҳисобот ахборотларини халқаро стандартлар асосида компиляция қилиш: иқтисод фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун диссертация автореферати. – Тошкент, 2019. – Б. 11-24.
5. I. Avazov. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot ma'lumotlarini tahlil qilish masalalari // Muhandislik va iqtisodiyot. – Toshkent, 2025. – № 11. – Б. 358–362. – URL: <https://muhandislik-iqtisodiyot.uz/index.php/journal/article/view/1351>
6. X. Хасанова. (2024). Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида инвестициялар ҳисобини ташкил этиш. Академические исследования в современной науке, 3(50), Б. 168–171. (<https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/62006>)
7. S. Safarov. “Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni tuzishning chet mamlakatlar tajribasi va undan mamlakatimiz iqtisodiyotida joriy etish istiqbollari”. Modern Science and Research, vol. 4, no. 4, Apr. 2025, pp. 914-9, <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/79924>.
8. 3. Умарова. Ўзбекистонда консолидациялашган молиявий ҳисоботни тузиш муаммолари ва ечимлари // Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar. – 2026. – Vol. 3, № 3. – Б. 270–278. DOI: 10.60078/3060-4842-2026-vol3-iss3-pp270-278. (<https://sci-p.uz/index.php/aept/article/view/4244>)
9. 3. Умарова. Бизнес бирлашиши операцияларини ҳисобга олиш тартибини такомиллаштириш: Ўзбекистон амалиёти ва МХХС асосида ёндашувлар // International Journal of Finance and Digitalization. – 2026. – Vol. 5, Issue 02. – URL: <https://cdn.sanity.io/files/m4sdn1c1/production/fe29adaece3238ff027cbeb4b3e79d74bd5f90c1.pdf>
10. IFRS Foundation. International Accounting Standard 12 “Income Taxes” (IAS 12) [Электронный ресурс]. - London : IFRS Foundation, 2025. - URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-12-income-taxes/> (мурожаат санаси: 21.06.2026)
11. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standard 3 Business Combinations (IFRS 3). - London : IFRS Foundation, 2025. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2025/issued/ifrs3.html> (мурожаат санаси: 11.01.2026).
12. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standard 10 “Consolidated Financial Statements” (IFRS 10) [Электронманба]. – London: IFRS Foundation, 2025. – URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-10-consolidated-financial-statements/> (мурожаат санаси: 21.06.2026).
13. IFRS Foundation. International Accounting Standard 36 “Impairment of Assets” (IAS 36) [Электронный ресурс]. - London : IFRS Foundation, 2025. - URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-36-impairment-of-assets/> (мурожаат санаси: 21.06.2026).
14. IFRS Foundation. International Accounting Standard 38 “Intangible Assets” (IAS 38) [Электронный ресурс]. - London : IFRS Foundation, 2025. - URL: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-38-intangible-assets/> (мурожаат санаси: 21.06.2026).
15. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (2019 йил 30 декабрдаги ЎПҚ-599-сон Қонун билан тасдиқланган, кейинги ўзгартиш ва қўшимчалар билан) [Электрон манба]. – URL: <https://lex.uz/docs/4674902> (мурожаат санаси: 02.08.2026).

Н.Хужабеков Признание отложенного налога на прибыль в консолидированной финансовой отчетности и при объединениях бизнеса в соответствии с МСФО (IAS) 12 Аннотация. В статье исследованы вопросы применения МСФО (IAS) 12 «Налоги на прибыль» при подготовке консолидированной финансовой отчетности и учете объединений бизнеса. Проанализированы внутренние и внешние временные разницы между балансовой стоимостью активов и обязательств на уровне консолидации и их налоговой базой, а также налоговые последствия корректировок справедливой стоимости на дату приобретения, гудвилла, неиспользованных налоговых убытков, внутригрупповых операций и инвестиций. Предложено объединить расчет распределения цены приобретения, регистр консолидационных корректировок и сведения о налоговой базе в единой системе контроля. Ключевые слова: МСФО (IAS) 12, МСФО (IFRS) 3, консолидированная финансовая отчетность, объединение бизнеса, отложенный налог, временная разница, гудвилл, налоговая база, внешняя временная разница, внутригрупповые операции.	N.Hujabekov Recognition of deferred income tax in consolidated financial statements and business combinations under IAS 12 Abstract. This article examines the application of IAS 12 Income Taxes in preparing consolidated financial statements and accounting for business combinations. It analyzes inside and outside basis temporary differences between the carrying amounts of assets and liabilities at the consolidation level and their tax bases, as well as the tax effects of acquisition-date fair value adjustments, goodwill, unused tax losses, intragroup transactions, and investments. The article proposes integrating the purchase price allocation calculation, the consolidation adjustment register, and tax-base data into a single control framework. Keywords: IAS 12, IFRS 3, consolidated financial statements, business combination, deferred tax, temporary difference, goodwill, tax base, outside basis difference, intragroup transactions.

Умар Худайбердиев– СамИСИ, “Иқтисодий таҳлил ва статистика” кафедраси доценти, и.ф.н.

ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА МАМЛАКАТ ЯЛПИ ИЧКИ МАҲСУЛОТ ҲАЖМИНИНГ ҚЎПАЙИШИ

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакат ялпи ички маҳсулот ҳажмида қўшилган қийматнинг моҳияти, шаклланиши ва ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ривожланиши ифодаланган. Қўшилган қийматни янада кўпайтириш бўйича тавсиялар берилган.   Калит сўзлар: ялпи ички маҳсулот, қўшилган қиймат, ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, иқтисодиёт асосий тармоқлари, саноат, қишлоқ хўжалиги қурилиш, яширин иқтисодиёт.

Кириш. Миллий ҳисоблар тизими бўйича мамлакатлар асосий иқтисодий кўрсаткичи - ялпи ички маҳсулот ҳажмидур. Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)- мамлакат ичида барча моддий неъматлар ишлаб чиқарувчи ва хизматлар кўрсатувчи хўжалик юритувчи субъектлар томонидан маълум вақт давомида (қўпинча бир йилда) правард истеъмол учун ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва кўрсатилган хизматлар қийматининг йиғиндисидир. ЯИМ ҳажми мамлакатлар иқтисодий ривожланишининг ҳолатини ва аҳоли фаровонлигининг даражасини ифодалайди. ЯИМ ҳажми асосан ишлаб чиқариш усулида ҳисобланади. Бу усулда иқтисодиётнинг асосий тармоқлари: саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш ва хизмат кўрсатиш жараёнларида қўшилган қийматлар йиғиндиси ҳамда маҳсулотларга ва экспорт-импорт операцияларига соф солиқлардан иборат. ЯИМ ҳажмининг катта қисмини маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида ва хизмат кўрсатиш соҳасида қўшилган қиймат ташкил этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. ЯИМ ва қўшилган қийматлар мазмуни иқтисодчи олимларимиздан Н. Тўхлиев, (2) М. Мухаммедов, Х. Набиев, А. Аюбжанов, с. Сайфуллаев (3) Х. Шодиев, И. Хабибуллаев (5) М. Пардаев. Ш. Шадмонов (1) Уринбаева каби иқтисодчи олимларимиз баён қилганлар. Мамлакат Президенти Ш. Мирзиёев бирнеча бор йиғилишларда «Қўшилган қиймат занжирини охиригача етказиш» тугрисида худудий раҳбарларга топшириқлар берган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот методологияси назарий ва амалий маълумот-

ларни, қонуний ва методологик ҳужжатларни ўрганиш давомида шаклланди, макон ва замон, анализ ва синтез усулларидадан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Қўшилган қиймат маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида ҳосил бўлади. Мамлакат Президентининг “Қўшилган қиймат занжири-ни охиригача етказиш” иборасини оддий пахта мисолида тушинтирадиган бўлсак, у қуйи-дагича изоҳланади. Қишлоқ хўжалиги пахта етиштиради. Пахта етиштириш жараёнида қўшилган қиймат (ҚҚ) яратилади. ҚҚ ҳажми тайёр пахта қиймати билан уни етиштириш учун сарфланган олдиндан мавжуд бўлган чигит, ўғит, ёқилғи қийматларини айириб ташланганига тенг бўлади. Пахтани чигитдан ажратиш жараёнида ҳам ҚҚ ҳосил бўлади. У пахта толаси қиймати билан ишлатилган пахта хомашёси ва бошқа сарфланган қиймат-ликлар фарқидан иборат бўлади. Пахта толасига ип-йигурув фабрикасида ишлов бериб, ип-калава тайёрлаш лозим. Бу жараёнда ҳам ҚҚ яратилади. Бу жараёнда ҚҚ ҳажми ип-калава қийматидан пахта толаси ва бошқа сарфланган қийматликларни айириб ташлаб топилади.

ҚҚ занжирини давом эттириб, ип-калавадан тўқимачилик фабрикасида газмол тайерлаш лозим. Газмол тайерлашдаги ҚҚ ҳажми газмол қиймати ва уни ишлаб чиқариш учун сарфланган ип-калава ва бошқа қийматлар фарқидан иборат. Газмолдан тайёр кийим-кечак ишлаб чиқариш лозим. Бу жараёнда ҳам ҚҚ яратилади. Бунда ҚҚ ҳажми тайёр маҳсулот қиймати ва унга сарфланган газмол ва бошқа қийматликлар фарқи ҳисобланади. Ишлаб чиқарилган кийим-кечак ёки бошқа тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга сотиш лозим. Истеъмолчиларга сотиш ҚҚ занжирининг охири ҳисобланади. Сотиш жараёнида ҳам ҚҚ, ҳосил бўлади, унинг ҳажми тайёр маҳсулот қиймати устига қўйилган савдо устамасидир. Умуман олганда саноат, қишлоқ хўжалиги, қурилиш, овқатланиш каби тармоқларга ҚҚ ҳажмини аниқлаш бирмунча қулай. ҚҚ ҳажми бу тармоқларда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (таомлар) қийматидан, уларни ишлаб чиқаришда сарфланган олдин мавжуд бўлган қийматликларни (ҳомашё, ёқилғи, газ, свет кабилар) айириб ташланганига тенг бўлади. Хизматлар кўрсатиш турлари жуда кўп бўлиб, бу соҳада ҚҚ ҳажмини аниқлаш мураккаброкдир.

ЯИМ ҳажмига яширин (хуфяна) иқтисодиётда яратилган ҚҚ ҳажми ҳам қўшилади. Яширин иқтисодиётдаги ЯИМ ҳажми Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитасининг йўриқномасига асосан танлаб кузатиш усули билан аниқланади. Статистик маълумотларга кўра ЯИМ ҳажми яширин иқтисодиётда қишлоқ хўжалиги, ўрмон ва балиқчилик хўжалигида (63,5-81,0%ни), қурилиш соҳасида (24,0-41,3% ни, хизматлар соҳасидаги (24,0-40,1%ни) ташкил этади. ҚҚ таркиби асосан ходимларга тўланадиган иш ҳақидан, барча қўшимча ва устамалари билан, давлат бюджетига тўланадиган солиқлардан иборат бўлиб, қолган қисми фаолият юритувчи субъектларнинг ялпи фойдаси ҳисобланади. Уларнинг ялпи фойдаси устав қондаси асосида тақсимланади.

Мамлакат ялпи ички маҳсулот ҳажминининг динамикаси

		2015		2020		2025		2025 йил 2015 йилга нисбатан мартда
		ЯИМ ҳажми, млрд.сўм	Ҳис- саси, %	ЯИМ ҳажми, млрд.сўм	Ҳис- саси, %	ЯИМ ҳажми, трл.сўм	Ҳис- саси, %	
1	Ишлаб чиқариш, асосий нархларда	54611,8	374	342 016,0	56,8	908298,0	49,1	16,6
2	Хизматлар	78754,4	54,0	215815,5	35,8	859 891,4	46,5	10,9
3	Маҳсулотларга ва экспорт- импорт операцияларига соф солиқлар	12480,2	86	44361,5	7,4	81510,6	4,4	6,3
	Жами	145846,4	100,0	602193,0	100,0	1849,7	100,0	12,7

Манба: Статистик тўпламлар: Ўзбекистон рақамларда - 2016; 2020 – 2021;

Маълумотлардан куришиб турибдики, кейинги 10 йилларда мамлакат ЯИМ ҳажми юқори суръатлар билан кўпайган. ЯИМ ҳажми асосан маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида кўпайган. Ушбу даврда ЯИМ ҳажми мамлакат миқёсида 12,7 баравар кўпайган бўлса, маҳсулот ишлаб чиқариш тармоқлари натижасида - 16, 6 баравар хизматлар кўрсатиш соҳасида - 10,9 баравар кўпайган. Мамлакат ЯИМ ҳажмининг 95,6 фойздан кўпроғи маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш соҳасига тўғри келади.

Хулоса ва таклифлар: Мамлакат ЯИМ ҳажми юқори суръатлар билан кўпаймоқда. 2025 йил Ўзбекистон Республикаси ЯИМ ҳажми 1849,7 трлн. сумдан ошиб, 2024 йилга нисбатан таққослаганда реал ўсиш суръати 7,7 %ни ташкил этган. Мамлакат ЯИМ ҳажмини кўпайтириш учун янги ишлаб чиқариш корхоналарини (фирмаларини) ташкил этиш, мавжудларида меҳнат унумдорлигини ошириш, қишлоқ хўжалигида янги ерларни (чўл, шўрхак, дашт ерлари) ўзлантириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳосилдорлигини кўтариш, хизмат турларини мавжуд ресурслар ва эҳтиёжлардан келиб чиқиб кўпайтириш ва самарадорлигини ошириш зарур бўлади. ЯИМ ҳажмининг кўпайиши мамлакат иқтисодий қудратини яхшилади, янги иш ўринлари яратиб, ишсизликни камайтиришга, аҳоли даромадини кўпайтириб, фаровонликга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ходиев Б.Ю., Шодмонов Ш. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. Т. “Баркамол фойз медиа”, 2017:
2. Тухлиев Н. ва бошқ. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, Давлат илмий нашриёти, 2006 й.
3. Мухаммедов М. ва бошқ. Иқтисодиёт назарияси. Т.: “Фан ва технологиялар” 2018.
4. Набиев Х. ва бошқ. Иқтисодий статистика. Дарслик. Т.: Иқтисодиёт, 2014 й.
5. Шодиев. Х. ,Хабибуллаев Н. Статистика. Дарслик. Т.: Тафаккур бўстони, 2013 й.

У.Худайбердиев	U. Khudaiberdiev
Формирование добавленной стоимости и увеличение валового продукта страны	Formation of Added Value and Increasing the Gross Domestic Product
Аннотация. В данной статье описывается природа, формирование добавленной стоимости в валовом внутреннем продукте страны и его развитие. Даны рекомендации по дальнейшему увеличению добавленной стоимости.	Abstract. This article describes the nature, formation, and development of added value in the gross domestic product. Recommendations for further increasing added value are provided.
Ключевые слова: валовой внутренний продукт, добавленная стоимость, производство, услуги, основные сектора экономики, промышленность, сельское хозяйство, строительство, теневая экономика.	Keywords: gross domestic product, added value, production, services, primary economic sectors, industry, agriculture, construction, shadow economy.

Ortiq Eshnazarovich Ernazarov – SamISI iqtisodiy tahlil va statistika kafedrası professori v.b., PhD.

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINI CHIZIQLI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISHDA JUFT KORRELYATSIYA KOEFFITSIENTINING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasini chiziqli ekonometrik modellashtirish jarayonida juft korrelyatsiya koeffitsientining nazariy va amaliy ahamiyati yoritilgan. Maqolada xizmat ko‘rsatish sohasining samaradorligini baholash va rivojlanish tendensiyalarini aniqlashda korrelyatsion tahlilning o‘rni asoslab beriladi. Shuningdek, juft korrelyatsiya koeffitsientidan oqilona foydalanish chiziqli ekonometrik modelning amaliy qiymatini oshirishga xizmat qilishi ko‘rsatiladi.
Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish sohasi, ekonometrik model, chiziqli model, juft korrelyatsiya, korrelyatsiya koeffitsienti, iqtisodiy omillar, statistik tahlil, modellashtirish.

Kirish. Bugungi kunda xizmat ko‘rsatish sohasi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta‘minlovchi muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Aholi ehtiyojlarining kengayishi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va xizmatlar turining ko‘payishi mazkur

sohada iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish hamda kelgusidagi rivojlanish tendensiyalarini ilmiy asosda baholash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli xizmat ko'rsatish sohasida mavjud iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va ularning natijaviy ko'rsatkichga ta'sirini baholash dolzarb masalalardan biridir.

Iqtisodiy jarayonlarning ko'p omilliligi ularni matematik va statistik usullar yordamida tadqiq etishni talab qiladi. Xususan, chiziqli ekonometrik modellashtirish xizmat ko'rsatish hajmiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash, ular o'rtasidagi munosabatlarni miqdoriy jihatdan ifodalash va kelajakdagi ko'rsatkichlarni prognozlash imkonini beradi. Bunday modellarni shakllantirishda omillar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini oldindan baholash muhim ahamiyatga ega.

Juft korrelyatsiya koeffitsienti aynan shu vazifani bajaruvchi muhim statistik ko'rsatkichlardan biridir. U ikki iqtisodiy belgi o'rtasidagi bog'lanishning yo'nalishi va zichligini aniqlashga yordam beradi. Xizmat ko'rsatish sohasini ekonometrik modellashtirishda ushbu koeffitsientdan foydalanish modelga kiritiladigan omillarni tanlash, o'zaro kuchli bog'langan ko'rsatkichlarni aniqlash va natijaviy belgiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni baholash uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, xizmat ko'rsatish sohasini chiziqli ekonometrik modellashtirishda juft korrelyatsiya koeffitsientining ahamiyatini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir. Mazkur yondashuv orqali xizmatlar bozoridagi mavjud iqtisodiy jarayonlarni aniqroq baholash, omillar ta'sirini miqdoriy ifodalash va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkoniyatlari kengayadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ilmiy maqolamizni yoritish jarayonida xizmat ko'rsatish sohasini chiziqli ekonometrik modellashtirishda juft korrelyatsiya koeffitsientining ahamiyatini belgilash maqsadida O.Ernazarov, D.Usmanova, M.Kaz, Ya.R.Magnus, Endryu F., Sigel kabi olimlar¹ning ilmiy-uslubiy ishlarini o'rganib chiqdik. Bu olimlar ekonometrik tahlil, ya'ni korrelyatsion-regression tahlil bo'yicha ko'pgina ilmiy ishlarni amalga oshirganlar. Bunda modelga omillarni tanlab olishda eng muhim bosqich natijaviy belgi bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik zichligini aniqlashda juft korrelyatsiya koeffitsientini hisoblash muhim ekanligini ko'rish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada iqtisodiy-statistik va ekonometrik tahlil usullaridan foydalaniladi. Jumladan, statistik kuzatish, taqqoslash, guruhlash, korrelyatsion tahlil va regressiya usullari tadqiqotning metodologik asosini tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Omillarning har bir qiymatiga turli sharoitlarida natijaviy belgining har xil qiymatlari mos keladigan bog'lanish korrelyatsion bog'lanish yoki munosabat deyiladi.

Korrelyatsiya so'zi lotincha *correlation* so'zidan olingan bo'lib, o'zaro munosabat, muvofiqlik, bog'liqlik degan ma'noga ega².

Korrelyatsion tahlil deb, hodisalar orasidagi bog'lanish zichlik darajasini baholashga aytiladi.

Korrelyatsion tahlil natijaviy belgi bilan omil belgilarning juft korrelyatsiya koeffitsientini aniqlash va ularning muhimligini, ishonchligini baholashga asoslanadi. Shunga asosan, quyidagi statistik ma'lumotlar asosida natijaviy belgi hamda omil belgilarni tahlil qilsak (1-jadval):

1-jadval

Samarqand viloyatida jami xizmatlar hajmiga ta'sir etuvchi omillar³

Natijaviy ko'rsatkich: Samarqand viloyatida jami xizmatlar hajmi, mld. so'm – Y	
Omillar	Belgi
yalpi hududiy mahsulot hajmi (mlrd. so'm)	X ₁
aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi (ming so'm)	X ₂
xizmatko'rsatish sohasidagi investitsiyalar hajmi (mlrd. so'm)	X ₃
xizmat ko'rsatish sohasida band bo'lganlar son i(ming kishi)	X ₄
xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatayotgan	X ₅

¹Ernazarov O., Usmanova D., Kaz M.Ekonometrika asoslari. – S.: «SamDU», 2022. – 219b.; Magnus Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Учебник. – М., 2005. – 499 с.; Эндрю Ф., Сигел. Практическая бизнес-статистика. 4-е издание, – М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 450 с.

²Ernazarov O., Usmanova D., Kaz M.Ekonometrika asoslari. – S.: «SamDU», 2022. – 219b.

³ Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

korxona va tashkilotlar (birlikda)	
xizmatlar sohasida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari (birlikda)	X ₆
o'rtacha oylik ish haqi (ming so'm)	X ₇
aholi soni (ming kishi)	X ₈
kichik biznes subyektlari tomonidan ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi (mlrd. so'm)	X ₉

Ushbu omillarning natijaviy omilga ta'sirini aniqlash uchun korrelyasion-regression tahlil usullaridan foydalanish mumkin. Bu esa, juft korrelyasiya koeffitsientlarini hisoblash yo'li bilan aniqlanadi. Bu usul bizga bir-birini takrorlaydigan va natijaviy omil bilan kuchsizroq bog'lanishda bo'lgan omillarni tuzilayotgan ekonometrik modelga kiritmaslik imkonini beradi (2-jadval).

2-jadval

Korrelyasion-regression tahlil uchun tanlab olingan natijaviy belgi va unga ta'sir etuvchi omillar¹

	Y(x)	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
2011	2336,9	8218,5	708,5	714,1	669,0	9067	5440	488	3 270,8	1 815,9
2012	3080,7	9954,5	918,6	750,4	694,2	10117	6070	581	3 326,2	2 352,2
2013	3983,4	12383,0	1167,0	851,4	721,8	11303	6782	671	3 380,9	3 074,7
2014	5065,9	15477,0	1455,6	950,4	734,6	12983	7790	790	3 445,6	3 945,5
2015	5832,9	18513,7	1643,1	1066,3	752,5	12935	7761	931	3 514,8	4 564,5
2016	7200,5	23083,3	1990,3	1117,0	765,2	14025	8415	1 036	3 583,9	5 712,1
2017	8343,2	29852,1	2263,5	1413,2	780,3	13838	8303	1 163	3 651,7	6 343,9
2018	10043,5	36320,9	2671,5	2134,3	794,9	15470	9282	1 444	3 720,1	7 421,8
2019	12786,8	43558,9	3331,5	2938,4	808,6	18218	10931	1 909	3 798,9	9 035,6
2020	14086,1	47576,0	3600,3	6783,5	771,5	20373	14751	2 115	3 798,9	9 703,0
2021	18259,0	59260,4	4576,7	6982,5	798,2	25 683	19 978	2 458	3 947,7	12 676,0
2022	22953,6	68988,6	5633,1	8007,8	842,7	25 683	25 748	2 892	4 031,3	15 458,4
2023	28992,0	84093,8	6963,5	8959,3	864,8	37 417	31 330	3408	4 118,2	19 140,4
2024	58875,7	99866,1	13843,3	9216,4	915,5	31 963	26 025	4 022,2	4 208,5	38 853,7

Yuqoridagima'lumotlarasosida quyidagi formula asosida juft korrelyatsiya koeffitsientini hisoblanadi:

Juft korrelyatsiya koeffitsientining hisoblash formulasi²:

$$r_{Y/X} = \frac{\overline{X \cdot Y} - \bar{X} \cdot \bar{Y}}{\sigma_X \cdot \sigma_Y} \quad (1)$$

bu yerda,

σ_x - X belgining kvadratik farqining o'rtachasi;

σ_y - Y belgining kvadratik farqining o'rtachasi.

$$\sigma_x = \sqrt{\overline{X^2} - (\bar{X})^2}; \quad (2)$$

$$\sigma_y = \sqrt{\overline{Y^2} - (\bar{Y})^2}. \quad (3)$$

Qaysi omillarni regressiya tenglamasiga kiritish lozimligini aniqlash uchun omillar o'rtasidagi juft korrelyasion koeffitsientlar matritsasini tuzamiz (3-jadval).

3-jadval ma'lumotlaridan Shuni aytish mumkinki, juft korrelyasiya koeffitsientlari, ya'ni Samarqand viloyatida jami xizmatlar hajmi (Y) bilan unga ta'sir etuvchi omillar bilan o'rtasida kuchli to'g'ri bog'liqlik mavjud.

¹ Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

² Ernazarov O., Usmanova D., Kaz M. Ekonometrika asoslari. – S.: «SamDU», 2022. – 219b.

Ta'sir qiluvchi omillarning o'zaro juft korrelyasion koeffitsientlar matritsasi¹

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9
Y	1									
X1	0,9254	1								
X2	0,9998	0,9295	1							
X3	0,8363	0,9529	0,8397	1						
X4	0,8849	0,947	0,8917	0,8275	1					
X5	0,8425	0,9636	0,8458	0,9492	0,8869	1				
X6	0,8221	0,9476	0,8244	0,9608	0,8525	0,98	1			
X7	0,9229	0,998	0,9269	0,9629	0,9369	0,9648	0,952	1		
X8	0,8564	0,9795	0,8638	0,9265	0,9643	0,9424	0,9194	0,9753	1	
X9	0,9997	0,9257	0,9999	0,8328	0,8908	0,8404	0,8182	0,9225	0,8602	1

Bu bog'liqliklar quyidagi shart asosida tekshiriladi²:

$0,2 \leq r < 0,4$ – o'rtacha zichlikdan kuchsizroq bog'lanish;

$0,4 \leq r < 0,6$ – o'rtacha bog'lanish;

$0,6 \leq r < 0,8$ – o'rtachadan zichroq bog'lanish;

$0,8 \leq r < 0,99$ – zich bog'lanish.

3-jadvalda r_{ij} x_i va x_j omillar o'rtasidagi juft korrelyasiya koeffitsientidir.

Ma'lumki, ko'p omilli regressiya tenglamasida o'zaro kuchli chiziqli korrelyasion bog'langan omillar bir vaqtda ishtirok etmasligi kerak.

Umuman olganda, korrelyasiya koeffitsientining kritik qiymati 0,5 deb olish maqsadga muvofiqdir. Undan tashqari, quyilgan vazifaning muhimligiga qarab, kritik qiymatni tadqiqotchining o'zi 0,5 dan kam bo'lmagan holatini olishi mumkin. Kritik qiymatdan yuqori bo'lgan holatdagi omillar tanlab olinib, baholashning keyingi bosqichlaridan o'tadi va talabga javob bergan omillarni regressiya tenglamasida ishtirok etishini ta'minlash mumkin.

3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, barcha 9 ta omilni ham baholash keyingi bosqichlaridan o'tishi uchun ekonometrik modelga tanlab olish mumkin.

Xulosa va takliflar. Juft korrelyatsiya koeffitsientidan samarali foydalanish xizmat ko'rsatish sohasidagi iqtisodiy jarayonlarni miqdoriy jihatdan tahlil qilish, modelga kiritiladigan omillarni asosli tanlash hamda keyingi regressiya hisob-kitoblarining sifatini oshirishga yordam beradi. Biroq korrelyatsiya mavjudligi omillar o'rtasida bevosita sabab-oqibat munosabati mavjudligini anglatmasligi sababli, olingan natijalarni iqtisodiy mazmun va boshqa ekonometrik mezonlar bilan birgalikda baholash zarur.

Umuman olganda, korrelyatsion va regressiya tahlilini o'zaro uyg'unlashtirish xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq anglash, asosiy ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va kelgusidagi ko'rsatkichlarni prognozlash uchun metodik asos yaratadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, xizmat ko'rsatish sohasini ekonometrik modellashtirishni takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Statistik ma'lumotlar bazasini kengaytirish. Xizmat ko'rsatish sohasiga oid ma'lumotlarni muntazam ravishda shakllantirish va ularni hududlar hamda xizmat turlari kesimida yuritish maqsadga muvofiq;

2. Juft korrelyatsiya tahlilidan dastlabki saralash vositasi sifatida foydalanish. Modelga omillarni kiritishdan oldin ularning natijaviy ko'rsatkich bilan bog'liqlik darajasini aniqlash modelning mantiqiy va statistik asoslanganligini oshiradi;

3. Multikollinearlikni nazorat qilish. O'zaro kuchli bog'langan omillarni aniqlash va zarur hollarda ularning ayrimlarini modeldan chiqarish yoki muqobil ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi;

4. Modelning statistik ishonchliligini kompleks baholash. Korrelyatsiya koeffitsienti bilan cheklanib qolmasdan, determinatsiya koeffitsienti, t-mezon, F-mezon va boshqa diagnostik

¹ Manba: muallif hisob-kitoblari asosida hisoblangan.

²Ernazarov O., Usmanova D., Kaz M.Ekonometrika asoslari. – S.: «SamDU», 2022. – 219b.

ko‘rsatkichlardan foydalanish lozim;

5. Hududlar kesimida alohida modellar ishlab chiqish. Xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanish sharoitlari hududlarga qarab farqlanishi sababli, hududiy ma’lumotlar asosida ekonometrik modellar tuzish boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirishi mumkin;

6. Ekonometrik modellar asosida prognozlashni kuchaytirish. Xizmatlar hajmining kelgusidagi o‘zgarishlarini oldindan baholash orqali sohada investitsiya, bandlik va infratuzilmani rivojlantirish bo‘yicha samarali qarorlar ishlab chiqish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Shunday qilib, juft korrelyatsiya koeffitsientidan to‘g‘ri va kompleks foydalanish xizmat ko‘rsatish sohasidagi iqtisodiy bog‘liqliklarni aniqlash, chiziqli ekonometrik modellarni takomillashtirish hamda sohaga oid ilmiy asoslangan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ernazarov O.E., Usmanova D.Q., Kaz M.S. Ekonometrika asoslari. – S.: «SamDU», 2022. – 219 b.
2. Ernazarov O.E. Korxonalarda foyda va zararlarni tahlil qilishda innovatsion metodlar ahamiyati // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali, 12-son, 2025. Elektron nashr. 207-211-betlar. // https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=j2jVIjkAAAAJ&citation_for_view=j2jVIjkAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC.
3. Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрика. Учебник. – М., 2005. – 499 с.
4. Эндрю Ф., Сигел. Практическая бизнес-статистика. 4-е издание, – М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 450 с.

О.Эрназаров Значение коэффициента парной корреляции в линейном эконометрическом моделировании сектора услуг	O.Ernazarov The importance of the pairwise correlation coefficient in linear econometric modeling of the service sector
Аннотация. В данной статье рассматривается теоретическое и практическое значение коэффициента парной корреляции в процессе линейного эконометрического моделирования сектора услуг. В статье обосновывается роль корреляционного анализа в оценке эффективности сектора услуг и выявлении тенденций развития. Также показано, что рациональное использование коэффициента парной корреляции способствует повышению практической ценности линейной эконометрической модели. Ключевые слова: сектор услуг, эконометрическая модель, линейная модель, парная корреляция, коэффициент корреляции, экономические факторы, статистический анализ, моделирование.	Abstract. This article discusses the theoretical and practical significance of the pair correlation coefficient in the process of linear econometric modeling of the service sector. The article substantiates the role of correlation analysis in assessing the efficiency of the service sector and identifying development trends. It is also shown that the rational use of the pair correlation coefficient serves to increase the practical value of the linear econometric model. Keywords: service sector, econometric model, linear model, pair correlation, correlation coefficient, economic factors, statistical analysis, modeling.

Bekniyoz Suvonov – TIFT katta o‘qituvchisi, PhD

ORCID: 0000-0003-4165-2091 beksuvonov8019@gmail.com

MOLIYAVIY HISOBOT TAHLILINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYA QILISHNING ANALITIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada moliyaviy hisobot tahlilini raqamli transformatsiya qilishning analitik imkoniyatlari o‘rganilgan. XBRL, ERP, Business Intelligence, sun‘iy intellekt va tushuntiriladigan AI vositalarining tahlil sifati, tezkorligi va shaffofligiga ta’siri baholanib, korxonalar uchun integratsiyalashgan raqamli tahlil yo‘nalishlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, raqamli moliyaviy hisobot, XBRL, Business Intelligence, mashinaviy o‘rganish, analitik signal, avtomatlashtirilgan tahlil, tushuntiriladigan analitika.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobotning qiymati faqat uning mavjudligi bilan emas, balki undagi axborotni qanchalik tez, chuqur va ishonchli tahlil qilish mumkinligi bilan belgilanmoqda. An’anaviy tahlil amaliyotida hisobot ko’rsatkichlari ko’pincha elektron jadvallarga qo’lda ko’chiriladi, koeffitsiyentlar alohida hisoblanadi, davrlararo solishtirish esa tahlilchi tajribasiga kuchli bog’liq bo’ladi. Bunday jarayon hajmli ma’lumotlarda sekinlashadi, takroriy operatsiyalar sonini oshiradi va tahlil natijasining qayta tekshirilishini murakkablashtiradi. Raqamli transformatsiya esa moliyaviy tahlilni “hisobot tayyor bo’lgandan keyingi” jarayondan ma’lumot oqimi bilan uzviy bog’langan uzluksiz analitik faoliyatga aylantirish imkonini beradi.

IFRS Foundation raqamli moliyaviy hisobotni moliyaviy axborotni kompyuter o’qiy oladigan strukturali formatda taqdim etish va foydalanuvchilarga uni qidirish, ajratib olish, solishtirish hamda tahlil qilishni yengillashtiruvchi mexanizm sifatida tavsiflaydi [1]. XBRL asosidagi IFRS Accounting Taxonomy moliyaviy hisobot elementlarini standart teglar orqali belgilab, kompaniyalar va davrlar bo’yicha ma’lumotlarni mashinada qayta ishlash imkonini beradi. 2026-yil hisobot davri uchun IFRS Accounting Taxonomy 2025 amaldagi taksonomiya bo’lib qolishi rasman ma’lum qilingan [2]. Bu holat raqamli hisobotni faqat texnik format emas, balki moliyaviy tahlilning yangi ma’lumotlar infratuzilmasi sifatida qarash zarurligini ko’rsatadi.

Raqamlashtirish bilan raqamli transformatsiya tushunchalarini farqlash muhim. Raqamlashtirish mavjud hujjat, jadval yoki jarayonni elektron ko’rinishga o’tkazishi mumkin. Raqamli transformatsiya esa ma’lumot manbai, tekshiruv qoidalari, analitik algoritmlar, vizualizatsiya va qaror qabul qilish jarayonlarini qayta loyihalashni anglatadi. Masalan, moliyaviy koeffitsiyentni Excelda avtomatik hisoblash raqamlashtirishga yaqin bo’lsa, ERPdan ma’lumotni API orqali olish, XBRL elementlari bilan uyg’unlashtirish, sifat nazoratidan o’tkazish, koeffitsiyent va trendlarni avtomatik hisoblash, anomalayani AI yordamida aniqlash va natijani sabab kodi bilan boshqaruv panelida ko’rsatish raqamli transformatsiyaga xos kompleks jarayondir.

Maqolaning maqsadi moliyaviy hisobot tahlilini raqamli transformatsiya qilishning asosiy analitik imkoniyatlarini tizimlashtirish, raqamli ma’lumotlardan foydalanish zanjirini asoslash va korxona amaliyotiga mos ilmiy-amaliy yechimlarni shakllantirishdan iborat. Shu maqsadda raqamli moliyaviy hisobotning tahliliy qiymatini aniqlash, zamonaviy analitik vositalar funksiyalarini qiyoslash, ma’lumot sifati, algoritmik ishonchlilik va inson nazorati o’rtasidagi bog’liqlikni ochib berish hamda integratsiyalashgan raqamli tahlil konturini taklif etish vazifalari belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O’zbekistonlik olim Ilyos Ochilov raqamli texnologiyalar rivojlangan sharoitda buxgalteriya hisobini transformatsiya qilish masalalarini tadqiq etib, sun’iy intellekt, bulutli tizimlar va blokcheyn kabi vositalar hisob jarayonining tezkorligi va aniqligini oshirishini, biroq texnologik moslashuv, kadrlar malakasi va kiberxavfsizlik muammolari yangi boshqaruv talablarini yuzaga keltirishini ta’kidlaydi [3]. Ushbu yondashuv moliyaviy tahlil uchun ham muhim: analitik natijaning sifati faqat algoritmgaga emas, balki birlamchi ma’lumotning yaxlitligi, tizimlar integratsiyasi va nazorat muhiti sifatiga bog’liq.

Hasan Axmedov va Intizor Xudaynazarova raqamli transformatsiya davrida buxgalteriya tizimining rivojlanishini tahlil qilib, avtomatlashtirish, bulutli hisoblash va sun’iy intellekt buxgalteriya axborotini strategik qarorlar uchun analitik manbaga aylantirayotganini ko’rsatadilar [4]. Mualliflar yondashuvidan kelib chiqib, moliyaviy tahlilchining roli ham ma’lumotlarni qo’lda yig’ishdan tahlil dizayni, natijani talqin qilish, riskni baholash va qaror uchun kontekst yaratishga siljishi asoslanadi.

Nissim katta ma’lumotlar va buxgalteriya axborotining baholash jarayonidagi o’rnini tahlil qilib, yangi ma’lumot manbalari va hisoblash imkoniyatlari korxona qiymatini aniqlash, prognozlash va an’anaviy moliyaviy ko’rsatkichlarni boyitishga xizmat qilishini asoslaydi [5]. Liaras, Nerantzidis va Alexandridis mashinaviy o’rganishning buxgalteriya va moliya tadqiqotlarida kengayib borayotganini ko’rsatib, klassifikatsiya, prognozlash va anomalialarni aniqlash kabi vazifalarda ushbu usullarning imkoniyatlarini tizimlashtiradi [6]. Hoag, Swallow va Weinberger XBRL asosidagi ochiq moliyaviy hisobot ma’lumotlaridan DuPont tahlilini avtomatlashtirish misolida foydalanib, extract–transform–load jarayoni analitik vazifalarni keng miqyosda takrorlash imkonini berishini ko’rsatgan [7]. Zhang, Cho va

Vasaraheli esa tushuntiriladigan sun’iy intellektning audit va moliyaviy tahlildagi ahamiyatini yoritib, algoritmi natijasini foydalanuvchiga izohlash va professional mulohaza bilan bog’lash zarurligini ta’kidlaydi [8]. Demak, ilmiy adabiyotlar raqamli transformatsiyaning ikki tomonini ko’rsatadi: avtomatik qayta ishlash ko’lami va natijaning tekshiriluvchanligi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda moliyaviy hisobot tahlilini raqamli transformatsiya qilishning analitik imkoniyatlarini o’rganishda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, jarayonlarni dekompozitsiya qilish, mantiqiy tahlil va sintez hamda konseptual modellash-tirish usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv raqamli moliyaviy tahlilning o’zaro bog’liq elementlarini yaxlit tizim sifatida baholashga, qiyosiy tahlil an’anaviy va raqamlashtirilgan moliyaviy tahlil jarayonlarini solishtirishga, kontent-tahlil IFRS Foundation materiallari va zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keltirilgan yondashuvlarni tizimlashtirishga xizmat qildi. Jarayonlarni dekompozitsiya qilish usuli moliyaviy tahlilni “ma’lumot → tekshiruv → ko’rsatkich → signal → talqin → qaror” bosqichlariga ajratish uchun qo’llanildi. Mantiqiy tahlil va sintez asosida raqamli tahlil imkoniyatlari umumlashtirildi, konseptual modellash-tirish orqali esa DQ–IN–AU–AN–EX funksional qatlamlaridan iborat integratsiyalashgan raqamli tahlil tuzilmasi shakllantirildi.

Tahlil va natijalar.

1. An’anaviy va raqamli moliyaviy tahlilning qiyosiy xususiyatlari

Tahlil natijalari raqamli transformatsiya moliyaviy tahlilning faqat tezligini emas, balki uning axborot modeli, qamrovi va nazorat mexanizmini o’zgartirishini ko’rsatdi.

1-jadval.

An’anaviy va raqamli moliyaviy hisobot tahlilining qiyosiy tavsifi

Mezon	An’anaviy tahlil	Raqamli transformatsiyalangan tahlil
Ma’lumot manbai	PDF, Excel, qo’lda ko’chirish	XBRL, ERP, API, ma’lumotlar ombori
Ma’lumot tayyorlash	Takroriy qo’lda qayta ishlash	ETL va avtomatik validatsiya
Tahlil chastotasi	Davriy	Davriy + uzluksiz monitoring
Analitik qamrov	Asosiy koeffitsiyentlar	Koeffitsiyent, trend, benchmark, anomaliya
Natija	Statik jadval	Interaktiv BI paneli va sabab kodi
Nazorat	Qo’lda tekshiruv	Avtomatik qoidalar + audit izi + inson nazorati

Jadvaldagi farqlar raqamli transformatsiyada asosiy natija “ko’proq koeffitsiyent hisoblash” emasligini ko’rsatadi. Asosiy o’zgarish ma’lumot oqimining boshidan yakuniy qarorgacha bo’lgan jarayonni qayta tashkil etishdir. Strukturali format ma’lumotni mashina uchun tushunarli qiladi, integratsiya qo’lda ko’chirishni kamaytiradi, avtomatik tekshiruv tahlil boshlanishidan oldin nomuvofiqliklarni aniqlaydi, analitik modul esa ko’rsatkichlarni foydalanuvchi uchun ustuvor signalga aylantiradi.

2. Moliyaviy hisobot tahlilining raqamli analitik konturi.

Taklif etilayotgan raqamli analitik kontur olti bosqichdan iborat: ma’lumotlarni strukturali shaklda qabul qilish; buxgalteriya va texnik yaxlitlikni tekshirish; koeffitsiyentlar va trendlarni avtomatik hisoblash; benchmark va davrlararo tafovutlarni ajratish; anomaliyalar va ehtimoliy risk signallarini aniqlash; natijani izohlanadigan boshqaruv panelida taqdim etish. Ushbu yondashuvda AI yakuniy qarorni qabul qilmaydi; u katta ma’lumotlar ichidan tahlilchi e’tiborini talab qiladigan holatlarni saralaydi.

2-jadval.

Raqamli transformatsiyada moliyaviy tahlilning asosiy analitik imkoniyatlari

Raqamli vosita	Analitik vazifa	Tahliliy natija	Nazorat talabi
XBRL	Ma’lumotni standartlash	Tez taqqoslash	Teg va kontekst to’g’riligi
ERP + API	Avtomatik olish	Tahlil kechikishini qisqartirish	Master-data nazorati

BI	Vizual diagnostika	Trend va drill-down	Formula hujjati
ML / AI	Anomaliya va prognoz	Risk signali	Validatsiya
NLP	Izohlar tahlili	Matnli risklarni ajratish	Kontekst nazorati
XAI	Natijani izohlash	Sabab kodi va audit izi	Inson tasdig'i

XBRL moliyaviy hisobot satrlarini semantik jihatdan belgilash orqali raqamli tahlilning tayanch qatlamini yaratadi. Masalan, tushum, pul mablag'lari yoki majburiyat elementlari kompaniya hisobotida turli joyda berilgan bo'lsa ham, teglar ularni mashina uchun bir xil ma'nodagi element sifatida aniqlashga yordam beradi. Bu ko'rsatkichlarni katta tanlanmada avtomatik yig'ish, DuPont tahlili, likvidlik, leverage, rentabellik va pul oqimi sifatini standart formulalarda hisoblash imkonini beradi [1;7].

Sun'iy intellektning analitik qiymati koeffitsiyentni oddiy hisoblashdan ko'ra, ko'p o'lchovli kombinatsiyani tahlil qilishda yuqori. Masalan, tushum o'sayotgan paytda debitorlik qarzi undan tezroq o'sishi, operatsion pul oqimi pasayishi va qisqa muddatli qarzlar ko'payishi alohida ko'rsatkichlarda keskin muammo bo'lmasligi mumkin. Biroq ular birgalikda pulga aylanish sifati va likvidlik bo'yicha kuchaygan risk signalini beradi. AI bunday kombinatsiyani aniqlaydi, lekin yakuniy xulosa buxgalteriya mantiqi va biznes kontekstiga tayangan holda mutaxassis tomonidan berilishi kerak.

3. Raqamli analitika uchun diagnostik baholash mezonlari

Korxonada raqamli tahlilning mavjudligini faqat dasturiy ta'minot xaridi bilan baholash yetarli emas. Shu sababli besh qatlamli diagnostik matritsa taklif qilinadi. Har bir mezon 0–2 ball oralig'ida baholanadi: 0 – qo'lda yoki mavjud emas; 1 – qisman avtomatlashtirilgan; 2 – integratsiyalashgan va hujjatlashtirilgan. Mazkur shkala empirik reyting emas, korxona ichki diagnostikasi uchun mualliflik taklifidir.

3-jadval.

Moliyaviy tahlilning raqamli tayyorgarligini baholash matritsasi

Qatlam	0 ball	1 ball	2 ball
DQ	Qo'lda yig'iladi	Qisman standart	Strukturali + validatsiya
IN	Alohida fayllar	Qisman import	ERP/API/data warehouse
AU	Qo'lda formula	Makros/skript	Avtomatik pipeline
AN	Bazaviy koeffitsiyent	Trend/benchmark	Anomaliya/prognoz
EX	Natija manbasiz	Qisman hujjatlangan	Formula + manba + tasdiq

Mazkur matritsa raqamli transformatsiyani bosqichma-bosqich rejalashtirishga imkon beradi. Masalan, ma'lumot sifati va integratsiya 0–1 ball darajasida bo'lsa, murakkab AI modulini joriy etishdan oldin master-data, hisob siyosatiga mos ko'rsatkichlar lug'ati va avtomatik nazoratlar shakllantirilishi kerak. Aks holda tezkor algoritm sifatsiz ma'lumotni yanada tez qayta ishlaydi, biroq natijaning ishonchliligini oshirmaydi.

Olingan natijalar moliyaviy hisobot tahlilini raqamli transformatsiya qilishda texnologik va tahliliy komponentlar ajralmas ekanini ko'rsatadi. Strukturali ma'lumot bo'lmasa, ilg'or analitika ko'p resursni ma'lumot tozalashga sarflaydi. XBRL va yagona analitik lug'at bu muammoni kamaytiradi, chunki ko'rsatkichning nomi, davri, o'lchov birligi va konteksti mashina uchun aniqroq bo'ladi.

Business Intelligence va AI bir xil vazifani bajarmaydi. BI mavjud ko'rsatkichlarni strukturali va interaktiv shaklda ko'rsatadi, AI esa katta ko'rsatkichlar to'plamida oldindan aniq qoidaga sig'maydigan naqshlarni aniqlashi mumkin. Shuning uchun ular ketma-ket ishlaganda samaraliroq: avval hisob mantiqi va bazaviy ko'rsatkichlar, keyin anomaliya diagnostikasi, so'ng izoh va inson nazorati.

Raqamli transformatsiyada audit izi alohida ahamiyatga ega. Har bir ko‘rsatkich qaysi manba satridan olingani, formula qaysi versiyada ishlatilgani, threshold yoki benchmark qanday belgilanganini qayta tiklash mumkin bo‘lishi zarur. Moliyaviy hisobot tahlili kredit, investitsiya, dividend, restrukturizatsiya va soliq qarorlariga ta’sir qilishi mumkinligi sababli, algoritmik signalni professional mulohazadan ajratib ko‘rsatish boshqaruv javobgarligini saqlaydi.

O‘zbekiston korxonalari uchun amaliy ketma-ketlik sifatida to‘rt bosqich taklif etiladi: moliyaviy ko‘rsatkichlar lug‘ati va ma’lumot sifati qoidalarini standartlashtirish; ERP, elektron hisobot va tahlil platformasi o‘rtasida avtomatik ma’lumot almashinuvini tashkil etish; koeffitsiyent, trend, benchmark va pul oqimi diagnostikasini BI paneliga integratsiya qilish; yetarli tarixiy ma’lumot va nazorat mexanizmi mavjud bo‘lgandagina AI asosidagi anomaliya yoki prognoz modullarini qo‘shish.

Xulosa va takliflar.

Birinchidan, moliyaviy hisobot tahlilining raqamli transformatsiyasi oddiy avtomatlashtirishdan kengroq tushuncha bo‘lib, ma’lumot manbai, strukturasi, tekshiruv qoidalari, analitik hisob-kitob, anomaliya diagnostikasi, vizualizatsiya va qaror nazoratini yagona jarayonga birlashtiradi.

Ikkinchidan, XBRL va IFRS Accounting Taxonomy moliyaviy hisobot elementlarini mashina o‘qiy oladigan shaklda standartlashtirib, ko‘p kompaniyali va ko‘p davrli tahlilning texnik asosini yaratadi. Bu koeffitsiyent, DuPont, pul oqimi sifati va boshqa tahlillarni avtomatik va takrorlanuvchi tarzda bajarish imkonini kengaytiradi.

Uchinchidan, BI, mashinaviy o‘rganish va tushuntiriladigan AI bir-birini almashtiruvchi emas, turli analitik qatlamlarni bajaruvchi vositalardir. Maqbul arxitektura — avval ma’lumot sifati va buxgalteriya qoidalari, keyin avtomatik analitika, undan so‘ng AI signali va yakunda insonning professional xulosasi ketma-ketligidir.

To‘rtinchidan, DQ–IN–AU–AN–EX diagnostik matritsasi korxonaning raqamli tahlildagi zaif bo‘g‘inlarini aniqlash, texnologik investitsiyalar ustuvorligini belgilash va murakkab AI yechimlarini ma’lumotlar infratuzilmasi tayyor bo‘lganidan keyin joriy etishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, O‘zbekistonda moliyaviy hisobot tahlilining raqamli transformatsiyasini rivojlantirish uchun yagona analitik lug‘at, XBRLga mos ma’lumot xaritasi, ERP/API integratsiyasi, avtomatik validatsiya, audit izi va foydalanuvchi vakolatlari tizimini bosqichma-bosqich shakllantirish maqsadga muvofiq. Natijada tahlil retrospektiv baholashdan erta ogohlantirish va boshqaruv qarorlarini qo‘llab-quvvatlovchi raqamli analitik tizimga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. IFRS Foundation. Digital financial reporting. IFRS Foundation, 2026. <https://www.ifrs.org/digital-financial-reporting/>
2. IFRS Foundation. IFRS Accounting Taxonomy 2025 to remain current for 2026 reporting. 2026.
3. Ochilov I. Raqamli texnologiyalar rivojlangan sharoitda buxgalteriya hisobini transformatsiya qilish: dolzarb muammolar va rivojlanish istiqbollari. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2025.
4. Axmedov H.R., Xudaynazarova I.O. Raqamli transformatsiya davrida buxgalteriya hisobi tizimining rivojlanishi. Modern Education and Development, 2025, 25(4), 188–191. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.mead.85886.
5. Nissim D. Big data, accounting information, and valuation. The Journal of Finance and Data Science, 2022, 8, 69–85. DOI: 10.1016/j.jfds.2022.04.003.
6. Liaras E., Nerantzidis M., Alexandridis A. Machine learning in accounting and finance research: A literature review. Review of Quantitative Finance and Accounting, 2024, 63(4), 1431–1471. DOI: 10.1007/s11156-024-01306-z.
7. Hoag M.L., Swallow N.P., Weinberger A.S. Analyzing Open-Source XBRL Financial Statement Data: A DuPont Analysis. Issues in Accounting Education, 2025, 40(4), 161–173. DOI: 10.2308/ISSUES-2023-109.
8. Zhang C.A., Cho S., Vasarhelyi M. Explainable artificial intelligence (XAI) in auditing. International Journal of Accounting Information Systems, 2022, 46, 100572.

9. Sutton S.G., Holt M., Arnold V. The reports of my death are greatly exaggerated— Artificial intelligence research in accounting. International Journal of Accounting Information Systems, 2016, 22, 60–73.

10. IFRS Foundation. IFRS Accounting Taxonomy 2025. London, 2025.

Б.Сувонов Аналитические возможности цифровой трансформации анализа финансовой отчетности	B.Suvonov Analytical Opportunities for the Digital Transformation of Financial Statement Analysis
Аннотация. В статье исследованы аналитические возможности цифровой трансформации анализа финансовой отчетности. Оценено влияние XBRL, ERP, Business Intelligence, искусственного и объяснимого интеллекта на качество, оперативность и прозрачность анализа, а также предложены направления интегрированного цифрового анализа для предприятий. Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровая финансовая отчетность, XBRL, бизнес-аналитика (Business Intelligence), машинное обучение, аналитический сигнал, автоматизированный анализ, объяснимая аналитика.	Abstract. The article examines the analytical opportunities of digital transformation in financial statement analysis. It evaluates the impact of XBRL, ERP, Business Intelligence, artificial intelligence, and explainable AI on analytical quality, timeliness, and transparency, and proposes integrated digital analysis directions for enterprises. Keywords: digital transformation, digital financial reporting, XBRL, Business Intelligence, machine learning, analytical signal, automated analysis, explainable analytics.

Bobir Kiyomidinovich Muftaydinov – Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti doktoranti (DSc)

KORXONANING TO‘LOV QOBILIYATINI KOMPLEKS BAHOLASHDA QO‘LLANILADIGAN SKORING USULINING MAZMUNI

Annotasiya. Maqolada korxonaning to‘lov qobiliyatini kompleks baholashda qo‘llaniladigan skoring usulining mazmuni ochib berilgan. Bunda skoring usulining asosiy maqsadi, ushbu usulni amalga oshirish bosqichlari, ushbu usulning afzalliklari, uning kamchiliklari, qo‘llanilish sohalari kabi yo‘nalishlar ham qarab chiqilgan. Tadqiqot natijasida ushbu usulning qo‘llanilishi bo‘yicha taklif va tavsiyalar ham berilgan.   Kalit so‘zlar: to‘lov qobiliyati, kompleks baholash, skoring usuli, korxona, bank mijozi, loyiha, qarz oluvchi, statistik ma’lumotlar, moliyaviy koeffitsientlar, tahliliy ko‘rsatkichlar, ball berish.

Kirish. Bugungi iqtisodiyotning globallashib borayotgan sharoitida qadimdan qo‘llanilib kelinayotgan ko‘pgina usullar mohiyati jihatidan eskirib, tezkor va aniq xulosalarni chiqarishga biroz yaroqsiz bo‘lib qolmoqda. Bunday sharoitda har bir sohada, xususan, iqtisodiy tahlilda ham zamonaviy usullardan foydalanishga ehtiyoj paydo bo‘lmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonida quyidagi 5 ta ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirish masalasi ko‘zda tutilgan. Bunda “har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish; barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholi farovonligini ta‘minlash; suv resurslarini tejash va atrof muhitni muhofaza qilish; qonun ustuvorligini ta‘minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish; mamlakatni xavfsiz va tinchliksevar davlatga aylantirish ishlarini davom ettirish”¹. Ko‘rinib turibdiki mazkur strategiyada Yangi O‘zbekistonning maqsadi, ya’ni hamma narsa aholining tinchligi, farovonligi

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги, «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида» ги ПФ-158-сонли фармони. // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й., 06/23/158/0694-сон.

va munosib turmush sharoitini ta'minlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Aynan ushbu masala tarkibida skoring usuli ham mavjuddir. Shu bilan birga iqtisodiy tahlilga ham bir qancha yangi usullar kirib kelmoqda. Bulardan biri, aynan ta'kidlangan, skoring usuli bo'lib, bu usul iqtisodiy obyektning ishonchliligi, moliyaviy barqarorligi yoki to'lov qobiliyatini baholashga xizmat qiladi. Endi skoring usulining mazmuniga ahamiyat beriladigan bo'lsa, ushbu so'z inglizcha so'zdan olingan bo'lib, “score”, ya'ni ball so'zini anglatadi. Bu usul hozirgi sharoitda tahlil amaliyotida keng qo'llanilmoqda. Shu tufayli mazkur mavzu o'ta dolzarb masalalardan biri sifatida qaraladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Korxonaning moliyaviy holatini baholash, ayniqsa uning to'lov qobiliyatini aniqlash, moliyaviy tahlilning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. To'lov qobiliyati korxonaning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq hajmda bajara olish imkoniyatini ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, korxonaning to'lov qobiliyatini kompleks baholashda bir nechta moliyaviy ko'rsatkichlarni yagona tizimga birlashtirish imkonini beruvchi skoring usulidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan S.S.G'ulomov, M.Q.Pardayev, X.X. Ergashev va S.A.Babanazarovalarning iqtisodiy tahlil va korxonalarning moliyaviy holatini baholashga oid yondashuvlaridan kelib chiqib, skoring usulini korxonaning to'lov qobiliyatini bir qator mezonlar asosida kompleks baholash imkonini beruvchi usul sifatida tavsiflash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada korxonaning to'lov qobiliyatini kompleks baholashda qo'llaniladigan skoring usulining mazmuni ochib berish jarayonida turli metodologik yo'nalishlardan, xususan, induksiya va deduksiya, miqdor va sifat, zamon va makon, tahlil va sintez, mantiqiy tahlil kabi metodologik yondoshuvlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Skoring usuli korxona, tashkilotlar, bank mijozlari, loyiha, qarz oluvchi va boshqalarning, ya'ni iqtisodiy tahlil obyektining holatini turli mezonlar asosida baholash va reytinglash usuli hisoblanadi. Ushbu usulda har bir ko'rsatkichga muayyan ball (score) beriladi va umumiy natija asosida xulosa chiqariladi.

Agar skoring usulining mazmuni ilmiy nuqtayi nazardan yondoshiladigan bo'lsa, skoring ingliz tilidan “score” olingan bo'lib, ta'kidlangandek, ball so'zini anglatadi. Ushu ko'rsatkich iqtisodiy obyektning ishonchliligi, moliyaviy barqarorligi yoki to'lov qobiliyatini baholashga xizmat qiladigan mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. U asosan statistik ma'lumotlar, moliyaviy koeffisientlar va iqtisodiy-ijtimoiy jarayonlarning tahliliy ko'rsatkichlari asosida amalga oshiriladi.

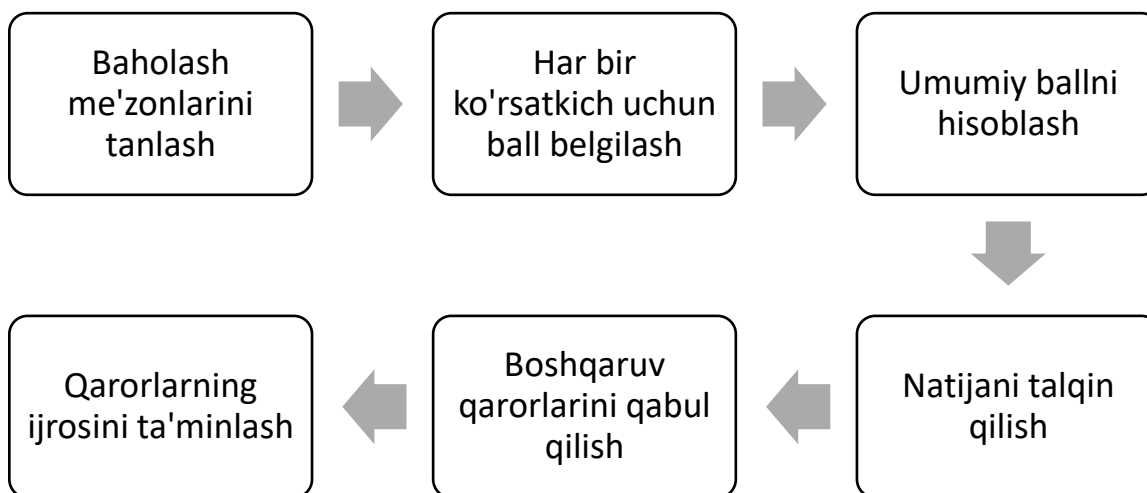
Bularga bir qancha misollarni keltirish mumkin. Ushbu ko'rsatkichlarga korxonaning likvidlik darajasini, rentabellik ko'rsatkichlarini, qarz yukining darajasini, aktivlar aylanish tezligini, to'lov qobiliyati va intizomi kabi omillarni kiritish mumkin. Aynan skoring usul qo'llanganda ushbu ko'rsatkichlarga (omillarga) ball beriladi. Shulardan so'ng umumiy ball hisoblanib, obyektning iqtisodiy holati aniqlanadi.

Skoring usulining **asosiy maqsadlari** birinchi galda xo'jalik yurituvchi subyektlarda risk darajasini aniqlash, to'lov qobiliyatini baholash, moliyaviy barqarorlikni tahlil qilish, boshqaruv qarorlarini qabul qilishni yengillashtirish, kredit berish yoki investisiya kiritish imkoniyatini baholashga qaratilgan. Ushbu maqsadlarga erishish bir qancha bosqichlarda amalga oshiriladi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatdiki, skoring usulining bir qancha bosqichlari mavjud ekan. Bu quyidagi rasmda o'z ifodasini topgan (1-rasm).

Rasmdan ko'rinib turibdiki, skoring usulining bosqichlari va ularning ketma-ketligini baholash mezonlarini tanlash jarayonida bir qancha ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Bular jumlasiga xususan, likvidlik, rentabellik, moliyaviy mustaqillik kabi ko'rsatkichlarni kiritish mumkin. Ushbu ko'rsatkichlarni tahlil qilish jarayonida ularning har biriga ball belgilash lozim bo'ladi. Agar ko'rsatkich darajasi qancha yaxshi bo'lsa, shuncha yuqori ball beriladi va past bo'lsa shunga yarasha ballar ham kamaytiriladi. Bu har bir ko'rsatkich uchun ishlatiladi.

Umumiy ballni hisoblash jarayonida barcha balllar yig'indisi chiqariladi va shular asosida natijalar talqin qilinadi. Bunda yuqori ball — barqaror holat, o'rtacha ball — qoniqarli holat, past ball — yuqori risk ekanligi aniqlanib, shu mezonlar asosida baholanadi. Mazkur tahlil natijasi

1-rasm. Skoring usulining bosqichlari va ularning ketma-ketligi

asosida boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Bunda nimalarga e'tibor qaratilishi aniq ko'rsatiladi. Shu tariqa qabul qilingan boshqaruv qarorlarining ijrosini ta'minlashga kirishiladi. Bunda har bir jarayon aniq ijrochisi va nazoratchisini topishi lozim bo'ladi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatdiki, skoring usulining bir qancha afzalliklari ham mavjud ekan. Ushbu usul orqali tez va qulay baholash imkoniniyati yaratiladi, inson omilini qisqartiradi, katta xajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashga yordam beradi va shu tariqa qaror qabul qilish samaradorligini oshiradi. Qayd etish joizki, skoring usulining afzalliklari bilan birga ayrim kamchiliklari ham mavjud.

Ushbu usulning kamchiliklari asosan barcha omillarni to'liq qamrab olmasligi mumkinligi bilan izohlanadi. Ayrim hollarda noto'g'ri ma'lumot ham kelib chiqishi mumkin. Bu esa natijaning haqqoniyligini buzish evaziga noto'g'ri xulosa chiqarishlarga ham sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, ushbu usul bilan ayrim sifat ko'rsatkichlarini baholash ham biroz qiyinchiliklarni tug'dirishi mumkin.

Hozirgi paytda skoring usulining qo'llanilish sohalari pul bilan bog'liq sohalar hisoblanadi. Jumladan, skoring usuli quyidagi sohalarda keng qo'llaniladi, ya'ni bank tizimida kredit skoringida, korxonalar moliyaviy tahlilida, sug'urta tizimida, investision tahlilda, soliq va audit tizimida.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, skoring usuli iqtisodiy tahlilda obyektlarni kompleks baholash, risklarni aniqlash va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan zamonaviy tahlil usullaridan biri hisoblanadi. U ayniqsa korxonalarning moliyaviy barqarorligi va to'lov qobiliyatini baholashda samarali qo'llanilishi mumkinligi asoslandi. Ushbu xulosalardan kelib chiqib, bir qancha tavsiyalarni ham ishlab chiqdik.

Birinchidan, skoring usulini "Iqtisodiy tahlil" fanining nazariyasiga tahlilning bitta usuli sifatida kiritish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Chunki ushbu usul ham iqtisodiy tahlilning barcha bosqichlarida, ya'ni ma'lumotlarni shakllantirishdan tortib, boshqaruv qarorlarini qabul qilishgacha bo'lgan davrni to'liq qamrab oladi.

Ikkinchidan, skoring usulini qo'llashda yirik korxonalarda uni baholaydigan ishchi guruhi va ekspertlarni ham tashkil qilish maqsadga muvofiq. Chunki hodisa va jarayonlarga iqtisodiy tahlil nuqtayi nazaridan baho berishda sohani yaxshi tushunadigan mutaxassislar jamlangan bo'lish lozim. Shu yo'l bilan voqe'likka real baho berilishi mumkin.

Uchinchidan, sohaga oid kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishda skoring usulini o'qitishga ahamiyat berish lozim. Chunki oldingi o'quv dasturlarida ushbu usul o'quv

dasturiga kiritilmagan. Biroq ushbu usul orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini o‘rganish natijasida ta’sirchan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatlari yaratiladi.

To‘rtinchidan, skoringusulidagi mavjud kamchiliklarni bartaraf qilish bo‘yicha tegishli “Yo‘l xaritasini” ishlab chiqib, uni zamonaviy talabga javob beradigan holatga keltirish ham maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda mazkur tavsiyalarning amaliyotga joriy qilinishi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrda tasdiqlangan «O‘zbekiston — 2030» strategiyasida belgilangan innovatsion o‘zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgan vazifalarning bajarilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 3-oktabrda imzolangan “Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida”gi O‘RQ-970-sonli Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi, «O‘zbekiston — 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023 y., 06/23/158/0694-son.
5. Saidaxror Saidaxmedovich G‘ulomov, Mamayunus Qarshibaevich Pardaev, Xudaynazar Xabibullaevich Ergashev. Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston Strategiyasini bajarishning muhim omili. //Diversity Research: Journal of Analysis and Trends. Volume 4, Issue 01, January, 2026. ISSN (E): 2810-6393. // Website: <https://academiaone.org/index.php/2>. – 1-6. – 0,4 b.t.
6. Mamayunus Qarshibaevich Pardaev, Ozoda Mamayunusova Pardaeva. Yangi O‘zbekistonning boyligi inson resurslari bilan o‘lchanadi. // “Servis” ilmiy-amaliy jurnal 2026 yil 1-soni. – 5-13 betlar.
7. Pardaev M.Q., va boshqalar. Mehnat bozori transformatsiyasi. O‘quv qo‘llanma. 15-jild. (Hammualiflar; S.A.Babanazarova, O.M.Pardaeva) –T.: «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi», 2025. 328 bet.
8. Mamayunus Qarshibaevich Pardaev, Ozoda Mamayunusovna Pardaeva, Sevara Abdunazarovna Babanazarova. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida mehnat bozori transformatsiyasining yangi talablar doirasida takomillashuvi. // Progress Annals: Journal of Progressive Research. Volume 3, Issue 7, July 2025. ISSN (E): 2810-6466. Website: <https://academiaone.org/index.php/8> - 27-30 - 0,4 b.t.

Б.Муфтайдинов Содержание метода скоринга, применяемого для комплексной оценки платежеспособности предприятия	B.Muftaydinov The content of the scoring method used for the comprehensive assessment of an enterprise's solvency
Аннотация. В статье раскрывается содержание метода скоринга, применяемого для комплексной оценки платежеспособности предприятия. Рассмотрены такие направления, как основная цель метода скоринга, этапы его реализации, преимущества и недостатки данного метода, а также сферы его применения. По результатам исследования разработаны предложения и рекомендации по практическому применению данного метода. Ключевые слова: платежеспособность, комплексная оценка, метод скоринга, предприятие, клиент банка, проект, заёмщик, статистические данные, финансовые коэффициенты, аналитические показатели, балльная оценка.	Abstract. The article explores the content of the scoring method used for the comprehensive assessment of an enterprise's solvency. It examines such aspects as the main purpose of the scoring method, the stages of its implementation, its advantages and disadvantages, as well as its areas of application. Based on the results of the study, proposals and recommendations are developed regarding the practical application of this method. Keywords: solvency, comprehensive assessment, scoring method, enterprise, bank customer, project, borrower, statistical data, financial ratios, analytical indicators, scoring.

Хушвакт Мансурович Ёдгоров – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти мустақил тадқиқотчиси

УДК: 657.1

ORCID: 0009-0000-1926-4610

yodgorovkhushvaqt@gmail.com

ДОРИ ВОСИТАЛАРИ САНОАТИ КОРХОНАЛАРИДА АСОСИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА ТАННАРХНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИ

Аннотация. Ушбу мақолада дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзига хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда бухгалтерия ҳисобини юритишнинг мазмун-моҳияти, дори воситалари ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисобини юритишнинг зарурияти очиб берилган. Шунингдек, дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида асосий ишлаб чиқариш харажатларини тайёр маҳсулотлар таннархига олиб боришнинг услубий тартиб-қоидалари ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: дори воситалари саноати корхоналари, асосий ишлаб чиқариш, дори воситаларини бирламчи қадоқлаш жараёни, дори воситаларини иккиламчи қадоқлаш жараёни, дори воситалари ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисоби.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республикада озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида қуйидаги кўрсаткичлар келтирилган: “охирги уч йилда импорт ўрнини босувчи 75 турдаги 289,9 миллион АҚШ доллари миқдоридagi озиқ-овқат саноати маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши таъминланиб, импорт ҳажми 7,4 фоизга камайди. Республика саноатида озиқ-овқат саноати улуши 14 фоиздан 16,6 фоизга ошди”¹. Мазкур кўрсаткичларни мамлакатда сўнгги йилларда озиқ-овқат соҳаси бўйича амалга оширилиб келинаётган катта ижтимоий-иқтисодий ислохотлар натижаси деб баҳолаш мумкин бўлади. Сўнгги пайтларда мамлакат раҳбари томонидан озиқ-овқат саноати маҳсулотларининг асосий таркибий қисмларидан бири ҳисобланадиган дори воситалари ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтириш бўйича ҳам қатор вазифалар белгилаб берилмоқда. Манашундай вазифалардан бири 2026 йил март ойида ўтказилган видеоселекторда яна бир бор муҳокама этилиб, унда сўнгги тўққиз йилда мазкур тармоқни модернизациялаш мақсадида 1,8 миллиард доллар инвестиция киритилганлиги ва бунинг натижасида ишлаб чиқариш қуввати 140 тага ошгани таъкидланган. Шунингдек, йиғилишда яна бир муҳим кўрсаткич, яъни дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналари сони 58 тани ташкил этиб, мазкур субъектлар томонидан ишлаб чиқарилган дори воситалари сони икки баробарга кўпайганига эътибор қаратилган². Ушбу кўрсаткичлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, давлатимиз раҳбари томонидан берилаётган эътибор натижасида мамлакат ичида дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналари ва уларга мос равишда дори маҳсулотлари ҳажми йилдан-йилга тез суръатларда ошиб бормоқда. Бу эса, ўз навбатида, корхоналар томонидан амалга оширилиб келинаётган дори воситалари ишлаб чиқариш жараёнларини халқаро тажрибаларга мос равишда ташкил этиш, замонавий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, ушбу жараёнларни назорат қилиш ва бошқариш орқали бошқарув самарадорлигига эришиш, бунда дори воситалари каби маҳсулотлар ишлаб чиқариш

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республикада озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2024 йил 16 февраль. ПФ-36-сон.

² <https://gov.uz/oz/ssv/news/view/139446>

жараёнлари бухгалтерия ҳисобини янада такомиллаштириш соҳа олдидаги энг асосий вазифалардан ҳисобланади.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. К.Б.Уразов, харажатларнинг турли белгилари бўйича таснифини ишлаб чиққан ҳамда уларнинг ҳар бирига таъриф ва тавсиф берган. Жумладан, ишлаб чиқариш харажатларига “бевоситамаҳсулотларни (иш, хизматларни) ишлаб чиқаришга кетган, шунингдек, уларнинг таннархини ташкил этувчи харажатлар”¹ деб таъриф берган. Олим томонидан бажарилган яна бошқа ўқув адабиётида эса, ишлаб чиқариш харажатлари бўйича таърифлар, қурилиш корхоналари, деҳқончилик хўжалиги, қишлоқ хўжалиги тармоқлари ва бошқа соҳалар хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда берилган².

Б.А.Ҳасанов ва А.А.Ҳашимовлар “Харажатлар маҳсулотларни ишлаб чиқариш, товар сотиш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган сарфларнинг пулдаги ифодасидир. Ишлаб чиқариш корхоналарида харажатлар асосан хом ашё, материаллар, ёқилғи ва меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларидан иборат бўлади”³

Н.Б.Абдусаломова бошқарув ҳисобини такомиллаштириш бўйича илмий изланишлар олиб борган ва “харажатлар маркази бўйича харажатларни режалаштириш ва ҳисобини ташкил қилишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, бу жойда харажатлар унинг учун тўғри харажатлар бўлиб ҳисобланади”⁴ деган илмий хулосага келинган.

Б.Ф.Боронов ишлаб чиқариш харажатларини “маҳсулотларни асосий ишлаб чиқариш бўлимларига сарфланган ҳамда ушбу бўлимларда ишлаб чиқарилган ҳар бир маҳсулотларнинг таннархини ташкил этадиган харажатлар”⁵ деб ифодалаган. Мазкур таъриф корхоналарда асосий ишлаб чиқариш босқичида бир эмас, балки бир нечта асосий ишлаб чиқариш бўлинмалари фаолият кўрсатишини кўрсатиб беради.

Ш.А.Пардаева томонидан турли тармоқ корхоналарида харажатларга оид стратегик бошқарув ҳисобини юритиш бўйича илмий изланишлар олиб борилган бўлиб, корхоналарда бошқарув ҳисобини такомиллаштириш бўйича аҳамиятга молик илмий-назарий таклифлар ишлаб чиқилган. Олиманинг назарида “харажатларнинг стратегик бошқарув ҳисобида замонавий ҳамда янги усулларни жорий қилиш, энг биринчи навбатда харажатларни қисқартириш, яъни ресурсларни тежаш концепцияси билан бевосита чамбарчас боғланган бўлиши керак”⁶ деган хулосага келинган.

Тадқиқот методологияси. Дори воситалари саноати корхоналарида асосий ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисоби ва таннархни аниқлаш тартиби бўйича олиб борилган тадқиқот ишида илмий абстракциялаш, иқтисодий таҳлил, монографик кузатув, қиёслаш, индукция ва дедукция каби тадқиқот усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Юқоридаги тадқиқот натижаларидан хулоса қилган ҳолда дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнлари бухгалтерия ҳисобини ушбу тармоқ корхоналари фаолиятининг ўзига хос хусусиятларидан, яъни ишлаб чиқариш технологиясидан келиб чиққан ҳолда ташкил этиш ва юритиш зарур деб ҳисоблаймиз. Чунки, дори воситалари ишлаб чиқариш

¹ Уразов К.Б., Пўлатов М.Э. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi” -2021, 560 бет. 313-бет.

² Уразов К.Б. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 2-нашр. Т.: “Фан ва технология”, 2019, -540 бет.

³ Xasanov B.A., Xashimov A.A. Boshqaruv hisobi. Darslik. –Toshkent. A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. 2013 y. -260 b.

⁴ Абдусаломова Н.Б. Харажатларни келиб чиқиш жойлари ва жавобгарлик марказлари бўйича харажатларни бошқарув ҳисобини ташкил қилиш. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий-электрон журнал. www.interfinance.uz, №1, 2016 йил сентябр.

⁵ Боронов Б.Ф. Ёғ-мой саноати корхоналарида харажатлар таркиби ва уларнинг ҳисобини такомиллаштириш. // Молия. – Тошкент, 2022. - № 5. – 61-67-бетлар.

⁶ Пардаева Ш.А. Хўжалик субъектларида молиявий натижаларнинг стратегик бошқарув ҳисобини такомиллаштириш. –Т.: ТМИ, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2021, 128 б.

жараёнлари бошқа ишлаб чиқариш корхоналаридан фарқли бир босқичда эмас, балки бир нечта босқичлар натижасида шаклланади. Шунинг учун, дори воситалари ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисобини ҳам айнан манашу ишлаб чиқариш босқичларининг ҳар бири бўйича алоҳида бухгалтерия ҳисобида акс эттириш лозим деб ҳисоблаймиз.

Дори воситалари ишлаб чиқариш жараёнларига моддий, меҳнат ҳақи ва бошқа харажатлар иштирок этиб, ушбу харажат моддаларининг улуши бошқа ишлаб чиқариш корхоналаридан фарқ қилади. Тадқиқот ишимизда дори воситалари ишлаб чиқариш харажатларининг таркибий таҳлили қуйидаги жадвал кўринишида акс эттирилди (1-жадвалга қаранг):

1-жадвал.

“Samarkand-England Eco-Medical” ҚК МЧЖда асосий ишлаб чиқариш харажатлари таркиби¹

Асосий ишлаб чиқариш цехлари	Моддий харажатлар		Меҳнат ҳақи харажатлари		Бошқа харажатлар	
	Минг сўмда	Улуши %	Минг сўмда	Улуши %	Минг сўмда	Улуши %
Дори воситалари тайёрлаш цехи	5 572 826,67	71,33	1 464 278,55	74,45	484 188,34	81,50
Дори воситалари бирламчи қадоқлаш цехи	551 158,68	7,05	174 136,62	8,85	33 269,38	5,60
Дори воситалари иккиламчи қадоқлаш цехи	1 689 278,11	21,62	328 295,15	16,69	76 638,40	12,90
Жами:	7 813 263,47	100,00	1 966 710,32	100,00	594 096,13	100

Дори воситалари ишлаб чиқариш цехларида амалга оширилган бевосита харажатлардан кўриш мумкинки, корхонанинг асосий ишлаб чиқариш цехларида харажатларнинг улуши турлича бўлиб, энг катта харажатлар бу дори воситалари тайёрлаш цехида амалга оширилган. Мазкур цехда моддий кўринишдаги ишлаб чиқариш харажатларининг улуши 71,33 %ни, меҳнат ҳақи кўринишидаги харажатлар улуши эса, 74,45 %ни ташкил этмоқда. Асосий ишлаб чиқаришда моддий ва меҳнатга ҳақ тўлаш каби харажатлардан ташқари яна бошқа мақсадларда харажатлар амалга оширилган бўлиб, ушбу кўрсаткичлар бўйича ҳам дори воситалари тайёрлаш цехи энг катта улуш қайд этилган. Шунингдек, дори воситалари иккиламчи қадоқлаш цехи бўйича харажатлар улуши ҳам асосий ишлаб чиқариш босқичида салмоқли ҳисобланиб, жами харажатлар таркибида ўртача учдан бир қисмини ташкил этган. Дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида дори воситалари бирламчи қадоқлаш цехи бўйича харажатлар улуши эса, бошқа асосий ишлаб чиқариш цехлари харажатларига нисбатан анча паст ҳисобланиб, унда моддий харажатларнинг улуши 7,05 %ни, меҳнат ҳақи харажатлари улуши эса, 8,85 %ни ташкил этган. Корхоналарда дори воситалари бирламчи қадоқлаш цехи бўйича харажатлар улуши дори воситалари иккиламчи қадоқлаш цехи бўйича харажатлар улушидан анча паст бўлишига асосий сабаб, дори воситалари бирламчи қадоқлаш цехи нисбатан кўпроқ автоматлаштирилган

¹ Дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналари маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

бўлиб, ходимлар сони ҳам камроқ бўлади. Шунингдек, дори воситалари иккиламчи қадоқлаш цехининг моддий харажатлар таркибидаги айрим материаллар, жумладан фақатгина, иккиламчи қадоқладиган дори воситалари учун ишлатиладиган “пенал-коробка” материаллар қиймати жуда баланд бўлганлиги боис, корхонада дори воситалари иккиламчи қадоқлаш цехи харажатлари улуши баландроқ бўлади.

Дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида амалга оширилган бундай кўринишдаги харажатлар ишлаб чиқариш жараёнларига таъсир кўрсатадиган бевосита ва билвосита харажат моддаларидан ташкил топган бўлиб, мазкур илмий изланишлар давомида ушбу харажатлар таркибининг ҳар бирини чуқурроқ тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Юқорида келтирилган долзарб масалалардан келиб чиқиб, ушбу илмий изланишларимиз давомида дори воситалари ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва маҳсулотлар таннархини аниқлашнинг босқичли усули тавсия этилди (1-расмга қаранг):

1-расм. Дори воситалари ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулотлар таннархини аниқлашнинг босқичли усули¹

¹ Дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналари маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

Дори воситалари ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва маҳсулотлар таннархини аниқлашнинг мазкур усули асосий ишлаб чиқариш харажатларини ҳар бир босқичда бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олишга, харажатлар бошқаруви самарадорлигига эришишга, бошқарув ходимлари томонидан ишлаб чиқариш харажатларини назорат қилиш ҳамда бошқарув учун энг муҳим бўлган қарорлар қабул қилинишига эришишда муҳим бўлиб ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Мамлакатда дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида асосий ишлаб чиқариш жараёнлари бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш бўйича олиб борилган тадқиқотлар натижасида муҳим бўлган қуйидаги илмий хулосаларга келинди:

Биринчидан, олиб борилган тадқиқотлар давомида биз томонимиздан корхоналарда дори воситалари ишлаб чиқариш жараёнларини қуйидаги босқичларга ажратган ҳолда бухгалтерия ҳисобини юритиш тавсия этилди: 5 та жараёндан иборат *ёрдамчи ишлаб чиқариш босқичи* ҳамда 3 та жараёндан иборат *асосий ишлаб чиқариш босқичи*ни ўз ичига қамраб олади. Зотан, дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида амалга оширилаётган мазкур ишлаб чиқариш жараёнлари “GMP” талабларига мувофиқ ҳисобланиб, ушбу саноат тармоғи корхоналарининг ўзига хос хусусиятларини ташкил этади.

Иккинчидан, Дори воситалари корхоналарида харажатлар таркиби таҳлил қилинганда аниқ бўлдики, дори воситаларини сотиш натижасида тан олинган харажатлар, яъни сотилган дори воситалари таннархи барча харажатларга нисбатан катта бўлган. Дори воситалари ишлаб чиқариш корхоналарида амалга оширилган бундай харажатлар ишлаб чиқариш жараёнларига таъсир кўрсатадиган бевосита ва билвосита харажат моддаларидан ташкил топган бўлиб, мазкур илмий изланишлар давомида ушбу харажатлар таркибининг ҳар бирини чуқурроқ тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ деб топилди. Корхоналарда дори воситалари ишлаб чиқариш харажатларини ҳам ҳар бир ишлаб чиқариш жараёнлари бўйича алоҳида ҳисобини юритиш ахборот фойдаланувчиларининг молиявий ва бошқарув ахборотларига бўлган эҳтиёжларини тўлиқроқ қондиришга хизмат қилади деб ҳисоблаймиз.

Учинчидан, тадқиқот ишида дори воситалари ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва маҳсулотлар таннархини аниқлашнинг босқичли усули тавсия этилди. Дори воситалари таннархини ўрта босқич орқали аниқлашга оид тавсия этилган ушбу усул тайёр маҳсулотлар таннархини аниқ ҳисоб-китоб қилишга хизмат қилади деб ҳисоблаймиз. Қолаверса, ушбу усулнинг дори воситалари саноати корхоналари амалиётига жорий қилиниши асосий ишлаб чиқариш харажатларини ҳар бир босқичда бухгалтерия ҳисобида қайд этишга, харажатлар бошқаруви самарадорлигига эришишга, бошқарув ходимлари томонидан ишлаб чиқариш харажатларини назорат қилиш ҳамда бошқарув учун энг муҳим бўлган қарорлар қабул қилинишига эришишга хизмат қилади.

Фикримизча, юқорида биз томонимиздан ишлаб чиқилган илмий хулоса ва амалий тавсиялар дори воситалари саноати корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари бухгалтерия ҳисобини такомиллаштиришга, дори воситалари таннархини реал аниқлашга хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республикада озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. 2024 йил 16 февраль. ПФ-36-сон.

2. Уразов К.Б., Пўлатов М.Э. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi” -2021, 560 бет. 313-бет.

3. Уразов К.Б. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган 2-нашр. Т.: “Фан ва технология”, 2019, -540 бет.
4. Хасанов В.А., Хашимов А.А. Boshqaruv hisobi. Darslik. –Toshkent. A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi. 2013 y. -260 b.
5. Абдусаломова Н.Б. Харажатларни келиб чиқиш жойлари ва жавобгарлик марказлари бўйича харажатларни бошқарув ҳисобини ташкил қилиш. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий-электрон журнал. www.interfinance.uz, №1, 2016 йил сентябр.
6. Боронов Б.Ф. Ёғ-мой саноати корхоналарида харажатлар таркиби ва уларнинг ҳисобини такомиллаштириш. // Молия. – Тошкент, 2022. - № 5. – 61-67-бетлар.
7. Пардаева Ш.А. Хўжалик субъектларида молиявий натижаларнинг стратегик бошқарув ҳисобини такомиллаштириш. –Т.: ТМИ, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2021, 128 б.
8. Xudaynazarova D.G. Farmasevtika korxonalarida biznes jarayonlari hisobini tashkil etishning dolzarb masalalari. // Symposium on advanced studies and future directions. International multidisciplinary research conference. – Barcelona, 2025. – 92-100-betlar.
9. Боронов, Б. Ф. "Ёғ-мой маҳсулотлари ҳисоби методологиясини такомиллаштириш." Т.: ТМИ, иқтисодиёт фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, -244 б (2023).
10. Farxodovich, Boronov Bobur, Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna, and Yodgorov Xushvaqt Mansurovich. "Farmasevtika korxonalarida buxgalteriya hisobining o‘ziga xos xususiyatlari." *FRONTIERS OF KNOWLEDGE AND INTERDISCIPLINARY DISCOVERY* 1.1 (2025): 282-289
11. <https://gov.uz/oz/ssv/news/view/139446>

Х.Ёдгоров	Kh.Yodgorov
Учёт производственных затрат и порядок определения себестоимости на предприятиях фармацевтической промышленности Аннотация. В данной статье разъясняется сущность учета на предприятиях фармацевтического производства с учетом специфики производственных процессов и необходимости учета себестоимости фармацевтической продукции. Также разработаны методические процедуры учета основных производственных затрат на предприятиях фармацевтического производства по себестоимости готовой продукции. Ключевые слова: предприятия фармацевтической промышленности, фармацевтическая продукция, лекарственные препараты, основное производство, вспомогательное производство, первичная упаковка лекарственных препаратов, вторичная упаковка лекарственных препаратов, учет процессов производства лекарственных препаратов.	Accounting of production costs and the procedure for determining cost at pharmaceutical industry enterprises Abstract. This article explains the essence of accounting in pharmaceutical manufacturing enterprises, taking into account the specifics of production processes, the need for accounting for pharmaceutical manufacturing costs. Also, methodological procedures for accounting the main production costs in pharmaceutical manufacturing enterprises at the cost of finished products are developed. Keywords: pharmaceutical industry enterprises, pharmaceuticals, primary production, primary packaging process of pharmaceuticals, secondary packaging process of pharmaceuticals, cost accounting of pharmaceutical production.

TA'LIM, KADRLAR TAYYORLASH VA PEDAGOGIKA

Li Shan – PhD student, “Silk Road” International University of Tourism and Cultural Heritage

Email: 109799679@qq.com

ORCID: 0009-0003-4109-1148

RESEARCH ON THE IMPACT OF TEACHER'S ETHICS AND STYLE ON THE CORE COMPETITIVENESS OF UNIVERSITIES

Abstract. In the context of the continuous advancement of educational globalization and the increasingly fierce competition among universities, this article focuses on the relationship between the construction of teacher ethics and the core competitiveness of universities, and outlines four enabling mechanisms: value guidance, talent cultivation, academic innovation, and improvement of social reputation. It proposes path suggestions from four aspects: institutional improvement, ideological training, cultural creation, and work integration, providing practical references for universities to enhance their core competitiveness through the construction of teacher ethics and conduct.

Keyword: teachers' ethics and teaching style ; the core competitiveness of colleges and universities; empowerment mechanism ; practical path.

Introduction. In recent years, as higher education has entered a stage of high-quality development, the competition among universities has no longer merely focused on hard power aspects such as discipline construction and research achievements. The soft power centered on teacher ethics and conduct has increasingly become the key for differentiated development. From a practical perspective, some universities have suffered from negative impacts on their social reputation due to incidents of teacher misconduct, while others have attracted high-quality students and teachers by virtue of their excellent teacher ethics and conduct, highlighting the significance of building teacher ethics and conduct for the development of universities.

1.The empowerment mechanism of teacher ethics and teaching style construction on the core competitiveness of universities

1.1 Value-driven mechanism

Value guidance is the soul that empowers teachers' ethics and conduct, helping universities to determine their development direction. In terms of educational values, it enables teachers to break free from the misconception of "valuing research over teaching" and truly implement "cultivating virtue and shaping individuals". For instance, Beijing Normal University cultivates teacher ethics through its motto "be a role model for students and set an example for others", and in recent years, it has launched the "Year of Teacher Ethics and Conduct Building", organizing teachers to review the educational concepts of Tao Xingzhi and Qiu Gong. Many teachers have re-understood the essence of education - not just imparting knowledge, but also shaping character. Literature college teachers teach classical literature by integrating the moral integrity of scholars to teach how to be a person, while history college teachers explain the history of Chinese civilization to convey patriotism, cultivating students who are not only academically solid but also have a sense of social responsibility. These students have directly improved the quality of talent cultivation and are also an embodiment of core competitiveness. In terms of the inheritance of university spirit, teacher ethics and conduct serve as the link connecting the past and the present. During the century-long development of Tsinghua University, it integrated "perseverance in self-improvement and broadening one's character" into the construction of teacher ethics. The patriotic spirit of old scientists such as Deng Jiaxian and Qian Xuesen was passed down through the "Teacher Ethics and Conduct Lecture Hall" of young teachers and through their words and deeds. Nowadays, many teachers engage in research with the belief of "fulfilling one's duty for the country", actively participating in "key technology" fields such as chips and artificial intelligence. This not only enriches the school's cultural heritage but also enhances its competitiveness in strategic national fields, making it an irreplaceable spiritual asset.

1.2 Talent Cultivation Mechanism

Talent cultivation is the core mission of universities, and the construction of teachers' ethics and conduct can provide support by improving teachers' ability to educate students and optimizing the training model. In terms of improving teachers' abilities, good professional ethics will encourage teachers to actively improve their teaching. Zhejiang University has implemented the "Teacher Ethics Mentor System", where "Model Teachers of Ethics" guide young teachers, passing on experience in aspects such as classroom design and student communication. The improvement of capabilities under such teacher ethics guidance enhances students' comprehensive qualities and innovative abilities, and the output of high-quality talents is precisely the key to core competitiveness. In optimizing the training model, teacher ethics and conduct can promote teachers to break away from traditions. Shanghai Jiao Tong University School of Medicine takes "the benevolence of doctors" as the core of teacher ethics, requiring teachers to not only impart medical knowledge but also cultivate humanistic care during teaching. Based on this, teachers in the school have reformed clinical teaching and developed the "bedside teaching + simulated doctor-patient communication" course: before students come into contact with real patients, they first experience patients' needs through role-playing, and then learn communication skills under the guidance of teachers. The students trained in this way have solid clinical skills and also possess empathy. In recent years, the employment rate has exceeded 98%, and most of them have been employed by top hospitals such as Peking Union Medical College Hospital and Shanghai Ruijin Hospital, which vividly demonstrates the promoting role of teacher ethics in the training model and core competitiveness.

1.3 Academic Innovation Mechanism

Academic innovation is a crucial pillar of core competitiveness, and the construction of teacher ethics and academic style can inject vitality into it by fostering an academic atmosphere and promoting teamwork. In terms of atmosphere building, good teacher ethics can curb academic misconduct and enable teachers to focus on genuine innovation. Nanjing University takes 'academic integrity' as the bottom line in its teacher ethics construction, offering a required course on 'Academic Standards and Research Ethics', implementing a 'one-vote veto' system for academic misconduct, and making 'rigorous scholarship and pursuit of truth and practicality' a consensus among teachers. In terms of teamwork, the 'collaboration' and 'tolerance' in teacher ethics can break down disciplinary barriers. For example, Xi'an Jiaotong University emphasizes "team collaboration" in the construction of teachers' ethics and encourages teachers to cooperate across departments.

1.4 Social Reputation Enhancement Mechanism

Social reputation is the 'intangible asset' of universities. The construction of teachers' ethics and style can enhance social recognition and attract high-quality resources to boost reputation. In terms of social recognition, teachers' ethics directly influence the public's evaluation of universities. The better the public's evaluation of a university, the greater its attractiveness to high-quality students. In turn, high-quality students further enhance the quality of talent cultivation, forming a positive cycle. In terms of resource attraction, good teacher ethics enable universities to gain more social support. Xiamen University emphasizes "serving society" in the construction of teacher ethics and encourages teachers to transform scientific research achievements into driving forces for local development. They have taken the initiative to apply their scientific research results to ecological protection and fishery development along the coast of Fujian, helping fishermen increase their income and improve the marine ecology. This has earned Xiamen University recognition from local governments and enterprises. In recent years, it has jointly established the "Marine Carbon Sink Research Institute" with the Fujian Provincial Government and set up "Marine Ecological Protection Special Funds" with multiple enterprises. These resources not only support scientific research and teaching but also enhance the university's core competitiveness in marine disciplines.

2. Path Selection for Empowering the Core Competitiveness of Colleges and Universities through Moral and Ethical Construction of Teachers

2.1 Improving the System of Moral and Ethical Construction of Teachers

Institutions are the guarantee for the implementation of teacher ethics and conduct building. It is necessary to establish a sound teacher access mechanism, a scientific and standardized assessment mechanism for teacher ethics and conduct, a complete management mechanism and

leadership accountability mechanism, a diversified supervision mechanism, and an appropriate incentive mechanism.

Colleges and universities should form a closed loop from three aspects: evaluation, supervision, and incentives. In terms of evaluation, it should not only focus on papers and class hours, but also include student satisfaction, peer review, and performance in social services. For supervision, channels both inside and outside the campus should be unblocked. In addition to daily inspections by colleges, anonymous reporting portals can be set up on the campus website, and parents and employers can be invited to put forward opinions regularly. In terms of incentives, instead of relying solely on cash rewards, "Teacher Ethics Model Studios" and "Teacher Ethics Inheritance Projects" can be established to provide outstanding teachers with research funds and opportunities for external exchanges, which can both mobilize enthusiasm and play an exemplary role.

2.2 Strengthen teachers' ideological and political education and professional ethics training

Ideology is the foundation of teachers' ethics, and training should avoid "mechanical recitation of texts". Usually, more "teachers' ethics salons" can be organized, where senior teachers share their stories of educating students, which is more inspiring than simply explaining documents; For new teachers' induction training, "practical links" should be added. They should be arranged to attend classes with model teachers of ethics and participate in student management. Now many universities require newly recruited teachers to work as part-time counselors or class teachers for a period of time, so that they can understand the requirements of teachers' ethics in practice; Special education can also be carried out in combination with social hot topics. For example, in academic integrity education, using nearby cases of academic misconduct as warnings is more impactful than talking about abstract regulations, helping teachers build a solid ideological defense line.

2.3 Creating a Positive Campus Cultural Atmosphere

Culture can subtly influence teachers' ethics, and it is essential to make "the warmth of teachers' ethics" permeate every corner of the campus. A "Teachers' Ethics Culture Wall" can be built on campus to display the deeds of outstanding teachers in the school; more "teachers' ethics-themed activities" should be carried out, such as holding a "teachers' ethics oath ceremony" on Teachers' Day and organizing a "thank you, teachers" activity during graduation season, so that teachers can strengthen their sense of responsibility through a sense of ritual; in addition, small stories about teachers' ethics can be broadcast through the campus radio and pushed via official WeChat accounts, using details to create an atmosphere of "esteeming teachers' ethics".

2.4 Promote the Integration of Teacher Ethics and Morality Construction with the Core Work of Colleges and Universities

Teacher ethics cannot "exist in isolation"; they should be integrated into the entire process of teaching, scientific research, and social services. In teaching, elements of teacher ethics can be incorporated into courses. For example, teachers in science and engineering fields can talk about "rigorous scholarship" combined with their own research experiences when giving research courses; teachers in liberal arts can often mention "social responsibility" when teaching professional courses. In scientific research, academic integrity should be included in team management. For instance, research teams can sign an "Academic Integrity Commitment" when initiating a project and conduct regular "self-inspections of research ethics" to avoid academic misconduct. In social services, teachers are encouraged to participate with their "original aspiration of teacher ethics". For example, when organizing teachers to teach in remote areas or carry out public lectures in communities, emphasis should be placed on "sincere service" rather than "going through the motions", so that teacher ethics can be implemented in services and at the same time enhance the school's social reputation.

3. Conclusion

This study shows that there is a two-way interaction between the construction of teachers' ethics and style and the core competitiveness of colleges and universities. The former empowers the latter through four mechanisms: value guidance, talent cultivation, academic innovation, and enhancement of social reputation. At present, some colleges and universities still have deficiencies in terms of construction mechanisms and teachers' awareness, and it is necessary to promote improvement from four aspects: system improvement, ideological training, cultural

cultivation, and integration of work. The construction of moral integrity and professional ethics among university teachers aims to improve the quality of teaching and education, cultivate outstanding talents with both virtue and ability, and provide a solid guarantee for the sustainable development of higher education. In the future, it will explore new paths for the construction of moral integrity and professional ethics by combining digital technology, further deepen quantitative research on their correlation, and provide more precise guidance for university practices.

References

- [1] Yang Suqiu. Research on the Problems and Countermeasures in the Construction of Teachers' Morality and Ethics in Colleges and Universities[J]. Journal of Changzhou College of Information Technology, 2020(5):116-18.
- [2] Dong Xu. Research on the Problems and Countermeasures of Teachers' Ethics and Morality Construction in Colleges and Universities[J]. Wenyuan, 2021(6):525.
- [3] Yu Lu, Wang Yiming, Liu Dan, Zhang Hongxia. Research on Prominent Problems and Countermeasures in the Construction of Teachers' Ethics and Morality in Colleges and Universities[J]. Western China Quality Education, 2022(16):114-116.
- [4] Zou Xueru. Research on the Main Problems and Countermeasures in the Construction of Teachers' Ethics in Colleges and Universities in the New Era[D]. Chongqing: Chongqing Jiaotong University, 2023.
- [5] Mo Yili. Research on Constructing a Long-term Mechanism for the Construction of Teachers' Ethics and Morality in Colleges and Universities in the New Era[J]. Reform & Opening-Up, 2024(17):40-47.
- [6] Guo Haiyan, Liu Linfeng. Research on the Current Situation, Dilemmas and Countermeasures of the Construction of Teachers' Ethics and Morality in Colleges and Universities[J]. Industrial and Science Tribune, 2025(24):275-277.

Li Shan	Ли Шань
Universitetlarning asosiy raqobatbardoshligiga o'qitish etikasi va uslubining ta'sirini o'rganish Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'limning davom etayotgan globallashuvi va universitetlar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi sharoitida o'qitish etikasi rivojlanishi va universitet raqobatbardoshligi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Shuningdek, unda bunga hissa qo'shadigan to'rtta mexanizm aniqlangan: qadriyatlarga asoslangan yetakchilik, iste'dodlarni rivojlantirish, akademik innovatsiyalar va ijtimoiy obro'ni oshirish. Ushbu muammolarga yechimlar to'rtta nuqtai nazardan taklif qilinadi: institutsional takomillashtirish, mafkuraviy tayyorgarlik, madaniy rivojlanish va ish muhitiga integratsiya. Universitetlar uchun o'qitish etikasi va xulq-atvorini rivojlantirish orqali ularning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan. Kalit so'zlar: o'qitish etikasi va uslubi, universitet raqobatbardoshligi, professional rivojlanish mexanizmlari, amaliy yondashuvlar.	Исследование влияния этики и стиля преподавания на ключевую конкурентоспособность университетов Аннотация. Данная статья рассматривает взаимосвязь между формированием педагогической этики и конкурентоспособностью университетов в контексте непрерывного развития глобализации образования и усиливающейся конкуренции между университетами, а также выделяет четыре механизма, способствующих этому: ценностное руководство, развитие талантов, академические инновации и повышение социальной репутации. Предлагаются пути решения проблем с четырех сторон: институциональное совершенствование, идеологическая подготовка, создание культуры и интеграция в рабочую среду. Представлены практические рекомендации университетам по повышению их конкурентоспособности посредством формирования педагогической этики и поведения. Ключевые слова: педагогическая этика и стиль преподавания, конкурентоспособность вузов, механизм повышения квалификации, практические пути.

Kamoliddin Asomiddin o‘g‘li Jaxongirov – O‘zXIA katta o‘qituvchisi

TA’LIM TURIZMI BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBASI VA UNI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada ta’lim turizmi bozori xalqaro talabalar mobilligi, ta’lim xizmatlari eksporti va destinatsiya iqtisodiyoti kesishmasida tahlil qilingan. O‘zbekiston uchun “Study in Uzbekistan” platformasini tranzaksion xizmatlar bilan kengaytirish, ta’lim va turizm tashkilotlari o‘rtasida integratsiyalashgan mahsulot yaratish, xalqaro akkreditatsiya va ingliz tilidagi dasturlarni ko‘paytirish, shuningdek ta’lim turizmi natijalarini alohida statistik indikatorlar orqali monitoring qilish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim turizmi, xalqaro talabalar, akademik mobillik, ta’lim xizmatlari eksporti, destinatsiya marketingi, xalqaro ta’lim bozori, Study in Uzbekistan, universitet internatsionallashuvi, servis infratuzilmasi, turizm multiplikatori.

Kirish. Jahon oliy ta’lim tizimining internatsionallashuvi ta’limni nafaqat ijtimoiy institut, balki transchegaraviy xizmatlar bozorining yirik segmentiga aylantirdi. UNESCOning 2025-yilda e’lon qilingan ma’lumotiga ko‘ra, dunyoda o‘z mamlakatidan tashqarida ta’lim olayotgan talabalar soni 6,9 mln nafarga yetgan va 2000-yilga nisbatan qariyb uch baravar oshgan [1]. OECD hududida esa 2023-yilda 5,02 mln xalqaro mobil talaba qayd etilib, ularning 46 foizi Avstraliya, Kanada, Buyuk Britaniya va AQSH hissasiga to‘g‘ri kelgan [2]. Bu ko‘rsatkichlar ta’lim uchun xalqaro harakatlanishning alohida talab segmenti sifatida barqaror kengayayotganini ko‘rsatadi.

Ta’lim turizmi tushunchasi turizm va oliy ta’lim statistikalarida bir xil chegaraga ega emas. UNESCO xalqaro mobil talabani ta’lim olish maqsadida davlat chegarasini jismonan kesib o‘tgan shaxs sifatida izohlaydi [1]. Turizm statistikasi nuqtayi nazaridan esa bir yildan ortiq davom etadigan ta’lim safarlari odatda tashrifchi maqomiga kiritilmaydi. Shu sababli akademik mobillikning hammasini an’anaviy turizm oqimi bilan tenglashtirish metodologik jihatdan to‘g‘ri emas [3]. Biroq bozor yondashuvida xorijiy talaba kontrakt to‘lovi bilan cheklanmaydi: turar joy, ovqatlanish, transport, aloqa, madaniy hordiq, ichki sayohatlar, qarindosh va do‘stlar tashrifi kabi xizmatlarga doimiy talab yaratadi. Shu jihatdan ta’lim turizmi “ta’lim birlamchi motiv - turistik va servis iste’moli ikkilamchi, ammo iqtisodiy jihatdan sezilarli natija” tamoyiliga tayangan kompleks xizmatlar bozoridir.

O‘zbekiston uchun mazkur yo‘nalishning dolzarbligi ikki omil bilan kuchaymoqda. Birinchidan, oliy ta’limning xalqaro ochiqqligi va xorijiy talabalar kontingenti tez kengaymoqda. Ikkinchidan, Samarqand, Buxoro, Toshkent, Xiva kabi tarixiy va madaniy markazlarning xalqaro tanilganligi ta’lim mahsulotini destinatsiya tajribasi bilan birlashtirish imkonini beradi. Shuning uchun masala faqat chet ellik talabalarni oliygohlarga qabul qilish hajmini oshirish emas, balki ularning butun “talaba hayotiy sikli” davomida yaratiladigan iqtisodiy va turistik qiymatni boshqarishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta’lim turizmi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda mazkur hodisa ko‘pincha educational tourism, edu-tourism, academic tourism va international student mobility kabi o‘zaro yaqin tushunchalar orqali yoritiladi. S.Tomasi, G.Paviotti va A. Cavichchi ta’lim turizmini o‘rganar ekan, oliy ta’lim muassasalarini mahalliy rivojlanishning faol subyekti sifatida baholaydi. Ularning fikricha, xorijiy talabalar ta’lim oluvchi bilan bir vaqtda destinatsiya xizmatlarining iste’molchisi hamdir [4]. C.-F.Lee tadqiqotida xorijda o‘qish destinatsiyasini tanlashda grantlar, axborotning qulayligi, til muhiti va qabul strategiyasi kabi omillar muhimligi ko‘rsatilgan [5].

Malayziya misolida o‘tkazilgan tadqiqot ta’lim destinatsiyasini tanlashga oliy ta’limdagi xizmat sifati, destinatsiya imiji va madaniy-ma’naviy muhitning ta’sirini empirik asoslagan [6]. D.Amaro, A.M.Caldeira va C.Seabra akademik turizmni talabaning bilim olish tajribasi bilan mezbon hududning madaniy va ijtimoiy tajribasini birlashtiruvchi transformativ jarayon sifatida talqin qiladi [3]. J.Mendoza-Jiménez va hammualliflar esa xalqaro talabalar xarajatlari turar joy, oziq-ovqat va bo‘sh vaqt xizmatlari orqali mahalliy iqtisodiyotga tarqalishini, o‘qish yakunlangach destinatsiyaga qayta turist sifatida kelish ehtimoli ham yuqori bo‘lishini aniqlagan [7]. Xitoyning 269 shahri bo‘yicha ekonometrik tahlil xalqaro talabalar soni “inbound turizm”

oqimi va turizm daromadlari bilan ijobiy bog‘liqligini ko‘rsatgan [8].

So‘nggi tadqiqotlar ta‘lim turizmining raqobatbardoshligi universitetning o‘zi bilan cheklanmasligini ko‘rsatmoqda. Qabulning raqamlashtirilishi, viza va migratsiya xizmatlarining soddaligi, turar joy mavjudligi, xavfsizlik, ingliz tilidagi dasturlar, xalqaro akkreditatsiya, ish tajribasi imkoniyati va destinatsiyaning madaniy jozibadorligi yagona tanlov paketini hosil qiladi. O‘zbekistonda ta‘lim turizmini rivojlantirishga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ham xorijiy talabalarni jalb qilish, “double degree”, masofaviy va almashinuv dasturlari hamda ta‘lim eksporti salohiyati alohida qayd etilgan [9]. Biroq xalqaro tajribani statistik trendlar bilan birga tahlil qilib, uni O‘zbekiston uchun yagona bozor mexanizmiga aylantirish masalasi hali yetarlicha tizimlashtirilmagan. Ushbu maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, dinamik qatorlar tahlili, kontent-tahlil, institutsional benchmarking va ilmiy sintez usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini UNESCO va OECDning xalqaro talabalar mobilligi bo‘yicha ma‘lumotlari, AQSH uchun IIE Open Doors, Buyuk Britaniya uchun HESA, Avstraliya uchun Department of Education statistikasi, shuningdek O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi hamda Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy ma‘lumotlari tashkil etdi [1-2; 10-14]. Tahlil davri, asosan, 2019/2020-2024/2025-o‘quv yillarini qamrab oladi. Milliy statistik tizimlarda “xalqaro talaba”, “xorijiy talaba” va “overseas student” tushunchalarining qamrovi bir xil emasligi sababli mamlakatlararo raqamlar mutlaq reyting tuzish uchun emas, balki bozor dinamikasi va siyosiy-institutsional modelni qiyoslash uchun qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar. Xalqaro amaliyot ta‘lim turizmi bozorining muvaffaqiyati bir vaqtning o‘zida uchta bozorda raqobatlasha olishga bog‘liqligini ko‘rsatadi: ta‘lim sifati bozorida, talabani jalb qilish va qo‘llab-quvvatlash xizmatlari bozorida hamda destinatsiya tajribasi bozorida. OECD ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda xalqaro mobil talabalar tarkibida Osiyo mintaqasi ulushi 58 foizni tashkil qilgan [2]. Demak, Markaziy va Janubiy Osiyoga yaqin O‘zbekiston uchun geografik masofa, tarixiy-madaniy yaqinlik va nisbatan qulay xarajatlar darajasi potensial raqobat omiliga aylanishi mumkin. Biroq ushbu ustunliklar xalqaro standartdagi ta‘lim sifati va xizmat ko‘rsatish tizimi bilan mustahkamlanmasa, barqaror talabga aylanmaydi.

1-jadval

Yetakchi ta‘lim destinatsiyalarida xorijiy (xalqaro) talabalar sonining dinamikasi, ming nafar

Hisobot davri	AQSH	Buyuk Britaniya	Avstraliya
2019/20	1 075,5	554,4	521,9
2020/21	914,1	600,2	489,2
2021/22	948,5	675,2	440,3
2022/23	1 057,2	758,9	448,6
2023/24	1 126,7	729,9	524,5
2024/25	1 177,8	685,6	589,3

Manba: IIE Open Doors [10], HESA [11] va Avstraliya Ta‘lim departamenti [12] ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi. Izoh: AQSH va Buyuk Britaniya ko‘rsatkichlari o‘quv yili, Avstraliya ko‘rsatkichlari taqvim yili bo‘yicha berilgan; milliy hisob metodologiyalari o‘zaro to‘liq bir xil emas.

1-jadval ma‘lumotlari pandemiyadan keyingi tiklanish yo‘llari turlicha bo‘lganini ko‘rsatadi. AQSHda xalqaro talabalar soni 2020/2021-o‘quv yilidagi keskin pasayishdan so‘ng ketma-ket oshib, 2024/2025-yilda 1,178 mln nafarga yetdi; bu 2019/2020 darajasidan qariyb 9,5 foiz yuqori. Buyuk Britaniyada 2022/2023-yilda 758,9 ming nafar bilan yuqori nuqta kuzatilgan, keyingi ikki yilda esa kontingent 685,6 ming nafargacha qisqargan. Avstraliyada 2021-yildagi 440,3 ming nafar darajadan 2024-yilda 589,3 ming nafargacha, ya‘ni qariyb 33,8 foizlik tiklanish

sodir bo‘lgan. Bu dinamikalar ta’lim turizmi bozori viza siyosati, chegaralar rejimi, mehnat bozori va talaba xizmatlari kabi tashqi omillarga yuqori sezgir ekanini ko‘rsatadi.

Ingliz tilida so‘zlashmaydigan davlatlar tajribasi ham O‘zbekiston uchun muhim. Germaniyada 2025/2026 qishki semestrda xalqaro talabalar va doktorantlar soni taxminan 420 ming nafarga yetgan; DAAD buni ingliz tilidagi dasturlar, xalqaro ofislar va keng hamkorlik tarmog‘i bilan bog‘laydi [14]. Malayziyada Education Malaysia Global Services (EMGS) xalqaro talabani jalb qilish, viza jarayonlarini muvofiqlashtirish va One-Stop Centre orqali xizmat ko‘rsatishni bir tashkilot atrofida birlashtirgan [15]. Turkiyada esa Türkiye Scholarships dasturi kontrakt, turar joy, tibbiy sug‘urta, til va madaniy moslashuv kabi elementlarni yagona paketga birlashtiradi; 2024-yilning o‘zida dasturga 170 mamlakatdan 121 766 ta ariza kelib tushgan [16]. Yevropa Ittifoqining Erasmus+ mexanizmi esa 1987-yildan buyon 16 mln dan ortiq kishiga xorijda o‘qish va tajriba almashish imkonini bergan [17]. Ushbu misollarning umumiy jihati - talaba mobilligini bitta universitetning marketing vazifasi emas, balki milliy ekotizim sifatida ko‘rishdir.

1-chizma. Ta’lim turizmi bozorini rivojlantirishning xalqaro tajribadan O‘zbekistonga transfer mexanizmi

Manba: xalqaro tajriba va institutsional benchmarking natijalari asosida muallif ishlanmasi.

1-chizmadagi transfer mexanizmi oddiy xorijiy talabani qabul qilishdan farq qilib, besh bosqichni qamrab oladi: ta’lim sifati va xalqaro reputatsiyani shakllantirish; qabul, viza, to‘lov, turar joy va axborotni raqamlashtirish; grant, almashinuv va qo‘shma dasturlar orqali talabni oshirish; talabaning yashash va servis tajribasini ta’minlash; o‘qishdan keyin esa qayta turist, tashrif buyuruvchi yoki investor sifatida qaytishiga zamin yaratish.

O‘zbekiston bozoridagi statistika ham tez o‘shishni ko‘rsatmoqda. Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotiga ko‘ra, 2019/2020-o‘quv yili boshida respublika oliy ta’lim muassasalarida 3,6 ming xorijiy talaba tahsil olgan bo‘lsa, 2024/2025-o‘quv yili boshida ularning soni 12,5 ming nafarga yetgan [13].

2-jadval

O‘zbekiston oliy ta’lim tashkilotlarida xorijiy talabalar soni dinamikasi

O‘quv yili	Xorijiy talabalar, ming nafar	O‘tgan yilga nisbatan o‘shish, %
2019/2020	3,6	-
2020/2021	4,2	16,7
2021/2022	5,1	21,4
2022/2023	5,0	-2,0
2023/2024	10,8	116,0
2024/2025	12,5	15,7

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi [13] ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

2-jadvalga ko‘ra, 2019/2020-2024/2025 davrida xorijiy talabalar soni 3,47 baravar ko‘paygan, umumiy o‘sish 247,2 foizni, o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati esa qariyb 28,3 foizni tashkil etgan. 2023/2024-o‘quv yilidagi 116 foizlik sakrash bozorning yangi bosqichga o‘tganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, 2024/2025-yil boshidagi talabalarning 6 502 nafari Hindiston, 1 430 nafari Turkmaniston va 1 250 nafari Pokiston fuqarolari bo‘lgan [18]. Bu tarkib Janubiy va Markaziy Osiyo O‘zbekiston uchun asosiy manba bozorlardan biri ekanini ko‘rsatadi, ammo kelgusida geografik diversifikatsiya ham muhim bo‘ladi.

O‘zbekistonda ta‘lim turizmi o‘sishi miqdordan sifatga o‘tishni talab etadi. Buning uchun: 1) tibbiyot, IT, muhandislik, islom iqtisodiyoti, tarix va turizm kabi ustuvor yo‘nalishlarda ingliz tilidagi, xalqaro akkreditatsiyalangan dasturlarni kengaytirish; 2) “Study in Uzbekistan”ni universitet tanlashdan viza, to‘lov, yotoqxona, sug‘urta va transfergacha bo‘lgan xizmatlarni birlashtiruvchi yagona platformaga aylantirish; 3) ta‘lim va turizm hamkorligida fan bilan bog‘langan akademik-ekskursiya va “learning experience” mahsulotlarini rivojlantirish; 4) samaradorlikni talabalar sonidan tashqari ta‘lim eksporti, xarajatlar, sayohatlar, qoniqish, o‘qishni yakunlash va bozor diversifikatsiyasi kabi KPllar orqali baholash zarur. Natijada ta‘lim turizmi oddiy qabul statistikasi emas, iqtisodiy qiymat yaratish tizimiga aylanishi mumkin.

Xulosa va takliflar. O‘tkazilgan tahlil ta‘lim turizmi xalqaro talaba oqimi, ta‘lim eksporti va destinatsiya xizmatlarining o‘zaro bog‘liq bozoridan iborat ekanini ko‘rsatdi. Yetakchi davlatlar tajribasida muvaffaqiyatning asosiy sharti universitetlarning alohida marketing faoliyati emas, balki davlat, oliy ta‘lim muassasalari, migratsiya xizmatlari, turar joy operatorlari, transport va turizm biznesini yagona xizmat zanjirida muvofiqlashtirishdir. O‘zbekiston ham xorijiy talabalar sonining tez o‘sishi hisobiga ushbu bozorni yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatiga ega.

Ta‘lim turizmini rivojlantirish uchun statistik segmentatsiyani takomillashtirish, “Study in Uzbekistan”ni yagona raqamli xizmat platformasiga aylantirish, xalqaro akkreditatsiyalangan va ingliz tilidagi dasturlarni kengaytirish, maqsadli marketingni kuchaytirish hamda “education + destination” mahsulotlarini rivojlantirish zarur. Samaradorlikni talabalar sonidan tashqari ta‘lim eksporti, mahalliy xarajatlar, qoniqish, qayta tashrif va bozor diversifikatsiyasi orqali baholash lozim. Natijada ta‘lim turizmi xizmatlar eksportini diversifikatsiya qiluvchi, turizm mavsumiyligini yumshatuvchi va xalqaro intellektual imijni mustahkamlovchi uzoq muddatli iqtisodiy resursga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. UNESCO. Record number of higher education students highlights global need for recognition of qualifications. Paris, 24.06.2025 (updated 19.01.2026). URL: <https://www.unesco.org/>.
2. OECD. Education at a Glance 2025: OECD Indicators. Chapter B4: How do student profiles, study choices and mobility trends shape tertiary education? Paris: OECD Publishing, 2025. DOI: 10.1787/1c0d9c79-en.
3. Amaro D., Caldeira A.M., Seabra C. A Comprehensive Approach to Transformative Experiences in Academic Tourism // SAGE Open. 2024. Vol. 14. DOI: 10.1177/21582440241255839.
4. Tomasi S., Paviotti G., Cavicchi A. Educational Tourism and Local Development: The Role of Universities // Sustainability. 2020. Vol. 12, No. 17. Article 6766. DOI: 10.3390/su12176766.
5. Lee C.-F. An Investigation of Factors Determining the Study Abroad Destination Choice: A Case Study of Taiwan // Journal of Studies in International Education. 2014. Vol. 18, No. 4. P. 362-381. DOI: 10.1177/1028315313497061.
6. Lam J.M.S., Ariffin A.A.M. Destination selection for education tourism // Journal of Islamic Marketing. 2017. Vol. 8, No. 3. P. 373-392. DOI: 10.1108/JIMA-10-2015-0080.
7. Mendoza-Jiménez J., García-Rodríguez F.J., García-González C.G. International Student Mobility and Its Impact on Destination Countries // Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences. 2026. Vol. 19. P. 277-302. Published online 03.06.2025. DOI: 10.1007/s40647-025-00450-7.
8. Li G., Pu K. How international students affect inbound tourism? Empirical evidence from 269 cities in China // Tourism Review. 2023. Vol. 78, No. 5. P. 1217-1243. DOI:

10.1108/TR-03-2022-0163.

9. Jahongirov K. O‘zbekistonda ta’lim turizmini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2025. J. 3, No. 11. B. 87-95. DOI: 10.60078/2992-877X-2025-vol3-iss11-pp87-95.

10. Institute of International Education. Open Doors 2025 Fast Facts: International Students. New York: IIE, 2025. URL: <https://opendoorsdata.org/>.

11. Higher Education Statistics Agency (HESA). Table 28 - Non-UK permanent address students by HE provider and country of permanent address, 2014/15-2024/25. Updated Jan. 2026. URL: <https://www.hesa.ac.uk/data-and-analysis/students/table-28>.

12. Australian Government, Department of Education. Selected Higher Education Statistics - 2024 Student Data: Key findings. Canberra, 2025. URL: <https://www.education.gov.au/higher-education-statistics/>.

13. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Xorijiy talabalar soni 10 yilda qariyb 18 barobarga oshgan. 25.04.2025. URL: <https://stat.uz/>.

14. Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD). Number of international students well over 400,000. Press release, 19.12.2025. URL: <https://www.daad.de/en/>.

15. Education Malaysia Global Services (EMGS). About Education Malaysia / One-Stop Centre for international students. URL: <https://educationmalaysia.gov.my/>.

16. Türkiye Scholarships. 2025 Applications; programme and 2024 application statistics. 01.01.2025. URL: <https://www.turkiyeburslari.gov.tr/>.

17. European Commission. Erasmus+ Programme Evaluation Report. Brussels, 15.07.2025. COM(2025). URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/>.

18. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekistonda eng ko‘p qaysi davlat fuqarolari tahsil olmoqda? 02.05.2025. URL: <https://stat.uz/>.

К.Джахангиров Международный опыт развития рынка образовательного туризма и возможности его применения в условиях Узбекистана Аннотация. В статье рынок образовательного туризма рассматривается на пересечении международной студенческой мобильности, экспорта образовательных услуг и экономики туристской дестинации. На основе данных UNESCO, OECD, ИЕOpenDoors, HESA, Департамента образования Австралии и официальной статистики Узбекистана сопоставлены тенденции 2019-2025 гг. Обосновано, что конкурентоспособная образовательная дестинация формируется сочетанием качества образования, цифрового приема и визовых процедур, грантов и академической мобильности, сервисной инфраструктуры и интеграции студентов в туристскую среду принимающей территории. Для Узбекистана предложены направления развития платформы “StudyinUzbekistan”, расширения международной аккредитации и англоязычных программ, а также мониторинга экономических результатов образовательного туризма. Ключевые слова: образовательный туризм, международные студенты, академическая мобильность, экспорт образовательных услуг, маркетинг дестинации, международный рынок образования, StudyinUzbekistan, сервисная инфраструктура.	K.Jahongirov International experience in developing the educational tourism market and opportunities for its application in Uzbekistan Abstract. The article examines the educational tourism market at the intersection of international student mobility, education service exports and destination economics. Using data from UNESCO, OECD, IIE Open Doors, HESA, the Australian Department of Education and official Uzbek statistics, the study compares trends for 2019-2025. The findings show that the competitiveness of an education destination depends not only on university reputation, but also on integrated digital admission and visa services, mobility schemes, student support infrastructure and the connection between education and the visitor economy. For Uzbekistan, the paper proposes further development of the “Study in Uzbekistan” platform, expansion of internationally accredited and English-medium programmes, stronger education-tourism cooperation and a dedicated set of performance indicators for monitoring educational tourism. Keywords: educational tourism, international students, academic mobility, education service exports, destination marketing, international education market, Study in Uzbekistan, student services.

E'TIBORGA MOLIK MASALALAR

УЗОҚ УМР КЎРИШ СИРЛАРИ

Телеграмнинг “@liderlar1” каналида Японияда яқинда япон психологи Хидеки Ваданинг «Саксон ёш тўсиғини енгиб ўтиш» номли китоби нашр этилгани ва унинг халқ ўртасида катта қизиқиш уйғотгани ҳақида маълумотлар келтирилган экан.

Унда эътироф этилишича ушбу китоб дўконларга келиб тушиши биланок 500 мингдан ортиқ нусхада сотилгани ҳақида маълумот берилган. Экспертлар эса яқин ойларда унинг бир миллион нусхалик кўрсаткичга эришиб, бестселлерга айланишини тахмин қилаётганлиги ҳам қайд этилган.

Доктор Вада 61 ёшда бўлиб, кексалар саломатлиги бўйича Японияда етакчи мутахассис ҳисобланар экан. У ўзининг бой тажрибасини 34 та қоидага жамлаб, 60 ёшдан кейинги осойишта ва мазмунли ҳаёт сирларини баён қилган.

Бу қоидалар оддий кўринса-да, уларда чуқур ҳикмат мужассам. Буни айнан иқтибос шаклида келтирамиз. Марҳамат:

- “1. Ҳар куни сайр қилинг.
2. Ғазабланганингизда чуқур нафас олинг.
3. Доимо ҳаракатда бўлинг, танангизни ҳаракатсиз қолдирманг.
4. Ёзда, ҳатто кондиционер ишлаб турган бўлса ҳам, сув ичинг.
5. Овқатни яхшилаб чайнанг — ақл ҳам оғиз билан бирга ишлайди.
6. Хотира ёш туфайли эмас, балки ҳаракатсизлик оқибатида сусаяди.
7. Дори воситаларини ортиқча истеъмол қилманг.
8. Зарурат бўлмаса, қон босими ёки қондаги қанд миқдорини атайлаб пасайтиришга уринманг.
9. Ёлғизлик ҳар доим ҳам узлат эмас, баъзан у хотиржамликдир.
10. Баъзан дангасалик қилиш уят эмас.
11. Кексаликда ҳайдовчилик гувоҳномасига эга бўлиш шарт эмас.
12. Ўзингиз яхши кўрган ишни қилинг, ёқтирмайдиган ишларингизни тарк этинг.
13. Ўзингизни уйга қамаб қўйманг
14. Сизни бахтли қиладиган таомларни истеъмол қилинг — вазннинг бировз ортиши зарарли эмас.
15. Сизга ёқмайдиган одамлар билан вақт ўтказманг.
16. Телевизорни ҳаддан ташқари кўп томоша қилманг.
17. Касаллик билан доимо курашиш ўрнига, у билан яшашни ўрганинг.
18. Оптимизм — энг яхши дори.
19. Мевалар, қуёш нури ва тоза ҳаво — бахт манбаларидир.
20. Кўнглингиздаги гапларни очиқ айтинг.
21. Керак бўлса, фикрингизни ўзгартиринг — бунинг ҳеч қандай ёмон жойи йўқ.
22. Ўрганишдан тўхташ — кексаликнинг бошланишидир.
23. Шунчаки шукр қилинг — табассум омад олиб келади.
24. Кексалик юк эмас, балки неъматдир.

Доктор Вада бизга 60 ёшдан кейинги давр ҳаётнинг якуни эмас, балки соддалик ва хотиржамликнинг бошланиши эканини эслатади

Бу — ҳаётга теранроқ назар ташлаш ва ўзимиз билан самимий бўлишни бошлайдиган даврдир.

Қисқача айтганда:

25. Содда яшанг, ҳар куни бировз ҳаракат қилинг ва кўпроқ табассум қилинг.
26. Танангизни ва ёшингизни меҳр билан қабул қилинг — шунда бахт сиз ўйлагандан ҳам яқин эканини англайсиз.

27. Бу ҳикматларни яқин инсонларингиз билан бўлишинг — ҳикмат ёш танламайди.

28. Ёшларга ҳайратланманг — барчамиз ҳам бир вақтлар ёш бўлганмиз.

29. Кексаларга ҳавас қилинг — улар дунёни кўрган ва ҳаётни англаган инсонлардир.

30. Тонгда сиздан ўзиб кетаётган кексаларга ҳавас қилинг: балиқчиларга, кўзикорин терувчиларга ва саёҳатчиларга!

31. Ҳали ҳам ўзини парвариш қиладиган, соч турмаги, пойабзали озода, нафис кийимига эътибор берадиган инсонларга ҳавас қилинг.

32. Ҳаёт кувончини йўқотмаган, ўзини фарзандлари ва набираларида кўрадиган, энг оғир ҳаётий синовлардан кейин ҳам орзу ва истаклар билан яшайдиган инсонларга ҳавас қилинг.

33. Ёшларга ҳайратланманг! Ёш бўлиш осон.

34. Кексаларга ҳавас қилинг — улар қалбан ҳамиша ёш бўлиб қолишга муваффақ бўлганлар.

Бу — бизнинг ота оналаримиз ҳақида! 🖤

Ушбу матнни 2026 йилда йўқотишни истамайдиган дўстларингиз, яқинларингиз ва кадрдонларингизга юборинг.

Мен сизни йўқотишни истамайман“@liderlar1”

ФАРЗАНД ТАРБИЯЛАШДАГИ ХАТОЛАР

Телеграмнинг Namoz Vaqtlari □ Расмий каналда: <https://t.me/+v224thWf6mowMzVi> юқоридаги мавзуда маълумотлар берилган экан. Булар ибратли бўлганлигини инобатга олиб, Сиз азизларга ҳам улашишни мақсад қилдим. Марҳамат танишинг:

– **Ота-онанинг болага:** “Лапашанг”, “Аҳмоқ”, “Одобсиз” каби ёқимсиз сўзлар билан мурожаат қилиши энг катта хатодир. Аслида камчилик фарзанднинг ўзида эмас, ишида;

– **уриб-сўкиб тарбиялаш.** Фарзанд нотўғри иш қилганида танбеҳ бериш, уриш-сўкишдан кўра яхши кўрган нарсаларидан маҳрум қилиш, гапирмаслик ёки қовоқ уйиш самарали бўлади;

– **нотўғри рағбатлантириш.** Ота-она болалаларининг яхши ишларини мукофотлашда ширинлик ёки пул бериш билан бирга савоб бўлишини, эвазига жаннатга эришишини ҳам уқтирсин;

– **болаларни бир-бирига қарама-қарши ўстириш.** Бир оилада туғилиб ўсган болаларнинг ҳам шахсияти турлича бўлади. Уларни зеҳни, қобилияти паст-баландига қараб йўналтириш лозим. Акс ҳолда бир-бирига солиштириш билан оралари бузилиши мумкин;

– **ёмон дуо қилиш.** Фарзанди жаҳлини чиқарса, айрим оналар дарров қарғашга тушади. Бунинг оқибати жуда ёмон;

– **ваъда бериб бажармаслик.** Ота-она ваъдасида турмаса, ишончини йўқотади. Масалан, “Кел, урмайман”, дейди. Аммо келганида уради. “Бундай қилсанг, уни олиб бераман”, дейди, лекин сўзида турмайди.

– **фарзандини ёмон ҳолатларга гувоҳ қилиши.** Шаънини юксалтириш, ботирликка ўргатиш ўрнига таҳқирлайдиган манзараларни кўрсатиш бола қалбини синдиради;

– ёқтирмаган нарсасини совға қилиш;

– **ёлғон гапириш.** Одатларнинг энг ёмони ёлғон сўзлашдир. Бола ўрناق оладиган кишилар ёлғон гапириб турса, уям шунга одатланади.

“Бахтли ҳаёт сари” китобидан

Тизимлаштирувчи Мамаюнус Пардаев

МАНФААТЛАР ТЎҚНАШУВИ МАЗМУНИ ВА ТУРЛАРИ

Ўзбекистонда бу масала 2024 йил 5 июнда қабул қилинган “Манфаатлар тўқнашуви тўғрисида”ги ЎРҚ-931-сон Қонун билан тартибга солинади. Қонунда манфаатлар тўқнашуви мавжуд ва эҳтимолий турларга ажратилган.

1. Мавжуд манфаатлар тўқнашуви шахснинг шахсий манфаатдорлиги унинг хизмат вазифаларини бажаришига аллақачон таъсир қилаётган ва шахсий манфаат билан фуқаролар, ташкилот, жамият ёки давлатнинг қонуний манфаатлари ўртасида карама-қаршилик юзага келган ҳолат. Мисол: раҳбар ўзининг яқин қариндоши ишлайдиган корхона билан шартнома тузиш масаласини ўзи ҳал қилади.

2. Эҳтимолий манфаатлар тўқнашуви ҳозирча манфаатлар тўқнашуви юзага келмаган, аммо шахсий манфаат келажақда хизмат вазифасига таъсир қилиши мумкин бўлган ҳолат. Бунга мисол тариқасида, ходимнинг яқин қариндоши ташкилот билан шартнома тузмокчи бўлган компанияда ишлайди. Агар ходим кейинчалик ушбу шартнома бўйича қарор қабул қилиш ваколатига эга бўлса, эҳтимолий манфаатлар тўқнашуви пайдо бўлади.

Манфаатлар тўқнашуви деганда, шахснинг шахсий манфаатлари унинг хизмат ёки лавозим вазифаларини ҳолис ва адолатли бажаришига таъсир қилиши мумкин бўлган ҳолати тушунилади. Бунга мисол тариқасида таъкидлаш жоизки, корхона раҳбари ходим ишга қабул қилиши керак. Танловда унинг яқин қариндоши ҳам қатнашмокда. Раҳбар қариндошини бошқа номзодлардан устун қўйишга шахсий манфаатдор бўлса, бу манфаатлар тўқнашуви ҳисобланиши мумкин.

Келиб чиқиш ҳолатига кўра: молиявий манфаатлар тўқнашуви, қариндошлик ёки яқин алоқалар билан боғлиқ тўқнашув, тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ тўқнашув, совға, имтиёз ёки бошқа манфаатлар билан боғлиқ тўқнашув, лавозим ваколатларидан шахсий манфаат йўлида фойдаланиш билан боғлиқ тўқнашув.

Манфаатлар тўқнашувининг асосий турлари бир қанча.

Шахсий манфаат — шахснинг ўзи ёки яқинлари фойда олиши мумкин бўлган ҳолат.

Хизмат манфаати билан тўқнашув — лавозим вазифаси ва шахсий манфаат бирига зид келиши.

Молиявий манфаат — қарор қабул қилиш натижасида шахс ёки унинг яқинлари моддий фойда олиши.

Қариндошлик билан боғлиқ манфаат — қариндошига ишга қабул қилиш, шартнома бериш ёки имтиёз яратиш каби ҳолатлар.

Қисқача қилиб айтганда, манфаатлар тўқнашуви *«Менинг шахсий манфаатим хизмат вазифамни ҳолис бажаришимга таъсир қилиши мумкин»* деган ҳолатдир.

Қонуннинг муҳим жиҳати шундаки, манфаатлар тўқнашуви аниқланганда уни **ошкор қилиш ва тартибга солиш чоралари** белгиланган; жумладан, мавжуд тўқнашув ҳақида хабарнома ва эҳтимолий тўқнашув ҳақида декларация тақдим этиш тартиблари мавжуд.

Мамаюнус Пардаев, Фарход Набиев
Интернет маълумотлари асосида шакллантирилди.

MUALLIFLARGA ESLATMA

Tahririyatga maqola yuborilganda muallif quyidagi qoidalarga rioya qilishi lozim:

- ☞ “Servis” jurnali xizmat ko‘rsatish va servis hamda iqtisodiyotga oid mavzulardagi ilmiy maqolalarni chop etishga mo‘ljallangan OAK tomonidan e’tirof etilgan ilmiy-amaliy nashr bo‘lganligi sababli, tahririyatga taqdim etiladigan maqolalar ham bevosita shu sohaga oid ilmiy izlanishlarga, tadqiqot natijalariga asoslangan bo‘lishi lozim.
- ☞ **Maqolaning tarkibi:**
- ☞ Muallifning familiyasi, ismi va otasining ismi, lavozimi va ilmiy darajasi, mavzuning nomi, annotatsiya, kalit so‘zlar (o‘zbek, rus va ingliz tillarida).
- ☞ Kirish. mavzuning dolzarbligi,
- ☞ Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili,
- ☞ Tadqiqot metodologiyasi,
- ☞ Tahlil va natijalar,
- ☞ Xulosa va takliflar,
- ☞ Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat bo‘lishi lozim.
- ☞ **Ilmiy maqolaning hajmi** jadval, rasmlar, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati bilan birga 4 betdan, qisqa xabarlar 3 betdan, taqrizlar 2 betdan kam bo‘lmasligi, MS Word dasturida Times New Roman 14 shriftida bir interval oralig‘ida 10 betgacha rasmiylashtirilgan bo‘lishi kerak.
- ☞ Maqolaning matni o‘zbek, rus yoki ingliz tillarida yozilgan bo‘lib, aniq, ravon va adabiy tilda tahrir qilingan va 1 nusxada qog‘oz variantida mualliflar imzo chekkan holda elektron versiyasi bilan birga taqdim etilishi talab qilinadi.
- ☞ Tahririyat maqolalarni qisqartirish, to‘g‘rilash va tahrirlash huquqiga ega.
- ☞ Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati amaldagi standartlar asosida rasmiylashtirilgan bo‘lishi lozim.
- ☞ Jadval, diagramma va rasmlar ixcham va tushunarli faqat kitob shaklida yoritilishi, ularning tartib raqami, nomi, jadval ma’lumotlarining manbalariga havolalar albatta berilishi lozim. Albom shaklidagi jadval va rasmlar qabul qilinmaydi.
- ☞ Maqolaning umumiy mazmuni uning dolzarbligi, o‘rganilganlik darajasi, mavzuga oid bugungi muammolar hamda ularning yechimlari xususida muallif fikr-mulohazalari ifoda etilgan, yakuniy xulosaga, aniq taklif va tavsiyalarni o‘z ichiga olgan bo‘lishi kerak.
- ☞ Ushbu talablarga javob bermaydigan maqolalar chop etishga qabul qilinmaydi va qaytarilmaydi.

“Servis” jurnalida e’lon qilinayotgan materiallardagi dalillar, raqamlar va ma’lumotlarning ishonchliligi uchun ularning mualliflari javobgardir.

Tahririyat fikri mualliflarning fikriga mos kelmasligi mumkin. Jurnalidan ko‘chirib bosilayotgan materiallarni shu jurnaldan olingan, deb ko‘rsatilishi va, albatta, iqtibos berilishi shart. Maqolalar plagiat (ko‘chirmachilik) tekshiruvidan o‘tkaziladi.

❧ “SERVIS” ❧

Jurnal Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tahririyat
bo‘limida nashrga tayyorlandi.

08.09.2026 yilda terishga berildi. 25.09.2026 yilda bosishga ruxsat etildi. Ofset
bosma qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84_{1/8}. “Times” garniturasini. Ofset bosma usuli.
Shartli bosma tabog‘i 15,6. Hisob-nashriyot
tabog‘i 14,68. Adadi 100 nusxa. Buyurtma №0169A/26

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining
matbaa bo‘limida chop etildi.
Litsenziya № 025316.
Reestr № X-119112.

Manzil: Samarqand shahri, Shoxruh ko‘chasi, 60-uy.

© Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2026.